

Lund 1983

Per
Gahrton

RIKS DAGEN INIFRÅN

Prisma

EN STUDIE AV PARLAMENTARISK HANDFALLENHET
INFÖR ETT SAMHÄLLE I KRIS.

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41546727_0018

Riksdagen inifrån

PER GAHRTON

Riksdagen inifrån

*En studie av parlamentarisk handfallenhet
inför ett samhälle i kris*

BOKFÖRLAGET PRISMA STOCKHOLM

Omslag av Agneta Pihlström

© 1983 Per Gahrton

Sättning: Minab/Gotab

Tryck: Kristianstads Boktryckeri AB 1983

ISBN 91-518-1591-5

Innehåll

Förord 7

Prolog 11

Fallet med oppositionsmotionen som var för bra 11

1. Att upptäcka – eller uppfinna? Vetenskapsteoretiska utgångspunkter 17

a) Mot en relationistisk vetenskapsteori 17

b) Deltagarobservationens metodologi 20

c) Mitt "paradigm" 27

2. Sverige – välfärdskapitalism i kris? Kristeoretiska utgångspunkter 31

a) Frankfurterskolans kristeori 31

b) Mertons typologi 39

c) Upplösningstendenser i partistrukturen 41

Politiska förnyelseförsök 48

3. Riksdagen i samhällsprocessen – en modell 56

4. Struktur och process. Organisationsteoretiska utgångspunkter 60

5. Riksdagen och ledamoten 71

Riksdageledamotens formella status 71

6. Partigruppen och ledamoten 103

a) Personer 103

b) Arbetsregler 106

c) Personliga relationer 113

7. Folkpartiets riksdagsgrupp, kärnkraften och regeringsmakten 115

a) Trepartiregeringen oktober 1976–oktober 1978 116

b) Regeringskris oktober 1978 128

c) I fp-regeringen 140

d) Maktpolitik före idépolitik (diskussion) 149

8. Folkpartiets riksdagsgrupp, statsfinanserna och samhällsekonomin 159

9. Folkpartiets riksdagsgrupp och partidisciplinen	177
a) Partipiskan i praktiken – några exempel	177
b) Partidisciplinens mekanismer – analys	189
10. Möjligheter och hinder för enskilda riksdagsledamöters beslutspåverkan: mitt eget fall	193
a) Referensgrupper	193
b) Ledamotens styrkepunkter	194
c) Rivstart i riksdagen	199
d) Varifrån kommer uppslagen?	201
e) Tendens till avmattning	207
f) Hinder mot enskilda riksdagsinitiativ	209
g) Ett undantag i bordellaffären	217
h) Påverkansmöjligheter utanför kammaren	221
11. Disciplinering – eller desillusionering? Mitt eget fall	227
12. Utkast till en typologi över riksdagsledamöter	258
13. Blockeringar mot enskilda riksdagsinitiativ	281
14. Riksdagsledamöters anpassningsreaktioner	289
15. Maktpolitik och beslutsanarki	302
16. Är resultaten representativa?	307
17. Vad bör göras: Starka regeringar eller stärkt "folkvalt"? 	311
Appendix 1	317
Appendix 2	322
Appendix 3	326
Appendix 4	327
Appendix 5	329
Noter	333
Litteratur och källor	347
Summary in English	353
Personregister	358

Förord

Denna rapport om och analys av "riksdagen inifrån" utgör ett led i ett fortlöpande arbete kring den moderna svenska samhällsstrukturens problematik och hinder mot resp. möjligheter till förändringar, som jag ägnat mig åt under ett drygt årtionde. De viktigaste tidigare arbetena är följande:

1. Revolution på svenska (Författarförlaget), 1972, där jag på grundval av omfattande empiriskt material om missförhållanden i det svenska samhället gjorde ett försök att skissera en sammanhängande plattform för politisk handling.
2. Kan folkpartiet spela någon roll? (Bonniers), 1972, som – enligt en underrubrik – var en "fallstudie och debattinlägg om radikalismens möjligheter inom etablerad svensk partipolitik". De "utgångspunkter och syftemål" som jag redovisade i ett förord till den boken äger i allt väsentligt giltighet också för detta arbete. Jag ville analysera främst två fenomen som jag träffat på under min dittillsvarande drygt tioåriga politiska verksamhet:

Perspektivförträngningsprocessen, d.v.s. det händelseförlopp som gör att en radikal politisk rörelse alltmer förvandlar politikens *medel* till *självändamål* och avlägsnar sig allt längre från de samhällsomvandlande och samhällsförbättrande ideal som en gång var en huvudorsak till att rörelsen överhuvudtaget föddes. *Etableringsprocessen*, d.v.s. den utveckling som fångar in så många enskilda individer som börjar sin politiska verksamhet med radikal idealism och förvandlar dem från offensiva samhällskritiker till defensiva maktpolitiker.

Liksom i föreliggande studie utnyttjade jag i stor utsträckning egna erfarenheter som grundmaterial, särskilt i en detaljerad analys av utvecklingen inom Folkpartiets Ungdomsförbund under 1960-talet.

3. Öppet brev från en politiker (Forum), 1979, som var en sorts offentlig redovisning av mina två första år som riksdagsledamot. Boken innehöll också en diskussion om riksdagsledamöters relation till väljare som utmynnade i förslag om betydligt bättre väljarkontroll av riksdagsledamöterna för att förhindra en fortsatt avståndsökning mellan väljare och valda.

4. Det behövs ett framtidsparti (Prisma), 1980, där jag med utgångspunkt såväl i en kristeoretisk analys av Sveriges aktuella läge, som i mina egna politiska erfarenheter, argumenterar för bildandet av ett nytt politiskt parti.

Den makrosociologiska ram som är nödvändig för att en fallstudie av det slag som jag här presenterar skall bli meningsfull har jag således i stor utsträckning dragit upp i tidigare arbeten (främst 1 och 4 ovan), liksom i mängder med artiklar. Också en allmän diskussion kring partipolitiska krisfenomen har jag fört i andra sammanhang (bl.a. 2, 3 och delvis 4 ovan). Jag har därför funnit det rimligt att här endast ta med en ytterst komprimerad diskussion av dessa förhållanden (kap. 2. Sverige – välfärds kapitalism i kris?). I stället har jag koncentrerat de teoretiska avsnitten på att dels förhållandevis utförligt ange mina vetenskapsteoretiska utgångspunkter (kap. 1. Att upptäcka eller uppfinna), dels dra upp en organisationsteoretisk ram för fallstudien av riksdagens struktur och process (kap. 4. Struktur och process).

Mitt syfte med denna bok är att i vetenskaplig form redovisa mina erfarenheter från tre år i riksdagen, analysera dem mot bakgrund av redovisade teoretiska ramar, värdemässiga premisser och att i någon mån dra slutsatser och föreslå reformer i syfte att stärka svensk parlamentarisk demokrati.

Jag vill gärna redan nu slå fast några syften som jag *inte* har:

1. *Jag syftar inte till att "göra upp med folkpartiet"*. Det har förflutit så lång tid sedan jag var aktiv i folkpartiet att alla känslor svalnat. Dessutom har folkpartiets situation såväl internt som externt förändrats så påtagligt sedan jag var partimedlem och riksdagsledamot att de oundvikliga biografiska inslagen i framställningen bara kan ha historiskt intresse, medan slutsatser och reformförslag förhoppningsvis har ett bestående värde. För övrigt är min politiska inställning till folkpartiet inte annorlunda än till de övriga riksdagspartierna. Om jag skulle tvingas välja mellan dem är sannolikheten inte mindre att jag skulle välja folkpartiet än något annat av dem.

2. *Jag syftar inte till att lägga fram en självförsvarsskrift.* För det första känner jag inget behov av försvar för mitt agerande i folkpartiet i samband med avhoppet 1979. Kritiken var måttlig och vägdes upp av positiva omdömen. För det andra framträder jag, tror jag, inte i odelat sympatisk dager i denna studie. Felbedömningar, taktiska anpassningar och tvivelaktiga ståndpunkter från min sida redovisas här på grundval av material som jag kunde låtit förbli okänt om jag haft en enkel självförsvarsmålsättning.

3. *Jag syftar inte till att "göra propaganda" för miljöpartiet.* Förvisso är jag aktiv i miljöpartiet och präglad av denna politiska grundsyn på samma sätt som alla andra forskare präglas av sin politiska uppfattning. Men, som jag med viss utförlighet diskuterar i kap. 1, innebär det faktum att jag försöker redovisa mina värdemässiga utgångspunkter inte att jag skulle anse skillnaden mellan vetenskap å ena sidan och t.ex. politisk agitation, journalistik eller skönlitteratur å den andra för obetydlig. Tvärtom eftersträvar jag ett så fullödigt vetenskapligt förhållningssätt som möjligt på grundval av den vetenskapsteoretiska syn som redovisas i kap. 1. För övrigt spelar miljöpartiet en mycket blygsam roll i texten; partiet förekommer endast på några rader i kap. 2 som ett av flera exempel på upplösningstendenser i välfärdsdemokratiernas etablerade partisystem.

Jag vill rikta ett tack till folkpartiets riksdagskansli som låtit mig gå igenom riksdagsgruppens protokoll i efterhand, liksom till riksdagens informationstjänst som hjälpt mig att få fram viktiga dokument och detaljupplysningar. Till mina f.d. partivänner i folkpartiets riksdagsgrupp (av vilka jag fortfarande räknar flera som personliga vänner) vill jag rikta ett tack och en uppmaning.

Ett tack för gott kamratskap under riksdagsåren. Det var, vilket jag hoppas framgår av min framställning, inte er som *personer* jag vantrivdes med; det var allt det andra som ledde mig fram till ett *politiskt* beslut att hoppa av.

En uppmaning: Bli gärna förbannade på min skildring, reagera, korrigera! Men försök lägga all partitaktik och privatprestige åt sidan när ni gör det. Ty då kommer ni att bidra till en konstruktiv debatt om riksdagens möjligheter att bidra till adekvata krislösningar.

Och det är ett mål vi alla borde kunna ha gemensamt: att få en riksdag som fungerar med folkligt förankrad handlingskraft.

Varma tack riktar jag också till Joachim Israel som varit en aktiv och idégivande handledare, Anne Johansson som renskrivit mina manus, Rune Persson, Bengt Gesser och Göran Lindberg som

kommit med värdefulla påpekanden och Mike Moon som språkgranskat den engelska summaryn.

Slutligen tack till Ulla och Stina som gett mig den känslomässiga grundvalen för arbetets slutförande.

Lund i februari 1983

Per Gahrton

Prolog

Fallet med oppositionsmotionen som var för bra

Stämningen i folkpartiets riksdagsgrupp är irriterad. Klockan är 11 på förmiddagen onsdagen den 4 maj 1977. I kammaren pågår u-hjälpsdebatt. Ledamöterna strömmar in till det extrainkallade sammanträdet. Jan-Erik Wikström, utbildnings- och kulturminister i trepartiregeringen, gör en föredragning om stat-kyrkafrågans penibla läge. Socialdemokraterna har väckt en motion som så gott som ordagrant är en avskrift av folkpartiets partiprogram!¹ Men folkpartiets regeringskolleger, moderaterna och centern, har en helt annan inställning. Någon proposition lär det inte bli från den borgerliga regeringen, absolut inte i fp-andra (dvs. i riktning mot en åtskillnad mellan stat och kyrka "på det för kyrkliga kulturlivet betryggande villkor"). Folkpartiets representant i utskottet, Torkel Lindahl, har nöjt sig med ett särskilt yttrande.² Han har alltså formellt stött majoritetsskrivningen som yrkar avslag på s-motionen. Hur skall nu riksdagsgruppen ställa sig när frågan kommer upp till avgörande i kammaren? Det sakligt naturliga vore att rösta för s-motionen, eftersom den ligger närmast folkpartiets egen sakståndpunkt. Men efter några inlägg i början faller den möjligheten helt bort ur debatten. Istället kommer valet att stå mellan två andra alternativ: att lägga ner rösterna eller att rösta med de borgerliga regeringskollegerna för avslag på s-motionen.

Jag förde ett kortfattat debattprotokoll. Texter inom parentes är förtydliganden, förklaringar eller kommentarer som tillfogats i efterhand.

Björn Molin: "Avstå!"

Hans Lindblad: "Avstå eller rösta med s!"

Karin Ahrland: "Avstå eller rösta med s!"

Per Gahrton: "Avstå!" (Jag yrkar alltså inte på att vi skall rösta med s, trots att min uppfattning i sak givetvis ligger nära s-motionen. Jag har snart suttit mitt första riksdagsår. Det har redan satt sina spår.)

Karl Erik Eriksson: "Bästa möjliga resultat, rösta med m+cp!"

Gunnar Richardson: "Rösta med m+cp!"

Gabriel Romanus: "Torkel är formellt medansvarig för utskottsmajoriteten, vore konstigt att ändra hållning nu, rösta med m+cp!"

Margot Håkansson: "Fp-landsmötets beslut (= s-motionens yrkanden) går inte hem. Rösta med m+cp!"

Bertil Dahlén: "Rösta med m+cp!"

Bernt Ekinge: "Instämmer med Hans Lindblad, avstå!"

Jan-Erik Wikström: "Socialdemokraterna har velat sätta oss på mellanhand."

Linnea Hörln: "Vi bör inte klumpas ihop med socialdemokraterna, rösta med m+cp!"

Torkel Lindahl: "Samtalen om kyrka-stat är snart klara, någon gång 77/78. Inom ett år har vi ett enigt stat-kyrka-förslag, då står vi starka. Men nu måste vi undvika diskussion, ha minsta möjliga debatt. Det skulle bli större rubriker om vi helt överger vår grundsyn, alltså *inte* stöd till m+cp." (Han menar troligen att fp-ståndpunkten kommer att bli mindre kontroversiell med tiden, han hoppas på kyrkomötet och anser att det skulle skapa större uppmärksamhet om vi gick ihop med m+cp i en fråga, där det är ganska välkänt att vi är oense i sak.)

Britta Bergström: "Instämmer med Gabriel, rösta med m+cp!"

Eric Enlund: "Rösta med m+cp!"

Marianne Lundqvist: "Gud nåde den som rubbar regeringen (ironiskt)! Men den här frågan spräcker inte regeringen. Avstå!"

Wilhelm Gustafsson: "Det är en procedurfråga. Vi måste stödja m+cp!"

Sven G. Andersson: "En procedurfråga. Rösta med m+cp!"

Eric Rejdnell: "Rösta med m+cp!"

Bonnie Bernström: "Avstå!"

Nils Hörberg: "Rösta med m+cp!"

Jörgen Ullenhag: "Vi kan skärpa Torkels yttrande till ett yrkande. Och sedan avstå." (Han menar att vi skall lägga fram ett formellt yrkande i samma anda som Torkels yttrande och rösta på det i en första voteringsomgång. Det kommer då att röstas ner av de övriga partierna. Därefter skall vi avstå. På så sätt kan vi slippa att kopplas ihop med vare sig s eller m+cp.)

Eva Winther: "Rösta med m+cp!"

(Jag summerar och finner att 7 ledamöter vill avstå, 14 rösta med m+cp.)

Per Gahrton (det är oklart i mina anteckningar exakt när detta inlägg

görs i turordningen): "1) Här finns hundar begravna, det är uppenbart eftersom man har avkrävt Fälldin muntligt besked (om att cp skulle kunna medverka till en positiv proposition ur fp-synvinkel om fp nu avstår från 'demonstration' och istället ansluter sig till regeringsblocket). 2) Riskerar vi att hamna i fel sällskap? Nej, det spelar mindre roll. Men det blir hyckleri i sällskapet om vi röstar med m+cp eftersom det skapar ett intryck av att vi är eniga i en sak som de flesta vet att vi inte är eniga om. 3) Detta är alltså inte främst en sakfråga, utan en profilfråga. Hur tjänar vi partiet bäst? Sammanjämkning eller profilering? Vi kan profilera utan att skada regeringen." (Jag deltar alltså här aktivt i profil- och taktikdebatten, men gör en annan taktisk bedömning än majoriteten.)

(Ingen lösning nås. Problemet med att avstå är ju att det skulle betyda voteringsseger för den socialdemokratiska motionen. Men vi som förordar nedlagda röster har inte gett oss. Risker tycks finnas att fp-gruppen kommer att framträda splittrat. Det kan gruppleddningen inte godta. Ytterligare ett extrasammanträde inkallas senare på dagen. Då har Jan-Erik Wikström dessutom fått förstärkning från partiledningen/regeringen av partiordföranden Per Ahlmark och bistandsministern Ola Ullsten.)

Rolf Wirtén (gruppledare) inleder med ett helt nytt förslag: "Förstärkt deklaration plus instämmande av samtliga fp-ledamöter." (Vilket betyder att vi skall finnas närvarande i kammaren, lyssna på en principdeklaration från gruppledare Wirtén om folkpartiets syn på stat-kyrkafrågan, därefter genom att resa oss en och en fånga talmannens uppmärksamhet och få taget till protokollet att vi instämmer i Wirténs anförande och slutligen rösta mot s-motionen, med m+cp.)

Nils Hörberg: "Bästa stödet för nej till statskyrkan är en röst för majoriteten (= m+cp)!"

Per Ahlmark: "Partiets hållning är klar enligt 1974 års landsmöte. På vilket sätt befrämjar vi fp-linjen nu? Vi visar vår hållning. Samtidigt driver vi på m+cp så att det finns en chans att få en reform med deras stöd." (Jag har i marginalen skrivit: *Vanvett!*) "Det utesluter inte strid senare. Men skall vi ha strid skall det vara när vi själva väljer, inte genom 'olycksfall i arbetet'."

Jörgen Ullenhag: "Vi bör ställa eget yrkande och rösta för det, men sedan i slutvoteringen rösta med m+cp." (Alltså inte bara deklaration modell Wirtén.)

Rolf Wirtén: "Det går inte att få en enig grupp med Ullenhags alternativ heller." (Men varför skulle det bli mer enig med Wirténs

förslag? Enigheten skall alltså nås på bekostnad av dem som vill rösta på ett klart fp-alternativ!)

Hans Lindblad: "Vilken bild får man av detta?"

Britta Bergström: "Jag stödjer landsmötet."

Jan-Erik Wikström: "Är m+cp för en reform? Ja, kanske. Om kyrkan vill."

Sven G. Andersson: "Jag står inte bakom landsmötet. Men bakom Jan-Erik."

Per Ahlmark: "När skall man ta striden – och hur?"

Per Gahrton: "Ni har fel taktik. Ni har fel strategi – det blir aldrig någon lösning med m+cp. Ni är ogenerösa. Men, OK, vi förlorar, alltså röstar vi som gruppens majoritet."

(Efteråt kommer flera ledamöter fram och tackar för mitt slutinlägg, bl.a. Per Ahlmark, Rolf Wirtén, Wilhelm Gustafsson, Sven G. Andersson.)

Resultatet kan avläsas i riksdagsprotokollet för samma dags kvällsplenium.³ Wirténs plan genomfördes. Ingen i riksdagen blev övertygad, utanför riksdagen var det knappast någon som lade märke till den.

Denna korta, absurda och snabbt bortglömda incident illustrerar flera av de viktiga kontrollmekanismer som styr riksdagens och särskilt de enskilda riksdagsledamöternas agerande. Här finns *blockdisciplinen* klart uttryckt. Det gäller att samla hela regeringsblocket på samma linje. I detta anses ett egenvärde ligga som är så stort att det väger tyngre än den sakfråga som behandlas. En gemensam fp+s-linje vid det här tillfället hade säkert inte sprängt den borgerliga trepartiregeringen. Däremot hade ett sådant riksdagsbeslut kunnat bli en utgångspunkt för ett målinriktat arbete för en skilsmässa mellan stat och kyrka i enlighet med principer som det fanns en majoritet för i riksdagen.

Också *partidisciplinen* spelar stor roll. Det räcker inte med att de flesta fp-ledamöter är beredda att följa gruppledningen. Man eftersträvar total uppslutning. Och det kan inte enbart motiveras med omsorg om voteringsutfall eftersom regeringsmajoriteten i kammaren är 11 röster. Upp till fem folkpartister skulle ha kunnat rösta med s-motionen utan att den blivit bifallen. Tio skulle ha kunnat lägga ner sina röster. Kravet på partidisciplin måste bero också på andra faktorer, t. ex. behovet att upprätthålla en viss kontroll över enskilda ledamöter. Man fattar inte beslut inom gruppen genom votering, utan man segdrar och tar om tills minoriteten är så utmattad att den ansluter sig till majoriteten.

Taktikens överhand över principer visas också av den öppna nonchalansen mot partiets principprogram som flera ledamöter ger uttryck för. De struntar i landsmötesbeslut. Om fastlagda beslut av medlemmarnas företrädare på ett landsmöte kommer i konflikt med kortsiktig taktik i riksdagshuset, kommer landsmötesbesluten lätt till korta. En annan aspekt av detta fenomen är *partiledarkulten*. När gruppledningen inte klarar av att sy ihop en enig grupp inkallas partiledaren som överdomare. För många ledamöter har det stor påverkanseffekt.

Riksdagens karaktär av en s.k. total institution, d.v.s. en isolerad social värld med egna regler och normer som är ganska obegripliga för omvärlden, framträder här. Man finner till slut en lösning som man utan vidare tror kommer att uppfattas och uppmärksammas utanför riksdagshuset. Genom att göra en fast principdeklaration med synliga instämmanden från hela gruppen (en demonstration) plus votering i motsatt riktning skall man förmedla ett entydigt budskap till omvärlden om att man står fast vid sina grundprinciper, men vägrar att låta sig provoceras till splittring inom regeringsblocket av en socialdemokratisk motion. Enkelt och klart!? Ja, kanske för dem som lever inneslutna i en värld som ständigt styrs av den typen av överväganden och tolkningar av olika manövrer. Men inför omvärlden? Såvitt jag minns var det ingen som överhuvudtaget lade märke till händelsen. Vilket kanske var tur för folkpartiet just då . . .

Den effektivaste kontrollmekanismen är kanske ändå *självdisciplinen* – tydligt uttryckt i mitt eget agerande. Jag föreslog inte ens inledningsvis att vi skulle rösta på s-motionen (trots att faktiskt ett par andra ledamöter antydde den möjligheten). Jag ”insåg” att det var uteslutet att få med gruppen på en sådan linje. Jag slogs däremot ganska militant för linjen att avstå. Men när grupptrycket blev allt starkare, förstärkt med partiledningen, gav jag upp och anslöt mig till gruppens majoritetshandlande. Och för detta fick jag beröm av partiledningen! Det är viktigt. Ty beröm från partiledningen, genom vänliga ord och ryggdunkar eller ibland mera konkreta förmåner, är en viktig del av kontrollsystemet.

Partiledningens utvärderingsmonopol finns hela tiden närvarande. Väljarnas dom då? Ja, i det här fallet fick de aldrig chans att avkunna någon dom, eftersom de knappast blev informerade. I själva verket är ju väljarna normalt frånvarande under beslutsprocessens gång, deras eventuella beröm eller kritik har liten chans att komma till uttryck, än mindre att nå fram och absolut ingen att konkurrera med partiledningens bedömning.

Fallet med ”oppositionsmotionen som var för bra” är bara ett av

oändligt många exempel på hur riksdagen arbetar bakom kulisserna. Ofta handlar det om betydligt viktigare frågor än relationerna mellan stat och kyrka. Jag tror att det går att finna mönster i systemet som bidrar till förståelsen av *riksdagens handfallenhet inför den svenska välfärds kapitalismens krisfenomen*. Och på grundval av en sådan analys tror jag man kan vidta en rad konkreta förändringar av den svenska demokratins funktionssätt. Denna avhandling syftar inte till att presentera argument för att avskaffa riksdagen, utan tvärtom – till att skapa underlag för åtgärder som kan få riksdagen att fungera i enlighet med den representativa demokratins grundtankar, som en spegel av och kanal för folkets idéer och krav och som landets verkliga politiska beslutscentrum.

Idag är riksdagen enligt framträdande statsvetare inget annat än en "arena".⁴ Många iakttagare skulle tillfoga: cirkusarena.

Så behöver det inte vara. Men för att inse det måste man förstå vad som verkligen händer i riksdagen. Och för att kunna förstå vad som händer i riksdagen måste man dels sätta in riksdagen i ett makrosociologiskt sammanhang, dels medverka i riksdagens inre liv och beskriva och tolka det ur ett mikrosociologiskt perspektiv. Det är vad denna avhandling försöker göra.

1. Att upptäcka – eller uppfinna? Vetenskapsteoretiska utgångspunkter

Upptäckaren är för många den typiska vetenskaparen. Han/hon får syn på något – en ny kontinent, en avlägsen folkgrupp, ett nytt grundämne – och plockar fram det ur fördoldheten och beskriver det ”så som det verkligen ser ut”.

Uppfinnaren upplevs kanske ofta diffusare. Han/hon nöjer sig ju inte med att ta reda på hur ”det ser ut”, utan konstruerar själv sin verklighet.

Under långa tider har upptäckarperspektivet dominerat över uppfinnarperspektivet när det gäller synen på vetenskaps rätta karaktär. Man har föreställt sig att vetenskapen neutralt och objektivt sysslar med att kartlägga och förklara verklighetens ”sanna karaktär” – eller med en formulering i en presentation av den logiska empirismens verklighetsuppfattning:

”All vetenskap består i fastställande av korrelationer mellan observerbara data, och alla vetenskapliga förklaringar består i deduktioner ur de fastställda regelbundenheterna: detta gäller också samhällsvetenskaperna.”¹

Men riktigt så enkelt är det nog ändå inte. Redan de logiska empiristerna själva fann många svårigheter i jakten på ”observerbara data”. Och sedan rätt många år har såväl det möjliga, som det önskvärda i samhällsvetenskaplig ”neutralitet och objektivitet” ifrågasatts.

a) Mot en relationistisk vetenskapsteori

Håkan Wiberg har gjort en genomgång av tesen om den värderingsfria samhällsvetenskapen som ger en god bild av problemets komplexitet. Värderingar kan komma in på många olika stadier i den vetenskapliga processen. Wiberg avvisar några vanliga föreställningar: att problemvalet skulle vara värderingsfritt, att det skulle styras enbart av inomvetenskapliga överväganden, att valet av metoder

skulle ske utan värderingar. Därefter försöker han bena upp problemet med värderingar vid tolkningen av data. Det är en central punkt eftersom de flesta som erkänner eller t.o.m. förordar värderingars förekomst i andra fasen av den vetenskapliga processen brukar hålla fast vid en värderingsfri datatolkning. Wiberg reducerar tesen till ett krav på intersubjektivitet, d.v.s. ett krav på att ett visst experiment skall leda till samma resultat med olika forskare. Han ansluter sig dock inte till kravet utan till Gunnar Myrdals tes om att alla samhällsforskare klart bör ange sina utgångspunkter.⁷

Sealy har attackerat värderingsfriheten från en annan utgångspunkt. Han försöker påvisa "the inevitable intervention". Han delar upp sociologi i definition, beskrivning och analys och menar att alla tre momenten innebär direkt inblandning i verkligheten. En definition av ett problem som ett vetenskapligt problem innebär en förändring av själva problemet, en deskription – t.ex. avslöjande av "the organization man" – påverkar det beskrivna i framtiden och en orsaksanalys innebär i själva verket ett val mellan många olika tänkbara orsaker och därmed en form av inblandning.⁸

Joachim Israel har fördjupat analysen av problematiken kring värdefriheten.⁹ Hans synsätt kan förenklat sammanfattas så här. Långt nere i botten av vetenskapen, hos forskaren, finns värderingar, d.v.s. vissa uppfattningar om värden, det är ofrånkomligt. I samband med sina värderingar väljer forskaren – medvetet eller omedvetet – vissa grundläggande normativa perspektiv på människans natur, samhällets natur, relationerna mellan samhället och människan. Stipuleringarna är normativa eftersom de faktiskt anger hur t.ex. människan bör vara beskaffad för att åtföljande resonemang, teori, skall fungera. Ett exempel är den s.k. "economic man", som enligt vissa ekonomer är en beskrivning av hur människan är i ekonomiska sammanhang. Men enligt Israel är "economic man" en typisk stipulering, den anger hur människan bör vara beskaffad för att viss nationalekonomisk teori skall fungera.

På grundval av stipuleringarna konstruerar forskaren verkligheten, både kunskapsteoretiskt och politiskt socialt. En teori utarbetas och inom ramen för teorin insamlas data. Teorin kan naturligtvis påverka stipuleringarna, liksom data kan påverka teorin, etc. Sambandet är inte enkelt linjärt. Men med en omedveten förenklning skulle man kunna säga att Israel vänder på den logiska omvändheten (i många avseenden fortfarande torfhäskande) tankemodell, som ju utgår från att data ligger i botten och utgör underlag för en teori som i sin tur möjligen kan utnyttjas i värdesammanhang (men då är de "värdefria" forskarna ur bilden). Istället menar alltså Israel:

förenklat, att värderingar/stipuleringar ligger i grunden och utgör ram för en teori som i sin tur bestämmer vilka data som insamlas.

Ett huvudmål för Israels kritik är dualismen, d.v.s. det tänkesätt som gör en skarp boskillnad mellan kropp och själ, mellan kunskapssökande subjekt och dess objekt, mellan språk och verklighet. Istället vill han sätta en helhetssyn (holism) som tar fasta på likheter mer än olikheter, det som förenar mer än det som skiljer, relationer mer än avgränsningar. Med ett sådant "dialektiskt" betraktelsesätt blir kropp och själ olika aspekter av samma helhet, förhållandet mellan subjekt och objekt kan inte beskrivas som att ett aktivt subjekt styr de omgivande objekten ("den nya individualismen") eller att ett passivt subjekt styrs av den objektiva omvärlden (människan som offer för strukturen) utan måste betraktas som en relation där ett "aktivt producerande subjekt samtidigt är en produkt av den värld som finns oberoende av det".⁵

Hur uppstår då subjektets kunskap om objekten?

Genom perception, observation, är det vanliga svaret i positivistisk, empiristisk forskning. Israel förkastar den tesen och hävdar att kunskapsinhämtande är en aktiv konstruktion från subjektets sida. Den förmedlande länken är språket, som är både tanke och handling i ett. Språket är grundvalen för kunskap och för existensen av ett samhälle.

Piaget, som Israel ofta hänvisar till, skriver i en av sina böcker:

"Varför skulle det vara orimligt att anta att det verkligas yttersta natur snarare måste uppfattas som en fortlöpande uppbyggnadsprocess än som en anhopning av redan färdigutvecklade strukturer?"⁶

Israels utveckling av Piatets synsätt, med språket som förmedlande länk, punkterar föreställningen om den ensamme, isolerade forskaren som passivt, "utanför", iakttagare verkligheten och på så sätt upptäcker hur det förhåller sig. Språket är ju till sin karaktär socialt. Enpersonsspråk är inga språk. Kunskap kan alltså bara växa fram i samspel såväl mellan subjekt och objekt som mellan flera subjekt. I och för sig kommunicerar och samarbetar också positivistiska forskare. De lägger teoretiska ramar över sina fakta som de inte alls har "upptäckt" utan själva "uppfunnit" i samspel med kolleger och andra personer och företeelser. Men de tror att de passivt registrerar en objektiv verklighet och i den mån de inser att det inte är så enkelt uppfattar de det som en brist som framtida forskare skall komma förbi.

Israel kallar sin grundsyn "relationistisk". Det betyder framförallt två saker:

1. Den grundläggande enheten för samhällsvetenskaplig analys är icke "ting" utan relationer och relationers relationer. "Jag tror denna ståndpunkt i början är svår att förstå", skriver han. "Men har man en gång gjort det ändras hela ens världsbild."⁷

2. Kunskapsteoretiskt är människor varken enbart subjekt eller enbart objekt, utan en relation av bådadera.

Den relationistiska grundsynen har konkreta praktiska implikationer för det sociologiska forskningsarbetet.

Israel citerar Piaget:

"Jag har endast kunskap om ett objekt i den utsträckning jag kan inverka på det; jag kan inte bekräfta något före en sådan handling."⁸

Israel kommenterar: I själva verket innebär Piagets ståndpunkt att människan är en del av den värld om vilken hon producerar kunskap. Hon är varken innanför eller utanför. Hon är en del av den.

Såvitt jag förstår betyder detta att en samhällsforskare endast kan nå rimliga insikter om verkligheten genom att *aktivt delta i den verklighet han skall utforska*.

Dahlström har uttryckt samma slutsats på följande sätt:

"Någon form av deltagande i praktiken från forskarnas sida är i många fall en förutsättning för att de skall kunna förstå, begripa och förklara".⁹

Föremålet för forskningen blir inte ett "ting", inte ett socialt faktum utanför forskaren, utan *relationsmönster*, i vilka forskaren själv ingår.

Målet för forskningen blir inte att fastställa någon grundläggande orsak, utan snarare att åstadkomma en *allsidig bestämning*, d.v.s. en kartläggning av alla relevanta relationer utan att utpeka någon såsom orsaksförklarande. Denna grundläggande vetenskapsteoretiska hållning kan metodologiskt tillämpas på olika sätt. Den sociologiska metod jag funnit särskilt väl lämpad för mina syften är *deltagarobservation*.

b) Deltagarobservationens metodologi

Deltagarobservation (participant observation) är enligt en antologi "most sensibly regarded, operationally, as the blend of methods and techniques that is characteristically employed in studies of social situations or complex social organizations of all sorts".¹⁰

Deltagarobservationens mål bör, enligt samma källa, vara "an analytical description of a complex social organization", vilket

betyder mer än en journalistisk beskrivning. Minst tre krav bör ställas på sådan analytisk beskrivning:

- a) att den använder begrepp, hypoteser och empiriska generaliseringar utifrån en vetenskaplig teori,
- b) att den tillämpar noggrann och systematisk insamling, klassificering och kategorisering av fakta, samt
- c) att den frambringar nya empiriska generaliseringar och eventuellt nya begrepp och hypoteser, grundade på dessa data.

En svensk antologi beskriver deltagarobservation som en metod då "forskaren eller hans observatörer deltagar själva i gruppens interaktion för att samla in sina data".¹¹ Deltagandet i deltagarobservationen kan vara av olika grader.

Gold har formulerat fyra typer: complete participant, participant-as-observer, observer-as-participant och complete participant.¹²

Rundblad diskuterar dels "totalt deltagande" som innebär att "observatören på lika villkor med övriga deltagare och utan att röja sin identitet för dem deltagar i gruppens liv", dels "partiellt deltagande" som innebär att "observatören så mycket som möjligt deltagar i gruppens liv men där det hela tiden står klart för alla deltagarna att han utför någon form av undersökning", dels "observation utan deltagande". Han konstaterar att totalt deltagande "från svenska undersökningar är endast ett fall känt". (Dock bör noteras att artikeln skrevs 1961.)¹³

Svalastoga menar att deltagarobservation kan innebära olika roller för forskaren men att "fælles for dem alle er, at forskeren indgår som et normalt led i gruppens struktur og funktion". Valet står dock mellan två metoder, antingen att man antar rollen som vetenskaplig iakttagare öppet, eller att man försöker spela någon annan roll i gruppen "og derved håbe på at få adgang til data som ellers ville være svært tilgængelige". *Svalastoga* rekommenderar den förra metoden "ikke mindst fordi den er lettest at gennemføre".¹⁴

Zelditch har försökt analysera användbarheten av några olika inslag i fältstudier i förhållande till vilka typer av information som eftersträvas och därvid gjort schemat här intill:¹⁵

Zelditchs schema

Information types	Methods of obtaining information		
	Enumerations and samples	Participant observation	Interviewing informants
Frequency distributions	Prototype and best form	Usually inadequate and inefficient	Often, but not always, inadequate; if adequate it is efficient
Incidents, histories	Not adequate by itself; not efficient	Prototype and best form	Adequate with precautions, and efficient
Institutionalized norms and statuses	Adequate but inefficient	Adequate, but inefficient, except for unverbilized norms	Most efficient and hence best form

Min studie bygger på förhållanden som tillkommit av omständigheternas tillfällighet. Jag valdes till riksdagen 1976 som företrädare för folkpartiet i fyrstads-kretsen i Skåne, omvaldes igen 1979, men lämnade strax efter valet såväl riksdagen som folkpartiet p.g.a. missnöje med såväl riksdagens sätt att fungera i allmänhet som med folkpartiets politik (framförallt beträffande kärnkraften). Jag tjänstgjorde aldrig i riksdagen efter mitt omval. Under tiden i riksdagen hade jag ingen tanke på att genomföra någon vetenskaplig undersökning. Däremot förde jag vissa anteckningar (i likhet med många, kanske de flesta, ledamöter) såväl för att ha minnesanteckningar under det löpande arbetet, som i någon mån med tanke på eventuella framtida memoarer. Dock vill jag understryka att ingen som helst tanke fanns hos mig före min avsägelse om att inom relativt kort tid publicera mina erfarenheter vare sig som memoarer eller undersökning. Detta hindrar inte att jag ändå i olika sammanhang redan under min riksdagstid offentligt diskuterade det politiska livets arbetsformer i och utanför riksdagen.¹⁶

Jag har således inte haft någon möjlighet att välja arbetsmetod utifrån vetenskapliga kriterier. "Fältarbetet" – d.v.s. de observationer som i efterhand har kommit att ges karaktären av vetenskapligt fältarbete – var i allt väsentligt avslutat vad beträffar datainsamlingen

när det blev frågan om att utsätta det för en vetenskaplig bearbetning.

Min metod måste därför rimligen karakteriseras som *totalt deltagande*. Jag skall med denna utgångspunkt något beröra de tre huvudproblem som brukar diskuteras i samband med undersökningar av detta slag:

1. Praktiska problem

Hur blir man medlem i den grupp man vill undersöka? Hur vinner man medlemmarnas förtroende? Var i organisationen skall man välja att gå in – på toppnivå (t.ex. företagsledningen) eller bottennivå (t.ex. som arbetare)? En stor del av diskussionen kring deltagarobservationer ägnas åt denna sorts frågeställningar. Också problem kring utnyttjandet av informatörer debatteras (t.ex. risken för att de är icke-representativa). I mitt fall förelåg naturligtvis inga problem (och heller ingen valfrihet) vid inträdet i gruppen. Jag kom in den normala (och troligen enda) vägen, d.v.s. genom att bli vald till riksdagsledamot. Eftersom jag alltså var en fullvärdig *äkt*a medlem av gruppen måste jag rimligen också kunna betraktas som "informatör", d.v.s. en person som inför en konventionell forskare skulle ha kunnat anlitas för att berätta om vanor, normer, statushierarkier. Nu kan jag berätta om detta för mig själv. Jag kan alltså, såvitt jag förstår, i princip tillämpa samtliga de tre huvudmetoder Zelditch anför: enumeration och samples (på grundval av bevarade dokument och anteckningar), deltagarobservation (genom minnen och anteckningar från mitt gruppdeltagande), samt informatörsintervjuer (genom "samtal med mig själv"). Däremot kan jag knappast genomföra ytterligare intervjuer med mina tidigare partikolleger. Möjligheten för mig att komplettera materialet är begränsad. Men detta torde gälla för många andra forskare som väljer att använda sig av "totalt deltagande". Det kan också för den som gjort mindre uppseendeväckande "avhopp" än jag gjorde vara svårt att efter en tids frånvaro återvända för att komplettera materialet. *Jones* har t.ex. pekat på hur forskare som går in i mera konventionell deltagarobservation ofta genomgår flera faser av intimitet i deltagandet eftersom de själva (och ibland omgivningen) är medvetna om att deras deltagande är tillfälligt: 1) newcomer, 2) provisional member, 3) categorical member, 4) personalized member, 5) imminent migrant.¹⁷ För alla forskare som har "migrerat", avslutat sitt gruppmedlemskap, kan det innebära en oöverstiglig svårighet att ånyo assimilera sig tillbaka till gruppen i så hög grad att kompletterande

data kan insamlas överhuvudtaget eller i varje fall på samma reliabilitetsnivå som den tidigare observationen kunde genomföras. I vilket fall som helst har förutsedda sådana svårigheter varit så stora att jag inte brytt mig om att försöka. Jag har nöjt mig med det material jag haft tillgängligt.¹⁸

2. Moraliska problem

Är det moraliskt försvarbart att bedriva forskning på en grupp som inte är medveten om att den är föremål för en undersökning? Debatten har varit och är het på den punkten.

Homan har försvarat dold deltagarobservation t.o.m. av en religiös församling med att den själv öppnade sig i princip för alla, att han trots allt inte deltog i riktigt alla verksamheter och att han inte skadat någon.¹⁹

Bulmer har replikerat att dold deltagarobservation är ett brott mot principen om "informed consensus" från de studerade personernas sida, att det utgör ett brott mot människors förtroende och en kränkning av privatlivet. Däremot erkänner han att det kan finnas ett politiskt hållbart motiv för dold observation, nämligen att det kan vara enda sättet att få insyn i vissa inflytelserika grupper.²⁰

Becker har påpekat att problemet är olösligt vid de flesta fältstudier även om observationen inte är helt dold. Det handlar inte om ifall man kan undvika att skada någon, utan om vem man skall skada, menar han.²¹

Rainwater & Pittman har formulerat detta i klartext: "We suggest that sociologists have the right and perhaps also the obligation to study publicly accountable behaviour."²²

Riksdagen är utan tvivel en form av "publicly accountable behaviour". Dessutom har, som ovan påpekats, min form av dold observation inte haft samma karaktär som hos vissa andra forskare som under helt falska förespeglingar gått in i en grupp och med hjälp av såväl direkta lögner som rent skådespel dolt sin rätta identitet. Som *Homan* påpekat finns det uppenbar risk för att forskaren själv påverkas och kanske skadas psykiskt betydligt mer än de människor som utsätts för hans verksamhet, vilket i sin tur menligt kan påverka forskningsresultatet.²³

I mitt fall föreligger, såvitt jag kan se, inte dessa moraliska problem. Jag utförde ingen forskning eller systematisk undersökning under min tid i riksdagen, jag har inte brutit några förtroenden, inte ljugit om min rätta identitet och avsikt. Det är först i efterhand som jag nu försöker använda erfarenheter, anteckningar och material från

riksdagstiden som underlag för en vetenskaplig analys. I princip kan den moraliska problematiken i samband med detta inte vara annorlunda eller mer svårlöst än t.ex. i samband med vanligt memoarskrivande.

3. Vetenskapsteoretiska problem

Är då en deltagarobservation av det här slaget överhuvudtaget en hållbar grund för vetenskapliga slutsatser? Kan man verkligen studera en grupp som man själv är total medlem av?

Gold varnar forskare i alla deltagarsituationer för risken att "go native", d.v.s. att förlora perspektiv och klarsyn.²⁴

Riecken framhäver mer risken för att observatören otillbörligt genom sin medverkan påverkar den grupp som är föremål för undersökningen.²⁵

McCall har också pekat på risken för att den totale observatören helt enkelt blir "hemmablind", inte ser det som är värt att notera, särskilt inte lägger märke till innebörden av de skeenden som består i att inget särskilt händer.²⁶

Eftersom jag inte gick in som forskare utan på helt vanligt sätt har min möjlighet att ta hänsyn till denna typ av risker varit obefintlig. Jag blev inte "native", jag *var* "native". Jag kunde inte heller otillbörligt påverka gruppen eftersom jag var en del av den. Snarare hade det varit en otillbörlig påverkan om jag på något sätt skulle ha försökt ställa mig själv utanför, räkna bort mig själv och mitt eget agerande i den undersökta gruppen. I stället för att försöka neutralisera de ömsesidiga effekterna mellan mig/deltagaren/observatören och den undersökta gruppen ligger det närmare till hands att, som t.ex. *Schwartz & Schwartz*, undersöka möjligheten att genom *självobservation* bidra till förståelsen av den studerade gruppen. De skriver: "By experiencing the effects of the subjects on himself, he (forskaren) may be able to perceive more clearly their effects on those with whom they ordinarily are in interaction."²⁷ Man skulle kunna beteckna självobservation som ett specialfall av biografisk metod. I grund och botten bygger ju också intervjuer på en sorts självobservationer, intervjuoffer svarar på frågor med utgångspunkter från hur de har observerat sig själva (t.ex. hur de upplevt något, vad de känt, hur de mått). Ibland har undersökta personer skrivit ner eller talat in sina självupplevelser vilka sedan i efterhand kan göras till föremål för vetenskapliga analyser, d.v.s. biografisk metod. Naturligtvis har detta framgångssätt sina begränsningar. Men, som *Hoerning* påpekar, kan biografiska metoder bättre än kvantitativa

skapa underlag för ett hermeneutiskt perspektiv och typologier.²⁸

I grund och botten är kanske självobservation och observation av andra inte så väsensskilda metoder som ofta förutsätts.

Schutz har hävdad att allt jag vet om andras medvetna liv bygger på vad jag vet om mitt eget medvetna liv, vilket betyder att *genuin förståelse* av en grupp människor bara kan uppnås genom totalt deltagande i den gruppen. Samtidigt kan jag inte observera och agera samtidigt. Detta är, enligt *Schutz*, en grundläggande teoretisk omöjlighet. Man kan aldrig analysera ett skeende medan det pågår, man tänker alltid tillbaka, eftersom det omedelbara nuet omedelbart är passerat och förpassat till förfluten tid när man reflekterar över det. För att få perspektiv på en relation måste man "step out of and examine it".²⁹ Vad man då kan ägna sig åt är inget annat än *retrospektion*. Man tänker tillbaka. Detta gäller i grund och botten alltid. Det är alltså ingenting vetenskapsteoretiskt unikt att utnyttja ett föreliggande material i efterhand för vetenskaplig analys. Det finns ju inget annat sätt. Det är heller inget märkligt med att ha sig själv som ett centralt objekt för analysen. Tvärtom tillåter detta ett visst mått av *självförståelse*, vilket, enligt *Schutz*, är grunden till förståelse av den sociala världen. Men, som sagt, den enda erfarenhet som är tillgänglig för förståelse är den som hänt i förfluten tid.

Mot den här bakgrunden skulle man kunna hävda att deltagarobservation genom att en *äkta fullvärdig medlem* i efterhand utsätter sina erfarenheter för en vetenskaplig analys inte bara är en möjlig metod utan t.o.m. den bästa för att uppnå syftet: en analytisk beskrivning av en komplex social organisation. Också utan öppet redovisade fenomenologiska utgångspunkter av det slag som skett ovan har flera författare hävdad att självförståelse, självobservation, utgör en användbar och fruktbar sociologisk metod.

Anguera-Arilaga hävdar t.ex. att "the one who analyses himself expresses the results of the analysis for himself too, so causing the possibilities of precision to increase". Hon pekar dock också på vissa begränsningar, främst av praktisk art, för tillämpningen av självobservation: 1) Det krävs träning, 2) självobservation måste kompletteras med andra metoder, 3) resultaten kan knappast generaliseras, det handlar om fallstudier enbart, 4) det finns risker för deformation p.g.a. observatörens inblandning, 5) också risker för lättvindighet (undersökningen kan ju genomföras hemma i arbetsrummen, ganska bekvämt).³⁰

I mitt fall kan jag konstatera, att jag saknar särskild träning, att jag kompletterar självobservation med observation av andra personer, viss dokumentanalys och en teoretisk ram, att jag inte avser att

generalisera (riksdagen är ju också en unik social organisation), att jag har bekämpat riskerna för deformation och lättvindighet men dock sannolikt inte helt kunnat undgå dem.

I den mån denna *självbibliografiska deltagarobservation* har misslyckats beror det dock inte på att de praktiska, moraliska eller vetenskapsteoretiska svårigheterna i och för sig skulle vara oöverstigliga utan på tillämpningen i just det här fallet p.g.a. observatörens/deltagarens personliga brister i förmåga och handlag. Metoden som sådan bör kunna komma till betydligt vidare användning än som hittills varit vanligt. I stället för att skicka in utbildade sociologer i speciella grupper borde det t.ex. vara möjligt att ge människor med specialerfarenhet från vissa intressanta grupper och sociala organisationer sociologisk utbildning i efterhand så att de vetenskapligt kan analysera sina egna äkta erfarenheter.

På dokumentärlitterär och journalistisk nivå sker detta ibland. Men sällan eller aldrig på samhällsvetenskaplig. Kanske borde sociologer i högre utsträckning pröva på rollen som "spökskrivare" åt människor med viktiga erfarenheter som förtjänar en bättre behandling än anekdotiska och inte sällan sensationsladdade memoarer av konventionell karaktär?

c) Mitt "paradigm"

Vad leder då dessa vetenskapsteoretiska och metodologiska resonemang till för konsekvenser för den föreliggande studien? På vilka grundläggande "stipuleringar" bygger framställningen? Vilket värdemässigt perspektiv utgår jag ifrån?

Som jag redovisat ovan ansluter jag mig till en vetenskapsteoretisk tradition som gör det nödvändigt med en sorts värdemässig "självdeklaration".

Burrell & Morgan har gjort ett försök att kategorisera sociologiska teorier med hjälp av ett paradigmbegrepp som grundar sig på uppfattningen att flera olika paradigm existerar sida vid sida under lång tid och såväl kämpar om den ideologiska hegemonin, som kompletterar och påverkar varandra.³¹

Deras utgångspunkt är vetenskapsteoretisk. De arbetar med två grundläggande dimensioner, dels en subjective-objective-dimension, dels en conflict-order-dimension.

Subjective-objective-dimensionen bygger på inställningen till fyra vetenskapsteoretiska grundproblem enligt tabell A här nedan:

A.

Frågeställning	Svar 1	Svar 2
Ontologi (hur är verkligheten beskaffad?)	Nominalism (finns i människans psyke)	Realism (finns i omvärlden)
Epistemologi (hur får man kunskap?)	Anti-positivism (genom konstruktion)	Positivism (genom faktafinnande)
Human nature (hur styrs människans beteende?)	Voluntarism (genom fri vilja)	Determinism (genom yttre faktorer)
Methodology (hur bör man arbeta?)	Ideographic (fallstudier)	Nomothetic (generalisering)

Svaren i kolumn 1 kallar Burrell & Morgan ”the subjectivist approach to social science”, svaren i kolumn 2 ”the objectivist approach to social science”.

Den andra dimensionen utgörs av uppfattningen om samhällsutvecklingens grundläggande karaktär. Författarna sätter upp sju motsattpar enligt tabell B nedan:

B.

1.	2.
status quo	radical change
social order	structural conflict
consensus	modes of domination
social integration and cohesion	contradiction
solidarity	emancipation
need satisfaction	deprivation
actuality	potentiality

Kolumn 1 summeras till ”sociology of regulation”, och kolumn 2 till ”sociology of radical change”.

De två dimensionerna fördelas i en fyrfältstabell enligt tabell C:

	subjective	objective
radical change	1. radical humanist	2. radical structuralist
regulation	3. interpretive	4. functionalist

Enligt Burrell & Morgan *måste* varje sociologisk teori finnas i ett – och endast ett – av dessa fält. Men i sin genomgång tvingas de ständigt erkänna att deras analysoffer "oscillates" mellan de olika fälten och mellan grundbegreppen, t.o.m. när det gäller så grundläggande vetenskapsteoretiska begrepp som nominalism och realism.

Om jag skulle placera mig själv i något av dessa fält skulle det bli nr 1, radical humanist, där bl.a. också Frankfurterskolan placeras in. Men, som sagt, det är helt omöjligt att anlägga modellens grundperspektiv stabilt och kompromisslöst. Också moment från andra fält – och sociologer som av Burrell & Morgan kläms in i andra fält – måste till för att komplettera huvudinriktningen. Durkheim hänförs t.ex. till fält 4 och betecknas som "a sociologist of order and regulation par excellence".³² Men samtidigt var ju Durkheim fader till anomiteorin, dvs. teorin om högsta möjliga brist på ordning. Goffman förs också till fält 4 – som alltså betyder en deterministisk syn på människans natur. Men i beskrivningen av Goffmans arbeten tvingas författarna erkänna att "the individual is accorded a creative role".

Grundfelet med Burrell & Morgans modell är dess låsta dualism. Antingen nominalism eller realism, antingen voluntarism eller determinism osv. Men i själva verket finns det ofta en tredje utväg. Jag har ovan diskuterat ontologiska och epistemologiska grundvalar för min studie. Det synsätt jag där ansluter mig till faller varken i svarskategori 1 eller svarskategori 2 enligt Burrell & Morgans schema. Istället handlar det snarast om ett både-och, t.ex. när det gäller "human nature". Människan är varken fri att helt fritt bestämma sitt öde, eller slav under ett determinerat öde, snarare har hon frihet att välja inom vissa gränser. En fruktbar metodologi kan inte vara ensidigt fallstuderande (ideografisk) eller lagsökande (nomotetisk) utan måste vara en kombination av båda.

På liknande sätt förefaller det orimligt att välja mellan en syn som ser samhällsutvecklingen som ett status quo eller som ständig radikal förändring. Snarare förekommer såväl status quo som radikal föränd-

ring jämsides. Ett bättre sätt att uttrycka det är med begreppen struktur och process. Båda anger aspekter av verkligheten som bör ingå i en någorlunda heltäckande beskrivning av samhällsutvecklingen.

Mot denna bakgrund bör Burrell & Morgans fyrfältstabell kompletteras med ytterligare två fält, enligt tabell D:

D.

relationistisk approach	
process (radical change)	en möjlighetsskapande humanism
struktur (regulation)	en begränsningsbetonande humanism

Ungefär i dessa båda fält befinner jag mig vid utgångspunkten för min studie. Jag kommer att undersöka strukturens blockerande inverkan på riksdagsarbetet och pröva processens möjligheter. Allt inom ramen för en relationistisk approach till samhällsvetenskapen.

2. Sverige – välfärds kapitalism i kris? Kristeoretiska utgångspunkter

Jag har i tidigare arbeten diskuterat svenska krisfenomen på grundval av utförligt empiriskt material (bl.a. i *Revolution på svenska*, 1972 och *Det behövs ett framtidsparti*, 1980). Jag har också ingående diskuterat krisfenomen i det svenska partisystemet, inte minst inom folkpartiet, i flera böcker (bl.a. *Folkpartist är du inte klok?* 1970; *Kan folkpartiet spela någon roll*, 1972; *Öppet brev från en politiker*, 1979).

Jag nöjer mig därför med att något diskutera några sociologiska kristeorier och referera till några studier av likartade fenomen i andra välfärds kapitalistiska demokratier. Det marxistiska perspektivet har jag i annat sammanhang betecknat som "nödvändigt, men otillräckligt" för förståelse av vår samhällstyps problematik.¹

För syftet i denna studie – att beskriva och diskutera riksdagens roll i samhällsprocessen – har det traditionella marxistiska perspektivet framstått som mindre fruktbart än de *kritiska teorier* som jag här diskuterar.

a) Frankfurterskolans kristeori

I första hand utgår jag från den s.k. Frankfurterskolan, som producerat en lång rad arbeten om välfärdsstatens krisfenomen. Frankfurterskolans vetenskapsteori ansluter nära till de resonemang jag fört ovan (kap. 1). I en översikt sammanfattas skolans kunskaps-teoretiska ståndpunkt så här:

"Things are constituted by us in the sense that we can know them only through certain a priori forms or categories which are embedded in the human subject."²

Den samhällspolitiska kritiken består av reflexioner kring ett "system of constraints which are humanly produced: distorting pressures to which individuals or the human race as a whole succumb in their process of self-formation".³

Denna sorts kritik inriktar sig alltså på att finna och förstå

utvecklingshinder, blockeringar i samhällsprocessen.

En viktig utgångspunkt för den kritiska teorin är dess "holism", dvs. dess uppfattning att "no partial aspect of social life and no isolated phenomenon may be comprehended unless it is related to the historical whole, to the social structure as a global entity".⁴

Jürgen Habermas, Frankfurterskolans mest kände företrädare, har försökt tillämpa holismen i kritiken mot blockeringar i flera av sina arbeten om välfärdsstatens krisfenomen. Han skriver bl.a. att "Krisen entstehen wenn die Struktur eines Gesellschaftssystems weniger Möglichkeiten der Problemlösung zulässt, als zur Bestandserhaltung des Systems in Anspruch genommen werden müssten. In diesem Sinne sind Krisen anhaltende Störungen der Systemintegration".⁵

Sambandet mellan olika krisfenomen sammanfattar Habermas i ett schema (A).

A.

Entstehungsort	Systemkrise	Identitätskrise
Ökonomisches System	Ökonomische Krise	–
Politisches System	Rationalitätskrise	Legitimationskrise
Soziokulturelles System	–	Motivationskrise

Grundmotsättningarna i det kapitalistiska systemet innebär, menar Habermas, att

1. det ekonomiska systemet frambringar inte tillräckligt med konsumtionsvärden,
2. det administrativa systemet frambringar inte tillräckligt med förnuftiga, rationella beslut,
3. det legitimatoriska systemet frambringar inte tillräckligt med generaliserad motivation, drivkrafter,
4. det sociokulturella systemet frambringar inte tillräckligt med handlingsmotiverat sinnelag.⁶

Den *ekonomiska krisens* uttrycksformer är välkända: underskott i budgetbalans och utrikeshandel, arbetslöshet, inflation etc. etc.

Rationalitetskrisen uttrycks genom att statsapparaten vacklar mellan förväntad intervention och påtvingad underlåtenhet att intervensera, mellan systemhotande självständighet gentemot sina adressater och underordning under deras partikulära intressen. Ett typiskt exempel är de svenska borgerliga regeringarnas näringspolitik

under andra hälften av 1970-talet som innebar det mest omfattande förstatligandet någonsin i landet. Partikulära krav på intervention ledde till en helhet som i längden skulle kunna hota hela det kapitalistiska systemet. Interventionerna har också minskat under början av 1980-talet, krisföretag tillåts i större utsträckning gå under. Resultatet är en allt synligare social kris med hög arbetslöshet, etc. Poängen i Habermas analys är att det inte finns någon utväg inom systemets ram, rationalitetskrisen är inbyggd i systemet, hur staten än bär sig åt gör den fel.

Legitimitetskrisen innebär bl.a. en åtskillnad mellan instrumentella funktioner och expressiva symboler på ett sätt som leder till personifiering av sakfrågor (partiledarkult), expertvälde, reklamstyrda politiska kampanjer osv. Men menar Habermas, mycket av detta spel, där alltså verklig maktutövning och skenbar maktutövning är skarpt åtskilda storheter, genomskådas av alltfler människor. Förtroendet för systemet och systemets företrädare (främst politiker) sviktar.

Motivationskrisen inträffar när såväl gamla som nya borgerliga värden urholkas utan att ersättas med nya. "Die Erosion des vorbürgerlichen wie des bürgerlichen Traditionsbestandes lässt normative Strukturen hervortreten die für die Reproduktion des staatsbürgerlichen und des familial-beruflichen Privatismus ungeeignet sind."⁷

Med en viss förenkling skulle Habermas' kristeori kunna sammanfattas så här: Den *ekonomiska krisen* skapar behov av ökad effektiv styrning från regeringens och byråkratins sida. Men förväntningarna är motstridiga: Ingrip! Rädda jobben! Eller: Ingrip inte! Låt marknaden fungera! Resultatet blir en *rationalitetskris*, allt fler medborgare upplever allt större brist på sammanhang och förnuft i samhällsapparatusens agerande. Förtroendet sviktar. Samhället råkar in i en *legitimitetskris*. Folk ger uttryck för "politikerförakt". För många människor utmynnar allt detta i en privat *motivationskris*. De gamla idealen, t.ex. prestationsjakt, prylkonsumtion, håller inte längre som drivkrafter för personligt agerande. Men samhällets toppar utmålar heller inga nya mål, visar inga nya värden, inga nya motiv för att jobba, fungera, leva. Hur försöker då samhällsmakten bemästra kriserna?

Claus Offe menar att välfärdsstaten saknar överlevnadsstrategi som sträcker sig utöver det kapitalistiska ekonomiska systemets fortbestånd, enligt schema B på nästa sida.

B.

Kompensationsmekanism	Målgrupp	Verkning
1. marknadsorganisering (oligopol etc.)	enkelkapitalets överlevnad (skydd mot konkurrens)	marknadskontroll
2. teknikutveckling	allmänkapitalets överlevnad	stadig kapitaltillväxt genom tekniska innovationer
3. statlig reglering	det kapitalistiska systemet	klasskompromiss, undanskaffande av tillväxthinder

Eller med andra ord:

1. Genom monopolisering, rationalisering, fusioner etc., försöker olika kapitalintressen, koncerner, finansgrupper trygga sin egen existens genom skydd mot konkurrens och olika former av kontroll över marknaden.
2. Genom teknisk utveckling försöker kapitalet som helhet trygga en stadig kapitaltillväxt.
3. Genom statsinterventioner av olika slag försöker man trygga hela det kapitalistiska systemet genom att få de arbetande klasserna att godta klasskompromisser (arbetsmarknadsfred) och undanröjande av tillväxthinder (t.ex. miljölagar etc.).

En strategi av det här slaget kan vara framgångsrik, menar Offe, så länge kapitalets motpol utgörs av den traditionella arbetarklassen, eftersom den endast ställer kvantitativa krav som i princip kan tillgodoses genom ekonomisk tillväxt. Den blir därför benägen att godta klasskompromisser och undanröjande av tillväxthinder som syftar till att bibehålla eller stärka det kapitalistiska systemets förmåga att producera en ökad mängd materiella konsumtionsvärden. Så länge krisen betraktas som, och behandlas som, en isolerad ekonomisk kris kan alltså det kapitalistiska systemet överleva på obestämd tid trots alla akuta krisfenomen.

Inte förrän krisens övriga delar, enligt Habermas, kommer in i bilden blir det farligt för makthavarna på allvar. Men inte heller då är

det omedelbart givet att kriserna leder till djupgående systemförändring.

Rittberger skiljer mellan tre sorters kriser på politisk nivå:⁹

- a) Performanzkrisen. De kan motverkas genom personutbyten, t.ex. ett regeringsskifte som bygger på en kampanj från oppositionens sida mot regeringen som angriper "bristande handlag", "kraftlöshet", "vanstyre", och liknande.
- b) Herrschaftskrisen. Sådana kriser kräver mer än personskiften, de måste mötas med ett nytt politiskt innehåll, t.ex. en expansiv budgetpolitik i stället för en restriktiv.
- c) Integrationskrisen. För att lösa dem krävs, menar Rittberger, mer än personskiften och nya politiska program, det krävs också en djupgående förändring av makt- och fördelningsstrukturen i samhället. Alltså en sorts systemförändring som går på djupet.

Ur politiska makthavares synvinkel finns det anledning att försöka få integrationskriser att framstå i första hand som performanzkriser, i andra hand som herrschaftskriser, dvs. som kriser som kan lösas genom personutbyten eller politiska programförändringar inom systemets ram, och inte som integrationskriser som skulle kräva djupare strukturella förändringar i makt- och fördelningsförhållandena.

Hur skall då detta gå till? Svaret är, enligt bl.a. Offe, "masslojalitet", dvs. "die Fähigkeit des administrativen Systems zu bewirken dass die Strukturen und Prozesse dieses Systems sowie die faktischen polizy outcomes in ihrer sozialen Inzidenz faktisch akzeptiert werden".¹⁰

Offe räknar upp vissa mekanismer som har en tendens att försvaga statsmaktens förmåga att upprätthålla masslojaliteten:¹¹

- a) Das gesteigerte Präentions-Niveau, som den socialdemokratiska trygghetspolitiken skapat, tenderar att leda till besvikelser eftersom staten i längden inte klarar av att uppfylla alla förväntningar (jfr Erlanders tes om "de stigande förväntningarnas missnöje" som svar på bl.a. folkpartiets kritik mot "kösamhället" under 1960-talet).
- b) Man måste, hävdar Offe, räkna med en "Erosion vorindustrieller primärgruppen-bezogener Normen und Symbole", vilket försvagar basen för politisk integration.
- c) Kapitalismens anomi tar sig bl.a. uttryck i "formalen inkonsistenzen zwischen gleichzeitig angesonnenen Erwartungen und Normen-systemen", t.ex. mellan protestantisk etik och hedonism, mellan individualism och solidaritetsmoral, mellan förvärvade och ärvda

kriterier. Dessa samtida, men motstridiga värderingar och normer underminerar möjligheterna till en "politisk kultur".

d) Kommersialiseringen av symbolproduktionen, kan också försvaga den politiska integrationen.

e) Slutligen, menar Offe, rubbas "die Basisdisziplin" av att alltför många människor finner sin försörjning på annat sätt än genom industriarbetets förtingligande form.

Tillsammans kan alltså dessa företeelser försvaga statens möjligheter att upprätthålla en effektiv masslojalitet.

Samtidigt är staten ju inte utan motmedel mot dessa lojalitetsupplösande processer.

Flera författare i Frankfurterskolans efterföljd har pekat på de politiska partiernas centrala roll som redskap för skapande av effektiv masslojalitet.

Kuhn har, mot bakgrund av en särskild undersökning av svenska förhållanden, hävdade att partierna har avskilt sig från sin sociala bas och förvandlats till "staatspolitische Vereinigungen" som inte längre är medlemmarnas och väljarnas instrument för att styra samhället, utan statsapparaten instrument för att kontrollera opinionsbildningen och skapa effektiv masslojalitet. "Die politische Bedürfnisartikulation wird durch die Parteien monopolisiert. Sie haben durch eine entsprechende Ausgestaltung der Verfassung die Artikulationsmöglichkeiten neu entstehender politischer Gruppierungen eingeschränkt."¹²

Vilka grupper är det då som "bär" välfärdskapitalismens motsättningar? Offe påpekar att en sådan analys varken kan byggas på definitioner av "objektiva intressen" eller på synliga frustrationsfenomen för att vara heltäckande. Det finns också tomrum, dvs. icke-organisationsförmåga grupper, författningsmässigt uteslutna politiska medel och uteslutna sektorer, dvs. sektorer som inte görs till föremål för politiska beslut. Det är inte säkert att något av dessa tomrum upptäcks i analyser som enbart söker objektiva intressen eller synliga frustrationsfenomen.

En konsekvens av Offes m.fl.s resonemang är att arbetarklassen knappast automatiskt kan betraktas som den främsta bäraren av välfärdskapitalismens bördor.

Offe har gjort ett överskådligt schema som beskriver en ny sorts motsättning, mellan "intressenter" (dvs. de som på olika sätt har direkta intressen i den offentliga sektorns verksamhet, t.ex. en företagare som vill utöva miljöstörande verksamhet) och "berörda" (dvs. de som indirekt kan drabbas av offentliga beslut, t.ex. om tillstånd att göra ett giftigt utsläpp).¹³

Offe menar att det finns viktiga skillnader i de båda gruppernas möjlighet att hävda sig mot förvaltningen (schema C).

C.

Förhållanden där intressenter och berörda drabbas olika	möjligheter för	
	intressenter	berörda
1. Läger märke till en planerad åtgärds betydelse för egna intressen?	snabbt, direkt	långsamt, indirekt
2. Kan formulera det egna intresset?	klart, entydigt	diffust
3. Kan organisera sig?	i hög grad	dåligt eller inte alls
4. Kan förhandla för sin sak?	har tillgång till påtryckningsmedel (pengar, röster, uppdrag etc.)	ofta dåligt
5. Har resurser?	ofta stora (=ombudsmän, kontakter)	ofta inga
6. Klarar av "legala" konflikter?	ja, via förhandlingar, påtryckningar, massmedia	nej, har ofta bara icke-lagliga metoder att tillgå

I ett samhälle med en svällande offentlig sektor, ett allt finmaskigare nät av lagar och bestämmelser, blir alltfler människor "berörda" av byråkratiernas åtgärder, alltfler känner sig felbehandlade, rättslösa.

På politisk nivå uppfattas detta förhållande vanligtvis inte som en grundläggande intressekonflikt, ett symptom på en systemkris, utan oftare som uttryck för effektivitetsbrister. Man försöker åtgärda problemet med administrativa rationaliseringar eller genom att förvandla sig själva, de förtroendevalda politikerna, från amatörer till yrkesspecialister. Genom att bli lika specialiserade som de verkliga experterna hoppas många politiker kunna klara av samhällsstyrningen bättre bl.a. i syfte att undanröja felbehandlingar och rättsövergrepp och andra "misstag" som drabbar de "berörda".

Resultatet av detta blir att förtroendevalda politiker blir byråkrater och – medvetet eller omedvetet – identifierar sig med andra

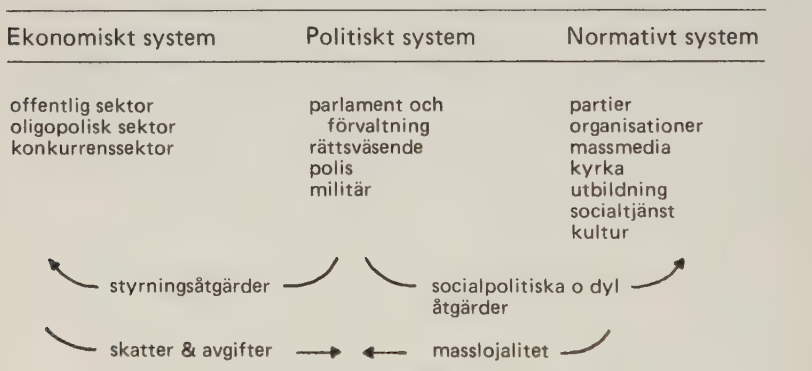
byråkraters, maktgruppers och "intressenters" synsätt. Folkets företrädare drunknar i den apparat de själva har byggt upp och medborgarna förlorar inflytandet uppåt i samhället.

Det politiska systemet klarar alltså inte av att styra den ekonomiska sektorn så att den kan leverera in ett tillräckligt stort överskott till den offentliga ekonomin. Resultatet är en statsfinansiell kris.

Det politiska systemet klarar inte heller av att genom socialpolitik, kulturpolitik osv. påverka det normativa systemet i samhället så mycket att masslojalitet uppstår. Resultatet blir en legitimitets-kris.

Kuhn har gjort ett schema för att illustrera balansen i en fungerande välfärdskapitalism (D).¹⁴

D.

I ett sådant system bygger legitimationen på *tillväxt* inom det ekonomiska systemet och *avpolitisering* inom det normativa. Genom tillväxten tillgodoses materiella behov, genom avpolitisering dämpas medvetenheten om makt- och fördelningsförhållandena, insikterna om materialismens negativa skadeverkningar för livsmiljön, möjligheterna till effektivt demokratisk maktmedverkan från befolkningens sida. *Masslojalitet* med systemet skapas.

Den kan brytas på flera sätt, antingen genom att avpolitiseringen inte längre fungerar eftersom starka krafter inom det normativa systemet tränger igenom och skapar en autonom medvetenhet, eller genom att tillväxten upphör och därmed de materiella behoven inte kan tillgodoses på samma sätt som tidigare. Eller genom att bådaddera inträffar vilket betyder en process där materiella balansbrister och ökad medvetenhet förstärker varandra i en stegrad legitimitets-kris.

b) Mertons typologi

Ett annat sätt att beskriva krisfenomen är Mertons typologi som visar olika reaktionsmöjligheter på individnivå inför samhällsliga balansbrister. Merton skriver:

"It is my central hypothesis that aberrant behavior may be regarded sociologically as a symptom of dissociation of culturally prescribed aspirations and socially structured avenues for realizing these aspirations."¹⁵

På grundval av denna tes gör han en typologi (E).

E.

A typology of modes of individual adaptation

Modes of adaptation	Cultural Goals	Institutionalized Means
1. Conformity	+	+
2. Innovation	+	—
3. Ritualism	—	+
4. Retreatism	—	—
5. Rebellion	±	±

Låt oss nu tillämpa den här typologin på några tänkta konkreta exempel. Först *betyg i skolan*.

Det relativa betygssystemet är ett ganska bra typexempel på hur ett samhälle kan fungera och hur de enskilda individerna kan reagera. Varje enskild individ kan i princip få en femma, men alla kan inte få det samtidigt. I själva verket är det bara en liten minoritet som kan få femma i varje ämne. Medlet för att uppnå en femma är klart: plugga, klara förhör och skrivningar bra. Så länge alla tror att de har en chans att på detta sätt få en femma fungerar systemet enligt sina egna förutsättningar. Alla kan då vara "konforma". Alla kan eftersträva det kulturella målet enligt de institutionaliserade normerna (grupp 1). Men efterhand inser naturligtvis eleverna att de inte alla samtidigt kan få femmor.

En del hittar då på nya metoder, gör "innovationer". De går utanför de uppställda reglerna. De fuskar, helt enkelt (grupp 2). Men många vågar inte bete sig så. De fortsätter plikttröget att läsa sina läxor och gå till lektionerna – trots att de inte längre har något hopp om höga betyg. Skolarbetet blir ett sorts självändamål, en ritual. Men de är så disciplinerade att de inte vågar bryta sig ut (grupp 3). En del

andra är varken fantasirika eller underdåniga. De struntar i alltsammans och tar en öl (grupp 4).

Men en liten grupp brukar börja tänka efter, fundera på systemet i stort, upptäcka att det är felkonstruerat, engagera sig för att ändra på hela modellen, helt enkelt göra uppror – på ett eller annat sätt (grupp 5).

I det här exemplet är *anomin kronisk* eftersom systemet är så konstruerat att det inte går för alla att uppnå målet med de godkända medlen.

Men samtidigt kan naturligtvis *anomin* också bli *akut* om yttre händelser av olika slag gör att ovanligt få elever i en viss skola eller klass når upp till höga betyg. På liknande sätt kan *anomin* i samhället i stort vara *kronisk* – men under vissa omständigheter också bli *akut*. Låt oss pröva Mertons typologi på Sveriges ekonomiska (F) och politiska (G) system.

Det ekonomiska systemet

F.

	Mål: materiell tillväxt	Medel: produktivt arbete & produktiva investeringar
1.	+	+ stat och näringsliv
2.	+	– fiffel, brott o.dyl.
3.	–	+ byråkratism
4.	–	– utslagning, missbruk
5.	±	± alternativ livsstil, s.k. motkultur

I ett system med materiell tillväxt som överordnat mål råder alltid *kronisk anomi* eftersom – vilket bl.a. Durkheim så klart beskrivit – avståndet till måluppfyllelse hela tiden förlängs genom att nya behov, nya mål skapas (jfr Tage Erlanders bekymmer över ”de stigande förväntningarnas missnöje”). Så länge årlig tillväxt sker och de flesta får viss realökning av sin materiella standard kan dock de flesta förväntas bete sig någorlunda konformt. *Anomin* är *kronisk*, men begränsad. I ett läge när tillväxten upphör blir *anomin* *akut*, möjligheten till måluppfyllelse genom institutionaliserade medel beskärs radikalt och olika varianter av avvikelser ökar markant (grupperna 2–5 i Mertons schema).

Statsmakterna och näringslivet, d. v. s. det konforma beteendets

främsta intressenter, kan då försöka gjuta nytt liv i den vacklande modellen på i huvudsak två sätt: antingen genom att förbättra möjligheterna till måluppfyllelse (d. v. s. återgång till tillväxtekonomi) eller genom att skärpa kontrollen över medlen (hårdare social kontroll).

Båda företeelserna är påtagliga i dagens Sverige.

Det politiska systemet

G.

Mål: effektiv samhällsstyrning		Medel: parlamentarism
1.	+	+ etablerade partier
2.	+	– stark man
3.	–	+ yrkespolitik
4.	–	– röstskolkning o.dyl.
5.	±	± alternativ politik, demonstrationer etc.

Så länge parlamentarismen klarar av en någorlunda effektiv samhällsstyrning förblir förtroendet för etablerade partier högt. Men i ett läge när det politiska systemet inte längre klarar av sina uppgifter vacklar förtroendet, folk ropar efter en "stark man", utnyttjar det politiska systemet som födkrok eller drar sig undan genom röstskolkning. Eller satsar på helt nya, alternativa former för politik.

De etablerade partierna – det konforma beteendets stöttepelare – kan, liksom i exemplet med det ekonomiska systemet, antingen försöka påverka måluppfyllelsen (nya samverkansformer, kohandel etc.) eller medlen (datorisering, programbudgetering o.dyl.).

Om det hittills förda resonemanget är relevant bör alltså välfärdsstatens krisfenomen bl.a. komma till uttryck på politisk nivå, delvis i form av en kris i det etablerade partisystemet.

Så tycks också, enligt en rad olika studier, vara fallet.

c) Upplösningstendenser i partistrukturen

Redan när det moderna partisystemet började växa fram fanns skeptiska iakttagare, t.ex. M. Ostrogorski och Robert Michels som såg partierna som instrument för små eliter. "Oligarkins järnlag" kommer att förvandla de förmenta folkföreträdarna till en kast för sig själv, trodde Michels.

Men senare tiders statsvetare har länge framhärdat i att se partierna i ett förklarat sken, som genuina representanter för folkets vilja. Särskilt i svensk statsvetenskap har det etablerade partisystemet betrakts som ett axiom och forskningen har främst ägnats förändringar inom systemet, inte systemet som sådant.

I viss utländsk politisk sociologi har öppenheten för nya vindar varit betydligt större. Ett viktigt led i den framväxande insikten om möjligheten och behovet av partipolitiska förändringar var Roland Ingelharts undersökningar av opinionsförändringar i västvärlden.¹⁶ Han fann det fruktbart att dela in den politiska opinionen annorlunda än det sedvanliga höger-vänster-mönstret. Istället skapade han kategorierna "materialister" och postmaterialister". Han fann en markant ökning av gruppen "postmaterialister", särskilt bland yngre människor. Totalt bedömde han postmaterialisterna till mellan 7 och 14 procent i tio västländer (Sverige ingår inte). Ingelhart drar slutsatsen att tillväxten av gruppen postmaterialister kan leda till politiska förtroendekriser eftersom de etablerade systemen inte är kapabla att handskas med kvalitativa problem.

Medan Ingelhart utgår från attitydnivån hos representativa befolkningsurval, har andra forskare utgått från systemnivån (ungefär som Frankfurterskolan). Med utgångspunkt i erfarenheterna av Californien hävdar La Porte & Abrams att föreställningen om ett "stabilt postindustriellt samhälle" är en myt. Istället håller ett instabilt "postindustria" på att växa fram som bl. a. är resultatet av en paradox – "the bewildering coexistence of society's impressive potential for dealing with its problem, but its equally impressive inability to do so effectively. Whatever the methods we employ in the high hopes of solving our problems they seem to produce many new ones, often without solving the original ones".¹⁷

Lindberg har gjort en utförligare analys av motsättningen mellan ökade krav på samhällsmakten och den minskade förmågan att möta dessa krav (schema H på nästa sida).¹⁸

H. Dissynchronization of Loads and Capabilities

Loads Are Increasing	Capabilities Are Decreasing
New policy problems requiring new instruments (Anderson)	Declining consensus on criteria for the evaluation of policy (La Porte, Vickers)
New policy tradeoffs: growth and environment, inflation vs. employment (Tsurutani, Heilbroner, Vickers, others)	More active state intervention highlights existence and influence of dominant elite (Marxists)
Increasingly polarized demands reflecting value differentiation (Ingelhart, La Porte)	Decline in trust in government
Cross-stratal issues (Tsurutani)	Decline in legitimacy of political institutions and in regime norms
Higher expectations about government performance (La Porte, Anderson)	Declining efficacy of standard instruments of macro-economic management
Problems requiring intergovernmental cooperation and joint policies	Ruling coalition loses cohesion
Business requires more and more state subsidies (O'Connor)	Changes in the relative distribution of resources among coalition partners and counterelites
Sheer numbers and complexities of problems (La Porte and Abrams)	Noncompliance and nonsanctioned protest increase
	Decline in efficacy of international economic and political regimes and agreements

Vilka konsekvenser kan då ständiga och upprepade misslyckanden att lösa samhällsproblemen få på politisk nivå? Lindberg har gjort ett försök att konstruera ett schema över möjliga händelsförlopp som utmynnar i fyra olika möjligheter (fig. 1).¹⁹

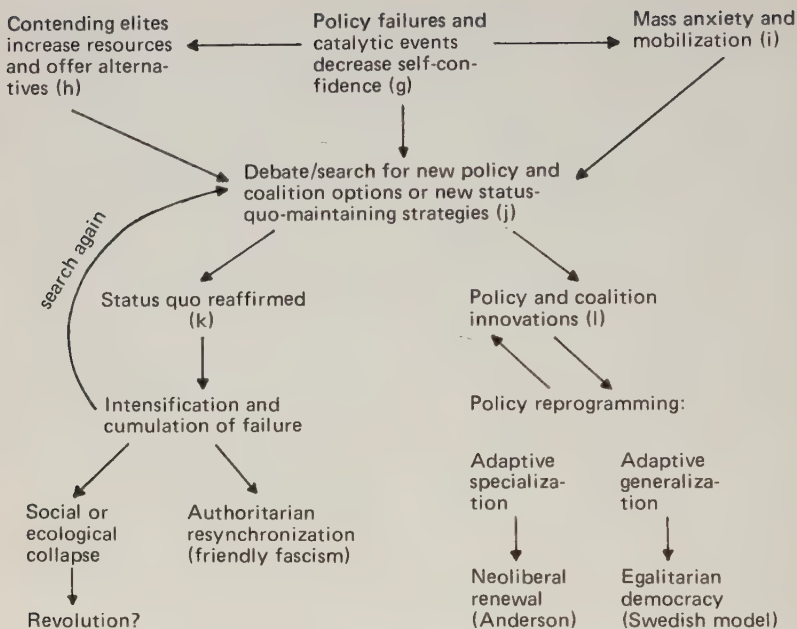

Fig. 1. (The Response Phase)

Lindberg talar på ett annat ställe om tre olika "alternative response patterns" som anknyter till tre av ovanstående "utgångar":²⁰

1. Progressive adaptations (egalitarian democracy). Viktiga inslag i en sådan politik skulle vara: en aktiv statlig planering, en "socialiserad marknadsekonomi", ny-kooperativt system för intresserepresentation, reglering av produktion och konsumtion, jämlika förhållanden, aktiv socialpolitik, internationellt samarbete. En sådan politik ligger nära svensk socialdemokrati.

2. Orthodox renewal (neoliberal renewal). Viktiga inslag här skulle vara neo-laissez-faire (Friedman), pånyttfödelse för marknaden, jämlika chanser, neo-medievalism, national self-sufficiency. En sådan politik ligger nära svensk borgerlighet.

3. Regressive adaptations (Authoritarian resynchronisation). Denna politik skulle utmärkas bl. a. av byråkratisk planering, teknokrati, effektivitet istället för legitimitet, massmediamanipulationer, tillväxt som ett nationellt mål, fysisk och psykisk repression, anti-facklig politik, nykolonialism. En politik av det här slaget finns knappast

företräd inom svensk partipolitik, men delvis inom näringslivets organisationer.

Lindberg tror att såväl progressiv adaption som orthodox renewal kommer att provas – och misslyckas. Därefter kommer att följa repressive adaption. I sin slutanalys tycks han dock glömma bort den fjärde utgången i schemat några sidor tidigare, d.v.s. "revolution", efter en social och ekologisk kollaps. Hans syn på den "svenska modellen" som en "egalitarian democracy" förefaller också värd ett antal frågetecken. Däremot ligger det mycket i hans konstaterande att "it would be particularly interesting to test their model (d.v.s. La Portes & Abrams) of the transition to unstable postindustrial in a country like Sweden in which many of their indicators of technological growth, structure of the labor force and of occupations, organizational development, rational planning and rapidly rising public expectations show a comparable development to that of California".²¹

Kan man då spåra några av dessa förutspådda politiska konsekvenser på utvecklingen i den faktiska partistrukturen?

Ja, utan tvivel finns tydliga tendenser till en upplösning av etablerad partistruktur i flera demokratiska länder.

W.D. Burnham pekar t.ex. på en utveckling mot partipolitisk passivitet i USA. Valdeltagandet har stadigt sjunkit från genomsnittligt 78,5 % i presidentvalen 1874–1892 till 55,1 % 1972–78. I kongressvalen är deltagandet så lågt som 36 %. Burnham tror inte att problemet med det låga deltagandet där kan lösas inom det befintliga politiska organisationsmönstret, "politiska strukturer måste utvecklas för representation av intressen som svagt eller inte alls företräds av valpolitiken".²²

Redan för femton år sedan varnade Otto Kirchheimer för att övergången från massintegrationspartier till s.k. catch-all-parties (d.v.s. partier som riktar sig till alla, utan särskilda känslomässiga eller integrerade bindningar) skulle kunna leda till en kris i partisystemet.²³

Tsurutani rapporterar att frågor som korsar klassgränserna och krav på ny legitimitet fått ökad betydelse i Japan.²⁴ Cyr rapporterar om tendenser till uppluckring av det brittiska tvåpartisystemet (redan innan det socialdemokratiska partiet bildades). Liberalerna ökade t.ex. sin röstandel från 7,5 till 19,3 procent 1970–74. Plaid Cymru ökade i Wales 1966–74 från 5,0 % till 30,0 %.²⁵

John Clayton Thomas har mätt avståndet på den traditionella höger-vänster-skalan under 1900-talet mellan partier i Storbritannien,

Italien, Österrike, Västtyskland, Storbritannien och genomgående funnit en minskning mellan de båda polerna. Beträffande nya dimensioner inom politiken menar Thomas att "an established party might be reluctant to take side on this issue (t. ex. miljöpolitik) for fear of risking part of its traditional constituency". Han tror att "partisan salience for this issue appears likely only if new parties develop and are able to inject the issue into partisan debates".²⁶

Bingham Powell jr har analyserat valdeltagandet i trettio demokratier och kommit till slutsatsen att "a postindustrial society may see a decline in the strength of party-group linkages or a period of uncertainty as realignment occurs and new linkages are developed."²⁷

I svensk litteratur finns en tydlig obenägenhet att se eller ta på allvar tendenser till upplösning av den traditionella parti- och blockstrukturen.

Bäck konstaterar att trots analyser som visar att åsiktsdimensionerna numera lappar över partierna "har forskarna inte varit benägna att utifrån dimensionsanalysens resultat förklara höger-vänster-dimensionens betydelse reducerad till en bland flera skiljelinjer i svensk politik".²⁸

Särlvik & Petersson såg 1976 års val som ett bevis för traditionell blockpolitisk dominans.²⁹

Holmberg valde i början av 1970-talet den betecknande titeln "Riksdagen representerar svenska folket" på en samling empiriska studier i representativ demokrati.³⁰ Några år senare antydde han att man i kärnkraftsfrågan kunde ana nya dimensioner, men trodde att det var något tillfälligt.³¹ I början av 1980-talet visade han fortfarande stor obenägenhet att se något väsentligt nytt i väljar- och partistrukturen. I sin stora studie "Svenska väljare" lanserar han den "hädiska" tanken (Holmbergs ordval) att mätningar som visar på ett stigande s.k. politikerförakt är missvisande.³² Samtidigt konstaterar han dock att "de etablerade partierna har under de senaste tio åren tårt på sitt förtroendekapital bland väljarna. Några garantier för att partisystemet kommer att förbli stabilt också under 1980-talet finns inte".³³

Boalt & Hultgren har visat att det finns betydande brister i överensstämmelse mellan partiernas program och väljargruppernas åsikter.³⁴ Bl.a. fick partierna i 1979 års val i 15 centrala politiska frågor minst 2/3 dels stöd för sina ståndpunkter bara i 9 av 75 möjliga fall (enligt Boalt & Hultgrens undersökningsmetodik). Ändå gör de mycket långtgående försök att anpassa sina rön till traditionella modeller. När de enligt sina egna definitioner bara hittar sammanlagt

21 % "övertygade" borgare och socialister bland väljarna, vidgar de begreppen genom att ta bort bestämningen "övertygade". Då växer andelen socialister och borgare – men bara till sammanlagt 56 %. Detta föranleder dock inget försök till införelse av nya dimensioner i analysen, utan en ytterligare begreppsutvidgning genom att de återstående 44 procenten delas in i sådana som "lutar" åt socialism resp. borgerlighet.³⁵

Gidlund har redovisat att renodlat aktionsagerande utanför partierna ofta lett till besvikelse och insikt om behov av åtgärder också i partipolitisk form.³⁶ Man har bildat lokala partier. Också det har ofta skapat besvikelse. Av detta drog Gidlund 1978 slutsatsen att kampen för bättre livskvalitet i fortsättningen huvudsakligen skulle föras utomparlamentariskt. Det skulle vara omöjligt att bilda parti i större kommuner och än mer på riksplanet. 1979 bildades Stockholmspartiet och fick i kommunalvalet samma år tre mandat i kommunfullmäktige.

Inte ens kärnkraftsvalet rubbade nämnvärt den dominerande synen inom svensk statsvetenskap och politisk sociologi på den svenska partistrukturens stabilitet. I ett specialnummer av Sociologisk Forskning avvisade bl.a. Himmelstrand och Korpi föreställningar om att kärnkraftsvalet skulle kunna tolkas som ett steg på vägen mot uppluckring av fempartisystemet.³⁷ Korpi anförde som argument att andelen partibytare mellan centern och vpk varit liten under 1970-talet.³⁸ Man hävdar att om det finnes en ekologisk politisk dimension skulle den ta sig uttryck i frekventa partibytan mellan centern och vpk. Men skulle det inte också kunna tänkas att det finns en rad andra spärar som gör partibytan mellan centern och vpk mindre sannolika? Eller att båda dessa partier av olika skäl betraktas som mindre trovärdiga av "ekologister"?

Såvitt jag kan finna har det hos många svenska forskare funnits en påtaglig ovilja att förutsättningslöst analysera förändringar i väljaropinionen med hänsyn till effekterna på partistrukturen och dess möjliga uppluckring. En orsak till detta som inte kan bortses ifrån är att en hel del forskare är *partipolitiskt* engagerade i etablerade partier. Himmelstrand deklarerar t.ex. i klartext i sitt bidrag till Sociologisk Forsknings temanummer om kärnkraftsvalet att det gäller att se vad som "ur socialdemokratisk synpunkt" bör göras. Gidlund är aktiv kommunalpolitiker (s) i Umeå. Inte heller Korpi, Holmberg m.fl. har dolt sin partipolitiska anknytning.

Givetvis är det både legitimt och helt rimligt på grundval av den vetenskapsteoretiska syn jag har redovisat att samhällsforskare tar politisk ställning och öppet redovisar den. Jag håller dock för

sannolikt att partipolitiska skyggglappar ibland fått påverka svenska samhällsvetares beskrivning av väljar- och opinionsströmningar på ett sätt som felaktigt övervärderat den traditionella partistrukturens stabilitet.

En annan tänkbar orsak till den svenska obenägenheten att se och redovisa uppluckringstendenser i partistrukturen kan vara en sorts "skrivbordsteoretisk" fastlåsning. I grund och botten är det tveksamt om frågor av typen "finns det utrymme för ett nytt parti i Sverige" kan besvaras utan experiment, d.v.s. en sorts aktionsforskning.

Överhuvudtaget blir diskussion kring partistruktur och politiska krisfenomen ganska ytlig och substanslös utan konkreta förändringsförsök.

d) Politiska förnyelseförsök

Ett test på möjligheterna att förnya det partipolitiska systemet är förekomsten av eventuella försök i den riktningen.

I huvudsak tre metoder kan tänkas:

1. Kollektiv förnyelse inifrån, d.v.s. försök att genom fraktioner, ungdomsförbund el. dyl. påverka ett befintligt parti så genomgripande att det innebär en strukturell förnyelse.
2. Individuell förnyelse inifrån, d.v.s. försök att genom personlig politisk karriär, t.ex. i riksdagen, påverka den politiska beslutsprocessen på ett genomgripande sätt.
3. Förnyelse utifrån, genom nybildning av partier.

Jag har som politiskt verksam under drygt 20 år aktivt medverkat i samtliga tre förnyelsemodeller:

Modell 1, kollektiv förnyelse inifrån berörs kortfattat i den följande texten.

Modell 2, mina erfarenheter som riksdagsledamot, utgör huvudämnet för denna avhandling och behandlas utförligt i kap. 5–11.

Modell 3, kommer något att behandlas i den löpande texten i detta avsnitt plus i slutavsnittet om de praktiska slutsatserna av föreliggande forskningsrapport.

1. Politisk förnyelse genom kollektiv inifrånverksamhet

Möjligheten till förnyelse inom etablerade partiers ram har analyserats för Västtysklands del av några forskare som undersökt ungdomsförbundens påverkans- och förnyelsemöjligheter.

Häse & Müller har undersökt die Jungsozialisten och konstaterar att de har fastnat i en klämma mellan "sozialistische Praxis und Anpassung: Die Einsicht, es geht nicht ohne die Partei und die Hoffnung dass man sie sich noch zurechtbiegen kann, haben die Politik der Jungsozialisten bis heute geprägt".³⁹

Kunze har undersökt die Jungdemokraten och dragit följande generella slutsatser: "Die Entwicklung zeigt doch dass auf die Dauer auch die Jungdemokraten die oben bezeichneten Funktionen und Beziehungen zu ihrer Partei wahrnehmen müssen"⁴⁰ eller med andra ord: det går inte för ett ungdomsförbund att föra en fri och oberoende politik i förhållande till sitt moderparti.

Också Dittberner kommenterar ungdomsförbundens möjlighet att åstadkomma en inifrånförnyelse av etablerade partier.⁴¹ Å ena sidan, menar han, kan en strategi för antikapitalistiska strukturreformer inte leda till framgång så länge "sie unter Vermeidung von grundsätzlichen Konflikte von der Suborganisation einer Partei betrieben wird, die ihrerseits weiterhin überwiegend als Grenzträger der kapitalistischen Herrschaft wirkt". Å andra sidan är en lösörelse från moderpartiet ingen utväg ur dilemmat, ty "löst sich ein Parteijugendverband vollends von seiner Mutterpartei, so verliert er seine Identität".

Jag har i en tidigare fallstudie försökt analysera problemen kring ett svenskt ungdomsförbund, Folkpartiets ungdomsförbund.⁴² En utgångspunkt för analysen är att ett ungdomsförbunds uppgift är att "driva på" sitt moderparti. Frågan är bara hur det skall gå till.

Två faktorer kan avgöra handlingsmöjligheterna:

1. Ungdomsförbundets uppfattning om partiet. A) Man gillar partiets politiska huvudinriktning, B) Man gillar inte partiets politiska huvudinriktning, men tror på utvecklingsmöjligheter, C) Man gillar inte partiets politiska huvudinriktning och tror inte på utvecklingsmöjligheter.

2. Ungdomsförbundets slagkraft. A) Organisatoriskt starkt, B) organisatoriskt svagt.

De olika kombinationsmöjligheterna ger följande schema:

	1a) gillar	1b) gillar ej/tror	1c) gillar ej/tror ej
2a org. starkt	I individuell reglerad befordran	II inre profil-påverkan	III öppen makt-strid
2b org. svagt	IV individuell mygelkarriärism	V öppen profil-konkurrens	VI utträde ur partiet

Vid början av 1970-talet kunde de olika kategorierna exemplifieras på följande sätt:

I. SSU. Stark organisation, troget partilinjén. Reglerad befordringsgång för de flesta från SSU-ledningen.

II. CUF. Organisatoriskt starkt, men viss kritik mot partiprofilen. CUF var t.ex. pådrivande när det gäller kärnkraft. Men man har misslyckats med att vinna partiet för idéerna om lokalsamhället. Viss påverkan möjlig inom ramen för huvudlinjen i centerpolitiken.

III. Ett typfall var nog Vänsterns Ungdomsförbund, VUF, som gjorde en felbedömning av sin styrka och försvann till VI, d.v.s. utträde ur partiet.

IV. MUF och tidvis FPU (den s.k. Ahlmarksliberalismen). FPU har inte av egen styrka kunnat åstadkomma något. Olika former av koalitioner etc. har varit nödvändiga, vilket förutsätter ett omfattande mygel vilket är svårt att klara när det gäller sakfrågor, men lättare när det gäller vissa personers karriär. Skickligt matchade kandidater kan med omsorgsfullt mygel nå rätt högt – t.ex. till ministerposter i en fp-regering...

V. Typfall FPU 1969–71. I ett PM till FPU:s förbundsstyrelse i februari 1970 utvecklade jag, som då var ordförande, principerna för "öppen profilkonkurrens":

"Politiska ungdomsförbund har inför massmedia ett speciellt intresse framförallt när de sätts i relation till sina moderpartier. Utspel av olika slag väcker alltså större uppståndelse om de är kontroversiella i förhållande till moderpartiet än om de är radikala i förhållande till den rådande verkligheten. Jag är övertygad om att detta är ett oundvikligt förhållande. Det gör att det för ett politiskt ungdomsförbund inte finns någon som helst möjlighet att väcka stor uppmärksamhet utan att det också i viss utsträckning uppfattas som splittring mellan moderparti och ungdomsförbund. Om man vill upprätthålla en totalt enig fasad utåt måste man i realiteten välja en

hög grad av allmän politisk utslätning inför offentligheten.”

FPU valde att pröva en öppen profilkonkurrens under åren 1969–71. Resultatet blev misslyckat. Moderpartiet godtog inte utvecklingen utan ingrep och såg till att den profilkonkurrerande FPU-ledningen blev avlägsnad.

Slutsatsen av dessa resonemang kring möjligheten av en så radikal förändring av partistrukturen inifrån att den skulle motsvara samhällsförändringens behov måste bli att sannolikheten är liten.

2. Förändring inifrån genom individuell politisk karriär upp till de politiska beslutscentra

Det är delvis denna möjlighet denna avhandlings fallstudie handlar om, d.v.s. möjligheten att såsom enskild riksdagsledamot inom ett etablerat parti påverka den politiska maktutövningen. Mer om detta i kommande avsnitt.

3. Förändring utifrån genom nybildning av partier

Partier är inte eviga institutioner, utan levande rörelser. De föds, mognar, kulminerar, stagnerar, dör. Av de partier som var verksamma i 53 länder på 1950-talet hade 39 % upphört att existera 1979. T.o.m. i det förhållandevis stabila Västeuropa försvann 15–20 % av alla partier under en trettioårsperiod. Många nybildningsförsök har gjorts.⁴³

Kemp berättar om ett intressant försök i Australien redan i mitten av 1960-talet som en protest mot Vietnamkriget. 1966 bildades Australia Party som fick 1 % av rösterna i valet 1969. Förutom ett delvis alternativt politiskt program utmärktes partiet av organisatorisk förnyelse. Man hade t.ex. ingen partiledare av traditionellt slag. Man hade i stadgarna en paragraf som slog fast att man skulle ha medlemsomröstning om ”any matter” om 2 % av medlemmarna så begärde. Man kritiserade andra partiers professionalism. Huvudsakligen kom stödet för partiet från högre utbildade personer, en tredjedel beräknades ha universitetsutbildning. Kemp uppfattar Australia Party som ett tecken på ”teknokratins radikaliserings”.⁴⁴

I början på 1980-talet finns ”gröna och radikala” partier i flera västeuropeiska länder, början till en internationell samarbetsorganisation har skett, ett utkast till ett ”Green and Radical Manifesto” har utarbetats. Medlemmar i European Federation of Green and Radical Parties är: AGALEV och Ecolo (Belgien), Ecology Party (Storbritannien), Die Grünen (Västtyskland), Mouvement d’Ecologie Poli-

tique (Frankrike), Politieke Partij Radikalen (Holland), Partito Radicale (Italien).

Italien fick 1981 en ny regeringschef som i Newsweek presenterades under rubriken "3 Per Cent Solution". Giovanni Spadoloni företräder nämligen ett parti, det republikanska, som i senaste val fick bara ca 3 % av rösterna.

I Holland hade ett litet, jämförelsevis nytt parti, Democratie 66, ett röstmässigt genombrott 1981 och spelar efter 15 års politisk skuggtillvaro, en betydande samhällsroll.

Om det hade varit i Sverige skulle Spadoloni inte ens haft plats i riksdagen. Troligen skulle inte heller Democratie 66 funnits med i leken. Visserligen fick partiet vid sitt första val 1967 4,5 % av rösterna, men i samma val fick ett annat parti en plats i parlamentet på 0,86 % av rösterna. Det betyder att någon propaganda mot D '66 på temat "bortkastade röster" inte var möjlig, partiet skulle blivit representerat också med mindre än 1 % av rösterna. Något sådant är som bekant inte möjligt i Sverige. I själva verket är den svenska 4-procentsspärren ett mycket högt och svårbemästrat hinder mot partipolitisk förnyelse om man jämför med andra västliga demokratier. Länder som Holland, Italien, Belgien och Eire har valsysteem som regelbundet släpper in partier med 1–2 %, t.o.m. under 1 % av rösterna, i parlamentet. Danmark har en spärrgräns vid 2 %. Storbritannien har ju – liksom Frankrike – majoritetsvalsysteem som är mycket oförmånligt för mindre partier. Men regionalt förankrade partier kan slinka in i underhuset med mycket blygsamt nationellt procenttal (Plaid Cymru, ett walesiskt parti fick 3 underhusrepresentanter 1974 med 0,6 % av totalantalet röster). Västtyskland har en 5-procentsspärr, men (liksom f.ö. Danmark) vissa möjligheter att kringgå den för partier med stark lokal förankring eller populära enskilda kandidater. Sveriges "undantagsregel", att ett parti som får 12 % av rösterna i en valkrets kan bli representerat just från den valkretsen, är jämförelsevis hög. Tillsammans med den allmänna 4-procentsspärren betyder det att Sveriges formella, valtekniska barriär mot nya partier är bland de högsta i den västliga, demokratiska världen.

Fischer skriver i en analys av Västtysklands småpartier:⁴⁵ "Det är min övertygelse att en del småpartier faktiskt spelar en viktig roll i partisystemet. . . Småpartier bör inte lämnas åt sidan vid en jämförande analys av politiska partier." Småpartier har många funktioner menar han, t.ex. att vara försökskaniner för nya idéer, säkerhetsventiler för missnöje och påtryckningsgrupper på de större partierna. Småpartier kan naturligtvis också påverka maktfördel-

ningen mellan de större partierna genom att beröva dem röster i olika proportioner.

Dessutom kan småpartier spela en direkt parlamentarisk roll – om det får representation i parlamentet. Det har inte varit fallet i Sverige någonsin – om man bortser från diverse utbrytningar då riksdagsledamöter bytt parti under löpande mandatperiod, senast Alf Lövenborg och Rolf Hagel som bröt sig ur vpk och bildade apk.

Ändå finns det gott om småpartier. Jag har i mitt arkiv partiprogram för ett tjugotal partier – från Frihetliga Demokraterna till Rättspartiet. Många av dessa är resultat av enskilda människors tankemödor, något i och för sig ganska imponerande. Enskilda människor sitter alltså i sin kammare och oroar sig över Sveriges framtid och författar mer eller mindre kompletta partiprogram som de tror innehåller lösningar och framtidshopp. Något annat resultat än kostnader kan de inte gärna ha räknat med från dessa mödor. Ofta är programmen prydligt tryckta, ibland t.o.m. utgivna på egna förlag och tillgängliga på landets större bibliotek. (Ett exempel på det är K. E. Kärlin: *Din framtid i Sverige*, utgiven 1979, som jag hittade på Universitetsbiblioteket i Lund. Det visade sig vara ett ambitiöst partiprogram på 188 sidor för ”TREDJE BLOCKET” inför valet 1979. Varken jag eller någon jag pratat med har någonsin hört talas om det partiet. Men någon okänd människa har satsat tid och pengar på projektet. Jag tycker det är imponerande!)

En del av småpartierna bygger på en något större grupps engagemang. Inte mindre än 9 småpartier ställde upp i riksdagsvalet 1979. Resultatet var inte imponerande: KDS 75 933 röster, SKP 10 862 röster, APK 10 797 röster, Hälso- och miljöpartiet 6 634 röster, Nya Partiet 3 902 röster, Centrum-Demokraterna 2 365 röster, Skånepartiet 2 354 röster, Kommunistiska Arbetareförbundet 1 802 röster och Europeiska Arbetarepartiet 153 röster. Antalet giltiga röster i valet var 5 448 638 vilket betyder att spärrgränsen måste ha gått vid ca 217 000 röster – ungefär dubbelt så många som alla småpartierna samlade tillsammans.

Det finns många formella eller praktiska skäl varför småpartier misslyckas, utöver valtekniska spärrar. Fischer pekar på några svårigheter:⁴⁶

§ Brist på pengar. Nya partier får ju ingen andel av de väldiga belopp av skattemedel som numera fördelas till etablerade partier. Några andra donatorer är inte heller så lätta att hitta.

§ Svag organisation. Valsystemet gör att det inte går att koncentrera verksamheten regionalt, varenda tänkbar röst måste samlas in.

Partiet måste alltså finnas överallt, i varje kommun, vid varje vallokal. Det betyder minst 5–10 000 aktiva medlemmar.

§ Brist på erfarna och kunniga ledare. Det ligger i sakens natur att ett *nytt* parti ofta saknar folk med praktisk politisk erfarenhet. Ur förnyelsesynvinkel kan det vara bra att slippa gammal barlast. Men det skapar risk för många praktiska tabbar.

§ Interna doktrinära tvister. Många småpartier är skapade av någon eller några personer med ytterst definitiva åsikter, "käpphästar". När gruppen vidgas blir det risk för kollisioner mellan de ursprungliga initiativtagarna och senare tillkomna medlemmar om de medverkande saknar viss förmåga till tolerans och kompromiss.

§ Anpassningsrörelser hos de etablerade partierna. Ursprunget till ett nytt parti kan neutraliseras av de större partierna, särskilt om det handlar om s.k. enfrågepartier. Ett kristet parti kan motverkas genom litet kristna gester, ett snävt miljöparti med någon lag mot aluminiumburkar.

§ Kampen om regeringsmakten. Mindre partier kan lätt komma i kläm när de stora skall göra upp om regeringsmakten (jfr t. ex. De Grönas svårigheter att hävda sig i Västtyskland 1980 när den allt överskuggande frågan blev om Strauss skulle bli kansler eller ej).

Styrkan hos denna typ av svårigheter för nya partier i Sverige kom klart till uttryck under valrörelsen 1982 då det nybildade miljöpartiet för första gången ställde upp till val.

Miljöpartiet kom inte in i riksdagen 1982. Partiet fick 91 787 röster (1,7 %) i riksdagsvalet, betydligt fler i kommunalvalen, vilket resulterade i 129 mandat i 96 kommuner. Dessutom fick 5 samverkande lokala partiet (bl.a. Stockholmspartiet) sammanlagt 12 mandat. KDS fick 103 820 röster (1,9 %), en viss ökning från valet 1979, medan övriga icke-riksdagspartier överlag förlorade röster. 3:e parti utanför riksdagen är nu K-partiet (f.d. APK) med 5 877 röster. Inbegripet rekordantalet blanka röster (52 009), som formellt inte räknas som avgivna röster, valde 4,7 % av väljarna att *inte* rösta på något av riksdagspartierna.

Trots allt tyder alltså valet 1982 på att en viss uppluckring av svensk partistruktur är på gång. Är det bra? Det ligger nära till hands att anknyta till Karl Deutsch som gjort en lång lista på faktorer som hindrar etablerade politiska system från att anpassa sig till nya problem och nya kriser. Han sammanfattar sin lista med följande ord: Etablerade system har en tendens till "övervärdering av det näraliggande framför det avlägsna, det bekanta framför det nya, det förflutna framför det närvarande och det närvarande framför det framtida".

Därför, menar han, kan de etablerade systemen ofta inte upptäcka moderna staters nya problem. Bara "avvikande samhällsmedlemmar" kan finna de helt nya grepp som är nödvändiga, tror han.⁴⁷

"Men dessa (avvikande) är troligen inte förmögna att skapa stabila, sammanhållna och inflytelserika sociala grupper, därför blir deras roll att övertyga andra", skriver Lindberg i en analys av politiken i framtidens industrisamhälle.⁴⁸

Det är just det som är frågan. I Sverige har det varit så, nya idéer har oftast saknat en organiserad social bas. I många andra länder har det inte varit så. Nya tankeströmningar har lett till nya politiska organisationer och partier. Om det totalt sett har varit av godo eller ondo finns ingen möjlighet att uttala sig om. Men – verkar det sannolikt att en stabil och oförändrad partistruktur i längden är ett bättre sätt att kanalisera in nya strömningar i demokratiskt fungerande banor än ett politiskt system som är mera flexibelt, föränderligt och lämnar utrymme för förnyelse?

3. Riksdagen i samhällsprocessen – en modell

En rad olika perspektiv på industrisamhällets och välfärdskapitalismens krisfenomen har berörts. Här skall göras ett kortfattat försök till en syntes av de olika synsätten.

En *ekonomisk kris* är kroniskt förknippad med tillväxtsamhället. Också *sociala* och *ekologiska krisfenomen* har sedan lång tid funnits som s.k. sidoeffekter av den industriella utvecklingen. I de s.k. senkapitalistiska samhällena, t.ex. Sverige, har dessa olika krissymp-tom blivit allt synligare och alltmer dominerande i samhällsbilden.

Samhällsorganen har intervenerat allt oftare och allt mer genomgripande för att försöka styra utvecklingen. Överväldigande tecken tyder dock på att styrningsförsöken varit otillräckliga. En *rationalitetskris* har uppstått. Ett konkret uttryck för detta är att staten inte klarar av att driva in tillräckligt med skatter och avgifter för att balansera de statliga utgifterna. Andra symptom på rationalitetskrisen är fortsatt miljöförstöring och sociala krissymp-tom. Statsapparatens misslyckande ger upphov till en *legitimitetskris*. Många människor förlorar förtroendet för de politiska och statliga organen. Den ”masslojalitet” som har varit en förutsättning för den välfärdskapitalistiska samhällsmodellen, håller på att försvagas.

På individnivå tar detta sig ofta uttryck i en *motivationskris* som Merton har exemplifierat i sitt schema. Allt färre människor handlar konformt, allt fler betar sig i någon mån avvikande, t.ex. genom ekonomiskt fiffel, byråkratism eller drogmisbruk. Inom det politiska systemet syns tecken på längtan efter en stark man, resignation till byråkratisk yrkespolitik eller reträtt till röstskolkning eller blankröstning. Men också positiva varianter av avvikande beteende kan skönjas, s.k. alternativa livsstilar och alternativa politiska strömningar.

I relation till den växande statliga/offentliga samhällssektorn intar människor och institutioner olika roller, enligt Offe, såsom berörda resp. intressenter. De berörda kan definieras som dem som drabbas

direkt av olika krisfenomen, t.ex. rationalitetskrisen i form av byråkratiska beslut, indragna sociala förmåner, miljöförstöring. Intressenterna är de som har intresse av att beslut fattas i enlighet med tillväxtsamhällets och det rådande politiska systemets konforma ideal.

Hur konformismen (enl. Merton) skall vidmakthållas finns det vissa olika åsiktsnyanser om, i huvudsak två varianter: progressive adaptations (ungefär svensk socialdemokrati), orthodox renewal (ungefär svensk borgerlighet). Om dessa modeller misslyckas återstår två möjliga huvudalternativ: "friendly fascism" och ekologisk och social kollaps följd av "revolution".

Var finns då riksdagen i detta mönster? Riksdagen är enligt grundlagen det organ som skall spegla folkets vilja och utgöra landets politiska beslutscentrum.

Det betyder att riksdagen skall spegla de berördas erfarenheter av den offentliga maktutövningen, att den skall vidareföra de stora avvikargruppernas upplevelser och reaktioner inför krisfenomenen likaväl som de konformas. Genom en fungerande direktkontakt med folkflertalet (väljarna) skall riksdagen ha en viss automatisk legitimitet, som kan stärkas av ett sakinriktat beslutsfattande som påtagligt minskar krissyptomen (och därmed ökar rationaliteten i samhällsstyrningen). Riksdagen kan dessutom trefaldigt höja motivationsnivån för de flesta samhällsmedborgare: 1. Genom rationella beslut, 2. Genom stark legitimitet, 3. Genom att på olika sätt "föregå med gott exempel" i reaktionerna på olika krissyptom.

Eller sammanfattningsvis:

Riksdagen har en mycket central och strategisk position i det komplicerade mönster av kriser som skakar den moderna välfärds-kapitalismen i Sverige.

Riksdagen är ett potentiellt *centrum för folkligt inflytande* och därmed potentiellt det statsorgan som främst skulle kunna *mildra legitimitetskrisen*.

Riksdagen är ett potentiellt *centrum för saklig debatt och förnuftigt beslutsfattande* på grundval av omfattande utrednings- och undersökningsmaterial och skulle därför kunna ha goda förutsättningar att *minska rationalitetskrisen*.

Riksdagen är ett potentiellt *centrum för förtroendevalda folkliga representanter* som utsetts i fria val direkt av folket och borde därmed ha goda möjligheter att betraktas som en församling av goda föredömen som osjälviskt arbetar för landets bästa, vilket skulle kunna bidra till en *dämpning av motivationskrisen*.

I många analyser av den moderna parlemantarismen påtalas med

rätta en rad *yttre faktorer* som beskär riksdagens inflytande, t.ex. byråkratins tillväxt, de kapitalistiska företagens relativa självstyre och andra halv- och heloffentliga organisationers sektorsvisa inflytande, t.ex. intresseorganisationer, landsting och kommuner.

Men, det är min huvudsakliga hypotes, om riksdagen idag icke fungerar effektivt krislösande, beror det inte enbart, kanske inte ens främst, på dessa yttre faktorer som inskränker riksdagens möjligheter till inflytande. Jag menar att riksdagens potentiella inflytande över svensk samhällsutveckling trots allt är mycket stort. Därför måste det i betydande grad bero på inre faktorer om riksdagen inte lever upp till sina potentiella möjligheter.

Min hypotes är att den etablerade partipolitiska kampen i Sverige utkämpas mellan anhängare till ortodox och progressiv anpassning på intressenternas villkor inom ramen för en krisanalys som helt koncentreras på den ekonomiska krisen och som syftar till att återföra befolkningen till den konforma gruppen enligt Mertons schema. Liksom Lindberg är jag övertygad om att varken ortodox eller progressiv anpassning kommer att kunna lösa någon kris eftersom båda strömningarna inskränker sig till ett ekonomiskt krisperspektiv på intressenternas villkor. Det kommer alltså inte att lyckas att återföra de allt större befolkningsgrupper som övergår till Mertons avvikargrupper till den konforma gruppen. I stället kommer upplösningstendenserna att bli allt tydligare, anomin kommer att öka, de icke-ekonomiska krisfenomenen kommer att fördjupas (liksom de ekonomiska) och alltfler människor, särskilt kärngrupperna inom kategorin "de berörda" kommer att sälla sig till Mertons grupp 5, revoltörerna. Två av Lindbergs utgångar kan då bli aktuella – vänlig fascism eller social revolution. Det är mellan dessa båda möjligheter/risker som den verkliga maktkampen står.

Detta avspeglas dock inte i riksdagen eftersom samtliga riksdagspartier med marginella variationer eftersträvar en tillväxtpolitisk konformism på grundval av en ekonomistisk krisanalys; de har alla starka kopplingar till olika grupper av intressenter och kan i sin politiska ideologi i stort hänföras antingen till den progressiva eller den nyliberala anpassningsfilosofin.

Riksdagen som helhet, som institution, saknar alltså effektiv och fungerande kontakt med avvikar- och revoltörsgrupper, saknar insikter i och förståelse för de icke-ekonomiska krisfenomenen, saknar rötter hos de berörda och har därför små möjligheter att bryta sig ur de policymodeller som är dömda att misslyckas.

Min hypotes är alltså att *riksdagen icke utnyttjar sina potentiella möjligheter till inflytande över svensk samhällsutveckling* och att detta

beror på en rad inre spärrar och blockeringar i riksdagens struktur och riksdagsarbetets process som jag i det följande skall försöka beskriva och analysera med utgångspunkt i mina egna erfarenheter från tre år såsom riksdagsledamot.

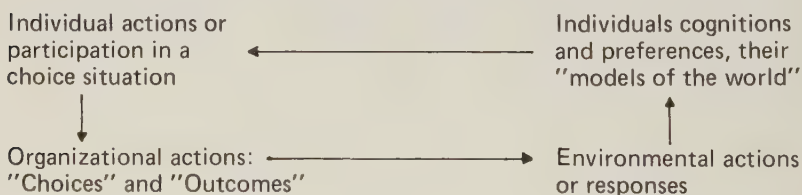
4. Struktur och process

Organisationsteoretiska utgångspunkter

Enligt en klassisk definition är organisationer liktydigt med "planned units deliberately structured for the purpose of attaining specific goals".¹

Men i modern organisationsteori har det allt oftare hävdats att organisationer i själva verket ofta präglas av oklarheter i alla väsentliga avseenden: mål, metoder, deltagare – allt är flytande, oklart, diffust.

March & Olsen har presenterat en schematisk bild av den ideala rationella organisationen (the complete cycle of choice):²

I den ideala modellen skulle alltså flödet fungera ungefär så här: Individens "världsbild" påverkas av omgivningen – och påverkar i sin tur individens handlingar, hennes val i olika situationer. Detta bestämmer i sin tur organisationens agerande, vilket leder till handlingar och reaktioner i omgivningen. Vilket påverkar individens världsbild. Och så vidare.

I en given organisationssituation betyder det att individerna föreställer sig att de handlingar de vidtar på grundval av sin världsbild skall leda till ett visst handlande från organisationens sida vilket i sin tur skall påverka omgivningen.

Men ofta är det inte så. Individernas intentioner leder inte till avsett resultat. Varför är det så?

En möjlighet är att *maktförhållandena* förvränger beslutsproces-

sen. En underförstådd förutsättning i en rationell organisationsmodell är att de formella makthavarna också är de reella. De formella makthavarnas intentioner antas styra processen. I den mån man då vill förändra besluten blir problemet förhållandevis enkelt. Det räcker med att byta ut de formella makthavarna. Om en tsaristisk diktatur byts ut mot proletariats diktatur förutsätts beslutsinnehållet förändras drastiskt. Likaså om en borgerlig regering ersätter en socialistisk. När det visar sig att förändringen blir minimal eller helt uteblir, kan det bero på att de formella makthavarna inte är desamma som de reella. Beslutsfattande är ju sällan ett skarpt tidsavgränsat skeende, utan en utdragen process. Det betyder att många människors påverkan i många olika skeden spelar in och påverkar det slutliga beslutet. Hernes har gjort en åtskillnad mellan *utgångskontroll* och *slutkontroll*.³ Ett annat, och mer klargörande, sätt att uttrycka saken på vore att tala om *initiativmakt* och *beslutsmakt*. Initiativmakten anger då ramarna för beslutsmakten. Det allra första PM-et om t.ex. en ny lag innehåller för det mesta allt väsentligt i det som till slut blir beslutet. Beslutsmakten kan lägga till, stryka och formulera om – men är i stort bunden av den ram som initiativmakten angett.

Beslutsmakten kan också – i yttersta fall – helt förkasta initiativmaktens plattform, lägga den i papperskorgen eller beställa helt nytt förslag. Det kan förefalla utgöra en betydande maktbefogenhet. Den skall dock jämföras med initiativmaktens möjlighet att fatta icke-beslut d.v.s. att underlåta att ta initiativ. Hernes har påpekat att ”för å få en fullständig bilde av maktforholdene må en derfor se på de samfunnsspørsmål som systematisk blir ignorert og de interesser som blir neglijert”.⁴

Brunsson/Jönsson ger följande bild av en politisk beslutsprocess i en kommunal förvaltning: ”De flesta ärenden *initieras* av förvaltningen... att initiera ett ärende innebär också att man definierar det på ett visst sätt... vanligen föreslår man också en principlösning redan när man tar upp ärendet... inledningsskedet i ett ärendes behandling har alltså stor betydelse för vilka beslut som fattas... *Beslutet* fattas av politikerna ensamma (även om förvaltningen kan reservera sig). Själva beslutstillfället har emellertid ganska liten betydelse för vilket beslut som fattas – de väsentliga, reella avgörandena sker tidigare, när man väljer ut vilka ärenden som skall tas upp och hur de skall definieras och när man bereder ärendena.”⁵

Tarschys påpekar i förordet till en antologi med titeln ”Vem håller i rodret?” att ”något kategoriskt svar på den ställda frågan kan dessvärre inte utlovas. Snarare vill vi på skilda sätt visa varför frågan

är så svår att besvara. Men den är också viktig att studera, eftersom den offentliga apparatens göranden och låtanden och underlåtanden fått så stor betydelse för våra liv och vårt välbefinnande. Vet man inte vem som håller i rodret vet man heller inte vad som behöver göras om skutan förefaller gå i fel riktning".⁶

I varje organisation tenderar målen att bli underordnade, medlen att bli självändamål – detta också enligt klassisk organisationsteori.⁷ Det betyder att man lämpligen kan skilja mellan olika maktaspekter också på ett annat sätt (utöver initiativmakt – beslutsmakt). Dels handlar det om makten över de frågor som organisationen är till för att handlägga – *sakmakt*. Vi kan anta att den inte alltid är förankrad hos de formella beslutsfattarna, utan ofta hos experter, tjänstemän etc. – men utan lättfunnen exakt placering. Vi har alltså att göra med *diffus sakmakt*.

Däremot finns det också en annan maktfunktion som blir allt viktigare för de formella makthavarna ju mindre deras sakmakt tenderar att vara: makten över organisationens medlemmar, resurser, privilegier etc. Vi kan kalla detta för *prestigemakt*. Är den också diffus?

Nej, vanligtvis inte. Ledarskapet i organisationer är ofta kristallklart: ordförande, president etc. Det må vara en traditionell, karismatisk eller byråkratisk ledare, det är dock nästan alltid *en* ledare i toppen på varje organisation.

Det skapar möjligheter till effektiv prestigemakt främst när det gäller kontroll av medlemmarna. Etzioni skiljer mellan coercive power som uppnås genom fysisk kontroll, utilitarian power som uppnås genom materiella belöningar och normative eller social power som uppnås genom symboler.⁸ Silverman har kritiserat denna uppdelning, anklagat den för att utgöra en "positivistisk" förklaringsmodell⁹ och istället föreslagit en annan typologi: utilitarian organizations som använder material rewards, solidary organizations som använder intangible rewards och purposive organizations som använder måluppfyllelse som styrmedel.

Jag skulle vilja föreslå en kombination av dessa typologier som dessutom förutsätter ett dynamiskt perspektiv, där organisationer uppfattas som processer mer än strukturer, processer som "glider" från den ena strukturen till den andra: De flesta organisationer är från början purposive och normative – d.v.s. de har ett mål och de arbetar med gemensamma värderingar, symboler som instrument för sammanhållning. Men efterhand som medlen blir självändamål blir organisationen alltmer utilitarian för allt fler medlemmar, den tvingas tillgripa allt mer av materiella förmåner, avlöningar, arvoden

etc. Organisationsmedlemskapet blir en heltidssyssla för allt fler vilket leder till "solidaritet" inom heltidsgruppen, en särskild livsmiljö. Detta skapar ökat avstånd till den stora gruppen icke-heltidssysselsatta och icke-arvoderade medlemmar. Alienationsfenomenen uppstår och kontrollen tenderar att bli alltmer "coercive" eller snarare manipulativ, inte minst genom att konstlade konflikter skapas med utomstående grupper vilka bidrar till ökad inre sammanhållning mot gemensamma "fiender".¹⁰ Boulding har påpekat att "frequently indeed, the character of an organization is determined by the nature of its enemies".¹¹ Fienderna kan naturligtvis vara reella, men de kan också tillskapas av en skicklig manipulativ prestigemakthavare.

Skillnaden mellan sakmakt och prestigemakt kan förklara ett vanligt fenomen: s.k. makthavare betecknar sig ofta som ganska maktlösa. Sådana uttalanden kan viftas bort som rena lögner. Men sanningen är troligen att de ofta ger uttryck för en helt ärlig upplevelse. Man har en tendens att uppfatta sin egen makt som en relation mellan den egna insatsen och sakförhållandenas utveckling. Och den kan med rätta ofta förefalla blygsam också för en statschef, premiärminister eller verkställande direktör. Men andra uppfattar makten som en relation mellan olika medverkande personer i processen. Och i den jämförelsen har makthavarna en betydande makt, d.v.s. prestigemakt, över personer, resurser och förmåner i organisationen.

Makten skulle kunna betraktas som en sorts avsändarpositioner i den process som organisationen utgör. Hur ser då mottagarpositionerna ut? Sakmaktens mottagarposition är beslutet, verkställigheten. March/Olsen har betecknat en vanlig beslutsmodell i organisationer som "the garbage can model", d.v.s. soptunnemodellen.¹² De ser besluten som ett resultat av fyra huvudströmmar: problemen, lösningsmöjligheterna, deltagarna, akuta lägen/tidsmarginaler. Alla dessa strömmar är i ständig föränderlighet, "allting flyter". Problemen dyker upp utan att man exakt vet hur och var och när de skapades (jfr den diffusa sakmakten). Lösningsmöjligheter dyker också ofta upp utan direkt samband med problemen. Inte sällan finns en lösningsmöjlighet innan något passande problem existerar! (jfr SAP/LO:s förslag till löntagarfonder som presenterats som "lösning" på en rad olika problem allteftersom debatten och sakförhållandena förändrats).

Deltagarna kommer och går. March/Olsen har gjort några intressanta iakttagelser just beträffande deltagandet i beslutsgrupper:

1. De som är närvarande är ofta de som inte har något viktigare att göra.

2. Prestige erhålles ofta genom själva valet till gruppmedlem, inte genom aktivt arbete som gruppmedlem! Det är en sak att "sitta i riksdagen" – en helt annan att vara närvarande och arbeta aktivt.

3. Ofta kan hög närvarofrekvens endast åstadkommas genom rutin, plikt, d.v.s. formella närvaroregler.

4. Också frånvarande kan ha stor makt, t.ex. genom underförstådda hot, kohandel etc.

Aktuella händelser, tidsfaktorer o.dyl. spelar stor roll för beslutsprocessen. Deadlines av olika slag tvingar fram beslut som kunde ha blivit annorlunda om tidsgränsen förlängts. Andra stora skeenden dränker plötsligt det aktuella problemet eller ställer det i en helt annan dager, ger det en annan innebörd.

Allt detta tvingar fram en "soptunnmodell" d.v.s. en modell där problem, lösningar, deltagare, händelser på måfå kastas i en hög. Resultatet är omöjligt att förutse och svårt att överblicka. Många beslut fattas förhastat, på måfå, genom att beslut icke fattas etc. Organisationen vet ofta helt enkelt inte vad den gör!

Hur de enskilda besluten fattas beror på faktorer som yttre krav på organisationen, tidsfaktorer, samband med andra händelser, strukturella hinder för kontakt mellan problem och lösningar. Också processens positiva egenvärden spelar in: "Problem och lösningar debatteras, åtminstone delvis, p.g.a. de positiva belöningar som förbinds med debatten snarare än med beslutsresultaten."

Allt som allt, konstaterar March & Olsen, leder detta till en "i högsta grad tidsberoende beslutsprocess".

En slutsats är att det är mycket svårt, praktiskt taget omöjligt, att på förhand planera en viss aktion i syfte att uppnå ett visst mål – och sedan faktiskt genomföra aktionen och uppnå åsyftat resultat. I praktiken tycks organisationer ofta styras av ett *kaotiskt handlingsmönster*. (March & Olsen använder också ibland uttrycket "an organized anarchy".) Den diffusa sakmaktens mottagarposition utgörs således av ett kaotiskt handlingsmönster. Det är oklart varifrån initiativen till beslut kommer, oklart vem som har reell makt över beslutsprocessen i sakfrågor, oklart hur och varför just vissa beslut växer fram, oklart vad resultatet egentligen är och oklart hur besluten omsätts i praktisk verkställighet. I ett sådant system är det inte lätt för *någon* att utöva effektiv makt för att uppnå vissa bestämda mål.

Prestigemaktens mottagare är organisationens medlemmar, inte i

deras egenskap av potentiella påverkare av sakbesluten, utan i deras roll som understödjare av prestigemakten. Mest renodlat drabbar prestigemakten nya organisationsmedlemmar. Särskilt tydligt framträder detta i s.k. totala institutioner, där en rad olika faktorer tvingar nykomlingar att anpassa sig till den givna prestigemaktsstrukturen.¹³

Silverman har analyserat en rad olika "strategier" för medlemmar i organisationer. Han summerar:¹⁴

1. Aktörers bindning till existerande normer skapas av inställningar som de medför till situationen och deras erfarenhet av situationen själv. Aktörens definition av sin situation är därför en framväxande (emergent) faktor som omskapas av hans erfarenheter.

2. När subjektiva synvinklar uttrycks i handling kan man tala om strategi eller taktik. De flesta strategier tycks vara defensiva.

3. När subjektiva perspektiv blir institutionaliserade kan man tala om spelregler.

4. Efterlevnad av spelregler är alltid problematisk, stabila situationsdefinitioner hotas av hjältar, profeter, räddare – eller av vardagsinteraktionen.

5. Social interaktion är en process som är förhandsdefinierad, men som ändå skapar utrymme för nya definitioner av verkligheten under sitt förlopp.

För den nya deltagaren i en organisation gäller således att han/hon möts av ett färdigt, men ändå rörligt, mönster av spelregler. Den fulla omfattningen och det totala innehållet i de spelreglerna uppenbarar sig dock inte förrän under interaktionens förlopp. Valsituationer uppstår ständigt: följa de etablerade reglerna eller försöka ändra dem? Följa sina egna intentioner – eller organisationens förväntningar?

Goffman har pekat på en grundläggande orsak till att anpassningskravet ofta är så starkt i olika sociala samspelssituationer:

"Det sätt på vilket en människa utför sin ansiktsaktivitet i förening med hennes tysta samtycke till att hjälpa andra med samma aktivitet, representerar hennes vilja att efterleva det sociala samspelets grundlagar. Detta är hallstämpeln på hennes socialisering som *medspelare*. Om hon och de övriga inte vore socialiserade på detta sätt, skulle samspelet i de flesta samhällen och i de flesta situationer innebära mycket större risker för känslor och ansikten. Den enskilde skulle finna det besvärligt att vara inställd på symboliskt förmedlande uppskattningar av socialt värde eller att hänge sig åt känslor – det skulle med andra ord vara ogörligt att vara ett rituellt känsligt

objekt. . . Det är inte att undra på att den person ställer till trassel som inte kan tilltros att spela med i det ansiktsräddande spelet.”¹⁵

Ingen mänsklig församling orkar i längden med någon som ständigt avslöjar myten ”kejsarens nya kläder” som den oskyddade nakenhet den är! Ingen klarar i längden av den envetne ”sanningssägaren”! Det nära mänskliga samspelet förutsätter ett visst mått av ömsesidigt ”ansiktsräddande” för att i längden vara uthärdligt för de flesta medagerande. Detta är den djupaste grundvalen för varje anpassningskrav.

Men det finns också andra – inte mindre allmänmänskliga.

Goffman har i sin beskrivning av ”vardagslivets dramatik”¹⁶ skildrat det mänskliga uppträdandet som ett sorts ständigt dubbelspel, en sorts maktkamp på mikronivå som ställer stora krav på sammanhållning inom varje grupp eller ”team”. Han tänker sig att det mänskliga agerandet sker dels i en ”främre region” där den ”agerande” framträder inför ”publiken”, dels en ”bakre region” där fakta som undertrycks kommer fram i dagen, där den agerande ”kastar masken”, och dels en ”utsida” där de ”utomstående” befinner sig.

Ett grundläggande problem för mänskligt agerande, menar Goffman, är att skaffa kontroll över informationen. Det gäller t.ex. att bevara ”mörka hemligheter”, d.v.s. sådana sakuppgifter som är oförenliga med den bild en grupp vill skapa av sig själv. Det gäller att dölja ”strategiska hemligheter”, d.v.s. de verkliga avsikter hos en grupp som skulle ha tillåtit publiken att inta försvarsberedskap om den känt till dem. Och det gäller att skydda ”insideshemligheter”, d.v.s. sådana speciella förhållanden som skapar gemenskap inom gruppen och utestänger andra (jfr frimurarlogen). Dessutom gäller det att hantera hemligheter om andra grupper på ett sådant sätt att man inte skadar den typ av relationer man vill ha. För att klara av detta krävs, menar Goffman, bl.a. tre saker:

1. Dramaturgisk lojalitet, d.v.s. en attityd som tillåter att man intar en hållning inför publiken (t.ex. respekt) och en helt annan bakom kulisserna (t.ex. förakt för publiken).

2. Dramaturgisk disciplin, d.v.s. ”konsten att behärska röst och ansiktsuttryck”, så att man kan behärska sig och inte ryckas med så mycket av sitt eget utspel att man tappar kontrollen.

3. Dramaturgisk försiktighet, d.v.s. olika metoder att undvika svårigheter och avslöjanden, t.ex. val av en publik som skapar så lite besvär som möjligt.

Dessa krav på anpassning, på anläggande av ”mask”, skapar

utrymme för *typroller*: dels att den "agerande blir fullständigt duperad av sitt eget uppträdande" (vilket man skulle kunna kalla "naivism"), dels att "den agerande kanske inte alls låter sig styras av sin egen rutin" (vilket man skulle kunna kalla "cynism"). Nu är dessa rollbeteenden sällan eller aldrig stabila. De agerande skiftar mellan naiv tro och cyniskt tvivel. Två huvudvägar för utvecklingen finns: antingen att inledande tvivel, cynism övergår i naiv tro, "man förvärvar sin mask"; eller att en inledande "barnatro" efterhand skakas av tvivel och utmynnar i öppen cynism. Ofta kan dessa båda utvecklingsvägar vara invädda i varandra, menar Goffman, "vi kan till och med träffa på typiska yrkestroskarriärer där individen börjar med ett slags engagemang för det framförande som man kräver av honom att han skall presentera och sedan växlar fram och tillbaka flera gånger mellan uppriktighet och cynism innan han passerat alla de faser och vändpunkter av självtillit som hör till för en person i hans ställning".¹⁷

I ett senare arbete har Goffman kallat en personlighetsutveckling av det här slaget "*moralisk karriär*". Han hävdar att individen vid varje punkt i sin moraliska karriär tenderar att konstruera "en bild av sitt förflutna, nuvarande och framtida levnadsbana som är selektiv, generaliserad och förvrängd på ett sådant sätt att han får en syn på sig själv som är lämplig att presentera utåt när så krävs av honom. Rent allmänt så tenderar en människas uppfattning om sig själv att i självförsvar anpassas till samhällets grundläggande värderingar och kan därför kallas en *apologi*"¹⁸ (PG kurs.).

Davis har beskrivit en liknande utvecklingsprocess, som han kallar *doctrinal conversion*, i samband med yrkesutbildning (för sjuksköterskor):¹⁹

1. Inledande naivitet (initial innocence). Man känner sig frustrerad, besviken, tycker inte att det är som man tänkt sig. Samtidigt tror man att man är ensam om denna upplevelse, tror att alla andra redan är anpassade, (s.k. *collective ignorance*).

2. Öppet erkänd vilshenhet (labelled recognition of incongruity). Man ifrågasätter om man valt rätt. Många hoppar av i detta stadium.

3. Muntlig anpassning (psyching out). Man ansluter sig muntligt till de institutionaliserade förväntningarna, men känner ett visst moraliskt obehag.

4. Låtsasspel (role simulation). Man spelar med, öppet, nästan överdrivet – trots att man fortfarande tvivlar. Ju mer framgångsrik man är som rollskådespelare, desto mer autentiskt upplever man det.

Och ju mer beröm man får för framgångsrikt rollspel, desto mer anpassar man sig själsligt till rollen.

5. Provisorisk internalisering. Man tar till sig rollen, dock ännu så länge bara på prov.

6. Stabil internalisering. Nu anammar man rollen fullt ut. Och gör nödvändiga inre anpassningar, d.v.s. man "rekonstruerar tidigare erfarenheter så att de passar in i den nya professionella attityden" (jfr Goffman: "apologi").

Mathiesen har analyserat hur en "moralisk karriär" i en politisk organisation kan innebära en "dold disciplinering":²⁰ "För det första leder de marginella fördelarna till att den enskilde går in i systemet och dess undersystem. Därefter börjar själva möjligheten att uppnå de marginella fördelarna att dämpa ens opposition som deltagare. Man dämpas ytterligare genom det sätt på vilket de beslutande organen är uppbyggda: man blir lätt isolerad eller kommer åtminstone i minoritet, något som gör att man 'lugnar ner sig' av 'taktiska skäl'. Dessutom kanaliseras den opposition man har kvar till frågor och problem som ligger mer eller mindre långt från det som var ens politiska utgångspunkt."

När man kommit hit i sin utveckling, menar Mathiesen, börjar man träda i mellanmänniskliga förhållanden som är disciplinerade:

1. Man blir *invid* i interna hemligheter – och kommer därmed under inflytande av hemliga samförstånd och underförstådda tystnadsplikter. Ofta förstärks detta av vissa ritualer och ceremonier vid intagningen i organisationen.

2. Man drabbas ofta av *perspektivförskjutning* när man kommer med i beslutsorganen. Man ser nu problemen inifrån, inte, som tidigare, utifrån. Man ser dem från beslutsfattarperspektiv, inte från perspektivet hos dem som berörs.

3. Man blir *medansvarig* för beslut. Även om man var i minoritet i en viss fråga, finns det dock risk att man i efterhand anpassar sig till majoritetsståndpunkten. Det är ju ofta ändå den som man uppfattas som ansvarig för utåt, eftersom det är den som blir organisationens utåt synliga linje. Man klarar i längden inte av att ständigt påtala skillnaden mellan sin egen och organisationens linje.

Man kommer alltså efterhand att växa in i någon av de roller som är skräddarsydda för tidigare opponenter i en organisation: *radikalt alibi* – d.v.s. ofarlig opposition som tjänar till att framställa systemet som "öppet", *tvetydig brobyggare* – d.v.s. ett skenbarligen välvilligt lyssnande på utanförstående kritik, men i realiteten syftande till att

undergräva kritikens slagkraft, *sakkunnig tekniker* – d.v.s. frivillig begränsning till vissa områden där man får husera fritt i utbyte mot att man håller tyst i andra frågor där man har avvikande ståndpunkt, *resignerad överlöpare* – d.v.s. en förment förnuftig realitetsanpassning, ”den som inte är röd i sin ungdom har inget hjärta, den som är det som vuxen har inget huvud”, *aktiv överlöpare* – d.v.s. en som öppet överger de gamla idealen och försöker påvisa för andra hur fel man haft (och de har), inte minst med hänvisning till att man ju ”vet”, man har varit en av dem.

Prestigemakten har alltså ytterst många och förfinade instrument till sitt förfogande. Möjligheterna att undgå dem och att inom ramen för en befintlig organisation åstadkomma genomgripande förändringar förefaller inte stora.

Den enskilda organisationsmedlemmen som vill åstadkomma en förändring möts av en diffus sakmakt och ett kaotiskt handlingsmönster. Det är omöjligt att få ett grepp om var, när och hur man skall gripa in för att påverka organisationens utflöde i sak. Däremot är prestigemakten väldefinierad och lättupptäckt, kontrollen över belöningar och sanktioner tydlig och synlig. Dessutom finns ett batteri av disciplineringsfaktorer som omedelbart omger nykomlingen och föser in honom längs en viss, moralisk karriärväg.

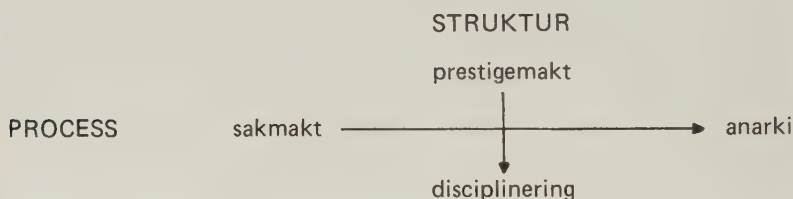
Den som trots allt står på sig, som vill försöka undvika att bli ”indefinierad” löper stor risk att istället bli ”utdefinierad”, d.v.s. antingen stämplad som en galning och i praktiken utesluten från organisationens arbete eller formellt utesluten.

Ibland framställs ett processinriktat och ett strukturinriktat perspektiv på organisationer som varandras motsats. Men det förefaller möjligt att se en organisation som både process och struktur, med olika tyngdpunkt vid de olika momenten vid olika tidpunkter. Många organisationer börjar som mycket löst sammanfogade processer och slutar som statiska strukturer. Med en förenkling skulle man kunna säga att *processen* gäller organisationens mål, *saken* som skall åtgärdas. *Strukturen* består av *människorna* i sina olika roller och funktioner. En klar sakmakt och ett synligt handlingsmönster betyder en stark process, mindre av struktur (t.ex. en lokal sittstreck för att stoppa en farlig maskin).

Efterhand som sakmakten blir mer diffus, handlingsmönstret svåröverskådligare, tillväxer istället strukturens styrka, prestigemakt och disciplinering. Processen stelnar till struktur. Medlen blir självändamål. Målen helgar medlen. Prestigemakten kommer i förgrunden, sakmakten i skymundan. Personfrågor blir viktigare än sakfrågor. Organisationen blir liktydig med sina personer, sina

ledare. De enda maktskiften som kan ske blir också personskiften. För sakfrågorna spelar det ringa roll. Prestigemakten är ju inte längre kopplad till sakmakten.

På så sätt blir, paradoxalt nog, de mest toppstyrda enmansdiktaturer de mest herrelösa kaotiska organisationer, rent sakligt. De uträttar ingenting som har relevans för de problem som de nominellt skulle lösa. Kaos råder och påverkas inte. Personskiiftena blir allt häftigare, prestigemaktgrupper avlöser varandra. Men ingenting synligt händer. Organisationen går mot ett sammanbrott (se fig. nedan).

Men innan utvecklingen hinner så långt som till sammanbrott leder spänningen mellan strukturdimensionen och processdimensionen till en successiv förstelning där sakfrågorna kommer i skymundan för person- och prestige frågor. Nykomlingar famlar förgäves efter grepp över sakfrågorna, sugt istället upp i prestigestrukturen, formas av personkontakter, styrs av sanktioner och belöningar och indoktrineras och disciplineras.

Eller som det uttrycks av Goffman:

When we decide that something is unreal, the reality it isn't, need not itself be very real indeed, can just as well be a dramatization, or a painting of the rehearsal, or a reproduction of the painting. Any of these latter can serve as the original of which something is a mere mock-up, leading one to think that what is sovereign is relationship – not substance.²¹

5. Riksdagen och ledamoten

Riksdagsledamotens formella status

Enligt regeringsformen – antagen av riksdagen den 27 februari 1974 och i kraft fr.o.m. den 1 januari 1975 – utgår all offentlig makt i landet från folket:

Den svenska folkstyrelsen bygger på fri åsiktsbildning och på allmän och lika rösträtt. Den förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statsskick och genom kommunal självstyrelse. Den offentliga makten utövas under lagarna.

I detta styrelseskick spelar riksdagen en central roll. Dess huvuduppgifter anges på följande sätt i regeringsformen:

Riksdagen stiftar lagar, beslutar om skatt till staten och bestämmer hur statens medel skall användas. Riksdagen granskar rikets styrelse och förvaltning.

Huvudrollsinnehavare på riksdagsscenen är de 349 *riksdagsledamöterna*. Vid en internationell jämförelse måste den svenska riksdagen betraktas som påfallande stor. Den 1 september 1974 hade, av 56 undersökta parlament, 37 stycken högst 299 ledamöter, 4 hade 300–399 och 15 hade över 400. Om man tar hänsyn till antalet röstberättigade väljare, finner man att 22 parlament hade under 25 000 per ledamot (däribland Sverige med ca 17 000), medan 32 parlament hade över 25 000 röstberättigade väljare per ledamot.¹

De enskilda riksdagsledamöternas roll i denna maktutövning är formellt betydande:

§ De antar eller förkastar förslag till nya lagar och förslag till statliga utgifter och inkomster.

§ De väljer statsminister och därmed hela regeringen.

§ De kan ställa regeringsledamöter till svars inför offentligheten genom enkla frågor och interpellationer i kammaren.

§ De utser de organ som granskar regering och förvaltning (konstitutionsutskottet, riksdagsrevisorerna, justitieombudsmän-

nen) och diskuterar och tar ställning till deras rapporter.

§ De kan genom misstroendeförklaring tvinga hela regeringen eller enskilda statsråd att avgå.

Riksdagsledamöterna åtnjuter stor grundlagfäst självständighet. Till skillnad mot fallet i de flesta andra länder finns det inga yrkesmässiga begränsningar för en svensk riksdagsledamot. Formellt kan alltså en riksdagsledamot inneha vilket arbete som helst. Det finns heller ingen möjlighet för svenska väljare eller partier att återkalla en riksdagsledamots mandat under löpande mandatperiod. Inte ens ett partibyte leder till att en ledamot måste lämna sin riksdagsplats. Dessutom åtnjuter ledamöterna viss immunitet för handlingar som de utför i sin roll som riksdagsledamöter – en immunitet som kan lyftas bara av 5/6-delar av riksdagens ledamöter.

Också ledamöternas möjligheter att ta egna initiativ är jämförelsevis stora i den svenska riksdagen. Till skillnad mot fallet i många andra länder, t.ex. Västtyskland, Danmark m.fl., kan enskilda ledamöter lämna in förslag (motioner) i obegränsat antal (inom den tidsmässiga ramen för motionstiden) och med endast sin egen underskrift. De kan också ställa helt nya förslag i ett ärende under pågående plenum med den enda inskränkningen att de gör en förhandsanmälan till talmannen. I många andra parlamentariska demokratier är ledamöternas initiativrätt betydligt mer begränsad, t.ex. genom krav på ett minimiantal undertecknare för motioner, lång förhandsanmälan för nya förslag etc.

Ledamöternas handlingsfrihet är också formellt mycket stor när det gäller arbetsinsatsen. Någon närvaroplikt föreligger inte. Eftersom inte heller några s.k. kvorumregler existerar finns inte det indirekta närvarokravet för att göra kammaren formellt beslutsmässig. Enligt gällande lagar kan en riksdagsledamot helt fritt bestämma om han finner det meningsfullt att närvara vid riksdagens överläggningar och beslut. Någon rapportskyldighet tillbaka till parti eller väljare finns inte heller.

I många andra parlamentariska demokratier finns lagregler eller stadganden om såväl närvaroplikt som rapporteringsskyldighet.

Till sin hjälp har en svensk riksdagsledamot en service som sannolikt bara överträffas av USA:s kongressledamöter och västtyska förbundsdagsmedlemmar. Genom särskilda anslag till partigrupperna får ledamöterna tillgång till personlig sekreterarhjälp med en sekreterare per åtta ledamöter. Dessa sekreterare kan bistå med allt från motionsutkast till svar på väljarbrev. Därutöver finns riksdagens upplysningstjänst som gör utredningar och plockar fram bakgrunds-

material till ledamöterna och riksdagens skrivbyrå som renskriver manus av de mest varierande slag, i båda fallen utan kostnad för ledamöterna. Likaledes gratis har ledamöterna arbetsrum, telefon, skrivmaterial (men inte porto), järnvägsresor i 1:a klass och flygresor inom landet. Totalt var 31/12 1978 345 personer anställda i s.k. inre riksdagsförvaltning.

Motsvaras då riksdagens och de enskilda riksdagsledamöternas formellt mäktiga status av reell beslutsmakt i dagens Sverige? Det är den huvudfråga jag i det följande skall belysa.

Torftig riksdagslitteratur

Den riksdagslitteratur som jag hittat är överlag torftig och ytlig. Åke Malmström, mångårig TT-chef i riksdagen, konstaterar att det mest påfallande i memoarer av riksdagsledamöter är "tendensen till fridsamhet och utslätande omdömen".² Man kan tillägga att alltför många riksdags- och politikermemoarer har ett helt annat syfte än att berätta uppriktiga upplevelser om riksdag och politik; de utgör istället inlägg i den valkamp som råkar pågå när de publiceras (t.ex. Erlander!).³

Malmström lyckas själv inte heller tränga särskilt djupt under ytan, även om han ger uttryck för viss kritik mot yrkespolitikens avarter, t.ex. dubbla traktamenten, resor, pensioner etc. "Man behöver mindre än förr någon ballast av idealism, allmänanda, samhällsförbättrariver för att sträva efter en plats i riksdagen."⁴

Handböcker och upplysningsskrifter om riksdagen är genomgående ännu ytligare och mer formella än memoarer och journalistiska inblickar, även om de författats av aktiva politiker eller riksdagstjänstemän. Fp-politikern Bert Stålhammar ägnar bara två sidor åt riksdagsgruppens arbete och nämner överhuvudtaget inte ordet "partidisciplin".⁵ Också riksdagsdirektören Eric Lindström håller sig noggrant till riksdagsarbetets formella struktur.⁶ Och Eric Lundgren & Lennart Sundström är så hårddatainriktade att de i baksidestexten till sin "riksdagsbok" bedyrar att de inte gör några utvärderingar utan endast "redovisar på ett överskådligt sätt insamlade fakta, som envar riksdagsledamot haft möjlighet att granska!"⁷

Den mer seriösa statsvetenskapen lyckas inte mycket bättre med att kartlägga vad som verkligen sker i riksdagen. Förtvivlat försöker den finna någon infallsvinkel för traditionella hårddata-metoder och letar efter minsta halmstrå. Ett sådant är t.ex. riksdagens enkäter till ledamöterna om hur de använder sin arbetstid. Men är det verkligen rimligt att kategoriskt slå fast att det av dem "är möjligt att få en bild

av de enskilda ledamöternas arbete”?⁸

Jag tvivlar. Den sortens enkäter fyller man som riksdagsledamot i med ungefär samma tillförlitlighet som skolelever fyller i läxläsningsblanketter. Överhuvudtaget är enkätmetoden besvärlig vid riksdagsforskning, eftersom enkäter till riksdagsledamöter ofta resulterar i ett cirkulär från partikansliet med ”förslag” till en ”gemensam” hållning. Även om inte *alla* ledamöter slaviskt följer sådana centrala direktiv blir snedvridningen ändå så kraftig att enkätresultaten kan betraktas som värdelösa. Ändå duggar enkäterna ofta i riksdagsledamöternas fack – som om forskarna verkligen trodde att ledamöterna skulle göra undantag för just deras forskarmöda och för en gångs skull svara enbart som enskild ledamot, inte som partirepresentant!

Mycket tydligare än så här kan nog inte avståndet mellan den traditionella vetenskapliga världen och riksdagens verklighet illustreras. Varför då inte öppet erkänna svårigheterna?

Några gör det, framförallt i den utländska litteratur jag funnit. Gräfin konstaterar t.ex. att

mit Hilfe der empirischen Methode ist das hier aufgeworfene Problem schon deshalb nicht zu lösen, weil sich die eigentliche politische Auseinandersetzung eben nicht vor den Augen der Öffentlichkeit, sondern hinter den verschlossenen Türen der Fraktionsbüros und in den Ausschussitzungen vollzieht.⁹

Griffith säger i sin bok om det brittiska parlamentet:

To write about an institution without having been a member of it is a dangerous business and it is essential to check both one's facts and one's feelings against the experience of another who knows it well from the inside.¹⁰

Men inte ens sedvanlig deltagarobservation av en utomstående forskare är en helt säker metod för att tränga under riksdagsarbetets formella yta. Brunsson & Jönsson drar slutsatsen av sina forskningar om den kommunala beslutsprocessen att ”det stora problemet med den typ av observationsmetoder som därmed är aktuella, t.ex. deltagande observation, är att observationerna lätt blir en del av politiken. Själva observerandet får effekter på politiken . . .”¹¹

Man kan alltså konstatera två saker

1. Det material om riksdagen som kommer från dem som har haft insyn, i första hand riksdagsledamöter, saknar vetenskapliga anspråk; ofta når det inte ens upp till genomsnittlig memoarnivå beträffande äkthet och sanningssökande, eftersom det inte sällan

utgör inlägg i pågående politiska kraftmätningar.

2. Det material som kommer från forskare stannar ofta på ytlig nivå av brist på möjligheter till insyn; inte ens deltagarobservation är praktiskt möjlig för utomstående forskare, eftersom politiska beslutsorgan är så utomordentligt känsliga för insyn och utomstående granskning att varje närvaro av en forskare riskerar att snedvrida observationsföremålet så kraftigt att resultatet blir tvivelaktigt.

Slutsatsen av detta blir att förutsättningen för en någorlunda korrekt och allsidig beskrivning av riksdagen är att forskaren är fullvärdig medlem, d.v.s. ledamot eller eventuellt anställd vid något riksdagsgruppskansli.

Jag har inte funnit någon sådan rapport, vare sig vad beträffar den svenska riksdagen eller andra parlamentariska församlingar. Det betyder inte att intressant och relevant litteratur helt saknas. I första hand från Västtyskland och Storbritannien, och i någon mån från Danmark, föreligger parlamentsrapporter som vida överstiger svenskt material i relevans och djup. I vissa fall har parlamentariker skrivit rapporter som ligger mycket nära vetenskapliga deltagarobservationer till form och innehåll. I andra fall har forskare genom såväl deltagande som intervjuer lyckats tränga ganska långt in i det spel som är så svårt för en utomstående att få grepp om. I ett fall inbjöd t.ex. ett brittiskt TV-bolag ett antal ledamöter från de båda stora partierna till en hel serie middagar (vardera partigruppen för sig) och spelade in samtalen kring parlamentsarbetets praktik. Materialet har sedan sammanställts i bokform, med bevarad anonymitet för de enskilda ledamöterna i förhållande till enskilda yttranden och synpunkter.¹²

Parlamentets funktioner

Parlamentets officiella funktioner kan enklast utläsas av resp. lands grundlagar. Enligt den svenska regeringsformen utgår all offentlig makt från folket. Riksdagen är folkets främsta företrädare. Parlamentet skall alltså vara ett *beslutssystem*. Det är för att på uppdrag av folket/väljarna fatta beslut på riksnivå som parlament överhuvudtaget existerar. De är *inte* till för att bereda vissa människor arbete och försörjning. De är *inte* till för att vissa människor skall kunna vistas hemifrån under långa tider i, vanligtvis, huvudstadens storstadsmiljö. Ändå utgör riksdagsarbetet med nödvändighet i de flesta länder för de flesta ledamöterna en arbetsuppgift – på del- eller heltid. Det är länge sedan riksdagar samlades endast under korta tider med långa

mellanrum. De flesta parlament utgör alltså inte bara ett beslutssystem, som t.ex. ett årsmöte i vilken förening som helst, utan också en *arbetsplats*. De flesta arbetsplatser, i varje fall om de bevistas av flera personer och har en viss beständighet, kommer också med nödvändighet att utgöra ett *socialt system*, d.v.s. system av relationer och värderingar och maktförhållanden mellan en grupp människor. Dessa tre olika funktioner för parlament: att utgöra beslutssystem, arbetsplats och socialt system, påverkar varandra inbördes och står delvis i konflikt med varandra, eftersom de styrs av olika målsättningar och normsystem.

Beslutsfunktionen styrs av ideologiska och effektivitetsmässiga ambitioner. Man vill få vissa beslut fattade.

Arbetsplatsfunktionen styrs av materiella trygghets- och försörjningsberäkningar.

Den sociala funktionen styrs av känslomässiga och socialpsykologiska värderingar.

1. *Parlament som beslutssystem*

Grundvalen för parlaments existens är att de skall utgöra beslutssystem. Parlamentsledamöterna skall på något sätt representera folket och fatta beslut i dess namn.

Frågan är då hur denna representativitet skall åstadkommas. Leibholz har utförligt diskuterat "representativitetens väsen". Han kritiserar tendensen att blanda samman representationsbegreppet med ett identitetsbegrepp och betonar att "das representierende Parlament 'ist' nicht das Volk".¹³ S.k. imperativa mandat (d.v.s. mandat som innebär att representanten måste rösta på vissa bestämda sätt) står, enligt Leibholz, i konflikt med representativitetsbegreppet, liksom regler om möjlighet att återkalla ett givet mandat innan mandatperioden utlöpt (s.k. recall). Han konstaterar att de flesta demokratiska författningar utgår från ett representationsbegrepp som överensstämmer med hans eget synsätt. De fastslår representanternas fria och obundna ställning.

I praktiken har emellertid utvecklingen gått i en annan riktning genom framväxten av den "moderna partistaten". Åsiktsbildningen sker inom partierna och representanterna/parlamentsledamöterna uppfattas enbart som instrument för att genomföra partiviljan (jfr uttrycket "transportkompani" för svenska riksdagsgrupper). De praktiska resultaten av denna "plebiscitära" syn på representationsbegreppet blir, menar Leibholz, att parlamentet blir en plats där partibundna ombud träffas för att registrera redan fattade beslut;

diskussionen förlorar sin tidigare skapande och konstruktiva karaktär. Den enskilde ledamoten förvandlas i den moderna partistaten till "einem organisatorisch-technischen Zwischenglied" som alltmer sällan väljs på grundval av sina personliga kvalifikationer utan som medlem i ett visst parti.¹⁴

Leibholz avvisar föreställningen om att "plebiscitär" demokrati, där alltså representanten så entydigt och direkt som möjligt återspeglar "folkviljan", skulle vara mest demokratisk. Dels pekar han på praktiska skäl. Imperativa mandat kan t.ex. i praktiken inte kontrolleras av väljarna; istället blir det partierna som utövar den kontrollen. Det blir således partiapparaterna som får den reella makten över representanterna, inte väljarna. Dels anför han principiella skäl. Representanter i ett parlament skall, menar han, företräda *hela folket*, inte bara partiet eller ens väljarna i valkretsen. Också de som inte får eller kan rösta skall företräddas (t.ex. barn och sjuka), liksom de som röstar på kandidater som inte blir valda.

Leibholz' utväg ur partikontrollens gastkramning av de enskilda ledamöterna är en sorts carte blanche-fullmakt. Han vill helt avskaffa alla former för ansvarskontroll under mandatperioden och begränsa omvalsmöjligheterna just för att hot om uteblivet omval inte skall kunna fungera som en sanktionsmöjlighet! Han vill motarbeta partiväsendet och grundlagsfästa rätten för representanter att byta parti utan förlust av sitt mandat.

Barker rapporterar från Storbritannien att "the role of the Member is not easy to define whilst Members themselves are not by any means agreed as to what their role is, still less what it ought to be".¹⁵ Han skissar några tänkbara roller: att stödja eller opponera mot regeringen, att granska regeringen, att företräda sin valkrets.

Damgaard menar att de flesta representativitetsteorier lider av svagheten att bortse från existensen av partidisciplin. Istället betraktas ombuden enbart i relation till väljarna (d.v.s. i enlighet med en plebiscitär representativitetsteori). Men, påpekar Damgaard, "det kan næppe bestrides at medlemmerne først og fræmmest er partirepræsentanter".¹⁶

Den plebiscitära representativitetsteorin är i princip enkel: representanterna skall så noggrant som möjligt återspegla folkviljan. För att åstadkomma detta har valsyste^m m.m. ändrats så att valet kommit att gälla "åsiktspaket" istället för personer. Åsiktspaketen har utarbetats och marknadsförts av partier. I de proportionella valsyste^men har valresultaten lett till parlament som i stort har givit en partimässig återspeglⁱng av väljarnas partival. I teorin skulle härmed också en demokratisk idealsituation föreligga. Väljaropinionen har

förminskats till hanterliga proportioner.

Men, som flera av de ovan refererade författarna påpekat, i verkligheten finns komplikationer med en sådan enkel förminskning av väljaropinionen:

§ ”Åsiktspaketet” utarbetas ju inte direkt av väljarna, utan av partier. Därför är det inte givet att alla existerande åsikter och krav kommer att återspeglas i korrekta proportioner i parlamentet. Vissa typer av åsikter kan bli helt orepresenterade, andra starkt underrepresenterade. Såväl valtekniska regler som valkampanjernas förutsättningar kan medverka till en betydande snedvridning och eftersläpning i förhållandet mellan ”folkviljan” och de åsiktspaket som föreligger inför valet.

§ Diskussion i parlamentet är i princip överflödig och t.o.m. principvidrig om representanterna förutsätts företräda folkviljan. Sakdebatt mellan företrädare för olika ”åsiktspaket” kan uppfattas som förräderi mot väljarna.

Resultatet av dessa komplikationer kan bli att den makt och kontroll över representanten som – enligt den plebiscitära representativitetsteorin – skulle utövas av ”folket”/väljarna, i själva verket kommer att utövas av partiapparaten/partiledningen. Beslutsprocessen förflyttas från parlamentet till partiets interna beslutscentra. Men – parlamentsledamöter är ju inga döda redskap, instrument. De är människor med vissa ambitioner, viss mänsklig värdighet. De har samvete och övertygelse. Få människor nöjer sig med en helt passiv redskapsfunktion. För att skapa representanter som nöjer sig med att deras formella roll som rikets högsta beslutsfattare i själva verket reellt reduceras till en roll som maktlösa redskap, behövs särskilda åtgärder. Sammantaget brukar de kallas ”partidisciplin”.

Vad är partidisciplin?

Stjernquist har försökt mäta partidisciplinen kvantitativt. Vid 1966 års riksdag förelåg 642 utskottsbetänkanden för beslut i dåvarande andra kammaren. 366 rösträkningar genomfördes. Vid dessa förelåg fullständig enighet inom respektive partier enligt följande:

Högerpartiet	234 ggr
Folkpartiet	228 ggr
Centerpartiet	237 ggr
Socialdemokraterna	231 ggr
Kommunisterna	346 ggr

Samtliga ledamöter röstade minst en gång mot partilinjén (bortsett från två ledamöter med hög frånvaro). Flest avvikande röstningar hade en högerman (43). Flitigaste avvikare inom övriga partier hade följande avvikartal: folkpartiet 31, centern 25, socialdemokraterna 38, kommunisterna 8.

Det genomsnittliga antalet avvikande röstningar i förhållande till partilinjén var 12,6 per ledamot, eller inom de olika partierna: h 14,0; fp 16,5; cp 13,2; s 10,9; k 4,8.¹⁷

Stjernquist kommenterar:

Antalet avvikande röster kan synas högt. I politiskt viktiga frågor stod dock partierna relativt eniga. Sålunda slöt de nästan utan undantag enhälligt upp kring sina partimotioner. Den sedvanliga vägen att markera en från partiet avvikande linje i en politiskt viktig fråga är att avstå.¹⁸

Fromm påpekar en strategiskt viktig aspekt av avvikande röstning när han konstaterar att avvikande röstning i princip endast godkänns "wenn mit Auswirkung auf die entscheidende Frage nach Mehrheit oder Minderheit nicht zu rechnen ist".¹⁹

Lattmann berättar om en egen upplevelse som SPD-medlem av förbundsdagen i samband med de s.k. terroristlagarna under slutet av 1970-talet. Vid omröstningen den 14 december 1978 tvingade FPD-ledningen sex unga förbundsdaysmedlemmar att ändra sina voteringsplaner och stödja ett förslag de offentligt kämpat mot. Också Lattman böjde sig för "partipiskan",

denn zum drittenmal in wenig mehr als einem Jahr, diesmal allein und bei einem anderen Thema, gegen die eigene Fraktion zu stehen, dass hätte mir niemand ausser ein Paar Tagträumern abgenommen. Mit einem Schlag hätte ich mich aus allen politischen Zusammenhängen (auch im Wahlkreis). . . hinaus katapultiert.²⁰

Också vid ett annat tillfälle röstade Lattman mot sitt samvete i en känslig fråga med anknytning till terrorist- och undantagslagarna (paragraf 88 a). Han berättar:

Mein Solidaritätsbedürfnis kannte noch nicht die politische Emanzipation. Lieber liess ich mich prügeln. Ich habe darunter gelitten und bitter gelernt.²¹

Från det brittiska parlamentet refererar King några ledamotsuttalanden om eventuella följder och påverkanseffekter av avvikande röstning:

Our chances of getting a job in the government will be less.²²

The more loyal someone has been prior to the threatening to rebel, the better the chances of his rebellion's having some effect.

In the end a vote against your leaders is an admission that you've failed to move them on something – is an admission of defeat!²³

Som sanktionsmöjligheter från partiledningens sida nämner några ledamöter också uteblivna resor, utnämningar och liknande.²⁴

Också Schweitzer pekar utifrån egna erfarenheter som förbunds-dagsmedlem på partiets sanktionsmöjligheter mot avvikare: icke-omnominering vid nästa val, inga utlandsresor, inga utskotts- och utredningsuppdrag.²⁵

Är då partidisciplinen en enkel fråga om "beteendemodifikation" genom straffhot och belöningar? Nej, i den tillgängliga litteraturen nämns rader av andra faktorer.

Formella beslutsregler

Schweitzer ger viktiga inblickar i den socialdemokratiska partigruppen i förbundsdagen.²⁶ Han ville t.ex. vid ett tillfälle dra igång en debatt om arbetsformerna och relationerna mellan partigrupp, partistyreelse och regering (SPD regerade tillsammans med FDP). Men hans PM i frågan blev förhalat, icke distribuerat via internposten, vilket han uppfattar som en kontrollmetod från gruppledningens sida. Också gruppmötenas uppläggning gynnar, menar han, ledningens kontrollsyften. Informationerna är bristfälliga från regeringskansliet, ofta med hänvisning till risken för "läckor". SPD-gruppen fick t.ex. inte ens medverka till att utarbeta SPD/FDP-regeringens regeringsdeklaration utan ställdes inför valet att bifalla eller godta den – en valmöjlighet utan nämnvärd reell valfrihet. Också den enskilde ledamöten roll i själva förbundsdagen kan kontrolleras via partikansliet. Schweitzer redovisar flera exempel på hur hans rätt att ta initiativ, t.ex. genom interpellationer, inskränktes på skenbarligen formella grunder. Partikansliet intervenerade hos förbundsdagens presidium för att förhindra att vissa frågor togs upp. Också rätten att yttra sig i förbundsdagen kan manipuleras av partikansliet genom att talarordningen fastställs efter kontakter mellan de olika partikanslierna. Enskilda ledamöter som vill tala utan stöd från sitt partikansli kan därmed komma helt i skymundan.

Enligt Lattmann är reglerna i förbundsdagen så komplicerade att det behövs ett år för en nybörjare att lära sig tekniken och "ein weiteres Jahr um im Kern zu ergründen wie manipulierbar er ist".²⁷ Ofta tar det, enligt Lattmann, två år till första debattinlägget i

förbundsagens plena. Enligt Barker/Rush (som bygger på en enkät till 111 MP:s) anser 91 % av de brittiska parlamentsledamöterna att informationen från regeringen är för liten och 50 % tror att regeringen avsiktligt inskränker informationen! Bara 15 % är säkra på motsatsen.²⁸

Kammardebatterna har lågt anseende i tillgänglig litteratur. 83 % av MP:s lyssnar *inte* på s.k. backbench-speakers i det brittiska parlamentet, enligt Barker/Rush. Bara 8–9 % läser snabbprotokol-len regelbundet, ytterligare ca 20 % skummar dem. Men 86 % läser pressreferat om debatterna. King meddelar att MP:s riktar sina debattinlägg till regeringen och allmänheten, men knappast till andra partier. Någon föreställning om att sakdebatt skall kunna övertyga tycks ingen ha. Många MP:s upplever också "futility" inför debatterna.²⁹ Lattmann kommenterar den västtyska förbundsagens tomma bänkar med att närvaro vore slöseri med tid.³⁰

De formella beslutsreglerna i den svenska riksdagen tillhör, vid internationell jämförelse, vare sig de öppnaste eller mest slutna. Av 56 undersökta parlament tillämpade (1/1 –74) 26 obligatorisk förhandsanmälan för *debattddeltagande*, 18 godkände endast spontana inlägg (d.v.s. talaren måste "catch the speaker's eye" – vilket ofta kan vara nog så svårt). 12, däribland Sveriges riksdag, tillåter såväl förhandsanmälan som spontan debattmedverkan. Enda skillnaden i riksdagen är att inlägg som förhandsanmäls senast kl. 18 dagen före, i princip kan vara hur långa som helst (med undantag för allmänpolitiska debatter), medan spontana inlägg endast kan vara 6 minuter långa. I 23 parlament görs alla inlägg från talarstol, i 26 från den egna bänken, i 7, däribland riksdagen, från valfri plats. I 22 parlament är uppläsning av manus förbjudet (dock inte i riksdagen). I 17 parlament är det helt förbjudet att avbryta en talare som har ordet (däribland i riksdagen). 12 parlament har betydande begränsningar i talerätten (dock inte riksdagen), och i flera fall kan en ledamot som bryter mot mötesordningen drabbas av kraftiga sanktioner (i riksdagen bara av förlust av ordet för resten av debatten).³¹

Visserligen kan det hävdas att uppläsning av skrivna manus och frånvaro av häckling, avbrott och ljudliga reaktioner m.m., gör riksdagsdebatterna tråga och onjutbara. Men jämfört med många andra parlament har den enskilde ledamoten stora formella möjligheter att aktivt delta i alla debatter, också med kort varsel. Inte heller den svenska *voteringsordningen* är särskilt omständlig jämfört med många andra parlament. Det vanligaste röstningsförfarandet tycks vara s.k. roll call, d.v.s. uppräknin g av samtliga namn, vilket dels tar orimligt lång tid, dels innebär en risk för otillbörlig påverkan från de

ledamöter som avger sina röster på ett tidigt stadium gentemot dem som röstar senare. Riksdagens voteringsapparat förefaller vid en jämförelse såväl effektivitetsmässigt som demokratiskt överlägsen.

Kammarens behandling av motioner, propositioner och vissa förslag förbereds genom beredning av riksdagens 16 fasta *utskott*. Dessutom har utskotten viss initiativrätt. Till skillnad från förhållandet i en del andra länder är alla utskottssammanträden slutna. Varken press eller allmänhet har tillträde. I praktiken läcker ändå det mesta ut, men då i en form som kraftigt påverkas av den som läcker.

Utskotten har 15 ordinarie ledamöter och ett antal suppleanter. De väljs enligt en proportionell metod som innebär att det krävs 20–22 mandat för en plats i varje utskott (antalet behövliga mandat kan variera något p.g.a. partiernas inbördes relationer). Det har under en lång rad av år skapat problem kring vpk som sällan uppnått erforderligt antal mandat. Ofta löses problemet genom ”partiöverenskommelser”. Man gör helt enkelt upp i valberedningen, där vpk är garanterat en ledamot, eftersom varje parti som fått 4 % i riksdagsvalet skall ha en ledamot där. Alla i riksdagen är eniga om utskottens betydelse för riksdagsarbetet. De är också eniga om att det skapar problem för riksdagsarbetet om något parti saknar utskottsrepresentant och därför inte kan framföra sina säryrkanden genom utskottsreservationer utan måste komma med dem direkt vid kammardebatten. För den enskilde riksdagsledamoten har det stor praktisk betydelse eftersom det gör det omöjligt att förutsäga om det skall bli votering i ett visst ärende. Annars är grundregeln: ingen reservation = ingen votering (eftersom enskilda motionärer nästan aldrig begär votering om de inte fått stöd i en utskottsreservation). Och ett ärende utan votering betyder att kravet på närvaro försvinner.

Mot denna bakgrund är det naturligt att man försökt finna lösningar på vpk-problemet (som var mycket nära att bli också ett folkpartiproblem efter valet 1982). En naturlig väg vore att ändra valbestämmelserna. Det är det dock inte många som vill. Grundinställningen framkommer tydligt i ett yttrande från konstitutionsutskottet över en vpk-motion om ändring av de formella reglerna:

Även från allmän synpunkt får det anses mindre tillfredsställande att den nuvarande ordningen för val till utskott kan leda till att ett parti helt ställs utanför utskottsarbetet. Det bör emellertid erinras om att det tidigare i praktiken förekommit uppgörelser som gett alla riksdagspartier utskottsrepresentation i förhållande till partiernas styrka.³²

Varpå man yrkar avslag på motionen. Eller i klartext: Visst är reglerna principiellt felaktiga, men det bör man kringgå med överenskommelser. Varför?

En förklaring kan vara att ett sådant förfaringssätt ger särskild makt till dem som ingår överenskommelserna, d.v.s. partiledningarna. Det blir utrymme för politiskt-taktiskt spel kring utskottsvalen – något som ju också sker efter varje val (och ibland oftare) inför öppen ridå. Om t.ex. vpk får utskottsmandat på socialdemokratisk bekostnad kan socialdemokraterna kräva något i utbyte, t.ex. ökande anpassning till socialdemokratisk politik. Moderaterna kan å andra sidan i samma läge göra politik av att socialdemokraterna ”släpper in” vpk i viktiga utskott. Den s.k. arbetsformsutredningen fick en majoritet – dock inte enighet – för en rekommendation om s.k. total proportionalitet, d.v.s. ett räkneseätt där samtliga 16 x 15 (= 240) utskottsmandat skall fördelas proportionellt. Ett parti med 4 % skall då ha 9–10 utskottsplatser. Valberedningen får avgöra i vilka utskott.³³

Beslutsformen i utskotten är skenbart mycket enkel, enligt grundlagsberedningens kommentar ”samma som i kammaren”.³⁴

Med den utslagsordning som tillämpas i Sverige (man ställer alltid två förslag mot varandra, aldrig flera; finns flera slås de successivt ut) är det av central betydelse vilket förslag som uppfattas som huvudförslag. Det får nämligen alltid vara kvar till sist. Talmannen/ordföranden ställer alla ändringsyrkanden mot varandra i en viss ordning som han själv avgör och ställer det kvarvarande förslaget mot huvudförslaget.³⁵ Givetvis kan huvudförslaget förlora slutvoteringen. Men det kan inte ”komma bort” på ett tidigare stadium. I kammaren går det bra eftersom alltid utskottsmajoritetens förslag är huvudförslag.

Men vad är huvudförslag i utskottet? Normalt är det det förslag som finns i riksdagstrycket, t.ex. en motion eller en proposition. Motioner kan bifallas eller avslås. Propositioner kan vederfaras samma öde. Eller bifall med förändringar. Eftersom Sverige under lång tid regerats av majoritetsregeringar har ingen haft anledning att ifrågasätta att regeringens propositioner skulle vara huvudförslag.

Men när fp-regeringen tillträdde kom saken i ett annat läge. Den var i minoritet men byggde på hoppande majoriteter (dock för det mesta hopp åt höger). Även om alla partier från början hade egna förslag, förutsätter minoritetsparlamentarismen att regeringsförslaget finns kvar till slutvoteringen, så att ett stort antal ledamöter kan stödja det som ”näst bäst” eftersom deras eget förslag redan röstats bort. Normalt byggde fp-politiken på att m- och c-förslagen skulle

försvinna, regeringens förslag stå mot socialdemokratins och det därmed skulle bli en borgerlig majoritet.

Men några socialdemokratiska utskottsordförande kom på ett sätt att spela fp-regeringen spratt. De utgick helt enkelt inte från regeringsförslagen som huvudförslag, utan det socialdemokratiska motförslaget – eftersom det hade flest ledamöter bakom sig. Om de borgerliga ledamöterna kunde enas på förhand och lägga ett gemensamt förslag skapade detta inga problem, eftersom det då bara blev en votering som de borgerliga vann.

M- och c-ledamöterna i vissa utskott kom på att de kunde utnyttja de socialdemokratiska utskottsordförandenas agerande för att utöva utpressning. De hotade med att lägga fram egna förslag i utskottet. Då skulle de borgerliga utskottsförslagen ställas mot varandra i förberedande voterings – och fp-förslagen (= regeringspropositionerna) skulle försvinna omgående eftersom folkpartiet var det minsta partiet. Vid slutvoteringen i utskottet skulle stå (normalt) ett centerförslag mot ett socialdemokratiskt förslag. Folkpartisterna skulle tvingas välja vad de ville ha som huvudförslag i kammaren – ett socialdemokratiskt eller ett centerförslag? Det skulle bli något av att välja mellan "pest eller kolera". Jag minns inte säkert om hotet någon gång verkställdes. Men det vållade panik i fp-ledningen vid ett tillfälle strax efter regeringsskiftet, i december 1978. Exemplet visar minoritetsparlamentarismens begränsningar i ett nötskal. Den måste bygga på förhandsuppgörelse, den överlever inte en öppen voteringsstrid, eftersom regeringsförslagen i ett sådant läge obönhörligen kan dribblas bort på ett tidigt stadium. Såvida man inte formellt stadgar att regeringsförslag alltid skall vara huvudförslag.

Utskottens arbete ger alltså betydande *formella* möjligheter av olika slag, dels normalt beredande, dels manipulativa, för riksdagsledamöter att utöva inflytande.

Sammanfattningsvis kan sägas att *riksdagens formella beslutsregler lämnar betydande utrymme för "maktkamp"*. De kan missbrukas av starka partiledningar till att hämma enskilda ledamöters aktionsmöjligheter; men de kan också utnyttjas av starka ledamöter. Om enskilda ledamöter underlåter att göra det i nämnvärd utsträckning kan det inte enbart bero på de formella beslutsreglerna.

Ett indicium på ledamöternas tilltro till sina möjligheter att utnyttja riksdagen som beslutsinstrument är *närvarofrekvensen*. I kammaren är den nästan alltid lägre än 100 %, inte sällan betydligt lägre.

Till skillnad från de flesta andra parlament har Sveriges Riksdag inga regler för beslutsmässighet (s.k. kvorum), vare sig när det gäller

överläggningar eller beslut. Många riksdagsdebatter förs därför med endast en handfull ledamöter närvarande. Också många beslut (där votering inte begärs) fattas av några få ledamöter. Men inte heller när votering sker är kammaren för det mesta fulltalig. En helt slumpmässig bläddring i riksdagsprotokollet för 1978/79 visar följande närvarotal: 297, 311, 302.³⁶ Ett 50-tal riksdagsledamöter är således alltid frånvarande, i vissa fall ytterligare ett par tiotal.

För att variationer i närvarofrekvensen inte skall påverka besluten tillämpas s.k. *kvittning*. Det betyder att en frånvarande ledamot från regeringsblocket "kvittas" mot en ledamot från oppositionsblocket. För att detta skall fungera måste blockpolitiken upprätthållas. Man måste nämligen kunna förutsätta att alla ledamöter som tillhör ett regeringsparti tänker rösta som regeringen vill och vice versa.

Ett minimikrav är att alla påtänkta avvikelser från uppgjorda partilinjor anmäles i så god tid att kvittningsmännen kan ta hänsyn till det. Systemet förutsätter också en sorts "gentlemen's agreement", eftersom reglerna är helt informella. Inga formella regler förbjuder en utkvittad ledamot att trots allt delta i omröstningen.

Ett annat sätt att gardera riksdagen mot oförutsedda händelser är system med *ersättare*. Under mina riksdagsår (1976–79) tjänstgjorde varje år ca 50 ersättare kortare eller längre tider.

I några fall får ersättare träda in när ledamöter *lämnar sitt riksdagsuppdrag* (det skedde i ett fall 1977/78, i fyra fall 1978/79) eller när någon ledamot *avlider* (två fall under perioden 1976–79). I andra fall inträder ersättare när ledamöter blir statsråd eller talman eller av andra skäl beviljas tjänstledighet för minst en månad.

Svenska riksdagsledamöter har alltså en påfallande benägenhet att vara frånvarande från riksdagens formella beslutsprocess trots betydande formella möjligheter till påverkan. Varför?

Parlamentets roll i samhällets beslutsprocess

Flera författare betonar att parlamentet som helhet har förlorat sin roll som beslutscentrum. Mot svensk bakgrund skriver Birgersson:

Den politiska kampen utspelas inte mellan en regering som är kontrollerad och övervakad av riksdagen utan mellan å ena sidan ett eller flera regeringspartier och å andra sidan den politiska oppositionen. . . Här blir parlamentet inte i första hand ett organ inom vilket politiska beslut växer fram efter ingående beredning och debatt där olika meningsriktningar bryter sig mot varandra. Parlamentet blir en arena bland flera – låt vara på visst sätt den viktigaste – där de politiska partierna redovisar sina alternativ. . .³⁷

Schweitzer diskuterar om den parlamentariska demokratin har någon mening och analyserar flera möjliga funktioner.³⁸

§ Fungerar parlamentet som kontrollorgan? Nej, förbundsdagen utgör inte längre någon effektiv motvikt mot regeringen.

§ Fungerar parlamentet som lagstiftningsorgan? Nej, i normalfallet är förbundsdagens medverkan bara en "stämpel" på regeringsförslagen.

§ Fungerar parlamentet som artikulations- och läroinstans? Nej, man får ju t.ex. inte påverka någon med sakargument.

§ Fungerar parlamentet som kontaktorgan mellan folk och stat? Nej, knappast det heller. Enskilda ledamöter är sällan kända av mer än 1/3 av väljarna i sin valkrets.

Brunsson/Jönsson har analyserat den moderne politikerns roll i beslutsprocessen med utgångspunkt från kommunala erfarenheter, men resonemanget synes ha relevans även för parlamentet.

Initiativ till beslut kommer vanligtvis från tjänstemän. Problemet definieras och förslag till principlösning föreslås i ett PM. När politikerna kommer in i processen är alltså allt väsentligt förarbete redan undanstökat. Beslutet fattas visserligen formellt av politiker, "själva beslutstillfället har emellertid ganska liten betydelse för vilket beslut som fattas – de väsentliga, reella avgörandena sker tidigare, när man väljer ut vilka ärenden som skall tas upp och hur de skall definieras".³⁹

Om politikern alltså inte är reell beslutsfattare, vad är han/hon då? Brunsson/Jönsson refererar till Dror som påpekat att man skulle kunna betrakta politikern som "ett prognosproblem för planeraren snarare än hans uppdragsgivare". Själva modifierar de detta synsätt något och föreslår att man betraktar politikern som "den som låter sig påverkas i utformningen av politik".⁴⁰

Frågan blir då: påverkas av vem?

Vem styr politikern/parlamentsledamoten

Enligt demokratisk teori skall parlamentsledamöterna styras och kontrolleras av sina *väljare*.

King rapporterar att brittiska MP:s ofta fungerar som "referees in constituency disputes", att de håller lokala mottagningar (s.k. surgeries) för väljarna i valkretsen och ofta ägnar tid åt individuella väljarproblem. Men samtidigt värderar de inte sina väljares åsikter särskilt högt när det gäller rikspolitiska frågor. De lyssnar ändå för att de måste.⁴¹

Schweitzer berättar att han under sin förbundsdagsperiod framträdde i genomsnitt 2 1/2 gång i veckan i sin valkrets. Partiet tillhandahöll 4 ggr per år ett väljarbrev som distribuerades till samtliga hushåll i valkretsen. Enskilda förbundsdagsmedlemmar kunde få in viss specialinformation där. Dessutom skickade Schweitzer en "Rechenschaftsbericht" en gång om året till väljarna, d.v.s. en översikt över sin privata finansiella situation. Ledamöterna bör, skriver Schweitzer, ta sig an folk som "zwischen alle gesetzgeberischen und gesetztechnischen Stühle fallen".⁴²

Brunson/Jönsson menar att "mycket tyder på att politikernas ställningstaganden i ganska liten utsträckning påverkas av hur de tror att väljarna reagerar". Snarare tvärtom. Många politiker anser att "politikern inte bör låta sig styras av väljarreaktioner" (!). Man skall inte ägna sig åt "röstfiske".⁴³

En speciell form av väljarpåverkan är s.k. *lobbying*, d.v.s. organiserad påverkan från grupper, föreningar, organisationer från den egna valkretsen eller från landet i övrigt. Tillgänglig litteratur är mycket mager. För svenska förhållanden finns "Lobbying på svenska".⁴⁴ Men den boken är ingen analys av den lobbying som förekommer utan snarare en handbok för dem som vill ägna sig åt påverkan av riksdagen och dess ledamöter. Ytterligare en gruppering med viss väljarförankring är det *lokala partiet*. Oftast är det lokala partiet nomineringsinstans och avgör alltså om enskilda ledamöter får chans att ställa upp till omval.

En ofta förbisedd men allt viktigare påverkansgrupp är *politiska tjänstemän*, d.v.s. heltidsanställda handläggare, föredragande, utredare etc. inom parti-, utskotts- och regeringskansli. Om detta finns en rikhaltig allmän litteratur, däremot inte så mycket som behandlar det särskilda förhållandet mellan parlamentsledamöter och tjänstemän.⁴⁵

Slutligen finns *partiledningen* – som ibland sönderfaller i dels partiledning, dels ledning för parlamentsgruppen. Mabry påpekar i en undersökning av "parlamentariskt ogräs", d.v.s. kvinnlig parlamentsrepresentation, att kvinnofrågor ligger lågt också på kvinnliga parlamentsledamöters angelägenhetslistor, eftersom deras karriär inte avgörs av uppskattning från det egna könet utan av "der Anpassung und der Anerkennung der männlichen Parteiführung".⁴⁶

Också Schweitzer har många exempel på parti- och/eller gruppleddningens styrmakt gentemot enskilda förbundsdagsmedlemmar.⁴⁷ (Detta problem är naturligtvis intimt förbundet med hela frågan om partidisciplinen, se ovan s. 78.)

Det förefaller uppenbart att grundlagarnas teoretiska modell, där riksdagsledamöterna utses och kontrolleras av väljarna knappast återspeglar verkligheten. Samtidigt är det inte heller utan vidare självklart att riksdagsledamöterna är sina partiledningars redskap. Betydligt fler "intressenter" försöker gripa in i den parlamentariska beslutsprocessen: väljare – enskilt eller i grupp; starka organisationer; partiet – lokalt, regionalt, centralt; handläggare och experter – och, naturligtvis, *politiska motståndare*.

Lattmann hävdar att spelet med motståndarna ibland är så samordnat att man t.o.m. iscensätter uppgjorda debatter för att kunna hänvisa till ett yttre tryck i gruppdebatten inom det egna partiet!⁴⁸ Det ständiga maktspelet gör, menar t.ex. Brunson/Jönsson, att motståndarna t.o.m. blir viktigare än väljarna.⁴⁹

Ytterligare en grupp som påverkar den politiska beslutsprocessen, såväl självständigt som förmedlande, är *massmedia*.

Om man skulle kunna betrakta parlamentet uteslutande som ett beslutssystem skulle således den folkvalde ledamoten befinna sig i ett korstryck av påtryckare och kontrollanter som har tillgång till olika sanktionsmöjligheter i olika skeden av beslutsprocessen.

2. *Parlamentet – en arbetsplats*

Praktiska faktorer, t.ex. en växande ärendemängd, har gjort att parlamentsuppdraget i många länder kommit att uppta allt större andel av ledamöternas tid. Inte sällan har det tidsmässigt blivit ett heltidsjobb. Ofta har finansiella och andra materiella förutsättningar anpassats till denna utveckling. Ledamöterna har fått löne- och andra förmåner som gjort uppdraget till deras främsta försörjningskälla. Deras arbetsförhållanden har utformats så att effektivt heltidsarbete har underlättats (egna arbetsrum, sekreterar- och utredningshjälp m.m.). Parlamentsuppdraget har *professionaliserats*.

Redan 1919 skrev Max Weber om denna utveckling i "Politik als Beruf". Å ena sidan såg han yrkespolitik som ett sätt att undgå rikemansvälde. Å andra sidan såg han klart att yrkespolitiken måste leda till en privat-egoistisk inställning hos många partiarbetare: "Die Parteigefolgschaft, vor allem den Parteibeamten ... erwarten vom Siege ihrer Führers selbstverständlich persönlichen Entgelt: Ämter oder andere Vorteile."⁵⁰

Materiella förmåner

Ledamotskap i Sveriges riksdag medför en hel rad möjligheter till materiella förmåner, en del generella, en del individuella. Arvodet utgår med 10/12-delar av en statstjänstemannalön i F25 per månad. Traktamente utgår i första hand till de ledamöter som bor längre bort än 70 km från riksdagshuset. Kostnadsersättning utgår för utgifter i uppdraget (och är skattepliktiga såvida inte motsvarande utgifter kan verifieras). Utöver detta utgår arvoden för uppdrag i en del riksdagsorgan, t.ex. riksgäldsfullmäktige. Dessutom får ledamöter arvoden för uppdrag i utredningar och statliga verksamheter m.m.

När jag tillträdde som riksdagsman 1976 var arvodet 7 045:–/månad (sammanlagt 21 702:– från tillträdet till årsskiftet). Den skattepliktiga kostnadsersättningen var 300:–/månad. Fullt traktamente utgick med 1 860:–/månad. Dessutom tjänade jag 245:– på utredningsuppdrag. Inkomståret 1976 lyckades jag bara få ihop 435:– i verifierade utgifter för riksdagsuppdraget, jämfört med 900:– i utbetald kostnadsersättning.

1977 blev min årsinkomst från riksdagen 92 548:– i arvode, 3 600:– i kostnadsersättning. (Därutöver traktamente som höjdes något under året.) Jag fick ihop 1 900:– i avdrag för utgifter i uppdraget. Dessutom tjänade jag 3 775:– på utredningsuppdrag. 1978 blev min riksdagslön 95 406:–, kostnadsersättningen 8 280:– (alltså mer än en fördubbling) och inkomster från utredningar 7 520:–. Dessutom fick jag 400:– i arvode för mitt uppdrag i riksförsäkringsverkets styrelse. Mina utgifter för uppdraget uppgick till 2 958:–.

1979 blev min lön 83 575:– (endast 10 månader p.g.a. min avgång och en tjänstledighetsmånad). Kostnadsersättningen blev 7 600:–. Därav hade jag avdragsgilla utgifter för 4 235:–. Utredningsuppdragen gav 9 580:–, riksförsäkringsverket 400:–. Dessutom fick jag avgångsvederlag på 8 358:–. 1980 utgick också avgångsvederlag under fem månader, sammanlagt 43 470:–.

Vid en internationell jämförelse som gjordes 1/9–74 låg de svenska riksdagslönerna på ungefär samma nivå som parlamentslöner i liknande länder: Sverige 17 600 dollar/år, Danmark 15 420 dollar/år, Finland 13 500 dollar/år, Norge 18 212 dollar/år, Frankrike 21 640 dollar/år. Betydligt lägre låg Storbritannien med 11 250 dollar/år och Italien med 2 000 dollar/år. Betydligt högre låg USA med 42 500 dollar/år och Argentina (!) med 84 000 dollar/år. De ekonomiska förhållandena i övrigt skiftade alltför mycket för att göra en jämförelse praktiskt möjlig.⁵¹

Under tiden från min riksdagsdebut har flera förändringar inträffat

fram till den 1/1 1983: Månadsbeloppet för arvoden har ökat till 9 353:–. Kostnadsersättningen har anknutits till basbeloppet och stigit till 13 560:–/år. Traktamentsreglerna har ändrats så att också ledamöter som bor endast 15 km från riksdagshuset kan få visst traktamente (50 %); de som bor 35–70 km från riksdagshuset får 75 % och de som bor längre bort 100 % – vilket betyder 3 720:–/månad.

Det betyder att månadslönen från hösten 1976 till den 1/1 1983 har ökat med 1 948:–, d.v.s. 26,3 %. Kostnadsersättningen har ökat med 830:–/månad, d.v.s. 277 %. Traktamentet (heltid) har ökat med 1 860:–/månad, d.v.s. 100 %.

Särskilt kostnadsersättningens ökning är intressant eftersom den bör ställas i relation till de reella kostnader som följer av uppdraget. För min del fick jag sammanlagt 20 380:– i kostnadsersättning under mina riksdagsår. Under samma tid lyckades jag få ihop 9 528:– i avdragsgilla utgifter för riksdagsuppdragets utförande. Det betyder att bara 47 % av kostnadsersättningen motsvarades av verkliga kostnader. Det är inte så konstigt eftersom praktiskt taget allting som en ledamot behöver ställs till förfogande utan kostnad. För egen del gjorde jag avdrag för huvudsakligen två kostnadslag: porton och resor mellan bostaden i Stockholm och riksdagshuset.

Ca hälften av ledamöterna har överhuvudtaget ingen kostnad för resor i Stockholm eftersom de bor i riksdagshuset. Däremot räknas hyra under de traktamentsfria sommarmånaderna (fyra) som avdragsgill kostnad. F.n. är hyran för bostadsrum i riksdagshuset 500:–/månad, d.v.s. 2 000:– för de traktamentsfria sommarmånaderna. Om detta belopp dras från kostnadsersättningen 13 560:–, återstår 11 560:–. Vilka utgifter skall den summan användas för? Bortsett från småsummor för kaffe o.d. till besökare i riksdagshuset återstår, såvitt jag kan se, endast porton. 11 560:– räcker till 7 006 brev med normalporto (1:65), d.v.s. 135 försändelser i veckan. Man kan kanske anta att en del av riksdagsledamöternas utskick kräver dyrare porto. Anta således att kostnadsersättningen räcker till 4 000 försändelser, d.v.s. 76 i veckan = drygt 15 per arbetsdag året runt eller 111 i veckan under sessionstid = drygt 22 per arbetsdag. Är det troligt att genomsnittsledamoten bedriver en korrespondens av den omfattningen? Knappast. Dessutom står partikanslierna numera för portokostnaderna i vissa partier.

Finns då några andra kostnader en riksdagsledamot kan ha för uppdraget som måste tas av kostnadsersättningen? Det hävdas ibland att antalet besökare som skall bjudas på kaffe kan uppgå till flera hundra om året! Det sägs också att ledamöter måste köra hundratals

mil i hemvalkretsen utan att kunna få ut ersättning. Men i båda dessa fall måste det röra sig om undantagsföreteelser. Dessutom vill man nog gärna göra en närmare koll innan man utan vidare litar på att de lokala och regionala partiorganisationerna inte skulle ersätta ledamöternas bilresor i partiuppdrag. Ytterligare en utgiftspost som anförs är ledamöternas bidrag till partiet. Men det kan i så fall bara gälla den ganska blygsamma kansliavgiften till riksdagsgruppskansliet. Bidrag till partiorganisationen är givetvis inte avdragsgilla. Slutsatsen blir att *kostnadsersättningen till minst hälften är en dold löneförmån*.

Detta intryck förstärks av att ledamöter som bor närmare riksdagshuset än 15 km (och alltså inte får något traktamente alls) får 19 440:– i kostnadsersättning per år, d.v.s. 5 880:– mer än övriga ledamöter. Det är svårt att förstå vilka utgifter för riksdagsuppdraget som skulle öka i omfattning p.g.a. ledamotens geografiska närhet till riksdagshuset.

Traktamentena har bara ökat en tredjedel så snabbt som kostnadsersättningen under den här undersökta perioden, men tre gånger så snabbt som arvodena. Heltidstraktamentets belopp är detsamma som för andra statsanställda (allmänt reseavtal, ARA). Däremot är det unikt att traktamente utgår till personer som arbetar på sin bostadsort, vilket nu är fallet med en hel del riksdagsledamöter från Stor-Stockholm. Under min tid i riksdagshuset var det vanligt med "tråkningar" från stockholmarna mot oss "lantisar" med tillmälen som "traktamentsfrälset", vilket klart antyder att traktamentet betraktades som en löneförmån och inte endast som en ersättning för faktiska merutgifter p.g.a. dubbelbosättning. Beslutet i början av 1981 att ge också en hel del stockholmare deltraktamente, dessutom retroaktivt, måste ses mot den bakgrunden.⁵²

Min egen erfarenhet är att ett månadstraktamente på ca 2 000:– räckte mer än väl för merutgifterna i Stockholm. Jag hade dock en billig bostad, medan ledamöter med egna lägenheter ute på stan kan få vidkännas betydande kostnader, särskilt om bostaden skall ligga på bekvämt avstånd från riksdagshuset.

För ca hälften av ledamöterna, d.v.s. de som bor i riksdagshuset, är hyreskostnaden känd, 500:–/månad (1982). Återstår 3 220:–/månad. För flertalet ledamöter består en normalvecka av 4 arbetsdagar i riksdagshuset, för vilka traktamentet alltså skall täcka merkostnaden. Det gör ca 17 "traktamentsdagar" per månad, d.v.s. 189:– om dagen (utöver logi). Det kan jämföras med att avdragsgillt traktamente för kost + småutgifter i 1983 års deklaration för s.k. långtidsförrättning inom landet var 84:– per dygn. För att finna

jämförbara traktamenten får man gå till statliga utlandstraktamenten vid korttidsförrättning (högst 15 dagar) i länder som Danmark (180:–), Nederländerna (175:–) och USA (150:–). Vid långtidsförrättning minskar dock de statliga traktamentena till 60 %, vilket blir resp. 108:–, 105:– och 90:– i ovanstående fall.

Det innebär att en riksdagsledamot har nästan dubbelt så stort dagtraktamente för kost + småutgifter under sina arbetsdagar i Stockholm som t.ex. en statstjänsteman på långtidsuppdrag i New York.

Förklaringen är bl.a. att riksdagsledamöter har traktamente för samtliga dagar i månaden under sessionstid, d.v.s. också de normalt 3 dagar då de vistas på hemorten. Om riksdagstraktamentet reducerades till samma nivå som övriga dagtraktamenten och inskränktes till att gälla de normalt 17 dagar i månaden då ledamöterna befinner sig på sin arbetsplats i riksdagshuset, skulle traktamentsbeloppet bli $84:- \times 17 = 1\,428:-$ plus bostadskostnad ($= 500:-$ för flertalet). Med viss uppjustering med hänsyn till dyrare bostadskostnader än riksdagshusets hyror skulle man kunna komma fram till ett rimligt traktamentsbelopp 1983 på 2 000:–/månad. Det betyder att 1 720:–, eller 46 % av traktamentet (3 720:–), kan betraktas som en dold löneförman.

Med 70 % marginals katt (en låg beräkning för de flesta riksdagsledamöter) betyder det att lönedelen av traktamentet är värd 5 733 kr./månad. Eftersom traktamentet bara utgår ca 7 1/2 månad blir det, utslaget på hela året, 3 583 kr./månad.

Man kan då summera och få fram en normalriksdagsledamots ”verkliga” månadslön (tab. A).

A.

Synligt arvode	9 353 kr.
Dold lönedel av kostnadsers.	565 kr.
Dold lönedel av traktamentet	3 583 kr.
”Verklig” riksdagslön	13 501 kr./månad

Den ledamot som väljs till talman får ett tillägg som gör att det sammanlagda arvodet blir detsamma som statsrådslönen. Också vice talmännen och utskottsordförandena får extraarvoden (8 400:–/år).

Många riksdagsledamöter har uppdrag inom riksdagens organ, t.ex. riksbanken och riksgäldskontoret. Det medför normalt ytterligare inkomster. Fr.o.m. 1/1 1979 tillämpas en ny stadga (tab. B).⁵³

B.

	Årsarvode Nya stad- gan	Tidigare belopp	Tidigare höjning
1. <i>Riksbanken</i>			
Fullmäktig	18 000	15 500	1967
Suppleant	6 000	4 000	„
Ordförande (extra)	6 000	2 700	„
Deputerad (extra)	18 000	14 400	„
Led. av valutastyrelsen	5 000	5 000	„
el.	7 200	7 200	„
Suppleant	2 400	1 200	„
Led. av lånedel	4 000	4 000	„
2. <i>Riksgäldskontoret</i>			
Fullmäktig	10 000	8 400	1977
Suppleant	2 400	1 200	„
Ordförande (extra)	11 000	6 300	„
AU-ledamot (extra)	6 000	4 800	„
3. <i>Riksdagens förvaltningsstyrelse</i>			
Ledamot	7 200	6 000	1975
Vice ordf. (extra)	2 400	2 000	„
Suppleant	2 400	1 200	„
Led. av direktion (extra)	2 400	2 000	„
4. <i>Riksdagens revisorer</i>			
Revisor	10 000	8 400	1968
Suppleant	2 400	1 200	„
Ordförande (extra)	4 000	3 000	„
Vice ordf. (extra)	3 000	2 000	„
5. <i>Nordiska rådets svenska delegation</i>			
Ledamot av AU	1 500	1 000	1969
Ordförande (extra)	6 000	5 000	1976
6. <i>Riksdagens besvärsnämnd</i>			
Ledamot	1 200	—	1971
Ordförande (extra)	2 800	3 000	„
7. <i>Valprövningsnämnden</i>			
Ordförande	6 000	6 000	1978
Vice ordf.	6 000	6 000	„

Utöver detta utgår sammanträdesarvode dels till ovanstående befattningshavare, dels till ytterligare några suppleanter etc. Beloppet var normalt 200:– under min riksdagstid; samma belopp gällde för

uppdrag i statliga verksstyrelser och liknande.

Beloppen för statliga utredningar var ännu blygsammare, 55:– för ordföranden, 35:– för ledamöter. Men för varje verkligt sammanträde tillkom ett antal inläsningsdagar. Särskilt för en utredningsordförande kunde det bli ganska många. Enligt en räkning för Bostadssociala delegationen för tiden 1/7 –77 till 15/11 –77, då åtta sammanträden hölls, kvitterade jag ut arvoden för 7 sammanträdesdagar och 50 hemarbetsdagar, d.v.s. 57x55:– (jag var ordförande) = 3 135:–.

Flera ledamöter som endast deltagit i ett sammanträde kunde därutöver inkassera arvoden för 24 hemarbetsdagar, d.v.s. 25x35=875:– för ett enda sammanträdesbesök på kanske någon eller ett par timmar. Dessutom ägde samtliga dessa sammanträden rum på dagtid som samtliga, däribland riksdagsledamöterna, redan hade full lön för från annat håll.

Bakom det mycket blygsamma beloppet 35:– (resp. 55:–) i sammanträdesarvode för ett uppdrag i en statlig utredning, döljer sig således en betydligt förmånligare ekonomisk verklighet.

Det svenska riksdagsuppdragets ekonomiska struktur skapar otvivelaktigt en grundval för en hög grad av instrumentalism från ledamöternas sida, d.v.s. ett betraktelsesätt där riksdagsuppdraget betraktas mer som försörjningskälla än som ideellt förtroendeuppdrag.

En principiell tvekan inför en sådan utveckling gjorde t.ex. att den västtyska förbundsdagen dröjde ända till 1975 med att betrakta förbundsdagsledamotskapet som huvudyrke. Som en följd av detta övergick man en tid därefter till att betala skattepliktiga löner istället för skattefria bidrag till ledamöterna. I samband med det beslutet varnade en ledamot för att "es drohe die Gefahr dass die Abgeordneten im Gefolge der Neueregulungen schliesslich und endlig. . . dann noch Beamte würden".⁵⁴ Klatt skräder inte orden i en analys av det särskilda pensionssystemets effekter för förbundsdagens sammansättning:

Man kann sogar vermuten dass eine Pensionsberechtigung für alle Abgeordneten, ohne Bedingungen und Auflagen, nur die Begehrlichkeit mittelmässiger, unterdurchschnittlicher und weniger qualifizierter Bewerber um einen Parlamentssitz steigern würde. Das parlamentarische Mandat würde in gewisser Weise zu einer lebenslängliche Pfründe denaturiert.⁵⁵

Någon diskussion av samma innebörd har knappast förts i Sverige. Visserligen har "politikerpensioner" debatterats, men mer ur en

allmänmoralisk synvinkel än utifrån ett allmänt kritiskt perspektiv på politikerrollens professionalisering.

Arbetsbördan – tung eller lätt?

Professionaliseringen har ofta betraktats som oundviklig, liksom tendensen till specialisering inom parlamentet. Toppolitiker jämförs med verkställande direktörer och arbetsförhållanden och ekonomiska förmåner jämförs med situationen inom näringslivet.

För riksdagens del förutsätts ofta att arbetsbördan är stor, t.ex. i en intern riksdagsutredning om de egna arbetsformerna 1979, där det heter:

Alltsedan enkammarreformen har arbetsbelastningen för riksdagens ledamöter varit hög och tenderar att öka successivt. Detta sammanhänger med en rad faktorer. I allt större utsträckning krävs insatser av ledamöterna i offentliga utredningar, i verksstyrelser, som statliga representanter i bolagsstyrelser, för arbete inom organisationslivet, i fackliga sammanhang, för internationella engagemang etc. Till detta kommer kommunala uppdrag av olika slag samt självfallet en rad arbetsuppgifter inom det egna partiet. Att mot denna bakgrund fullgöra den krävande huvuduppgiften att representera sitt parti och sina väljare i riksdagen ställer stora krav på den enskilde riksdagsledamoten och medför givetvis påfrestningar av olika slag.⁵⁶

Ledamöter från samtliga riksdagspartier skrev under på denna kärva beskrivning av riksdagsuppdraget. Som underlag för bedömningen hade utredningen bl.a. enkätundersökningar bland riksdagsledamöterna. Enligt dessa skulle genomsnittsriksdagsmannen arbeta drygt 57,5 timmar/vecka 1974 och 53,5 timmar 1977. Birgersson citerar Bracher som hävdar att 90 % av parlamentarikernas tid är "idle time".⁵⁷ Birgersson hävdar dock att ett sådant påstående inte verifieras av de svenska siffrorna, som tvärtom skulle visa att svenska riksdagsledamöter är "flitigt sysselsatta så till den grad att de har en arbetstid som till närmare 50 % överskrider vad som är lagstadgat på arbetsmarknaden".⁵⁸

Också på andra sätt understryks bilden av riksdagen som oerhört arbetstyngd. Varje år publicerar kammarkansliet statistik över riksdagsarbetet. Efter vårsessionen 1982 hade pressmeddelandet rubriken: "Det mest arbetstyngda riksdagsåret under enkammartiden." I fem avseenden "slogs rekord", hette det i meddelandet:

Antal propositioner	229	(tidigare rekord	221)
plenitimmar	660	("	" 646)
anföranden	6 950	("	" 6.901)
repliker	2 270	("	" 2 044)
voteringar med rösträkning	1 680	("	" 1 538)

Även i de avseenden som inte betydde rekordslagning var siffrorna höga:

Antal motioner	2 572	(rekord 2 717, 1978/79)
interpellationer	187	(" 238, 1972)
frågor	426	(" 588, 1978/79)
utskottsbetänkanden	673	(" 709, 1973)
plenidagar	143	(" 147, 1978/79)

Vid en internationell jämförelse (1/1 –74) redovisade Sveriges Riksdag 123 plenidagar och 504 plenitimmar.⁵⁹ Samtidigt redovisade några andra länders parlament siffror i motsvarande avseenden (se tabell nedan).

	Plenidagar	Plenitimmar
Belgien	79	307
Australien	68	720
Canada	171	942
Danmark	111	300
Finland	131	307
Frankrike	149	510
Västtyskland	62	313
Eire	84	660
Italien	137	606
Sovjetunionen	14	60
Storbritannien	167	1 528
USA: representanthuset	164	766
senaten	183	1 146

Enligt dessa siffror skulle Sveriges Riksdag inte tillhöra de allra mest arbetsbelastade, men inte heller de minst arbetstyngda parlamenten.

Är då den bild som framgår av riksdagsenkäter och riksdagsstatistik riktig? Låt oss först se vad riksdagsstatistiken 1982 betyder om man bryter ner den per ledamot (349 stycken). Följande siffror blir resultatet:

Anföranden per ledamot	19,9
Repliker	6,5
Motioner	7,4
Interpellationer	0,5
Frågor	1,2

Man finner här snabbt att de riksdagsinsatser som endast kan göras av enskilda ledamöter, d.v.s. interpellationer och frågor, har mycket låga siffror. Anföranden, som har en hög siffra, kan också hållas av statsråd, vilket sker i mycket hög utsträckning. Tyvärr finns ingen färdig statistik på hur många av anförandena i kammaren som hålls av statsråd. Men man kan utgå ifrån att statsråd yttrar sig i samband med alla interpellationer, frågor och propositioner, dels genom anföranden, dels genom repliker. Om man dessutom antar att statsråd yttrar sig i en del allmänna debatter och i samband med vissa utskottsbe-
tänkanden som behandlar större partimotioner (utan samband med proposition) är det inte orimligt att anta att statsråden står för ca 1 000 anföranden och lika många repliker. Modifierade siffror för ledamöterna skulle då bli: Anföranden 5 950, d.v.s. 17,0 per ledamot, repliker 1 270, d.v.s. 3,6 per ledamot. Eftersom repliker förutsätter att anförande har hållits är anföranden mest intressanta. 17 anföranden per riksdagsår betyder, med 143 plenidagar, ett anförande per 8–9 plenidagar. Detta innebär i genomsnitt ett anförande var fjortonde dag under sessionstid.

Beträffande motioner gäller att många är parti- eller partigrupps-motioner. Den övervägande andelen av motionerna, särskilt när det gäller enskilda motioner, lämnas under en kort tid i början av januari. Motionsförfattande under övrig del av året är därför en mycket liten arbetsuppgift för flertalet ledamöter.

Slutsatsen av detta är att när det gäller de enskilda ledamöternas arbetsbörda säger riksdagsstatistiken ungefär följande:

§ Riksdagsledamöterna yttrar sig i genomsnitt en gång varannan vecka i kammaren.

§ Riksdagsledamöterna lämnar in en interpellation i genomsnitt vartannat år.

§ Riksdagsledamöterna ställer i genomsnitt drygt en fråga om året.

§ Riksdagsledamöterna medverkar till några motioner per år, mest under den allmänna motionstiden i januari.

Dessutom måste naturligtvis ledamöterna vara närvarande vid voteringar. Närvarofrekvensen brukar vara omkring 80 %. Det

betyder att varje ledamot är närvarande vid i genomsnitt 1 344 vöteringar.

Räcker detta för att fylla upp de 53,5 veckoarbetstimmar som riksdagsledamöterna i genomsnitt uppgav i enkäten 1977? Givetvis inte. "Riksdagsarbete" definieras där betydligt vidare än de funktioner som registreras i kammarkansliets statistik. Man kan heller inte säkert veta att tidsangivelserna är korrekta. Man kan ändå notera att av genomsnittsledamotens uppgivna tidsåtgång 1977 faller ca 2,5 timme på kommunala uppdrag, 3,5 timme på statliga utredningar och 4,5 timme på organisationsuppdrag. Dessutom 2 timmar på yrkesarbete. I dessa fall utgår antingen särskilda arvoden eller rör det sig om verksamhet som andra människor får ägna sig åt under fritiden, alltså tidsåtgång som inte gärna kan inräknas i riksdagsuppdraget. Om denna tid dras ifrån hamnar riksdagsuppdragets tidsåtgång mycket nära de lagstadgade 40 veckotimmarna. Till detta kommer en genomsnittlig restid på drygt 6 timmar som ju dels inte alls gäller alla ledamöter, dels är en tidspost som knappast räknas in i andra människors arbetstid. Med avdrag för också restiden hamnar genomsnittsriksdagsledamoten på en rätt blygsam arbetsvecka, ca 35 timmar. Och i dessa 35 timmar ingår poster som t.o.m. Birgersson erkänner osäkerheten i. Följer ledamöterna verkligen kammardebatterna drygt 4 timmar i veckan, d.v.s. en fjärdedel av den totala debatttiden? De flesta gör det nog från sina rum jämsides med annan verksamhet. Och vad döljer sig bakom nästan 9 veckotimmars "föredrag, artiklar, inläsnings- och studiearbete m.m."? Birgersson erkänner:

Det kan naturligtvis inte uteslutas att vissa ledamöter till denna kategori fört aktiviteter som för andra personer närmast skulle betraktas som fritidssysselsättning i vanlig mening.⁶⁰

Vågar vi kanske dra av ytterligare 5 timmar innan vi är nere i genomsnittsriksdagsledamöters tidsåtgång för riksdagsarbete? Det skulle alltså betyda en genomsnittlig arbetstid för utförande av riksdagsuppdraget på 30 veckoarbetstimmar. I själva verket varierar naturligtvis arbetsbördan betydligt mellan olika ledamöter.

Barker har t.ex. mätt hur många individuellt adresserade brev från avsändare utanför den egna valkretsen brittiska MP får per vecka: 1/3 får mindre än 10, ca 5 % får mer än 50.⁶¹ I den svenska riksdagsenkäten 1977 fanns ingen uppdelning på olika ledamöter.

Men 1974 – då genomsnittet låg på ca 57,5 timme – uppgav 5 % 40 timmar eller mindre, 3 % mer än 75 timmar. 53 % låg mellan 51 och 65 timmar. Om vi överför dessa siffror till vårt "rensade genomsnitt"

från 1977 finner vi att bara 3 % torde komma över lagstadgade 40 timmar i veckan (30 plus 33 %), medan 5 % ägnar mindre än 20 veckotimmar åt egentligt riksdagsarbete (30 minus 33 %).

Man skulle kunna summera dessa beräkningar på följande sätt: Antalet plenidagar är numera ca 140. Detta är lika med ungefär 65 % av normalantalet arbetsdagar. Under denna tid utför genomsnittsriksdagsledamoten egentligt riksdagsarbete under 30 veckoarbets-timmar, d.v.s. 75 % av normalarbetstiden. Utslaget på helår betyder det att genomsnittsriksdagsledamoten utför egentligt riksdagsarbete under 48,75 % av normal arbetstid.

Det egentliga riksdagsarbetet är således ett halvtidsarbete. För detta har, som jag tidigare visat, normalriksdagsledamoten en fast "verklig" lön på 13 501 kr/månad samtliga månader under året. Det motsvarar en *heltidslön för riksdagsuppdraget på 27 002 kr/månad eller 324 024 kr i årslön.* Givetvis kommer flertalet ledamöter inte upp i en sådan deklarerad årsinkomst. De vill eller kan inte utnyttja den tid då de icke utför egentligt riksdagsarbete för annan inkomstbringande verksamhet. Istället ägnar de sig åt sysslor som andra får ägna sig åt på sin fritid. I stor utsträckning arbetar de åt sitt parti, vilket betyder att riksdagen utöver alla synliga partibidrag också via ekonomiska förmåner till ledamöterna ger förtäckta bidrag till riksdagspartierna.

Mina egna erfarenheter stämmer väl med denna bild. Trots att jag var förhållandevis aktiv i riksdagen (se kap. 10) hann jag med åtskilligt annat, bl.a. att skriva fyra böcker i skilda ämnen, en roman (Partikongressen, 1978), en reportagebok om Mellan-Östern (Arabvärlden inför 80-talet, 1979), en bok om pensionärsfrågor (Kan pensionärerna lita på oss? 1979) och en allmän politisk debattbok (Öppet brev från en politiker, 1979). Jag publicerade också tidningsartiklar, recenserade böcker, gjorde reportageresor o.s.v. Strax före min avgång 1979 övervägde jag en kort stund att stanna kvar och utnyttja riksdagsuppdraget som en trygg försörjningskälla för att få möjlighet att ägna mig åt en rad andra verksamheter som jag fann mer lockande. Jag vet inte om någon ledamot gjort motsvarande kalkyl och kommit till en annan slutsats än jag. Men de objektiva förutsättningarna gör det möjligt att utnyttja riksdagsuppdraget på det sättet. *Det går att med ett minimum av arbetsinsats få ut en trygg månadslön med ett realvärde på drygt 13 000 kronor året runt.*

3. *Parlament – sociala institutioner*

De bästa skildringarna av parlamentsledamotens sociala vardag är ett par böcker av den västtyske f.d. förbundsdagsmedlemmen (SPD) Dieter Lattmann. I "Die Einsamkeit des Politikers" (1977) kan man skymta en begynnande resignation. Han noterar t.ex. att den som ständigt talar med många, glömmar bort konsten att tala med enskilda. Han påpekar att den låga kvinnliga andelen förbundsdagsmedlemmar påverkar den allmänna stämningen menligt. Han klagar på bristen på humor. Och han jämför förbundsdagens övervägande manliga "Kumpanei" med soldatflabb eller en byggruppskantin i Antarktis(!).⁶²

I "Die Lieblose Republik" (1981) mognar synen på parlamentslivets svårigheter så långt att han lämnar förbundsdagen. En utlösande orsak är, menar han, att äktenskap under de förhållanden som råder i längden är omöjliga. Men också mycket annat pekar fram mot samma avhopsbeslut, bl.a. rent politiska överväganden (t.ex. växande kritik mot kärnkraft, miljöförstöring, upprustning, tillväxt). En liten inblick i "invigningsceremoniet" ger utvecklingen av tilltalsprinciperna. Först blev han av gruppledaren, Herbert Wehner, kallad "Herr Lattmann", senare "Genosse Lattmann" och slutligen "Dieter".⁶³

En viktig roll i det mellanmänskliga samspelet spelar "jantelagen" (ett uttryck som dock inte används av Lattmann). Det är vanligt att förbundsdagsmedlemmar som håller på partidisciplinen betraktar dem som avviker som renodlade PR-opportunister.

Också andra författare nämner exempel på jantelagen. King anger ett antal informella beteenderegler:⁶⁴

§ Visa dej i huset (var inte ständigt frånvarande)!

§ Tala – men inte för mycket!

§ Sök inte sak för din person!

§ Se till att du vet vad du talar om!

§ Tro på det du talar om!

Richards konstaterar krasst att "each of 630 Members cannot enjoy a place in the sun as often as they would wish".⁶⁵

Det är ganska klart att parlament är sociala institutioner som utvecklar informella beteenderegler, värdenormer, maktförhållanden. Det är dock ovanligt, såvitt jag kunnat finna i litteraturen, att ett sådant perspektiv anläggs på parlament eller politiska beslutscentra överhuvudtaget.

Under århundraden var de svenska riksdagarna en sorts samman-

träden, ganska korta och tillfälliga avbrott för ledamöterna i ett vardags- och arbetsliv av annat slag. Efterhand svälde verksamheten så att riksdagen alltmer fick karaktären av en arbetsplats med ordnade ekonomiska och sociala förhållanden, där ledamöterna tillbringade större delen av sin arbetstid. Under det allra senaste årtiondet, sedan inflyttningen i glashuset vid Sergels Torg, har riksdagen i allt högre grad fått karaktären av en institution som helt omsluter medlemmarna, tillhandahåller allt de behöver av livets nödortf och mer eller mindre avskärmar dem från omvärlden.

I riksdagshuset vid Sergels Torg finns inte bara arbetsrum, utredningsavdelningar, kanslier, förvaltningskontor och andra avdelningar och inrättningar som är direkt förbundna med arbetsuppgiften. Där finns också en rad ytterligare serviceinrättningar som visserligen blir allt vanligare också på andra arbetsplatser, men som de flesta människor ändå fortfarande måste uppsöka utanför sin ordinarie arbetsplats: restaurang, bastu, motionslokaler, bibliotek, resebyrå, andaktsrum, postkontor, läkarmottagning. Dessutom finns bostadsrum för 165 ledamöter (av 349). De som inte har TV på rummet kan utnyttja TV-rum. Stereoanläggning, piano och orgel finns i ett musikrum, tidningar och tidskrifter från hela landet och stora delar av världen finns i tidningsrum och handbibliotek.

Det är således fullt möjligt att komma till riksdagshuset vid arbetsveckans början och lämna det först när den är slut utan att ha lidit några avbräck i den personliga livsföringen i förhållande till en genomsnittlig vardagstillvaro. Riksdagen som arbetsplats har inlemmat i sig såväl de viktigaste fritids- och servicefunktioner som de flesta människor måste söka "ute på stan", som (för drygt hälften av ledamöterna) de hemfunktioner som vanligtvis tillhandahålles i särskilda lokaler, skilda från såväl det offentliga utelivet som arbetsplatsen.

Vad är då detta för sorts institution? Jag tror att det kan vara fruktbart att anknyta till begreppet "total institution", enligt vilket t.ex. ett fängelse är ett typexempel på ett "stängt" samhälle som på olika sätt är avskilt och isolerat från omvärlden.

Men också något mindre stängda samhällen, t.ex. mentalsjukhus, fartyg, militärförläggningar, har så många sociologiska kännetecken gemensamma att de kan förenas under beteckningen "totala institutioner".⁶⁶ Enligt en rikhaltig litteratur leder långvarig vistelse i totala institutioner till institutionsskador, bl.a. till en nedbrytning av den personliga självkänslan.

Min hypotes är att riksdagen är ett delvis stängt och avskärmat minisamhälle som har vissa egenskaper gemensamma med "totala

institutioner” och därmed också en del av totala institutioners nedbrytande verkningar på dem som vistas där en längre tid.

Under 1983 flyttar riksdagen från Sergels Torg till nygamla lokaler på Helgeandsholmen och närliggande områden i Gamla Stan. Det betyder att intrycket av total institution, avskärmad från omvärlden kommer att förstärkas. I en analys av det nya centrum för landets politiska makthavare som redan börjat växa fram genom kanslihusets flyttning till Rosenbad hävdar arkitekt Eva Eriksson, att det blir en plats ”som lever sitt eget liv, förskansad bakom rigorösa säkerhetskrav, fjärran från verkligheten i Botkyrka eller på Sergels Torg”.

I det glashus där jag gjorde min riksdagserfarenhet fanns dock en viss daglig kontakt med social verklighet genom närheten såväl till narkotikahandelns centrum, den s.k. plattan, som till stadens ”liv och puls” på Drottninggatan, affärscentra m.m. Eva Eriksson sammanfattar:

Vid Sergels Torg konfronteras riksdagsmännen ännu dagligen med 80-talets sociala realiteter. Morgondagens makthavare kommer att bli mer effektivt avskurna, fastare inneslutna i sin egen värld.⁶⁷

Frågan om flyttningen debatterades några gånger i fp:s riksdagsgrupp. Mina anteckningar är inte särskilt utförliga. En majoritet i gruppen var motståndare till flyttning. Den 18/10 -77 yttrade sig Björn Molin, Olle Wästberg, Ingegärd Fränkel, Margareta Andrén, Britta Bergström, Karin Ahrlund och David Wirmark för att man skulle stanna kvar vid Sergels Torg, bara Gabriel Romanus och Hans Petersson stödde det utredningsförslag som förordade flyttning till Helgeandsholmen. De flesta motståndarna anförde ekonomiska argument. Gabriel Romanus' främsta argument för flyttning var att det skulle ge ledamöterna möjlighet att få egna sekreterare i särskilda förrum till arbetsrummen.

27/2 1979 har jag antecknat att vpk vill ha omprövning. I praktiken var frågan avgjord långt tidigare, av en riksdagsmajoritet som avskydde den centrala positionen vid Sergels Torg. En av mina företrädare utbrast t.ex. en gång att man borde ”ta fram vattenkanonen” och sopa rent på ”plattan”. I riksdagskorridorerna ansågs det ”ovärdigt” landet att ha sin riksdag dels i ett modernt glashus, dels precis intill stadens centrum för social missanpassning. I fp-gruppen var dock motståndarna till flyttning hela tiden i majoritet. Min egen ståndpunkt är att glashuset och dess placering väl speglar svensk verklighet. Tyvärr.

6. Partigruppen och ledamoten

a) Personer

Vid valet 1976 fick folkpartiet 39 riksdagsmandat. Fyra av de valda blev omedelbart statsråd (Per Ahlmark, Jan-Erik Wikström, Ola Ullsten och Ingemar Mundebo). De ersattes av Olle Wästberg, Bonnie Bernström, Margareta Andrén och David Wirmark, vilka också med något kortare avbrott kom att tjänstgöra under hela den undersökta perioden (1976–79). Per Ahlmarks avgång från partiledar- och statsrådsposterna i mars 1978 hade ingen större effekt för riksdagsersättarna från Stockholm, eftersom han tjänstgjorde som riksdagsman endast sporadiskt och formellt avsade sig uppdraget fr.o.m. 1/1 1979.

Däremot fick den effekt på Jönköpingsbanken, eftersom Per Ahlmark efterträddes som arbetsmarknadsminister av Rolf Wirtén, vilket lämnade plats för ersättaren Esse Pettersson i riksdagen.

Fp-ledamoten från Kristianstads län, Martin Henmark, var sjuklig redan då han valdes och ersattes från början av Eric Hägelmark, som formellt helt övertog mandatet då Henmark senare avled. Då folkpartiregeringen bildades i oktober 1978 blev ytterligare tre riksdagsledamöter statsråd (Eva Winther, Eric Enlund och Gabriel Romanus). De ersattes av Göte Pettersson, Hugo Bergdahl och Marianne Lundqvist. Dessutom blev ledamoten från Halland, Karl Bengtsson, sjuk och ersattes under hela 1978/79 av Arne Remgård. Därutöver tjänstgjorde följande fp-ersättare under kortare perioder: Stina Svegländ, Carl Tham, Ylva Annerstedt, Olle Grahn och Ulla Orring.

Partiledarbytet och regeringsskiftet 1978 gjorde att omsättningen inom fp-gruppen åren 1976–79 var ovanligt stor. Också personuppsättningen i övrigt i anslutning till riksdagsgruppen påverkades i synnerhet av fp-regeringens tillkomst. När folkpartiet nådde något av en höjdpunkt i sitt politiska liv, våren 1979, upptog adressregistret för riksdagsgrupp och statsråd 49 namn, adressregistret för folkpartister i departementen 76 namn (av dessa var dock 29 statsråd eller

riksdagsledamöter som samtidigt tjänstgjorde som statssekreterare eller sakkunniga). Tillsammans med företrädare för riksdagsgruppens kansli, riksorganisationen, tidningen Utsikt, nyhetsbyrån Folkpress, ungdoms- och kvinnoförbund och, ibland, f.d. riksdagsledamöter, innebär det att fp-gruppens sammanträden under fp-regeringens tid svällde ut till att omfatta uppåt ett hundratal personer (en tredubbling jämfört med det vanliga antalet dessförinnan). Detta påverkade bl.a. sammanträdesformerna påtagligt. Under åren 1976–78 sammanträdde gruppen kring ett långbord. Fr.o.m. hösten 1978 flyttades sammanträdena till en större traditionell undervisningslokal med gruppresidiet på en upphöjd pulpet framför övriga deltagare och en talarstol för debattinlägg. Utrymmet för spontana kommentarer och informella kontakter minskade, sammanträdena formaliserades och gruppledningens och regeringens kontrollmakt stärktes.

Fp-gruppens medlemmar var 1976 ovanligt ”gröna”. Inte mindre än 15 av de ledamöter som började tjänstgöra på hösten var helt *nyvalda* (alltså inbegripet ersättare för statsråd och långtidssjuka) vilket är ungefär dubbelt så mycket som den normala nybörjarfrekvensen i riksdagen som helhet. Ålderman i gruppen var Sven G. Andersson, Örebro, invald 1964. Samma år invaldes de båda statsråden Ola Ullsten och Ingemar Mundebo.

De helt nyvalda var följande: Margareta Andrén, Olle Wästberg, Bonnie Bernström, Karin Ahrlund, Daniel Tarschys, Jörgen Ullenhag, Börje Stensson, Eric Rejdnell, Margot Håkansson, Eric Hägelmark, Per Gahrton, Holger Bergqvist, Wilhelm Gustafsson, Bertil Dahlén, Eva Winther.

Mångsyssleri hade under lång tid kritiskt debatterats på folkpartiets landsmöten. Starka grupper hade lagt fram förslag om att formellt förbjuda innehav av uppdrag på mer än en av riks-, landstings- och kommunnivåerna. Ändå hade sex ledamöter kvar uppdrag i kommunfullmäktige eller landsting: Börje Stensson, Eric Hägelmark, Eric Rejdnell, Bertil Dahlén, Rune Ångström och Karl Erik Eriksson. Flera ledamöter hade framträdande uppdrag inom sin lokala partiorganisation. 1979 var följande ledamöter ordförande i sina länsförbunds styrelser och/eller arbetsutskott: Gabriel Romanus (Stockholms län), Jörgen Ullenhag (Uppsala län), Bernt Ekinge (Södermanlands län), Börje Stensson (Östergötlands län), Linnea Hörlén (Jönköpings län), Eric Rejdnell (Kalmar län), Margot Håkansson (Blekinge län), Hans Petersson (Malmöhus län), Arne Remgård, ersättare (Hallands län), Georg Åberg (Bohuslän), Elver Jonsson (Älvsborgs läns norra), Wilhelm Gustafsson (Älvsborgs läns

södra), Gunnar Richardson (Skaraborgs län), Karl Erik Eriksson (Värmlands län), Eric Enlund (Västmanlands län), Bertil Dahlén (Kopparbergs län), Hans Lindblad (Gävleborgs län), Rune Ångström (Västerbottens län), Eva Winther (Norrbottens län).

Det betyder att i 19 av folkpartiets 26 länsförbund satt en riksdagsledamot eller tjänstgörande ersättare som ordförande i styrelsen och/eller arbetsutskottet. Av de övriga var det 3 som saknade riksdagsledamot. Endast 4 länsförbund hade avstått från att välja en av sina riksdagsledamöter till ordförande.

Utöver detta kan nämnas att i den partistyrelse på 24 ledamöter som valdes av landsmötet i november 1978 var 8 statsråd och 6 riksdagsledamöter. De sex riksdagsledamöterna var: Karin Ahrlund, Kerstin Anér, Holger Bergqvist, Karl Erik Eriksson, Hans Lindblad och Olle Wästberg. Därutöver var Bonnie Bernström och Ingegärd Fränkel suppleanter. Olle Wästberg, Holger Bergqvist och Karl Erik Eriksson ingick dessutom i arbetsutskottet.

Två tredjedelar av riksdagsgruppens ledamöter hade alltså minst en viktig post inom lokalpolitik eller partiorganisation. Av dessa hade 21 ledamöter en sådan position. Fem ledamöter hade en sorts dubbelgardering på hemmaplan genom att dels ha uppdrag inom kommunal- och/eller landstingspolitik, dels ha ordförandepost i partiets länsförbund: Börje Stensson, Eric Rejdnell, Bertil Dahlén, Rune Ångström, Karl Erik Eriksson.

Fp-gruppens *sociala sammansättning* framgår delvis av följande yrkesbeteckningar från folkpartiets adresslista 1979 (i något fall kompletterad från annat håll). Listan omfattar riksdagsledamöter och statsråd: Fil. kand., 1:e länsassessor, frisörmästare, chefskurator, statssekr., adjunkt, verkmästare, flottiljpolis, civ.ekon., e. univ. lektor, redaktör, avd.chef, ombudsman, lantbrukare, lantbrukare, studierektor, redaktör, rektor, skolsköterska, kapten, socio-nom, adjunkt, postiljon, segelmakare, redaktör, leg. sjuksköterska, docent, statsråd, landstingsman, adjunkt, folkskollärare, kamrer, docent, statsråd, transportplan.chef, skolchef, skoldirektör, fru, statssekr., statsråd, fil. dr, statsråd, statsråd, sjuksköterska, fil. mag., folkskollärare, direktör, fiskeriombudsman, direktör.

Som synes är inslaget av skolpersonal, yrkespolitiker, vårdpersonal och akademiker påfallande. Men också några hantverkare finns med.

Äldst i gruppen är Georg Åberg, född 1912, yngst Bonnie Bernström, född 1948. En *åldersmässig* tyngdpunkt ligger mellan 45 och 55 år. Av statsråden och ledamöterna är 8 födda på 1910-talet, 20 på 1920-talet, 14 på 1930-talet och 7 på 1940-talet.

Min egen position

i detta persongalleri var följande: Jag var inte tjänstledig någon gång under perioden (däremot en månad efter valet 1979), men ganska ofta utkvittad för partiuppgifter ute i landet. Jag tillhörde de "gröna" genom att vara nyvald (vilket dock inte var så avvikande i denna fp-grupp) och var en av de yngsta. Jag hade inga uppdrag inom kommunal- eller landstingspolitik, inte heller några framträdande partiuppdrag. (Dock accepterade jag att bli vald till ordförande i Lunds lokalavdelning våren 1978.)

Socialt var jag med min akademiska och journalistiska bakgrund och långvariga verksamhet inom parti och ungdomsförbund en ganska typisk företrädare för den generation folkpartister som var på frammarsch.

b) Arbetsregler

Arbetet i fp-gruppen leds av ett *presidium*, som består av ordförande samt gruppledare och vice gruppledare. Enligt praxis är gruppordföranden identisk med partiets ordförande. Efter valet 1976 är Per Ahlmark ordförande, Rolf Wirtén gruppledare och Gabriel Romanus vice gruppledare. I samband dels med partiledarskiftet våren 1978, dels med regeringsskiftet hösten samma år blir Ola Ullsten gruppordförande och, efterhand, Gabriel Romanus resp. Björn Molin gruppledare och Linnea Hörlén resp. Jörgen Ullenhag vice gruppledare. Ett beredande, verkställande och beslutande organ – *förtroenderådet* – som består av presidiet plus åtta ledamöter utses av gruppen. Övriga uppdrag eller organ inom gruppen är:

Plenarkommittén, som består av gruppledaren och vice gruppledaren, kvittningsmännen samt kanslichefen. Uppgift: att planera och samordna riksdagsgruppens framträdanden i kammaren.

Valberedningen, som består av ordförande plus tre ledamöter som utses av gruppen och en ledamot som utses av förtroenderådet. Uppgift: att förbereda val till vissa uppdrag inom och utom riksdagsgruppen.

Utskottsgrupperna, som består av partiets representanter i resp. utskott. Uppgift: att bevaka utvecklingen inom resp. ämnesområde, bereda ärenden som skall behandlas inom resp. utskott, hålla kontakt med det eller de departement som handlägger frågor inom utskottets område samt etablera kontakter med organisationer, myndigheter och utredningar. Riksdagsgruppen utser ordförande i utskottsgrupperna.

Särskilda arbetsgrupper kan tillsättas för vissa uppgifter.

Kvittningsmän, en ordinarie och en vice, väljs av gruppen med uppgift att ombesörja kvittning med andra partier.

Kanslikommittén, som består av en ordförande som utses av förtroenderådet och två ledamöter som väljs av gruppen. Uppgift: att handha gruppens ekonomi och bereda personalfrågor o.d. Kanslichefen är kanslikommitténs sekreterare.

Klubbmästare, två stycken, som svarar för fester o.d.

Revisorer, två ordinarie och två suppleanter, som granskar räkenskaperna på sedvanligt sätt.

Anställd personal under ledning av en kanslichef, vanligtvis ett tiotal, inbegripet såväl politiska sekreterare som kanslipersonal.

Riksdagsgruppen sammanträder normalt varje tisdag klockan 16.30. En kortfattad dagordning har under dagen delats ut i ledamöternas fack. Återkommande punkter på dagordningen är bl.a. aktuella regeringsfrågor, veckans plena, utskottsrapporter och delgivningar av beslut i förtroenderådet m. m. Kompletterande handlingar till dagordningen förekommer praktiskt taget aldrig på förhand. Ibland åtföljs en föredragning vid sammanträdet av ett skriftligt PM. Den helt dominerande formen för information inför och vid gruppens sammanträden är *korta muntliga föredragningar*.

Efter regeringsskiftet 1976 präglas naturligtvis fp-gruppens arbete i hög grad av delaktigheten i regeringsinnehavet. Regeringspropositioner blir det viktigaste uttrycket för partiets politik, istället för de partimotioner som tidigare var partiets främsta politiska uttrycksmedel. Propositionerna utarbetas inom regeringskansliet och föredras kortfattat, muntligt, av resp. fp-statsråd då propositionen kommer från ett fp-departement, eller av någon fp-sekreterare inom regeringens samordningskansli när propositionen kommer från något annat regeringspartis departement. I början av trepartiregeringens verksamhet talades det ofta om att också statsråd från andra regeringspartier skulle föredra sina propositioner inför fp-gruppen; också tankar om gemensamma gruppsammanträden med de tre regeringspartierna luftades. Inget av detta inträffade dock någonsin under den första trepartiregeringens tid.

Den praktiska effekten av detta var naturligtvis att påverkansmöjligheterna för fp-ledamöterna var begränsade. Vid en propositionsföredragning skulle de:

- a) Vara närvarande; varje frånvaro betydde i praktiken *carte blanche* till alla förslag som föredrogs vid det sammanträdet.
- b) Vara så insatta i sakfrågan att de på grundval av kortfattad

muntlig föredragning kunde uppfatta eventuella tveksamheter.

c) Vara så övertygande i eventuell kritik att de uppvägde det faktum att det föredragna förslaget vanligtvis redan var färdigsamordnat mellan de tre regeringspartierna.

Man inser lätt att själva beslutsformen här påtagligt inskränker den enskilde ledamotens möjlighet att utöva inflytande. Frånvaron av skriftligt material gör det omöjligt att i lugn och ro studera och penetrera förslaget. Den splittrade behandlingsordningen i tre olika riksdagsgrupper omöjliggör samordnad kritik från ledamotshåll; hela samordningen sker på regeringsnivå och skapar en förhandsuppbinding som lämnar föga utrymme för ledamotsmakt.

Man skulle kunna anta att möjligheterna för enskilda ledamöter att påverka innehållet i partiets viktigaste politiska uttryck skulle vara betydligt större i ett läge där samordningskravet är obefintligt eller blygsamt och där hela förarbetet sker inom riksdagen.

Enligt en undersökning av riksdagsgrupperna från mitten av 1960-talet var tendensen till centralisering påtaglig vid riksdagsgruppernas beslutsfattande, särskilt i folkpartiet. Förarbetet till partimotionerna skedde ofta utanför riksdagen och beslutsfattandet inom riksdagen dominerades helt av förtroenderådet. Riksdagsgruppen som helhet fick inte ens en skriftlig version av föreslagna partimotioner att ta ställning till utan fick nöja sig med muntliga föredragningar.¹

När folkpartiet i oktober 1978 blev ensamt regeringsparti bortföll eller försvagades förhandssamordningen med andra partier. Men övriga moment i beslutsprocessen kvarstod, inte minst tyngdpunkten i regeringskansliet vid framtagande av förslag och bakgrundsmaterial och det flyktiga och svårgripbara i föredragningarna inför gruppen.

Ett steg närmare det slutliga formella riksdagsbeslutet utgörs av *utskottsbehandlingen*. För folkpartiets del förbereds den av utskottsgrupperna, som normalt sammanträder varje tisdagsmorgon kl. 9.00. Till utskottsgrupperna adjungerades hösten 1976 politiska sekreterare, varav en del var anställda av riksdagsgruppen, men många inom folkpartiets regeringskansli. Varje sådan politisk sekreterare var regelmässigt adjungerad till flera utskottsgrupper. Så var t.ex. Hans Bergström adjungerad till KU-, JuU-, UU-, FöU-grupperna och Bengt Westerberg till FiU-, LU-, SoU-, SfU- och TU-grupperna. På så sätt fick dessa samordningssekreterare en överblick som knappast någon enskild ledamot kom upp till. Det var ganska normalt för ledamöter att vara medlemmar i två utskottsgrupper, men knappast

fler. Utskottsgruppernas reella huvuduppgift var att lotsa regeringsförslagen orubbade genom riksdagens beslutsprocess.

En rekommendation från gruppledningen om utskottsarbetet 26/10 1976 till ledamöterna gav följande riktlinjer för arbetet:

1. Folkpartiets ledamöter och suppleanter i resp. utskott bör samlas till s.k. *försammanträden* innan kontakt tas med andra partier.

2. Ett *gemensamt försammanträde* skall hållas med (c) och (m) inför varje utskottssammanträde.

3. För att ge tid för försammanträdena bör utskotten börja sina *tisdagssammanträden kl. 11.00*.

4. *Gruppledningen* sammanträder varje tisdag kl. 9.30 bl.a. för att kunna behandla problemfrågor i utskotten. Gruppledningen bör informeras om sådana frågor så snart som möjligt.

5. Utskottsärenden som skall rapporteras till riksdagsgruppen skall anmälas till *kanslichefen* senast tisdag kl. 15.00.

Vid riksdagsgruppsanalysen i mitten av 60-talet konstaterades att

personsambandet mellan kommittéerna (utskottsgrupperna) är betydligt svagare i folkpartigruppen. Samtidigt utmärks processen i den senare gruppen i högre grad än de andra av direkt samordning genom centrala gruppinsatser.²

Man kan konstatera att denna princip fortsatte att gälla, om möjligt i förstärkt grad, efter övergången från oppositions- till regeringsparti. I folkpartiet splittras ledamöterna i ovanligt hög grad upp genom specialisering. Samordningen sköts på central nivå – inom gruppledning eller regeringskansli.

Otvivelaktigt är tendensen till specialisering ett allmänt fenomen inom parlamentariskt liv. Ändå kan skillnaderna vara betydande. Enligt Damgaard hade t.ex. danska folketingsmedlemmar 1973/74 i genomsnitt 3,8 utskottsuppdrag.³ En trolig orsak är folketingets betydligt lägre totala medlemsantal än den svenska riksdagens. Detta skulle då tyda på att specialiseringen inte enbart är en funktion av ökad arbetsbelastning utan av begränsad tillgång på utskottsplatser i ett parlament med stort antal medlemmar. Till detta kommer den uppenbara strävan från partiledningshåll att koncentrera samordningen hos sig själv och stimulera fram specialisering hos ledamöterna.

För egen del anmälde jag på förfrågan från riksdagskansliet i god tid före valet 1976 att jag var intresserad av utskottsplacering i följande prioritetsordning: 1. Socialutskottet, 2. Näringsutskottet, 3. Utrikesutskottet. Jag blev placerad som suppleant i social- och

socialförsäkringsutskotten. I samband med fp-regeringens tillträde "avancerade" jag till ordinarie ledamot i socialutskottet. Givetvis fanns det sakskäl för att jag skulle ägna mig åt socialpolitik. Jag hade varit aktiv i socialpolitiska klientorganisationer, skrivit böcker om barns uppväxtmiljö, pensionärs- och åldringsvårdsproblem och kriminalpolitik.⁴ Jag placerades som ledamot i utredningen om isolering inom kriminalvården, som ordförande i bostadssociala delegationen och som ledamot i riksförsäkringsverkets styrelse. Partiledningen ville utnyttja mina sakkunskaper. Själv ville jag dock inte stängas in i någon specialistfälla. Jag upprepade inför valet 1979 att jag ville byta ut det ena sociala utskottet mot något annat – närings-, utrikes- eller civil- (bostadspolitik). Men strax innan jag avgick valdes jag till ordinarie ledamot av SfU och suppleant i SoU.

Vid praktiskt taget varje riksdagsgruppssammanträde förekommer nomineringar, val, utnämningar av ledamöter eller andra partimedlemmar till olika intressanta och/eller inkomstbringande uppdrag. En helt osystematisk bläddring i mina anteckningar ger exempel på sådana uppdrag:

Investeringsbankens styrelse, konsumentverkets styrelse, lärartjänstutredningen, sysselsättningsutredningen, förvaltningssakkunniga, riksskatteverket, skatteutjämningsnämnden, sekretariatet för framtidsstudier, vapenfrinämnden, utredning om svenskundervisning för invandrare, delegat till FN, ledamöter i Nordiska Rådet och Europarådet, 4:e AP-fonden, arbetarskyddsstyrelsen, sjukförsäkringsutredningen, rekreationsberedningen, brottsskadenämnden, IPU, civilförsvarsstyrelsen, riksdagsdelegation till Japan. Och så vidare.

Praktiskt taget alla dessa personval bestäms av förtroenderådet (§ 20), se Appendix 1. Bara val till gruppens interna poster plus val till utskott och ledamöter i Nordiska Rådet och Europarådet sker formellt av hela riksdagsgruppen. I praktiken avgörs emellertid också dessa val inom valberedningen och/eller förtroenderådet (se § 17, 18).

Ibland tillsätts särskilda grupper. Det kan gälla vissa kontroversiella propositioner som partiledningen vill ha något djupare förankrade hos riksdagsgruppens specialister innan de binds i samordning med övriga regeringspartier. Också utskottsgrupperna kan på detta sätt få specialinformation på förhand.

Enligt grundlagarna (riksdagsordningen) kan riksdagsledamöter fritt ta initiativ genom att väcka motioner, ställa enkla frågor eller interpellationer till statsråd, och delta i kammardebatterna. I

praktiken är dock denna verksamhet utsatt för partiledningens övervakning. § 29 i folkpartiets riksdagsgrupps arbetsordning stadgar:

Innan motioner, interpellationer och enkla frågor väcks, skall de anmälas till kanslichefen och presidiet, eller i viktigare frågor, förtroenderådets synpunkter inhämtas. Om möjligt bör samråd ske med folkpartiets representant i resp. utskott.

Några formella stadganden rörande debattdeltagande och votering finns inte i arbetsordningen. I praktiken anses det dock självklart att debattdeltagande, i varje fall när det gäller större debatter, skall anmälas via gruppkansliet som därigenom får möjlighet att planera och samordna hela partiets framträdande, t.ex. i en allmänpolitisk debatt.

Inför allmänna motionstiden 1978 utfärdade riksdagsgruppens förtroenderåd särskilda riktlinjer för motionsskrivandet. Där skärptes arbetsordningens stadgande betydligt genom att det beträffande motioner med anslagskrav slogs fast att ”gruppledningen skall ge sitt *godkännande* innan väckning får ske”. Dessutom underströks att gruppledningens synpunkter borde inhämtas redan på idéstadiet.

Beträffande flerpartimotioner rekommenderas restriktivitet: ”De bör inskränkas till att gälla lokala och regionala frågor” (se Appendix 2).

När det gäller röstning är det fullständigt klart att den som avser att rösta på annat sätt än för partilinjén (d.v.s. regeringen eller i förekommande fall partireservation i utskott) *skall* anmäla detta på förhand och därmed ge partiledning och kolleger tillfälle till ”saklig diskussion”. Den som inte på förhand har gjort en sådan anmälan anses inte ha moralisk rätt att rösta efter egen övertygelse. I vilken mån samvetsröstning i övrigt godtas beror på det parlamentariska läget.

Den första trepartiregeringen hade ju en övervikt på 11 röster. Det betydde att 5 borgerliga riksdagsledamöter vid varje votering kunde rösta med oppositionen, eller 10 lägga ner sina röster. Så länge anmälda avvikare höll sig inom dessa gränser vållade det inte några större problem. Tvärtom kan det ur en partilednings synvinkel ofta vara bra om en eller ett par ledamöter röstar på ett avvikande sätt – det skapar intryck av att det är högt i taket i partiet. Eller om det gäller en regional fråga kan det bidra till att bevara förtroendet för partiet i en speciell landsända. Bara om det gäller mycket viktiga partiprofilsfrågor brukar man se ett absolut egenvärde i att hålla ihop en grupp helt intakt.

Avvikande mening som går utöver befintliga marginaler och därför hotar att leda till "felaktigt" beslut är däremot en helt annan sak. För att undvika sådana avvikelser är partier ofta beredda att ta till ganska tungt artilleri. Det är alltså helt nödvändigt att skilja mellan skenbara brott och verkliga brott mot partisammanhållningen.

Hur fastställs då partilinjens? Ofta föreligger tidigare fattade beslut, antingen inom partiets riksorganisation (kongress/landsmöte) eller i riksdagen. Ändå är det ofta som självklara beslutskriterier inte föreligger i den myriad av detaljfrågor som passerar riksdagen. Hur vet då den enskilde vad som är partilinjens? I förenings-Sverige finns noggrant utarbetade praktiska regler för hur man ställer proposition, hur man röstar, hur man räknar röster etc. Ingen av dessa regler tillämpas i folkpartiets riksdagsgrupp. Gruppledaren ställer inte ens proposition på beslutsförslag, verkställer än mindre rösträkning. Beslutsordningen är således ytterst diffus. Efter debatt "sammanfattar" gruppledaren gruppens ståndpunkt, vilken utom i undantagsfall brukar beskrivas som identisk med föreliggande regeringsförslag. Om någon trots starkt grupptryck vägrar underordna sig finns bara en möjlighet: att anmäla avvikande uppfattning. Rösträkning har jag aldrig varit med om, inte ens när det varit uppenbart att opinionsläget är mycket jämnt. Det normala i sådana lägen är istället att frågan bordläggs eller att partiledaren ingriper – eller att bådaddera sker. Om endast enstaka avvikare tycks finnas beror reaktionen på frågans vikt och det parlamentariska läget. Men själva diffusheten i beslutsfattandet medverkar till att oenigheten i gruppen ofta överskyles, en konstlad enighet formuleras. De flesta brukar dock utan protester finna sig i det.

Ett vanligt underlag för medlemskontroll i föreningslivet är protokoll. Också i folkpartiets riksdagsgrupp förs protokoll. Enligt arbetsordningen skall protokollen "endast vara tillgängliga för ledamöterna". Det är möjligt att de faktiskt är tillgängliga. Jag såg aldrig något protokoll från ett riksdagsgruppssammanträde under min riksdagstid (däremot har jag läst dem under arbetet med denna avhandling). Protokollen görs alltså inte aktivt tillgängliga, delas inte ut till ledamöterna. Den praktiska möjligheten att på grundval av protokoll utöva kontroll över parti- och gruppledning är inte stor. (Numera vet jag dessutom att protokollen är så rudimentära att de sällan säger något intressant om gruppmötena utöver ämnesområde och debattddeltagare).

c) Personliga relationer

Den egna partigruppen är den viktigaste basen för *informellt* umgänge i riksdagen. Visserligen existerar vissa sammanslutningar som går över partigränserna, t.ex. kristna gruppen, sällskapet riksdagsmän och forskare, riksdagens interparlamentariska grupp. Men mitt intryck (jag var medlen bara i RIFO av de här nämnda) är att de utgör bas främst för ett formellt umgänge kring ett gemensamt intresse. Det informella umgänget sker partivis. Inte ens helnyktetism eller motionsutövning sker helt utan partiuppdelning. Socialdemokraterna har en egen nykterhetsgrupp och egen motionsverksamhet (Helgeandspojkarna).

Egentligen finns bara två undantag från partisegregeringen av riksdagens informella umgänge: dels utskottsresor, då många barriärer kan falla på ett nattligt hotellrum, dels i bastun där samtalskontakter lätt kan fås med vem som helst av dem som frekventerar den. Det var bl.a. där jag slog vad med Alf Lövenborg och Rolf Hagel (apk) om ifall de skulle komma tillbaka till riksdagen efter valet 1979. Inte förrän långt senare förstod jag att jag blivit lurad. Om de vann skulle de ju komma till riksdagen och handgripligen utkräva priset. (Ingen ifrågasatte vid den tiden att jag skulle återkomma.) Men om jag vann skulle de ju stanna kvar i Luleå och Göteborg. Vilket också skedde. . .

Överlag sker dock det informella umgänget i partikretsen. Man sitter tillsammans i riksdagsrestaurangen. Man tar en fika på partikansliet. Man tittar in till varandra i arbetsrummen och pratar, tar en öl. Den stora grupp som dessutom har sina bostadsrum i riksdagshuset umgås givetvis än oftare, spelar kort, går ut på restaurang etc. Själv bodde jag inte i huset och deltog väldigt lite i den sortens övningar.

Till detta kommer mer formella fester för partigruppen vid höst- resp. vårsessionernas avslutning.

Oundvikligen växer ett visst kamratskap fram under sådana förhållanden, särskilt mellan mindre grupper på 5–8 ledamöter som bor i huset och delar det mesta från tisdag morgon till fredag eftermiddag, varje vecka, åtta månader om året, år efter år.

Lika oundvikligt är det att många sådana ledamöter känner en identifikation med riksdagen som livsmiljö som kan vara främmande för yngre, nyvalda, icke-inneboende ledamöter. De äldre ”glashus-innevånarna” sluter sig lätt samman inför yttre kritik. Och de slår inte gärna larm om sociala och andra missförhållanden. Riksdagen blir för många en livsmiljö där internkontakterna är viktigare än kontakterna utåt.

Samma sak sker i varierande utsträckning på alla arbetsplatser och särskilt i institutioner av total karaktär. Men riksdagen är en inrättning som i särklass borde prioritera externkontakterna (d.v.s. med väljarna) framför de interna. Istället blir partigruppen, kompisarna i huset, socialt viktigare människor än de anonyma, frånvarande tusenden som man skall företräda. Det är mänskligt. Men också ett problem.

7. Folkpartiets riksdagsgrupp, kärnkraften och regeringsmakten

Relationerna mellan riksdagsgruppen och regeringen under beslutsprocessens gång fick en prejudicerande utformning redan under de första dagarna av den nya riksdagsperioden. I min dagbok skriver jag den 5/10 1976:

Vi får inte veta något av vikt. Riksdagsgruppen är ett passivt transportkompani. Man säger att orsaken är risken för läckor. I går, måndag, hade vi en intetsägende föredragning. Per A: "Fp är vänsterpartiet i regeringskoalitionen – men inte tillräckligt röststarkt för att kunna spela en dominerande roll."

Talmansfrågan:

Georg Åberg: Hellre ta löjet några dagar nu av att välja Allard, än åratals löje med Torsten Bengtsson!

Björn Molin: Politiskt val, fel att välja Allard.

Nils Hörberg: Vansinnigt val.

Jan-Erik Wikström: Om det blir regeringskris – inte enbart av ondo att det är Allard.

Gabriel Romanus: Jag har tagit intryck av DN:s argument för Allard.

Margot Håkansson: Fanns det ingen annan c-kandidat?

Per Ahlmark: Fp skall inte kritisera Torsten Bengtsson.

I dag, 5/10, åter ingen information om förhandlingarna. PA betonar att vi är vänstern i regeringskoalitionen, men inga konkreta besked. Vi skall inte bli för dystra om vi blir "förvånade" när vi får veta... och liknande. Vi skall bara få säga ja eller nej på torsdag. Jag säger ungefär: "Vi litar på förhandlingarna, förhandlingarna borde lita på oss, vi borde få chans till realdiskussion om regeringsdeklarationen." Men Sven G. Andersson invänder: Det skulle läcka, det brukar läcka ur riksdagsgruppen. Och PA betonar att varje läcka drabbar fp, försvagar fp:s förhandlingssits.

Jag kan inte se det så. Elementär förhandlingstaktik säger att det är bra med en "påtryckningsgrupp" i bakgrunden som förhandlare kan "skylla" på om de är hårdnackade (jfr Schelling).¹ I stället handlar det

här om partiledningens strävan att från första början markera var makten ligger – trots alla vackra ord om riksdagsgruppens handlingsfrihet. Det skall vara partiledningens paket, de skall få fördelar, beröm m.m. Men, jävlar, de skall också få ta ansvaret! Hur skall man i längden helhjärtat kunna stödja något som man inte fått medverka till, inte ens påverka? Jag tror de har gjort ett misstag, de har inte knutit upp riksdagsgruppen så hårt som de skulle ha kunnat göra genom att låta oss medverka något tidigare.

Karin Ahrlund, Eva Winther m.fl. är oroad för familjepolitiken (privat till mig). Men Ola Ullsten sticker en lapp i min hand som säger att det inte blir något beskattat vårdnadsbidrag. Det hela är olustigt.

Mest markant framkommer spänningen mellan riksdagsgruppen och regeringen i samband med kärnkraftsfrågan och den därmed intimt förknippade regeringskrisen 1978.

a) Trepårtiregeringen oktober 1976 – oktober 1978

Jag har varit kritisk till kärnkraften ganska länge. I en artikel i GT 1974 (16/5) skrev jag:

Skall vi kunna tänka oss att – kanske, om det blir absolut nödvändigt – i några materiella avseenden återgå till beteenden som var självklara för mindre än tjugofem år sedan? Eller skall vi medverka i en energijakt som vi *vet* innebär allvarliga risker för katastrofala olyckor med radioaktivt stoff? Jag vågar tro att dumdristigheten trots allt är ganska måttlig hos de flesta svenskar. Och det är ju inte heller vi som *tar* risken, det är de kortsiktiga ekonomiska intressena som är i färd med att ta allvarliga risker. Men det är vi som får *stå* risken – om vi inte protesterar i tid.

Trots denna kritiska grundsyn kunde jag under en tid godta den officiella folkpartilinjen. Vid energibeslutet 1975 röstade ju fp mot aggregaten nr 12 och 13 och markerade därmed att man uppfattade kärnkraften som en återvändsgränd, en parentes. Bakom den linjen låg omfattande studieverksamhet i partiet som bl.a. byggde på skrifter av Carl Tham som då var ytterst tveksam till kärnkraft och förutsåg nolltillväxt i slutet av detta århundrade. I valrörelsen markerades fp:s försiktiga linje ytterligare genom ett flygblad med följande text:

1. En ny regerings främsta uppgift måste bli att satsa hårdare på hushållning med energi.
2. Forskning om alternativa energikällor, t.ex. vind- och solenergi, måste intensifieras.

3. Besluten om att bygga kärnkraftsaggregaten nr 12 och nr 13 ska rivas upp.
4. En plan för avveckling av de aggregat som är i drift upprättas som ett av alternativen för den framtida energipolitiken.
5. Resultatet av en kraftfull hushållning med energi under de närmaste åren får avgöra om reaktorer som nu är under byggnad ska tas i drift.
6. En folkomröstning bör inte uteslutas om betydande osäkerhet och oenighet kvarstår när vi vet mer om kärnkraftens risker och möjligheterna att spara energi.

Mot den bakgrunden var det inte helt orimligt att räkna med en politisk uppgörelse av något slag mellan centern och folkpartiet i regeringen. Det som hände var tyvärr något helt annat.

Redan i regeringsförklaringen avslöjades att centern tvingats till en väsentlig reträtt. Det hette bl.a.: "Barsebäck 2, som är färdigt, tas ur drift om avtal om upparbetning icke företetts före den 1 oktober 1977." Barsebäck 2 skulle alltså få starta. Men redan vid fp-gruppens sammanträde den 19/10 framgick klart att fp-ledningen inte tänkte nöja sig med detta avsteg från kärnkraftsmotståndet från Thorbjörn Fälldins sida. Carl Tham, nybliven chefssekreterare för folkpartiet i det s.k. samordningskansliet, med huvudansvar för bl.a. energipolitiken, slog fast att aggregaten 7–11 skulle tas i drift. Han betonade att de "måste byggas färdigt för att bevara handlingsfriheten". Han medgav dock att igångsättningen måste ske "på de villkor som är uppställda i regeringsdeklarationen", d.v.s. att kraftföretagen "dels kan förete godtagbart avtal om upparbetning av utnyttjat kärnbränsle, dels kan visa hur och var en helt säker slutlig deponering av det hökaktiva avfallet kan ske".

Nils Hörberg, som redan tidigare gjort sig känd i gruppen som kärnkraftskritiker och anhängare av satsning på alternativa energikällor, krävde en snabb proposition om stopp för reaktorerna 12 och 13 (d.v.s. i enlighet med folkpartiets vallöfte nr 3). Självt betecknade jag Thams inställning som alltför kärnkraftsvänlig och krävde bl.a. en beredskapsplan för omställning av reaktor nr 11 (i enlighet med fp:s vallöfte nr 5). Också Hans Petersson, Jörgen Ullenhag, Margot Håkansson och Daniel Tarschys varnade för överdriven "kärnkraftsaktivism" från partiledningens sida. Carl Tham svarade med att något högdraget meddela att han ansåg att riksdagsgruppen över-skattade möjligheten att uppnå enighet om någonting överhuvudtaget inom regeringen. Per Ahlmark sammanfattade: kärnkraften är en huvudfråga – och huvudvärk. Han betonade kravet på handlingsfrihet och hänvisade litet svävande till fp:s tidigare beslut om 11

reaktorer, valrörelsens nya formulering och regeringsdeklarationen.

De fortsatta regeringsförhandlingarna resulterade i den s.k. villkorslagen. I samband med propositionen om den lagen skrev jag en motion tillsammans med Nils Hörberg där vi bl.a. yrkade följande:²

1. Riksdagen bör slå fast att tillstånd icke bör meddelas att uppföra kärnkraftsaggregat nr 13.
2. Riksdagen bör begära att regeringen återkallar tillståndet att uppföra kärnreaktor nr 12.
3. Riksdagen bör begära snabbutredning av möjligheten att avbryta uppförandet eller omplanera användandet av kärnreaktor nr 11, samt om möjligheten att omplanera kärnreaktor nr 10 för annan energi-produktion.

Motståndet mot vår motion var starkt inom partiledningen. Carl Tham, gruppledaren Rolf Wirtén och kanslichefen Ulf Lundin avrådde oss bestämt. Jag anförde såväl principiella som taktiska argument för motionen: Det hade dittills inte varit generellt förbjudet att lägga motioner mot regeringspropositioner. Jag hade själv under höstsessionen 1976 motionerat om ändringar i lagförslag angående TV-övervakning och utlandspensionärer. En kollega hade motionerat om ändringar i en proposition om hemspråksundervisningen. Dessutom hade det redan flera gånger varit en planerad policy att några enskilda ledamöter i en motion fick markera en fp-profil när någon sådan icke klart framgick av propositionen (t.ex. när det gällde THX-frågan). Och yrkandena i min och Hörbergs motion anslöt ju direkt till fp:s valprogram om kärnkraften! Våra argument gick inte hem. Man anförde t.o.m. "hänsyn till centern" som argument för att vi borde avstå.

Vi gav oss inte. Men någon större uppmärksamhet väckte vår motion knappast. Näringsutskottet avstod från sakdiskussion och nöjde sig med att hänvisa till den nytillsatta energikommissionens utredningsuppdrag.³ Ingen hade något intresse av att lägga märke till motionen. Kärnkraftsvännerna ville naturligtvis inte veta av den. Men inte heller kärnkraftskritikerna var intresserade, de hoppades fortfarande på mycket radikalar kärnkraftsstopp än vi krävde. Och folkpartisterna blev närmast pinsamt berörda över att se valrörelsens löften dyka upp i motionsform i riksdagstrycket. Men under ytan pyrde ändå kritiken mot Carl Thams och partiledningens kärva hållning.

Vid riksdagsgruppens sammanträde den 15/3 1977 gjorde Tham en

lång föredragning om energipolitiken som framförallt målade upp oljeberoendet som katastrofalt. Han hävdade också att en nedläggning av Forsmark 3 och Oskarshamn 3 skulle leda till en förlust på 37 000 "manårs" sysselsättning. Han trodde att "cp begriper att avveckling till 1985 är omöjlig". Han var optimistisk om avfallshandlingen. Och han rekommenderade senareläggning av reaktorerna 11 och 12 med ekonomiska garantier från regeringen.⁴ "Det är svårt att fatta osakliga beslut, bara för att rädda ansiktet på centern", menade han och hoppades uppenbarligen att sakernas utveckling efter ett tag skulle tvinga centern att "krypa till korset". Nils Hörberg kritiserade föredragningen hårt, inte minst benägenheten att "slaviskt följa prognoser från Centrala Driftsledningen". Varför regerar vi, frågade han? Är det inte för att *styra* utvecklingen? Björn Molin intämde med Tham: "Vi kan inte klara oss utan kärnkraftsprogrammet." Margot Håkansson anförde främst en taktisk farhåga för att folkpartiet skulle "ligga för nära högern".

Eric Rejdnell från kärnkraftskommunen Oskarshamn uppmanade regeringen att ta itu med upparbetning och slutlig lagring. Kerstin Anér frågade om vi räknar med brider eller ej, men fick inget svar.

Tham kom tillbaka och underströk att "folkpartiet har inte antytt sympati för låg ekonomisk utveckling". Han hävdade också att 12 reaktorer skulle behövas på 80-talet.

Ingemar Eliasson (dåvarande kanslichef i riksdagsgruppen) uttalade sig för F3 och O3 – av sysselsättningsskäl. Däremot var David Wirmark, Rune Ångström och Hans Petersson tveksamma. Gabriel Romanus ansåg att antalet reaktorer icke var heligt. Eva Winther ville sätta helt stopp för nr 12.

Wilhelm Gustafsson menade att när vi sagt 11 borde vi stå fast vid 11. Själv anköt jag till fp:s valprogram och krävde klart besked om att "vi inte marscherar in i kärnkraftssamhället".

Per Ahlmark sammanfattade med en mängd obesvarade frågor: Vilket värde att rädda centerns vallöfte? Vilket värde att rädda regeringen? Var står opinionen? Folkpartiets valprogram avfärdade han som "punktprogram hit och dit" och underströk istället vikten av handlingsfrihet. "Vi måste grubbla vidare. Vi återkommer till riksdagsgruppen."

Redan den 22/3 var det dags igen. Massmedia hade framställt folkpartiet som tuffast i regeringsöverläggningarna. Flera ledamöter kritiserade den offentliga hopkopplingen mellan moderaterna och folkpartiet i kärnkraftsfrågan. Per Ahlmark erkände att han inte ens talat med Fälldin om F3 och O3. "Vi måste tala med varandra i

regeringen först", menade han.

Den 1/6 gjorde Tham en ny föredragning där han åter slog larm om den kommande oljebristen. Han rapporterade från Saltzburg-konferensen om kärnkraft att "alla" var helt beslutna att satsa på kärnkraft.

Den 18/10 var det dags för Per Ahlmark att formulera folkpartiets fem huvudmål i energipolitiken.

1. Vi måste stegvis minska vårt oljeberoende. Idag bygger omkring 70 procent av svensk energiförsörjning på olja.
2. Vi ska satsa på ökad säkerhet i all energiproduktion. Vi ställer större krav än tidigare på säker hantering av kärnkraften.
3. Vi bör öka sparandet av energi, både i industrin och i hushållen.
4. Energipolitiken måste utformas så att man så långt möjligt bibehåller handlingsfriheten för framtiden. Detta förutsätter att vi idag utnyttjar olika energikällor.
5. Vi ska öka forskningen om förnyelsebara energikällor som t.ex. solenergi.

Energikommissionen har i uppdrag att utreda en rad frågor, bland annat de här. Kommissionen lägger fram resultaten av sitt arbete under våren 1978. Regeringens energipolitik bygger bl.a. – enligt regeringsförklaringen – på bevarad handlingsfrihet.

Det finns ingen anledning att spekulera i nyval. Den första icke-socialistiska regeringen på 44 år i Sverige ska fullfölja sitt arbete att steg för steg sanera ekonomin och trygga sysselsättningen. En eventuell folkomröstning kräver att riksdagen fattar beslut i saken. Den förutsätter också, att man visar att det är möjligt att ställa realistiska frågor.

Skillnaderna, jämfört med valrörelsens sexpunktsprogram, är slående: Ingenting om att riva upp beslut om vissa reaktorer, inget om att förbereda någon kärnkraftsavveckling, en klart restriktiv hållning till folkomröstning.

Vid riksdagsgruppssammanträdet den 29/11 1977 meddelar Tham att det är nödvändigt att besluta att Sydkraft skall anses ha uppfyllt villkorslagens krav beträffande Barsebäck. "Men det finns tydligen ändå något slags problem", säger han. "Folkpartiet har inget emot lagring istället för upparbetning, men då faller ju centerns energipolitik samman som ett korthus. Vi föreslår centralt avfallslager i Studsvik. Men centern vill inte ha centrallager, utan decentraliserade lager!" (Stort skratt bland ledamöterna.)

Flera ledamöter är fortfarande oroliga för Thams linje. Nils Hörberg påminner om vallöften, själv pläderar jag för synlig kompromissvilja. Holger Bergqvist menar att "folk har uppfattat att

fp släppt sin hållning". David Wirmark föreslår ett kompromissinriktat tal av Per Ahlmark. Hugo Bergdahl menar att fp:s ståndpunkt är okänd. Nils Hörberg föreslår en paroll: "Folkpartiet – kompromisspartiet!" Men Gabriel Romanus tror att centern kommer att förhandla till fem i tolv – och sedan ge med sig. "Det är inte akut nu, vi skall ha flera gruppmöten före regeringskrisen." Tham tycker att riksdagsgruppen vacklar, "sympatierna skiftar med Bohmans resp. Fälldins tal". Han varnar också för överdriven tro på möjliga kompromisser med centern. "För Fälldin är starten av Barsebäck 2 *kompromissen*."

Den 15/12 1977 får jag telefonsamtal från Per Ahlmark. Efter en del inledande prat om familjen etc., har jag antecknat följande:

Sedan om allmänna politiska läget. Regeringsfrågan. Rundsnack en del om en "liberal minoritetsregering". Per A: "Det är för bra för folkpartiet, de andra tillåter oss inte." Men han är tydligt intresserad av tanken att bli statsminister.

Stark kritik mot cp-linjen i kärnkraftsfrågan. Men inget off. uttalande nu, det är för känsligt. Reg. måste fatta beslut om Barsebäck 15 eller 22 december. Och om Barsebäck inte får fortsätta, då sitter inte PA i regeringen, "det är för dumt".

Cp måste få ta förlusten om regeringen inte håller. PA också mycket intresserad av möjligheterna med en "vettig energipolitik". Kraftvärmeverk i Forsmark till Sthlm, Barsebäck 3 till Malmö/Lund etc. Men nu, med fördubblade oljepriser på ett par år, hur skall vi klara det?

Den 10/1 1978 gör Per Ahlmark en genomgång där han hävdar att folkpartiet "hittills kunnat försvara energipolitiken: villkorslagen, kompromissen om Forsmark i april (sparlägeutbyggnad), energisparande, forskning om alternativ". Men han tror det blir svårare 1978. Han påstår också att centern ville "byta" Barsebäck 2 mot Forsmark 3, d.v.s. stoppa Barsebäck 2 och istället låta Forsmark 3 byggas ut i normal takt. Men folkpartiet vägrade av bl.a. juridiska/tekniska skäl. En energiproposition måste komma hösten 1978, säger Ahlmark, men centern vill vänta till våren 1979. Det skulle, menar Ahlmark, leda till ett "välförtjänt valnederlag för regeringen". Folkpartiet kan inte ligga lika lågt som 1977. (Den 9/1 har Per Ahlmark aviserat sin avgång till sina närmaste medarbetare. De flesta riksdagsmän, däribland jag, vet ingenting förrän saken blir offentlig flera veckor senare, den 31 januari.)

Energiforskningen står på dagordningen den 7/2-78. Regeringen vill lägga fram förslag om att 1 miljard kronor skall satsas under tre år, varav en del på s.k. alternativa energikällor.⁵

Flera ledamöter är tveksamma eller direkt nedlåtande mot de nya

energikällorna. Eric Enlund tycker att forskningen om energiskogar är en "räddningspinne för centern". Carl Tham tycker att propositionen betyder "pengar som rinner bort till ingen nytta". Ändå är det inte helt "oförsvarligt. Och det är så långt man kan sträcka sig i energipolitiken idag. Vi får inte släppa säkerhetsforskningen för lättvattenreaktorer. Inte släppa ASEA:s värmereaktorer." Nils Hörberg påpekar att torv är en bra energikälla. Men Björn Molin skulle vilja ha ökad satsning på fusionsforskning.

Fp-ledningen uppfattar satsningen på forskning om alternativa energikällor som en taktisk eftergift för centern. I sak är intresset mycket svagt. Nils Hörbergs tankar om torv bemöts med illa dolt förakt av Carl Tham, liksom många andra av Hörbergs förslag i riktning mot ett energisnålare samhälle. (Han har bl.a. föreslagit upprustning av kanal- och kustsjöfarten.)

Den 28/2 1978 rapporterar Ola Ullsten om energipolitiken inom regeringen. Det blir inga nya pengar till Forsmark 3. Men, menar Ullsten, detta är egentligen inte någon "seger för centern". De pengar som tidigare finns anvisade är ändå s.k. reservationsanslag som kräver särskilda regeringsbeslut. Man har alltså inte, som centern vill påskina, "dragit in" några pengar till kärnkraften. Dessutom blir den praktiska effekten blygsam. ASEA-Atom berörs inte alls, Uddcomb inte heller eftersom reaktorkärlet är klart. Och på Stal-Laval fullföljs turbinbygget. Ullsten vill således klargöra att fp visserligen gått med på något som utåt ser ut som en viss framgång för centern, men i sak inte betyder så mycket.

Per Ahlmark talar sedan om att folkpartiet i verkligheten varit mycket kompromissinriktat i regeringen. Jag frågar hur långt vi är beredda att gå för att kompromissa. Per Ahlmark svarar: "Vi var beredda att gå ner till 11 eller 10 reaktorer i regeringsförhandlingarna (1976). Vi upprepade det i mitten av 1977. Vi föreslog utväxling av Ringhals 1 (gammal reaktor) mot Forsmark 3 (ny reaktor). Centern har inte sagt 10 aggregat i drift utan 6 i drift plus fyra färdigbyggda, d.v.s. en linje som liknar en 10-linje."

Jag frågar: Gäller 10-kompromissen fortfarande?

Per Ahlmark: I stort sett står 10-erbjudandet kvar.

Jag frågar: Vad finns det för politisk strategi? Om regeringen faller?

Per Ahlmark blir nu irriterad, säger att han är förvånad över mina inlägg, hänvisar till villkorlagen och hävdar att det är en framgång för folkpartiet att det blivit majoritet för 11-linjen i energikommissionens rapport.

Ola Ullsten avrundar med att betona att folkpartiet bör säga att

man bör lösa frågan i regeringen, inte börja med folkomröstning.

Kommentar: Fp-ledningen försöker här dels visa att folkpartiet varit mycket kompromissvilligt (kritiken på denna punkt har varit hård inom riksdagsgruppen och ute i partiorganisationen). Samtidigt vill man skapa intryck av att man för en fast och "förnuftig" politik i sakfrågan.

Vid samma sammanträde slinker en rapport om ett treårigt forskningsprogram i Ranstad om möjligheterna att utvinna kärnbränsle igenom utan debatt.

Energikommissionen publicerar sitt slutbetänkande den 1/3.⁶ Majoritetens linje avviker något från Per Ahlmarks referat ett par dagar tidigare. Man tar inte ställning till exakt reaktorantal, men rekommenderar ett energialternativ som innebär att "en utbyggnad upp till 13 block accepteras" (det s.k. C-alternativet). Under våren och sommaren debatteras energikommissionens rapport, det s.k. KBS-projektet⁷ och Cogemaavtalet⁸ i massmedia. Jag har dock inga särskilda anteckningar om diskussionen i riksdagsgruppen.

Däremot gör jag själv ett "utspe" den 19/8 i ett anförande i Bodafors i Småland. Det är avsett som ett kompromissbud till centern, en signal om att det finns kärnkraftskritiker inom folkpartiet. Men också som en varningssignal om att det inte går att driva igenom en renodlad cp-linje. Enligt TT-referatet säger jag bl.a.:

Om Thorbjörn Fälldin genom en taktiskt motiverad förhållningslinje försvårar en planmässig övergång till ett energisnålt samhälle byggt på förnyelsebara energikällor, finns det all anledning också för oss som ligger nära centerns grundsyn på energipolitiken att uttala vårt misstroende.

Inom centern är man naturligtvis medveten om att massmediabilden av folkpartiet som ett kärnkraftsvänligt parti av samma slag som moderater och socialdemokrater är helt felaktig. I grund och botten har en helt dominerande opinion inom folkpartiet en grundsyn på energipolitiken som ligger nära centerns.

Vi har gått i spetsen för energisparandet, medverkat till en kraftig satsning på forskning om förnyelsebara energikällor och stött villkorslagen. Vi har sagt att vi kan godtaga elva kärnkraftsreaktorer i drift under en övergångstid men endast om säkerhetsfrågorna kan lösas betryggande.

Det borde alltså finnas goda förutsättningar för samförstånd mellan de båda mittenpartierna om den långsiktiga energipolitiken, men jag vill bestämt varna Thorbjörn Fälldin för alla spekulationer om att vi skulle vara beredda att följa honom i vilka taktiska manövrer som helst.

Anförandet blir förstasidestoff i många tidningar. Men det når knappast sitt syfte. I själva verket var dess verkliga udd riktad mot

fp-ledningen eftersom det var ett försök att framställa folkpartiet som mer kompromissvilligt än det var och därmed tvinga partiledningen att bli kompromissvillig.

Varningen till centern om att "den som gapar efter mycket mister ofta hela stycket" går heller inte hem. Istället uppfattas utspelet som en sedvanlig partitaktisk attack mot centerledaren. Och så *lät* det ju onekligen. Den massmediala vinklingen var så hård redan i min egen TT-text att det djupare budskapet doldes. I detta fall är det därför knappast rubriksättarnas fel att huvudintrycket blir ett personangrepp på Fälldin.

Den 24/8 berörs energifrågan åter på ett gruppmöte.

Ola Ullsten inleder: "Vi har sett energiministerns piruetter, stora problem om små frågor. I mitten av september måste det bli ett beslut om laddningsfrågan (laddningen av reaktorerna 7 och 8, d.v.s. Ringhals 3 och Forsmark 1). Det blir avgörande för regeringens överlevnadsmöjligheter. Vi kommer inte att låta taktiska skäl avgöra om vi skall säga ja eller nej! Men ett beslut måste vi ha. Det får inte bli något dagligt hattande."

Carl Tham gör en föredragning av avfallsfrågan, förutsättningarna för att villkorslagens villkor om absolut säker förvaring skall kunna uppfyllas: "Upparbetning är ett säkrare sätt att ta hand om plutoniet. Vi har ett kontrakt med Cogema. Slutförvaringskapseln skall vara av blytitan eller koppar. Livslängden för blytitan blir enligt KBS 1 000 år, enligt kritikerna 200–300 år, för koppar 100 000-tals år – eller i varje fall minst 5 000 år. Geologin är ett visst problem med risk för sprickbildningar t.ex. vid jordskalv. Kanske kan man borra djupare än 500 meter. Men hur tolkar man villkorslagen? Begreppet 'helt säker' är ju vetenskapligt meningslöst! Är det en förbudslag eller en villorslag? Men ett ja till laddning betyder inte att allt är färdigt. Ett eventuellt ja kan förenas med krav på fortsatt utredningsarbete. Ytterligare villkor kan ställas med hjälp av atomenergilagen. Ja till laddning är förenligt med en försiktig hållning till kärnkraften."

Ola Ullsten: "En fråga är om regeringssvaret på laddningsansökan måste vara blankt ja eller nej, eller om villkor kan tilläggas. Jag anser att villkor kan tilläggas."

Jan-Erik Wikström övergår till de opinionsmässiga förutsättningarna i kärnkraftsfrågan. Han har blivit starkt påverkad av Dramatensatsningen Stormen (ett multiarrangemang med klart kritisk udd mot kärnkraft). Han meddelar att "jag har en upplevelse av att t.ex. kulturarbetarna inte är mer positiva till kärnkraften än tidigare".

Gabriel Romanus replikerar: "Stämningarna växlar. Men nu gäller det en saklig prövning. Villkorslagen är bra. Nu måste vi få en färdig lösning. Det får inte vara några olösliga moment kvar."

Linnea Hörlén: "Vi håller på att klumpas ihop med moderaterna och socialdemokraterna och det är inte bra. Vi har varit ute i god tid, det måste nå fram bättre." (Hon berömmar också mig för mitt uttalande i Småland – se ovan.) "Vi måste vara inriktade på att banta ner kärnkraften."

Carl Tham: "Det är svårt att se några skäl till ett nej till laddningsansökan."

Karin Ahrland betonar att folk vill ha ett beslut snart.

Björn Molin undrar om vi skall säga ja eller tja.

Jag själv hävdar att kärnkraften har en speciell karaktär, "tanken svindlar, 1 000-tals år". Jag medger att "helt säker" inte går, men att nu en uppluckring är på gång, t.ex. i näringsutskottets tolkning av villkorslagens paragraf.⁹ Min slutsats är att kärnkraften är en återvändsgränd. Hur skall vi styra ur den? Tvärt eller mjukt? Ett "mjuk-ja" håller sakligt, det utgör bara en marginell skillnad, det bygger på rättssäkerhet för de inblandade företagen, det är samhälls-ekonomiskt rimligt, det är taktiskt riktigt, det betyder bevarad handlingsfrihet. Men ett mjuk-ja måste kombineras med en gräns uppåt, vi måste styra teknologin!

David Wirmark menar att vi bör verka för ett sakligt beslut. Partiopinionen är splittrad. Också Holger Bergqvist betonar att "folk vill ha beslut".

Nils Hörberg förordar ett beslut som betyder utbyte, ett ja till laddning av Ringhals 3 kombineras med inställandet av Forsmark 3.

Karin Ahrland menar att "helt säker" juridiskt betyder "någorlunda säker".

Britta Bergström undrar varför vi måste binda oss.

Ola Ullsten sammanfattar: "Villkorslagen är OK. Ännu har inget beslut fattats som borde uteblivit. Vi säger alltså nej till den socialdemokratiska kritiken. Opinionerna är komplicerade. Vi måste nu ta ställning i sak. Vi måste avvakta expertgranskningen av ansökan om laddning. Vi måste ta ställning nu. Det är komplicerat p.g.a. regeringsfrågan. Om centern vill skjuta på frågan kan det framställas som en liten sak. Kan vi spräcka regeringen genom att säga nej till uppskov? Centern vill ha kvar kärnkraften till nästa val, men också ha kvar regeringen. Vad skulle det innebära för folkpartiet? Det skulle vara mycket negativt. Vi skulle bli åskådare. Vi skulle servera centern vad man vill ha. Vi måste ha en helhetssyn.

Vi skall inte satsa på kärnkraften, troligen blir kärnkraften en parentes. Men vi måste ha alternativen innan vi kan överge den.”

Under september 1978 vistas jag utomlands och kan inte följa regeringskrisen annat än via Sveriges Radios knastriga utlandssändningar. När jag kommer hem i början av oktober hamnar jag i krisens slutfas. I pappershögarna på skrivbord och i postfack hittar jag ett PM från partikansliet (daterat 1978-09-29) som i frågor och svar förklarar regeringens beslut i laddningsfrågan. Bl.a. står där följande:

Fråga: Om det blir ja till ansökan senare – betyder det att det är fritt fram för en stor utbyggnad av kärnkraft?

Svar: Inte alls. Det finns flera andra viktiga skäl att ta det försiktigt med kärnkraften. Folkpartiet har hela tiden hävdats att vi skall utnyttja de reaktorer vi har haft i drift eller under byggnad, om vi kan klara de uppställda kraven. Det betyder maximalt 11 reaktorer. Det viktigaste skälet för det är att vi därmed kan minska vårt beroende av olja – genom att utnyttja satsningar som redan gjorts.

När detta skrivs och distribueras har regeringen alltså nått en uppgörelse som ser ut att kunna hålla.¹⁰ Fp-kansliet slår då fast att partiet vill ”ta det försiktigt med kärnkraften” och vill använda ”maximalt 11 reaktorer”. Intressant.

Jag hinner hem till riksdagsgruppens sammanträde den 5/10 kl. 18.00. Någon knäpper på radions Dagens eko. Alla lyssnar sammanbitet, också statsråden Ingemar Mundebo, Jan-Erik Wikström, Rolf Wirtén, Birgit Friggebo. Alla väntar på Ola Ullsten. Ekot säger att regeringen skall ombildas. Det blir allmänt mummel. TT säger någon minut senare att regeringen skall avgå. Nytt mummel. Statsråden, som ju bör veta, säger inget.

Ola Ullsten och Carl Tham kommer klockan 18.30. Ola Ullsten säger:

”Jag trodde att vi hade klarat av det i fredags. Därefter begrep vi att centern ville veta vad som skulle hända efter laddningsbeslutet. Inte förrän i fredags morse blev det klart att centern ville ha antingen nej till Forsmark 3 eller folkomröstning. Vi vädjade till Thorbjörn Fälldin att inte ta upp frågan på presskonferensen. Han borde framhålla det positiva, det vi var eniga om. (Min kommentar i anteckningarna: Man visste alltså redan då att man inte var överens i grunden, att centern hade något mer man ville ha med.) Det greppet lyckades, massmediabilden blev bra. Men sedan följde tolkningsdebatten. Olof Johanssons PM måste ha varit författad på förhand.¹¹ Han skyllde på Bohmans uttalande,¹² men han skulle naturligtvis ha plockat fram det i alla fall. På tisdagen framförde Fälldin ultimatum, inte tekniskt, men praktiskt var det ett ultimatum. Beskedet till centern skulle komma denna vecka. Vi

sa: Vi är inte beredda att ge besked i de frågorna denna vecka – varken om folkomröstning eller om Forsmark 3. (Min kommentar i anteckningarna: Men är det trovärdigt för folk att man under hela denna tid inte kunnat få fram en beredskap för folkomröstning och fixering av antal reaktorer, efter all antalsexercis, energikommission etc.?)

Vi ville inte upphäva koncessionen för OKG.¹³ Vi ville inte godta folkomröstningen utan formulerade frågor. Det var centerns skuld att det gick som det gick, främst Olof Johanssons, men också Thorbjörn Fälldins vaga handlag plus uttalanden av andra centerpartister, bl.a. gruppledaren. Idag har beslut fattats i laddningsfrågan, helt enligt fredagens överenskommelse, och med folkpartiets och moderaternas tolkning. Olof Johansson har sagt att han ogillar den tolkningen men att han ändå är lojal med Fälldin. Men i praktiken håller han fast vid sin tolkning. Han ville förbehålla sig tolkningsföreträde. Men då sa jag, att när partiledare gör en överenskommelse, då har de också tolkningsföreträde. Folkpartiet ville ha besked om laddningen och den stora energifrågan samma dag. Vi måste få beslut nu. Centern ville skilja laddningen och den större frågan i tiden något. Vi klubbade laddningsbeslutet, sedan gjorde partiledarna ett nytt medlingsförsök. Fälldin höll fast vid sitt ultimatum. Vi framhöll det olämpliga i detta, att det skulle stå i konflikt med villkorslagen. Sedan hade vi överläggningar med moderaterna. Vi bestämde oss för att det inte gick längre. En folkomröstning vore alltför egendomlig i ett läge där säkerhetsfrågan var avklarad. Då sa Thorbjörn Fälldin att det inte fanns något vidare utrymme för resonemang. Det vill säga regeringsavgång. (Min kommentar i anteckningarna: Spontant känns detta inte bra, inte trovärdigt. Centern har backat i laddningsfrågan. Vi fäller regeringen på ett aggregat eller folkomröstning.)”

Efter Ola Ullstens tal följer ett tack av Jan-Erik Wikström och en applåd. Gabriel Romanus hävdar att detta är helt i linje med riksdagsgruppens inställning i tisdags. Björn Molin vädjar till gruppens medlemmar att inte uttala sig för massmedia. Daniel Tarschys frågar vad slutorden i Ullstens/Bohmans gemensamma kommuniké¹⁴ betyder, där det talas om en regering med ”största möjliga politiska förankring”. Ola Ullsten svarar: ”En regering som kan få majoritet för sina beslut.”

Min kommentar i anteckningarna efter TV-intervjuer etc., ca klockan 21: Detta känns inte bra. Om cp kärvat i laddningsbeslutet hade det varit en helt annan sak. Men nu har de fått det till att vi inte vill låta folket bestämma. Och fp-sitsen är rätt skral: vi är ju i princip inte främmande för en folkomröstning. Och vi har satt ett tak vid 11 reaktorer i vårt valprogram. Hur göra det trovärdigt att det var omöjligt att sänka till 10? Eller gå ut i folkomröstning? Vilken eftergift har vi gjort? Ingen.

Senare på kvällen stöter jag på Gabriel Romanus. Jag frågar honom: Är det någon som på allvar kan tänka sig fp/m-regering? Han svarar: Ja, för hur skall vi motivera att vi kunnat regera med dem hittills, men inte senare när vi spruckit med cp på en fråga, där vi och m är överens?

Min kommentar i anteckningarna: De är galna, dessa pojkar i Sthlm, de begriper sig inte mycket på politik.

b) Regeringskris oktober 1978

Den 6/10 samlas folkpartiets olika topporgan – riksdagsgrupp, partistyreelse, förtroenderåd – till gemensamt möte. En punkt står på dagordningen: regeringsfrågan. Ola Ullsten inleder kl. 15.35, en dryg halvtimme försenad: "Två saker är tydliga: centern har fått litet skjuts bakom kravet på folkomröstning, bakom sina påståenden att vi hindrat dem från att fråga folket. Och folkpartiet har kommit att framstå som mera glada i kärnkraften än vi egentligen är. Vad det egentligen handlar om är svårigheterna att få enighet om en långsiktig energipolitik. Fröet till sprickan fanns redan från början, d.v.s. Thorbjörn Fälldins mycket hårda bindningar som var svåra att förena med önskan att bilda regering med folkpartiet och moderaterna. Till sist kom sanningens minut. Saken sattes på sin spets. Det fanns egentligen ingen möjlighet att komma överens. Vi har inte motsatt oss folkomröstning som princip och idé. Som parti är vi för folkomröstning. Det står i regeringsdeklarationen om folkomröstning. Men vi har sagt att det krävs förberedelser: Vilka frågor? Vilka formuleringar? Det krävs tid. Det hade varit fel att *nu* säga om vi skall ha folkomröstning eller ej. Vår kärnkraftsattityd är välavvägd. De andra partierna har också tagit ställning för 11 reaktorer. Låt oss stanna där. Vi behöver inte gå längre förrän vi senare har skäl till det av energipolitiska skäl. Koncessionen skall inte rivas upp. Den är välavvägd, särskilt sedan centern nästan, om än inte till 99 %, accepterat att säkerhetskraven är klarade. Jag har vid besök hos talmannen sagt: Vi vill ha en icke-socialistisk regering, vi vill ha en regering som kan lösa energipolitiken och skapa bred förankring för sin politik. Det finns många viktiga frågor, vi måste ha en snabb lösning av regeringskrisen. Regeringsmaktens anseende har skakats."

Sven G. Andersson anser att moderaterna skall hållas utanför den nya regeringen. Billy Olsson (f.d. FPU-ordförande och riksdagsersättare): "Folk är oroliga för att vi vill samarbeta med moderaterna."

(Han citerar också flera år gamla holmgångar av Ola Ullsten med moderaterna i riksdagen.)

Karl Erik Strömberg: "Jag har frågat 9 kommuner i Stockholms län. 6 fp-avdelningar vill ha ren fp-regering, 2 vill ha fp+m, 1 är tveksam. Särskilt två grupper inom partiet är mot moderatsamverkan: FPU och de frisinnade. Också anställda på Alfa-Laval har hört av sig med krav på en ren fp-regering."

Rune Ångström: "Vi måste slå håll på myten om att det var kravet på folkomröstning som fällde regeringen. Ett regimskifte blir lättare om man kan behålla statsråd som är inarbetade. Vi får behålla en mer samlad borgerlighet. Men ideologiska synpunkter ligger i motsatt vågskål. Det vore bra med enbart fp-regering, men jag överlåter åt Ola att förhandla."

Bertil Hansson (partistyrelsemedlem från Göteborg, senare kommun- och kyrkominister i fp-regeringen): "Om det ändå vore så enkelt!"

Carl Tham: "Vi måste utgå från att regeringen skall ha handlingsfrihet. Regeringsförslagen måste gå igenom i riksdagen. En krass sammanställning leder till följande: För en m+fp-regering talar att vi får en fiende mindre, att det blir lättare med en regering som har fler riksdagsledamöter att stödja sig på i riksdagsarbetet, att det blir svårt att förklara varför moderaterna inte får vara med nu, att det underlättar trepartiregering senare. Mot en sådan regering talar att folkpartiet kommer att placeras 'i högerburen', folkpartiet kommer att framstå som maktlöst i en sådan regering, vi förlorar vår friare ställning, vi skulle också bli ensidigt beroende av centern."

Margot Håkansson: "De flesta folkpartister i Blekinge vill i första hand ha en fp-regering. Men själv tar jag inte ställning."

Bonnie Bernström, Nils Hörberg och partistyrelseledamoten och arbetarliberalen Gösta Almén säger nej till moderatsamverkan, Almén tycker dessutom att folkpartiet kan samarbeta med socialdemokraterna. Jag själv berättar att jag anlänt med flygplan direkt från krigets Beirut och trott att jag fått en granatchock när jag såg de första spekulationerna om fp+m-regering.

"När jag i går förstod att detta var en allvarlig tanke någonstans i toppen på vårt parti började jag frukta att jag under en månad utomlands förlorat all kontakt med partiets krassa verklighet. Men en koll med hemmafronten bevisar motsatsen. Lunds fp-avdelning säger absolut nej till moderaterna. I Malmöhus län säger åtta lokalavdelningar nej, två är tveksamma. En majoritet av landstingsgruppens

ledamöter säger nej till m-samverkan. Beträffande energipolitiken säger partifolket i mitt län att parentestecknet skall sättas efter 11 reaktorer. Man säger också nej till Carl Tham som energiminister.”

FPU-ordföranden Christer Nilsson säger att FPU kommer att bojkotta valrörelsen om det blir en fp+m-regering.

Hans Lindblad: ”Folk vill inte ha nya motsättningar. Fp+m-regering kommer att beskrivas som en kampregering mot arbetarrörelsen. Fp-regering leder till en lugnare valrörelse.”

Susanne Torgersson, partistyrseledamot från Sörmland: ”Reaktionen i mitt län är att det var synd att ni sprack. De flesta säger nej till moderaterna. Också jag personligen.”

Eva Winther: ”Högerskräcken kommer ut nu. Det är massiv motvilja mot moderaterna i Norrbotten. Också de frisinnade i Västerbotten säger nej.”

Charlotte Branting, ordförande i kvinnoförbundet: ”De senaste veckorna har varit ödesdigra. Politiken har förlorat i anseende. Det finns risk för inbyggda låsningar om vi regerar med moderaterna, risk för att förtroendet för vår jämställdhetspolitik rubbas. Vi måste ha samförståndslösningar för hela samhället.”

Jörgen Ullenhag: ”I Uppsala län är 22 av 27 lokalavdelningar för fp-regering, bara 5 för koalition med moderaterna. Själv är jag för fp-regering.”

Johan Hermelin, studentförbundare och taxichaufför: ”Jag har inte pratat med folktoparter, men med vanligt folk. De flesta tänker sig en folktopartiregering.”

Eric Enlund: ”Ombudsmännen har vid en telefonkonferens entydigt sagt att vi inte får regera med moderaterna.”

Klockan 17 har 15 talare entydigt tagit ställning för en folktopartiregering, bara 4 uttalat tveksamhet eller viss sympati för moderatsamverkan.

Börje Stensson: ”Östergötland anser att folktopartiet måste ligga till vänster om centern, alltså nej till moderaterna. Personligen har jag en avvikande uppfattning. Vad är realistiskt? Fp+m plus utomstående experter.”

Ola Ullsten: ”Jag vill ge en upplysning. Vi är helt obundna. Jag gillade Börje Stenssons inlägg. Han ställde en relevant fråga: Vad är alternativet? Det kan bli en situation där alternativet är fp+m eller inget alls. Med detta har jag inte haft mycket att invända mot det som sagts här.”

Björn Molin: "Jag har hälsningar från Hans Petersson som säger nej till moderaterna, Rolf Sellgren som säger samma sak, liksom från Göteborgsavdelningens ordförande Rune Zachrisson som också säger nej till moderaterna. Själv anser jag att fp+m-regering skulle betyda svårigheter, t.ex. genom att det kräver kompromisser både i regeringen och riksdagen. Dessutom finns en tydligt ideologisk aspekt. Det blir svårt att förstå fp+m, få ting skadar liberalismen så mycket som samverkan med konservatismen. Jag vill citera Walde-
mar Svensson (vice ordförande i partiet på Bertil Ohlins tid): Högern är ett pack!"

David Wirmark: "Vilken politik skall en regering föra? Man kan inte tänka sig en regering som för en politik som ligger mittemellan. Opinionen är entydig bland fp-medlemmarna, mindre entydig bland fp-väljarna. Ändå bäst med fp-regering."

Birgit Rhode: "Jag har två intryck, dels beundran för Ola Ullsten, dels motvilja mot moderatsamverkan. Personligen är jag med på båda delarna, jag är förutsättningslös."

Kerstin Thyrstrup, partistyrrelseledamot från Malmö: "Det var en lättnad att regeringen sprack. Folkpartiet behöver inte känna oro för den allmänna debatten. Det vore bäst med en egen folkpartiregering. Men vad är möjligt? Fp+m är bättre än ingen regering alls. Vi har ju inte problem med moderaterna, utan med centern."

Bertil Dahlén: "I Dalarna vill de flesta ha en regering med moderaterna. Vi har haft gott samarbete med moderaterna, dåligt med centern. Hellre bör vi vara med i en regering med moderaterna än utanför."

Elias Jönsson, f.d. riksdagsman, Jämtland: "Det är ett allvarligt läge, risk för att anseendet för politiken sjunker. Intrycket är att den här regeringen inte har varit alldeles toppen. Det är givet att folkpartiet skall ha en ledande ställning. Men det är rätt värdelöst att folkpartister säger att de vill ha en fp-regering."

Olle Wästberg: "Ola Ullsten har en alltför kylig framtoning i kärnkraftsfrågan. Vi måste ha en regering som kan få igenom sina propositioner. Centern får en nyckelställning vid en fp+m-regering. Men en risk med en fp-regering är att det i praktiken blir en fp+s-regering, ett första steg på vägen mot en fp+s-koalition. Det kan verka som om Ola råkat ut för ett bakslag inom partiet, som om vi kört över honom och stoppat en fp+m-koalition. Det kan bli en m-kampanj på det temat. En viktig fråga är dessutom: Är socialdemokraterna beredda att stödja en politik i hela folkets intresse?"

Eva Rikardsson, partistyrrelseledamot från Halmstad: "I Halland är fp-opinionen entydigt för fp-regering."

S.O. Österdahl, Gotland: "Erfarenheterna borde peka på nej till ny koalitionsregering. Ola Ullsten – han kan han! Vi står inför två stora faror: kärnkraftsfrågan och moderater i regeringen. Den som kommer i regeringsställning skall också ge ett bud till centern, dock inte Fälldin och Olof Johansson."

Karin Ahrland: "Nej till moderaterna."

Gunnar Richardson: "Det möjliga vad är det? Eventuellt en expeditonsministär."

Jan-Erik Wikström: "Vissa inlägg innehåller en allmän kritik mot regeringen. Jag tror det är livsfarligt med en allmänt negativ inställning till regeringen."

Esse Pettersson, Jönköpings län: "Det vore ur askan i elden att ta med moderaterna i regeringen. Vårt län är för fp-regering."

Eric Enlund: "Nej till moderaterna. Vi får dras med en börda om vi tar med dem. Men vi måste eftersträva en stillsam debatt."

Britta Bergström: "Nej till m. Nästan bättre att avstå från regeringsmakt än att ha det tillsammans med moderaterna."

Torkel Lindahl: "Vilka regeringsalternativ är regeringsdugliga? Fp+m skulle vara centerns fånge."

Urban Gibson, kommunalråd, Sollentuna: "Ren fp-regering, annars driver det över centern till socialdemokraterna."

Karl Erik Eriksson: "Jag känner det överraskande att man tänkt sig att vi skulle vara med helt ensamma i koalition med moderaterna. Jag är nog helt representativ för de frisinna i folkpartiet och jag tycker det är snyggt om Allard (talmannen) vet när han ger Ola uppdraget att han skall bilda enpartiregering (fp)."

Klockan är nu 18.10 och 28 talare har uttalat sig klart för fp-regering, 10 har anfört viss tvekan eller föredragit samverkan med moderaterna.

Ola Ullsten avrundar: "Det har varit en entydig debatt, men frågan är komplicerad. Oberoende av hur regeringen ser ut blir den beroende av andra partier. Minoritetskoalition är naturligtvis en besynnerlig anordning, som kanske kan tänkas mellan närliggande partier, men det blir en annan sak med partier som ligger långt ifrån varandra. En mindre regering kan vara starkare än en större. Vi får visa en viss ödmjukhet: Vi kan inte driva enbart fp-politik, inte bara ha folkpartister i regeringen och inte rekrytera den enbart bland fp-riksdagsmän. Jag tolkar gruppen så att jag idag fått fria händer att bilda en ren fp-regering. Om det inte går har gruppen inte dragit någon klar slutsats, då får vi ha ett nytt sammanträde."

Under dagen har jag samtal med Anders Clason, chefredaktör för Nerikes Allehanda och nära vän till Carl Tham (och sedermera ordförande i kulturrådet). Han berättar: Bohman ställde som villkor att få regera med folkpartiet för att spräcka trepartiregeringen. Han var annars beredd att gå med på alla centerkrav. "Mina statsråd struntar i en reaktor hit eller dit", har Bohman sagt internt. Eller som Calle (Tham) brukar säga, moderaterna i regeringen bedriver "resebyråverksamhet" (vilket betyder att de är mest intresserade av att göra statsbesök, ha det bra o.s.v., mindre av politikens innehåll).

Jag har också ett samtal med P.O. Sundman, riksdagsledamot för centern, författare m.m. Han säger:

"Det var Bohmans 99 % som var psykologiskt utlösande. Men också Olof Johanssons privata agerande. Han sa att han lade fram sina punkter p.g.a. de 99 procenten. Men varför hade han då pappret färdigutskrivet med sig? Forskningen kommer nog att finna Olof Johanssons agerande intressant. Frågan är bara vad han kommer att få för inflytande i centern härnäst."

I mina anteckningar finns följande kommentar: Det tycks vara helt uppenbart att det är från folkpartiets sida som man främst velat spränga regeringen, att man målmedvetet gått in för det sedan ganska lång tid tillbaka, d.v.s. att Carl Tham har gjort det. För att få med Bohman på det har man måst lova honom en tvåpartiregering därefter. Menar man allvar med det löftet? Eller är det en djävulsk plan där man underförstått tänker sig att riksdagsgruppen skall säga nej? Oklart. Man framför i korridorerna pro-argument: att det skulle göra fp intressant bland allmänborgare, att man inte logiskt kan motivera att utesluta moderaterna när man regerat ihop med dem och att det inte är p.g.a. oenighet med moderaterna som regeringen har spruckit.

Den 10/10 1978 är det ny debatt i regeringsfrågan.

Ola Ullsten inleder: "Vi vill fullfölja arbetet och det går bara i en icke-socialistisk regering. Hur ser den effektivaste regeringen ut? En allmän uppfattning är att det är en ren fp-regering. Detta är det viktigaste problemet: effektiviteten. En minoritetsregering måste vara öppen mot riksdagen, får inte vara bunden redan i regeringen. Vi har under året hävdats att i en trepartiregering skall mitten utgöra styrkebasen. Men med fp+m-regering skulle övertagat hamna hos moderaterna. Centern har haft olika meningar under de senaste dagarnas regeringsförhandlingar. Men nu säger man OK till fp+m-

regering! Däremot är centern negativ till fp-regering. Något intresse för cp+m-regering tycks inte finnas. Moderaterna vill ha fp+m-regering. Socialdemokraterna anser att de måste ta ett ansvar, att fp-regering är ett alternativ. Folkpartiet har inte sagt något utåt. Den hetsiga kampanjen från vissa fp-håll, bl.a. från kvinnoförbundets sida, mot Gösta Bohman, har inte precis underlättat situationen. Vi har ingen anledning att nu ta ställning till fp+m-regering. Vi har ännu inte fått fullt klarlagt hur de andra ställer sig till fp-regering."

Börje Stensson: "Jag får rädda brev från fp-väljare som lutar åt det moderata hållet."

Margot Håkansson: "Folk ringer och är oroliga för att vi skall bli beroende av socialdemokraterna. 75 % stödjer en fp-regering, men kan tänka sig moderatsamverkan. Vi har haft för mycket läckor härifrån till massmedia!"

Elver Jonsson: "Det svåraste skulle vara att folkpartiet blev ensamt utanför regeringen!"

Hans Petersson: "Ola har fria händer."

Wilhelm Gustafsson: "Jag har funderat på en fortsättning med moderaterna. Vi måste bevara folkpartiets röstunderlag. Vi får inte svikta i rågångarna mot socialismen. Har vi haft sonderingar ute hos socialdemokraterna? Har det skett? Vi måste få veta det nu i så fall!"

Margareta Andrén: "Det finns en ängslan inför moderatsamverkan."

Per Gahrton: "Olas agerande är bra. Vi måste säga nej till moderaterna av parlamentariska skäl. Vi måste ha is i magen nu. Det är bara en sak som räknas i längden: resultatet, d.v.s. den regering det blir. Den stora opinionsrisken togs när regeringen föll. Om turerna nu blir fler eller färre spelar bara marginell roll, det kommer ingen ihåg om någon vecka eller månad. Jag har försökt förklara offentligt att det inte är ideologiska skäl som i dag motiverar att moderaterna bör stå utanför regeringen. Det är inte att vara 'läppalätt', som någon antydde här. Jag tror inte att socialdemokraterna röstar mot en fp-regering till slut, knappast ens moderaterna. Hur centern ställer sig lär vi inte få veta förrän det blir votering."

Britta Bergström: "Malmöhus läns arbetsutskott vill i första hand ha fp-regering, men kan godta moderatsamverkan."

Karl Erik Eriksson: "Vi måste stå pall. Jag har inte alltid samma åsikt som Per Gahrton, men nu har jag det."

David Wirmark: "Vi måste ha is i magen. Vilken politik skall vi föra? Vi kan inte dagtinga med moderater och centerpartister om fri ekonomi och radikal reformpolitik. En center-moderatregering

måste vi rösta nej till. Men fp+m måste vara med i bilden fortfarande. Gärna en ny regeringsförklaring.”

Torkel Lindahl: ”Jag blir mer och mer övertygad om att det inte går med fp+m-regering. Instämmer med Per Gahrton.”

Carl Tham: ”De andra unnar oss inte att regera.”

Kersti Swartz: ”Jag är irriterad över kvinnoförbundets uttalande. Vi behöver en handlingskraftig regering, i första hand en fp-regering.”

Bonnie Bernström: ”Varför kritiserar en del ledamöter kvinnoförbundet enbart? Varför inte samma kritik då mot Stockholms län och FPU som sagt samma sak offentligt?”

Jörgen Ullenhag: ”Det är nog skillnad mellan våra medlemmar och våra väljare när det gäller regeringsfrågan. Men fp-regering är bäst. Vi får dock räkna med kanonad från centern och moderaterna. Vi måste få slut på läckorna härifrån gruppen. Ola Ullsten har mitt fulla förtroende.”

Hans Lindblad: ”Ingen har svarat Tobisson. Han har ju öppet attackerat den regeringsdeklaration moderaterna själva skrivit under! Vi bör ge Ola fullmakt att bilda fp-regering.”

Eric Rejndell: ”Reaktionen är annorlunda nu än i början av regeringskrisen. Det viktigaste är icke-socialistisk regering.”

Bernt Ekinge: ”Bredast möjliga regeringsunderlag bör eftersträvas. Det bästa är en fp+m-regering.”

Sven G. Andersson: ”En boll kan börja rulla. Jag är oroad över en moraldebatt om vi åsidosätter Bohman. Men jag är ändå i första hand för fp-regering, i andra hand fp+m-regering.”

Nils Hörberg: ”Stå pall! Vilka stora sakfrågor skall vi klara av? Riksdagsgruppen måste få komma tillbaka. Göteborg vill ha bättre geografisk spridning på statsråden.”

Karin Ahrland: ”Det finns en irritation över maktkoncentrationen i partiet. Men det är bra med maktkoncentration hos Ola. Grälet på Charlotte Branting bör upphöra nu!”

Björn Molin: ”Vem närmar sig vem?”

Daniel Tarschys: ”Instämmer med Karin Ahrland och Björn Molin. Centerns förord för en fp+m-koalition är en larmsignal.”

Olle Wästberg: ”Hos mej ringer det dygnet runt. Vi skall inte sätta oss i Olof Johanssons grepp genom en fp+m-regering. 1980-talet blir förödande för oss om vi går in i en sådan regering.”

Ola Ullsten: ”Vi tycks vara eniga. Stämningen är litet annorlunda än i fredags. Men det är bra det här också. Mer realistisk inställning nu, tycker jag. Mitt mandat är en fp-regering, annars skall jag återkomma. Vi skall inte låta oss hetsas tidsmässigt. Vissa upplysningar måste

vi hjälpas åt att sprida: att vi vill ha en handlingskraftig regering, att vi är ett icke-socialistiskt parti.”

Den 11/10 klockan 14.00 är det dags för nytt riksdagsgruppsmöte. Gabriel Romanus rapporterar att inget nytt har skett:

”Men vi måste gå till opinionsmässig motattack. Vi vill ha icke-socialistisk regering, vi tänker inte avbryta allt samarbete med moderaterna. Men om moderaterna röstar mot en fp-regering skulle det ju vara ett brott mot samarbetet! Det vore partiegoistiskt av dem. Centern godtar en fp+m-regering. Varför då inte också godta en fp-regering? Det är ologiskt att inte göra det. Vi måste upprepa att en fp-regering kan vara mest effektiv rent parlamentariskt. Olas mandat är och förblir en fp-regering.”

Carl Tham: ”Det sprids ett rykte nu att vi har ändrat oss. Det måste motverkas.”

Gabriel Romanus: ”Såvitt jag förstår är vi eniga.”

Karin Ahrlund: ”Vilka är moderaternas argument? Jo, att vi har regerat ihop. Och att Ola och Bohman gjorde det där gemensamma uttalandet.”

Rune Ångström: ”Rent praktiskt går det inte med fp+m-regering.”

Karl Erik Eriksson: ”Vi måste motbevisa moderatpropagandan.”

Bertil Dahlén: ”Jag är tveksam till en ny regeringsförklaring.”

Carl Tham: ”Blir det en ny regering måste det bli en ny regeringsförklaring, det är rätt självklart.”

Jörgen Ullenhag: ”Vi måste skriva till väljarna när det är klart.”

Björn Molin: ”Vi måste undvika polemik i skuldfrågan. Vi måste slå fast att vi är ett icke-socialistiskt parti, att vi inte har närmat oss socialdemokraterna, att vi inte har förhandlat med dem, att vi inte tänker gå i koalition med dem.”

Carl Tham: ”Om moderaterna röstar nej till en fp-regering drar de ju själva bort underlaget för en gemensam borgerlighet.”

Bonnie Bernström: ”Socialdemokraterna är lika rädda som vi för organiserat samarbete mellan våra partier.”

Per Gahrton: ”I folkpartiet i Lund finns stor oro för energipolitiken. Vad betyder en ’bred lösning’ när det gäller energipolitiken?”

Carl Tham: ”Det betyder satsning på förnyelsebara energikällor och utnyttjande av de kärnkraftsaggregat som finns. Vi måste minska oron om energipolitiken.”

Britta Bergström: ”Vad var egentligen orsaken till sprickan? Kravet på folkomröstning? Själv har jag sagt att det var kravet på att stoppa Forsmark 3.”

Esse Pettersson: "Vi vill inte gå längre än till nr 11 när det gäller kärnkraftsaggregat. Alltså inget Oskarshamn 3! Jag instämmer med Per Gahrton i det fallet."

David Wirmark: "Det är risk att vi försvarar oss för mycket, så att vi inte ens får resonera med socialdemokraterna. Det är inte bra."

Nils Hörberg: "Vi bör ha en kort regeringsförklaring. Jag instämmer med Per Gahrton och Esse Pettersson. Också det Carl Tham sa var bra. Han sa visserligen inget konkret, men det var bra. Vi borde ordna en folkomröstning."

Rune Ångström: "Jag är oroad av att vi fått en hård framtoning i energidebatten. Det går inte bara med allmänt tal, vi måste lämna konkreta besked. Varför inte hålla fast vid 11 aggregat? Vi behöver en snabb lösning på energifrågan!"

Gabriel Romanus: "Vi bör ringa till våra hempartier allihopa, inta en vänlig attityd till moderaterna, betona att vi inte begått något löftesbrott, vilket ingen heller öppet hävdar. Vi har inte polemiserat på partiledarnivå. Centern kan väl ändå inte rösta mot en fp-regering? I förhållande till socialdemokraterna bör vi bekräfta att vi vill ha fp-regering. En ny regering måste betyda en ny regeringsförklaring. Folkomröstning? Nej, det var bara ett sistahandskrav från centern när man inte fick gehör för en nedläggning av Forsmark 3."

Den 12 oktober får Ola Ullsten, sedan socialdemokraterna beslutat lägga ner sina röster i statsministervalet, uppdraget att bilda regering. Han gör då följande uttalande:

"Talmannen har frågat mig om jag är beredd att bilda en ny icke-socialistisk regering: en folkpartiregering, som kan komma att ha inslag av personer utan partipolitisk förankring. Jag har svarat ja på den frågan.

En ny regering måste bli arbetsduglig och handlingskraftig. Eftersom det är fråga om en minoritetsregering måste den skapa bred politisk förankring i riksdagen för sina förslag. Den måste kunna nå bra lösningar i de viktiga frågor som står framför oss: som att bekämpa arbetslöshet, fortsätta att stärka ekonomin och förbättra skattesystemet. En huvuduppgift är att utforma en energipolitik som kan få brett stöd i riksdagen och som innebär en trygg energiförsörjning, med skärpta krav på säkerhet för olika energislag.

Vår bedömning är att den regering talmannen nu föreslår borde ha goda förutsättningar att samla riksdagen kring en ansvarsfull politik för landets bästa."

Klockan 20.15 samlas riksdagsgruppen efter första bordläggningen i kammaren av talmannens förslag om att Ola Ullsten skall väljas till statsminister. Ola förklarar sitt offentliga uttalande. Och tillägger:

”Jag väntade mig att det skulle komma att bero på socialdemokraterna. Skälen för en folkpartiregering är desamma som tidigare. Några förhandlingar om regeringsdeklarationen har inte förts med något annat parti, jag har bara haft de kontakter som jag fått talmannens uppdrag att ta. Det har bara gällt formerna. Det som gäller nu är: Vi tar inte avstånd från något i 1976 eller 1978 års regeringsdeklarationer. Men vi avger en ny regeringsdeklaration. Vi betonar att vi söker samförståndslösningar. Jag har ringt upp och kollat med Thorbjörn Fälldin och Olof Palme. Det blir ingen dans på rosor. Vi ställs inför stora krav, inte minst i riksdagen. Vi måste ha stor sammanhållning. Vi får också stora möjligheter. Men det blir kärvare hållning från de f.d. regeringsbröderna. Och en hård opposition från socialdemokraterna.”

Gabriel Romanus: ”Vi har fullt förtroende för dej, Ola.”

Elver Jonsson: ”Vi bör hålla en ödmjuk ton. Det blir jobbigt. Riksdagsgruppen bör inte åderlåtas vid regeringsbildningen. Någon gammal fp-veteran bör däremot bli statsråd.”

Hans Lindblad: ”Det blir många samarbetsproblem.”

Nils Hörberg: ”Jag tycker detta är föredömligt skött, med god interndemokrati.”

Wilhelm Gustafsson: ”Vi måste betona icke-socialismen.”

Linnea Hörlén: ”Vi måste betona att det är en icke-socialistisk regering med tyngdpunkt i fp-politik. Högst 4–5 statsråd bör hämtas från riksdagsgruppen. Dessutom veteraner. Det måste vara geografisk balans.”

Per Gahrton: ”Detta är så nära en drömsituation vi kan komma! Det får inte döljas av bekymren. Det är inte bara negativt om moderaterna röstar mot oss. Regeringen bör ha sin tyngdpunkt i aktiva fp-politiker. Och sammansättas med geografisk balans.”

Georg Åberg: ”Vi måste vara ödmjuka.”

Karl Erik Eriksson: ”Våra kommunalpolitiker lever kvar i blockpolitiken. Det är risk att vi framställs som löftesbrytare.”

Margot Håkansson: ”Vi får inte visa vankelmod, vi har haft en klar linje hela tiden. De andra har ändrat sig från dag till dag. Vi får inte vara stöddiga. Nu behövs bra folk kvar här i riksdagsgruppen.”

Eva Winther: ”Vi måste gå i svaromål.”

Daniel Tarschys: ”Vi bör ha en förslagslåda för förslag till personer till regeringen och alla andra poster som blir aktuella.”

Ola Ullsten: "Det viktigaste är att vi bildar en regering som är bra för landet."

I ett frågor&svar-PM från folkpartiets riksorganisation, daterat 13/10-78, finns bl.a. följande nya version av en liknande fråga från PM-et av den 29/9 (se s. 126):

Innebär regeringsbeslutet att Folkpartiet nu ändrat sin energipolitik?

Nej, vi anser som tidigare att man måste utnyttja kärnkraften i måttfull utsträckning. Det främsta skälet till detta är att vi därmed kan minska Sveriges stora oljeberoende. Oljan medför inte bara stora ekonomiska problem, den medför också stora miljö- och hälsoskador. Många forskare menar att oljan och alla andra bränslen medför mycket stora risker för bl.a. cancer.

Vi menar också att energipolitiken ska inriktas på hushållning och utveckling av förnyelsebara energikällor. Men det senare tar lång tid, och vi kan inte idag basera vår energiförsörjning på energikällor som ännu inte finns i tillräcklig omfattning och till rimligt pris. Vi bör inte avveckla något vi har innan vi vet att vi verkligen får något bättre istället.

Då det gäller kärnkraften måste stränga säkerhetskrav ställas. Om dessa uppfylles bör vi använda de reaktorer vi redan har eller som är under byggnad.

Alltså: Ingenting om att "ta det försiktigt med kärnkraften", absolut inte ett ord om "maximalt elva reaktorer". Däremot flera utförliga argument för att kärnkraften behövs. Nu har ju regeringssamarbetet med bl.a. centern spruckit. Istället har en fp-regering bildats med hjälp av socialdemokratiska röster.

"Blir folkpartiet nu beroende av socialdemokraterna?", frågar fp-PM:et. "Nej", svarar man, "folkpartiet har inte gjort några utfästelser till socialdemokraterna och inte heller fått några utfästelser av dem." – "Har Ola Ullsten förhandlat med Olof Palme?" frågar PM:et vidare, säkert i visshet om att samma fråga ställts av åtskilliga både i och utanför partiet. "Nej", svarar man åter,

förhandlingarna om regeringsfrågan har skötts av talmannen. Ola Ullsten har svarat på hans frågor. Dessutom har Ola Ullsten till Olof Palme och Thorbjörn Fälldin klargjort sin syn på frågan om den nya regeringens regeringsförklaring. Detta är vad Ola Ullsten sagt till Palme och Fälldin i den frågan:

– Folkpartiet står givetvis för vad vi sagt i olika politiska dokument som vi skrivit under, således även för 1976 års regeringsförklaring.

– Lika självklart är att en ny regering måste avge sin egen regeringsförklaring.

– En minoritetsregering är beroende av att dess förslag har bred politisk förankring. Denna strävan till samförstånd kommer att betonas i regeringsförklaringen.

Den 17/10 samlas riksdagsgruppen för att ta ställning till ett förslag till regeringsförklaring. Jan-Erik Wikström är föredragande. Det mesta är okontroversiellt. Men en punkt om energipolitiken som vagt anknyter till energikommissionens betänkande och dessutom säger att oron inför kärnkraften skall bemötas "med sakinformation" (som om kärnkraftskritiken vore sakligt helt omotiverad!) utsätts för kritik av bl.a. mig själv, Nils Hörberg, Rune Ångström, Jörgen Ullenhag, Linnea Hörlén, Bonnie Bernström, Gunnar Richardson, Hans Petersson. Flera ledamöter vill också ha positivare skrivning om folkrörelser. På dessa två punkter noterar Jan-Erik Wikström att förändringar skall ske. Men i en rad andra avseenden lämnas ledamöternas påpekanden utan kommentar eller åtgärd. Nils Hörberg ilsknar till på slutet: "Vi är ingen förskoleklass! Vi vet t.ex. inget om regeringens sammansättning!"

I mina anteckningar den 18/10 finns följande kommentar:

Idag har regeringen tillträtt. När Ola läste upp namnen i morse kom det en suck, eller ett stön, när han berättade att Carl Tham skall ha ansvar för energipolitiken. Vi lyckades i alla fall justera regeringsdeklarationen litet grand. Man tog bort ursprunglig hänvisning till energikommissionen och en mening om att "oro för kärnkraften skall bemötas med fakta". Samtal med Daniel Tarschys igår, tisdag. Är också kritisk mot Calles energilinje. Tycker att Thomas B. Johansson borde utnyttjas.

c) I fp-regeringen

Efter regeringsskiftet sjönk energipolitiken till en början undan. Jag har inga anteckningar förrän den 30/1 1979. Då finns en kort anteckning om att partiledningen aviserar att man vill gå på 12 reaktorer i energipropositionen. I november har fp-landsmötet på nytt slagit fast att fp-linjen är högst 11 reaktorer. Jag kritiserar bl.a. partiledningens påstående att det finns risk för att Sverige skulle få svårt att köpa olja. Jag hänvisar till en resa hösten 1978 då jag bl.a. besökt en rad oljeländer. Något som helst fog för uppfattningen att oljan inom kort skulle bli en bristvara har jag inte funnit. Jag kritiserar också en rundringning från partiets centrala kansli till fp-avdelningarna i landet med agitation för en 12-reaktorslinje. Carl Tham går i svaromål. Han anser att jag är helt ensam om att uppfatta oljeläget som stabilt. Senare delen av 1980-talet kommer att bli problematiskt ur oljesynvinkel. Dessutom används oljan som ett

politiskt vapen, hävdar han.

Den 6 februari är det dags för riksdagsgruppen att ta ställning till regeringens förslag till energiproposition. Det blir en lång och stundtals dramatisk debatt.

Ola Ullsten: "Energi propositionen måste ha bredast möjliga parlamentariska underlag. Folkpartiet ville 1975 bygga färdigt det som var på gång, d.v.s. 11 reaktorer. Det bekräftades av landsmötet 1978 (d.v.s. 11 reaktorer). Förhandlingar har skett med OKG, som måste ha rätt att få skadestånd om Oskarshamn 3 (reaktor nr 12) skall stoppas. Det är förenat med betydande svårigheter att dra in koncessionen. Det skulle förutsätta lagstiftning som kanske inte ens är grundlagsenlig. OKG har klart för sig vilka lagar som gäller nu. Ett skadestånd skulle uppgå till 1,5–2 miljarder kronor. Varför skulle man med hänvisning till villkorslagen starta nr 11, men inte nr 12? Det håller inte. Vi måste göra en omprövning. Men vi måste ha något i gentjänst av de andra partierna. 12 aggregat skulle vara slutpunkten för det svenska kärnkraftsprogrammet. Vi skulle kräva folkomröstning om någon skulle vilja gå vidare utöver 12 reaktorer. Det vore en riktig uppgörelse."

Jörgen Ullenhag: "Jag är tveksam till 12-linjen. Jag är inte heller övertygad om att socialdemokraterna går med moderaterna mot en 11-proposition. Inte alls säkert att 12-linjen skapar en mjukare socialdemokratisk attityd allmänt sett."

Per Gahrton: "Först till sakfrågan. Är vårt energibehov sådant att den 12:e reaktorn behövs? Är säkerhetsfrågorna verkligen avklarade? Vad händer om Statens Kärnkraftsinspektion inte tillåter laddning av de två aktuella reaktorerna? En återkallelse av koncessionen för Oskarshamn 3 måste vara möjlig. Jämför atomenergilagen §4, där det heter: 'Tillstånd må återkallas om uppställt villkor icke iakttages eller eljest synnerliga skäl äro därtill'. För det andra – förtroendefrågan för folkpartiet. Hittills är folkpartiet det enda parti som inte svikit några löften. Om vi håller fast vid 11-reaktorslinjen skulle det skvisa moderaterna och socialdemokraterna, kanske splittra socialdemokraterna inbördes. Vi skulle också komma litet vid sidan om en eventuell kärnkraftsvalrörelse, något som kan vara fördelaktigt. En 12-reaktorslinje däremot skulle bunta ihop oss med socialdemokrater och moderater och locka centern till en renodlad kärnkraftsvalrörelse. Dessutom är ju en 12-reaktorslinje ingen kompromiss. Varför skulle vi i så fall inte också ha kunnat gå med på en 10-reaktorskompromiss med centern tidigare? Folk frågar sig också om en 12-reaktorslinje är en början till fp+s-samverkan efter valet."

Bernt Ekinge: "Folkpartiets landsmötesbeslut är inte ett 'synnerligt skäl' i lagens mening för att ta tillbaka koncessionen till OKG. En 11-proposition skulle innebära att vi inte klarar löftet i regeringsdeklarationen om enighet kring energipolitiken. Jag är för 11-reaktorsproposition bara om det finns chans att få med socialdemokraterna och moderaterna på det. Annars 12-aggregatslinje."

Sven G. Andersson: "Centern får en rätt avsevärd favör, det slås fast om vi går på 12. Kärnkraftsmotståndarna driver sin linje hårdare än kärnkraftsanhängarna. Jag är inte säker på att socialdemokraterna röstar mot en 11-proposition. Vi får inte lättare här i huset om vi går på 12. Vi mister enormt mycket av vårt förtroende. Jag är för proposition med 11 aggregat."

Hans Petersson: "Jag vidhåller 11 aggregat. Det måste finnas möjligheter att bredda regeringen efter valet med centern. Ett problem vi inte har beaktat tillräckligt är svårigheterna med bevakning av kärnkraftverken. Eventuellt kommer det att väckas förslag om en särskild polisstyrka för attacker mot kärnkraftsterro-rister."¹⁵

Eric Rejdnell: "Har vi lovat en lösning med bred förankring så skall vi skapa bred förankring. Om det blir 11 eller 12 spelar mindre roll. Vi bör inte satsa på upparbetning utan en annan lösning av avfallsfrågan."

Nils Hörberg: "Jag är för 11 aggregat."

Ola Ullsten: "Varför gick folkpartiet tidigare in för 11 reaktorer? Därför att det var det antal som var på gång då beslutet togs 1975. Det var klokt att på landsmötet 1978 slå fast partiståndpunkten (= 11 reaktorer). Vi drev detta i handling. Vi vet att socialdemokraterna och moderaterna kommer att hävda sina partiståndpunkter, d.v.s. 13 eller fler. Riksdagens beslut blir bättre för oss med en 12-proposition. Det har varit för mycket kvartalstaktik. Vi lovade en bred majoritet i energifrågan."

Esse Pettersson: "Det blir problem vad vi än gör. Detta är en förtroendefråga. Kärnkraftskritiken är ett flaggskepp för framtidsrörelsen. Vi får en unik chans med en 11-linje att undvika polarisering. Säkerheten är det grundläggande."

Bonnie Bernström: "Detta är en förtroendefråga. Det 12:e aggregatet skapar en förtroendeklyfta."

(Nu har förutom partiledaren nio talare yttrat sig. Av dem är sju för en 11-linje, bara två godtar en 12-proposition.)

Karl Erik Eriksson: "Det är en förtroendefråga. Folkpartiet har ett förtroendekapital – och det är Ola! Vad sker om vi inte ger honom

den fullmakt han nu begär? Om vi inte ger Ola fullmakt blir det verkligen förtroendekris!”

Hans Lindblad: ”Förtroendet gäller att få majoritet för sin linje.”

Gabriel Romanus: ”11 leder till fortsatt strid med alla om kärnkraften. Med en 12-proposition blir frågan avgjord.”

Georg Åberg: ”Svårt att ta ställning. Energifrågan blir alltid en aggregatdebatt. Folk i partiet är nu mer rädda för kärnkraften än tidigare. Jag kände igen argumenten hos Jörgen Ullenhag och Per Gahrton. Vi vinner på att stanna vid 11, också politiskt.”

Karin Ahrlund: ”Vad gäller saken? Ett steg tillbaka. Spelar mindre roll med 11 eller 12. Synnerliga skäl enligt lagens mening kan aldrig vara en förändrad politisk vilja. Om vi lägger en proposition på 11 förlorar vi voteringen i riksdagen – och då måste vi avgå!”

Linnea Hörlén: ”Jag instämmer med Jörgen Ullenhag. Men det är viktigast att det blir punkt för kärnkraftsutbyggnaden.”

Carl Tham: Taktiken talar för att det är bättre att göra upp.”

Margot Håkansson: ”Vi måste trygga energiförsörjningen.”

Karl Erik Strömberg: ”Jag är för en 12-proposition.”

Arne Remgård (ersättare för Karl Bengtsson): ”Det finns två olika utgångspunkter: landsmötesbeslutet och regeringsförklaringen. Regeringen bör följa regeringsförklaringen, d.v.s. lägga en 12-proposition.”

Björn Molin: ”Jag är för 12.”

Esse Pettersson: ”Vi måste klara ut älvorna också!”

Sven G. Andersson: ”Jag är beredd att ändra mig. Jag inser att partiledaren måste ha ett förtroende, en fullmakt att förhandla.”

Carl Tham: ”Partistyrelsen står bakom den här uppläggningsen, med 12 reaktorer.”

Björn Molin: ”Valet mellan 11 och 12 är ingen principfråga. Gruppen är inte djupt splittrad. En stark majoritet stöder regeringen.”

Eric Hägelmark: ”Vi kan sluta debattera nu, saken är ju klar. Det skall vara en 12-proposition.”

Nils Hörberg: ”Detta är skandalöst! Jag funderar på att lämna partiet!”

Ola Ullsten: ”Vad är sakfrågan? Inte villkorslagen. Det skulle bli svårt att förklara varför man skulle lägga ut stora belopp i skadestånd etc., när man inte kan förklara varför man just skulle stoppa den 12:e reaktorn. Det finns en kabinetsfråga här! Skall vi påverka energifrågan – eller struntar vi i vad som händer i sak? Varför skulle vi låta moderaterna och socialdemokraterna diktera kärnkraftspolitiken? Här finns olika nyanser. Men gruppen är inte djupt splittrad. Vi är överens om att förbli ett regeringsparti. Minoriteten får acceptera

majoritetens ståndpunkt!”

Jan-Erik Wikström: ”Ola bör få vårt förtroende.”

Ingemar Mundebo: ”Störst förtroende vinner den som kan åstadkomma något.”

Elver Jonsson: ”Jag tycker i grunden som Nils Hörberg – men jag ställer upp för Ola. Jag godtar 12 aggregat. Sedan skall det vara stopp för kärnkraften.”

Göte Pettersson: ”Det finns en spänning mellan landsmötets beslut och regeringsförklaringen. Regeringsförklaringens hårda bindning är besvärlig att komma förbi. Det borde gå att försvara en 12-linje också.”

Per Gahrton: ”Sakargumenten som Ola talar om fanns i november också då landsmötet sammanträdde. Ni talar om att föra förhandlingar. Vilka förhandlingar? De andra partierna vet ju redan att det blir 12 efter det som händer här nu! Ni talar om förtroendet för Ola, ni hotar med att statsministern skulle avgå. Men vi har olika utgångspunkter. Regeringsförklaringen var för bred uppslutning *bland folket* – glöm inte det. Vi har alltså helt olika perspektiv – om det skall vara bred uppslutning här i riksdagen eller bland folket bakom energipolitiken. Vi *är* djupt splittrade. Kan man då frånga partilinjerna?”

Ola Ullsten: ”Frågan är om vi skall fortsätta att regera eller ej! I sak behöver vi de 12 aggregaten för vår energiförsörjning. Och vi har inte råd med skadestånd. I sak är det riktiga att vi satsar på 12 reaktorer.”

Sammanträdet har varit stormigt. Jag och Nils Hörberg är kanske mest upprörda, ropar om svek och skandal. Det är helt klart att partiledaren mer eller mindre förtäckt hotat med att avgå om han inte får gruppens stöd. Karl Erik Erikssons inlägg innebär ett förtydligande av Ola Ullstens mera kryptiska uttryckssätt. Efter detta ultimatum händer fler saker: Ledamöter som tidigare tagit ställning för en 11-linje byter sida (t.ex. Sven G. Andersson). Ledamöter som suttit tysta gör korta inlägg till förmån för en 12-linje. Ola Ullstens regeringskolleger ingriper till stöd för 12-linjen. Debatten som redan från början varit präglad av taktiska synpunkter blir därefter en renodlad förtroendebatt – för eller mot partiledaren och statsministern?

Den 6 mars är det dags för en ny energidebatt i gruppen.

Carl Tham gör en föredragning: ”Det kommer att bli obalans när det gäller oljeförsörjningen omkring 1985. Det blir realprishöjning på olja. Vi måste satsa på hushållning med olja. Energisparandet är nu

inte effektivt. Några åtgärder: en utredning om en energihushållningslag för industrin, höjd beskattning på olja med 4:-/m³. Vår prognos är en årlig förändring av oljekonsumtionen på mellan minus 0,4 och plus 1,0 procent till 1990 i världen som helhet. I Västeuropa blir det en ökning med 2,5–3 procent. Detta är en mycket ambitiös målsättning. Vi måste ha samverkan mellan staten och oljebolagen. Spotmarknadsandelen har ökat 1974–77 från 20 till 27 procent. Det betyder en minskad försörjningstrygghet. Skall vi satsa på gas? Sydgasprojektet kostar 763 miljoner kronor i investering, Västgasprojektet 2 835 miljoner kronor. Det leder till ökat importberoende, ingen ökad försörjningstrygghet. Det totala stödet till gasprojekten skulle gå upp till mellan 1,5 och 4,5 miljarder kronor. Vi säger nej till Sydgas- och Västgasprojekten. Däremot måste vi ta en viss ökning av kolutnyttjandet. Torv kan vi använda så att det ger 5–10 TWh. Skogsavfall, lövved kan ge 12–20 TWh. Vi lägger tonvikt vid förnybara energikällor: Ett solvärmeprogram (SOL-85). Vi säger nej till de 4 outbyggda älvarna, men satsar på småkraftverk bl.a. genom en laglig skyldighet att ta emot deras elenergi. Kärnkraften byggs ut till högst 12 aggregat. Vi satsar på fjärrvärme, hetvattnet från Barsebäck skall utnyttjas för Malmö–Lund. Just nu har vi ett överskott på elenergi. Men utan nya kärnkraftsaggregat blir det kris 1983. 1985 kommer O3 och F3 i drift. Oljeberoendet blir stort under 1980-talet. Den här propositionen är förankrad hos socialdemokraterna och moderaterna. Vi är överens om punkt efter 12 kärnkraftsaggregat, om folkomröstning innan vi eventuellt går vidare därutöver med kärnkraften, men nej till folkomröstning nu.”

Eric Enlund tar upp sambandet mellan laddningsbeslut i Statens kärnkraftsinspektion och energipropositionen. Jag har antecknat: ”Fel tidsföljd.” Carl Tham påpekar att SKI fattar beslut i mars om laddningstillstånd. Han erkänner: ”Om det blir negativt förändras hela saken, det har vi inte hunnit planera för.” Kerstin Anér vill veta hur stor andel av resurserna som satsas på kärnkraft resp. förnyelsebara energikällor. Carl Tham blir upprörd: Skilj på investeringar och driftskostnader! Lite hederlighet får man begära av centern! Kärnkraft är billigare än all annan elenergi utom vattenkraft. Vi satsar ju en miljard under en treårsperiod på solenergi m.m.!

Den 13/3 diskuteras det allmänna läget bl.a. mot bakgrund av det växande folkomröstningskravet.

Den 3/4 har olyckan i Harrisburg inträffat.

Ola Ullsten inleder: ”Vad handlar debatten om? För det första folkomröstningsdebatten. Vilka skulle alternativen vara? Ett nej som

inte är nej utan ja till 10 reaktorer. Och ett ja som skulle vara OK till utbyggnad utan gräns. Regeringens förslag skulle inte finnas med. En sådan folkomröstning skulle ju inte handla om ja eller nej till kärnkraft. För det andra SKI. Skrivelsen med ansökan om laddning kom till regeringen i går. Regeringsbeslutet är inte ett laddningsbeslut utan en tolkning av villkorslagen. Nu stänger man dessutom Ringhals 1 p.g.a. defekter. För det tredje Harrisburg. Man kan inte dra några slutsatser. Kanske visar det sig att det inte var så farligt.”

(I mina anteckningar finns kommentaren: Om folkomröstning – det är riksdagen som formulerar frågorna! Om SKI och Ringhals – ökar det förtroendet, först skulle man inte stänga, sedan stängde man? Om Harrisburg – men det har ju redan hänt saker!)

Carl Tham: ”Det är inte någon kritisk situation i Harrisburg. Gasbubblan beror på reaktorns konstruktion. Ingenting talar för att en enda skada har uppstått. Men ingen har bestritt att det som hänt kunde hända.”

Bernt Ekinge: ”Jag stöder partiordföranden. Nej till folkomröstning. Det skulle visa att vi är skakade. Namninsamlarna är osäkra på vad de jobbar med.”

Jörgen Ullenhag: ”Jag skall hälsa från Wilhelm Gustafsson som tycker att vi skall dra tillbaka energipropositionen och ta initiativ till en folkomröstning. Men själv stödjer jag inte det förslaget.”

Per Gahrton: ”Häromdagen i morgonekot sa Ola att vi skall ’stillad den oro’ som finns i energifrågan. Man måste fråga sig om vi inte också som förtroendevalda skall lyssna på folkets oro, kanalisera folkets oro och ta hänsyn till folkets oro! Mot den bakgrunden börjar jag alltmer betrakta en folkomröstning som oundviklig. Den skulle kunna ha tre alternativ: 1) Stopp och snabbast möjliga avveckling, 2) Stopp och modererad avveckling, ungefär som propositionen, 3) Öppet för fortsatt utbyggnad. I avvaktan på folkomröstningen skulle a) laddningsbeslutet skjutas upp, b) det energipolitiska beslutet skjutas upp. Folkomröstningen skulle kunna hållas på valdagen, vilket delvis skulle neutralisera energifrågorna i själva valrörelsen. Eller möjligen före valdagen, nu i maj/juni. Annars blir det katastrof för oss. F.ö. tänker jag åka till USA och kolla upp läget vid Harrisburg personligen.”

Eric Rejdnell: ”Jag vill ge Ola en eloge. Det vore bra att tala om att vi nu skärper säkerhetskraven. Folkomröstning nu vore politiskt självmord. Vems uppdrag åker Per Gahrton på till USA?”

Olle Wästberg: ”Fp-opinionen är oroad. Oron är en politisk faktor.

Oron kommer inte fram i partiledningens framtoning. Någon typ av åtgärder behövs, kanske partiledaröverläggningar. Vi får inte manövrera oss in i ett hörn så att vi inte senare kan ändra oss. Tänk om namninsamlingen får flera miljoner namn?"

Nils Hörberg: "Jag har informationer om att ledande socialdemokrater på allvar försöker få till stånd en omprövning av den socialdemokratiska politiken."

Margot Håkansson: "Ta det med sans. Vi måste först få veta vad som har hänt. /Till mig:/ Du får inte komma till Karlskrona och hålla något kärnkraftsanförande."

Bertil Dahlén: "Kopparberg stödjer Ola helt. Folkomröstningen skulle varit 1975. Vi kanske bör lugna oss några veckor med laddningsbeslutet."

Bonnie Bernström: "Vi får inte hamna i en återvändsgränd."

David Wirmark: "Låt oss inte gripas av panik p.g.a. namninsamlingen!"

Hans Petersson: "Jag delar Jörgen Ullenhags uppfattning."

Hugo Bergdahl: "Oro finns."

Britta Bergström: "Jag känner ingen oro!"

Karin Ahrlund: "Många folkpartister är oroliga för vad kärnkraften betyder för partiet."

Per Gahrton: "Jag åker på eget uppdrag, delvis bekostat av ett riksdagsstipendium. Är det någon som vill förbjuda mig att resa? Dessutom kommer jag att låta de skånska tidningarna veta att jag nu har krävt folkomröstning! Någon måtta får det vara."

Björn Molin: "Hur skulle vi motivera att vi ändrar vår inställning till folkomröstning? Vi kanske bör studera säkerhetsfrågorna en gång till."

Ola Ullsten: "Det är onödigt av Per Gahrton att lägga ut pengar på att åka till USA. Vi får ständigt information från USA. SKI kommer dessutom att åka dit för att se över hela saken. Vi reagerar bara på fakta. Vi skall ta reda på fakta så långt det går. Vi måste akta oss för opportunism. Det kan finnas olika motiv för en folkomröstning. Men att sätta igång folkomröstning p.g.a Harrisburg vore fel. I så fall skulle man stänga av direkt! Om det är farligt – varför då fråga folket? Vi måste regera. Låt oss fullfölja politiken, vänta-och-se-linjen är den vi skall följa nu."

Väntan blir dock inte så lång. Klockan 8.45 den 4 april har jag mina vägar förbi riksdagshuset för att hämta några papper. Jag är utkvittad och skall hålla anförande ute i landet. Jag blir ganska förbluffad över att finna riksdagsgruppen i sammanträde sedan klockan 8.00 i ett

extrasammanträde som jag inte blivit kallad till. Jag finner att en diskussion pågår där Carl Tham just argumenterar som om folkomröstning vore det mest självklara, var och en som inte inser det är en lika stor idiot som de som 16 timmar tidigare pläderade för folkomröstning!

Marianne Lundqvist (ersättare för Gabriel Romanus) viskar: "Säg för tusan inte 'vad var det jag sa!' – då kreverar de!" Hon refererar. Debatten gäller nu om folkpartiet skall fortsätta som hittills (d.v.s. vänta-och-se-linjen från dagen innan) eller ta något initiativ. Det tycks nu finnas en folkomröstningsmajoritet i riksdagen, eftersom socialdemokraterna har svängt. Skall vi göra ett utspel tillsammans med socialdemokraterna?

Wilhelm Gustafsson: "Oro är lika kraftigt argument som andra skäl! Vi bör själva vara offensiva om folkomröstningen."

Eric Rejdnell: "Skall vi skjuta på propositionen – eller falla på den?"

Holger Bergquist: "Jag är idag helt övertygad om att vi måste ha en folkomröstning."

Per Gahrton: "En folkomröstning är oundviklig. Och vi bör själva ta initiativet. Folkomröstning är inte detsamma som snabbavveckling. Varför kan man inte ha tre frågor?"

Ola Ullsten: "Vi har varit öppna. Men nu är det internt! En redogörelse för vad som sker nu är att betrakta som tjänstefel! Eventuellt skulle man kunna ställa regeringens förslag under folkomröstning före riksdagsbeslut. Centern och vi har olika energiuppfattningar. Det här blir en förtröendefråga. Det är omöjligt att gå på som planerat. Det är nödvändigt med god kontakt med socialdemokraterna för det vore en västgötaklimax om socialdemokraterna och centern fann varandra och ställde folkpartiet på undantag. Vid en eventuell folkomröstning nu kan vi gå ut med ett regeringsalternativ, det hade vi inte kunnat i oktober 1978. Vi får inte bara låta en riksdagsmajoritet driva igenom folkomröstningen. Vi bör ta initiativ till en kommission."

Riksdagsgruppen sammanträder igen kl. 13.00. Jag är inte närvarande då, men kan senare läsa i protokollet (ett av de sällsynta beslutsprotokoll som finns från ett gruppsammanträde) följande:

Kärnkraftfrågan

Ola Ullsten lämnade en redogörelse för den fortsatta utvecklingen av kärnkraftfrågan.

I debatten yttrade sig Margot Håkansson, Nils Hörberg, Karl-Erik Strömberg, Jörgen Ullenhag, Bertil Dahln, David Wirmark, Esse Pettersson, Karl Erik Eriksson, Karin Ahrlund, Gunnar Richardson, Daniel Tarschys, Eric Hägelmark, Eric Rejdnell, Marianne Lundqvist, Hans Blix, Torkel Lindahl, Björn Molin.

Ola Ullsten sammanfattade diskussionen.

Gruppen beslöt att stödja den uppläggning av energifrågans hantering som Ola Ullsten redovisat. Den innebär i korthet:

1. Behandlingen av energipropositionen i riksdagen uppskjuts. Ingen ändring i sakfrågan.
2. Villkorslagen gäller ifråga om avfallshanteringen men beslut om laddning enligt SKI:s remissyttrande bör ej ske nu.
3. En kommission tillsätts med uppgift att se över säkerhetskraven, bl.a. mot bakgrund av olyckan i Harrisburg.
4. En rådgivande folkomröstning anordnas i början av år 1980. Folkomröstningen ska gälla om kärnkraften skall ingå i landets energiförsörjning eller ej.
5. Regeringen inbjuder partierna till diskussion om formuleringar av frågorna i folkomröstningen.
6. Folkpartiet eftersträvar ett brett samförstånd i energifrågan.

Den 2/5 diskuteras de olika folkomröstningsalternativen. Ola Ullsten förordar två alternativ. Han avvisar tanken att folkpartiet skall avstå från att ta ställning för någon viss linje. För egen del är jag tveksam till Ja- och Nej-alternativ, såväl sakligt som taktiskt. Det fanns, menar jag, minst 3, kanske flera sakståndpunkter. Dessutom skulle två alternativ tvinga många folkpartister att rösta på nej-linjen även om partiet stod på ja-sidan.¹⁶

Ola Ullsten hävdar också att en nej-seger skulle innebära "större kapitalförstörelse än t.o.m. andra världskriget!"

d) Maktpolitik före idépolitik (diskussion)

När jag i efterhand granskar fp-ledningens hantering av kärnkraftsfrågan fr.o.m. valrörelsen 1976 t.o.m. folkomröstningsbeslutet 1979 är det några saker som förefaller mig värda särskild uppmärksamhet.

§ I valrörelsen 1976 gick folkpartiet ut med en klart kärnkraftskritisk profil.

§ Valresultatet var knappast färdigräknat förrän partiledningen, med Carl Tham i spetsen, avfärdade valprogrammets teser som ”punkter hit och dit” och öppet inom riksdagsgruppen utgick från att 12 reaktorer skulle tas i drift.

§ Redan i december 1977 avslöjade Per Ahlmark för mig – en av hans mångårigaste och häftigaste kritiker inom den liberala rörelsen – att han drömde om en liberal minoritetsregering. Tanken måste rimligen ha funnits hos honom själv och hos partiledningen långt tidigare.

Hur skulle det då bli möjligt att bilda en ren fp-regering? Några förutsättningar måste uppfyllas:

1. Trepartiregeringen måste spricka på ett sätt som skulle lägga skulden på någon annan än folkpartiet.

2. Socialdemokraterna måste passivt godta en fp-regering; att *båda* de övriga borgerliga partierna efter trepartiregeringens sammanbrott skulle göra det kunde man knappast på förhand räkna med.

3. För att socialdemokraterna skulle godta en fp-regering måste fp betala ett pris, dels personligt, dels politiskt.

Det var ganska klart att (s) inte kunde släppa fram Per Ahlmark till statsministerposten. Det har senare bekräftats i Dieter Strands bok ”Palme igen” (1980), där Palme apropå den interna kritiken inom (s)-partiet säger: ”Det smärtar mig in i själen. Folkpartisterna som sitter nu är ju hyggliga. Jag hade aldrig gjort det med Ahlmark! Ullsten, Tham, Mundebo – dom är ju reko personer.”¹⁷

Ahlmark avgick också i god tid före regeringskrisen 1978.

Fick folkpartiet också betala ett politiskt pris? Under riksdagsgruppens debatter kom frågan om förhandlingar med socialdemokraterna upp flera gånger. Den 10/10 frågar t.ex. Wilhelm Gustafsson: Har vi haft sonderingar ute hos socialdemokraterna? Har det skett? Vi måste få veta det i så fall! Partiledningens svar var hela tiden ett klart nej, såväl i riksdagsgruppens diskussioner, som i PM och rapporter ut till fp-folket (se ovan s. 139).

Är det sant? Uppenbarligen inte.

I Olof Peterssons bok ”Regeringsbildningen 1978” är antydningarna om fp/s-förhandlingar ganska klara. Han hävdar att Palme och Ullsten hade en telefonöverläggning på kvällen den 11/10, varvid ”Palme angav de krav som måste uppfyllas för att han skulle rekommendera sitt partis riksdagsledamöter att lägga ner sina röster”.¹⁸

Sigfrid Leijonhufvud är i "Ett fall för ministären" ännu tydligare. Han hävdar att "Ola Ullsten hade ett par telefonkontakter och träffade Olof Palme vid ett tillfälle under de följande dagarna".¹⁹ Han påstår också att Carl Tham vädjat om (s)-stöd för en fp-regering genom Hjalmar Mehr (s), ordförande i löntagarfondsutredningen, där Carl Tham var ledamot.²⁰ För egen del fick jag liknande uppgifter från olika håll. I en artikel i Svenska Dagbladet den 23/1 1980 skrev jag bl.a.:

Enligt uppgifter som jag har från flera oberoende källor, som det inte finns anledning att betvivla, ställde därför socialdemokraterna som absolut villkor för sina nedlagda röster när Ola Ullsten valdes till statsminister att fp-regeringen skulle lägga fram en energiproposition med förslag till utbyggnad av tolv reaktorer, inte elva som dittills varit den officiella fp-linjen.²¹

Ola Ullsten gick ut i bombastiska dementier: Gahrton vill skada folkpartiet!²² Och han förnekade kategoriskt alla planer på att spränga också regeringen Fälldin II (ett löfte som varade något år, till den "underbara natten" våren 1981, då folkpartiet och socialdemokraterna gjorde upp om skattepolitiken.)

Senare under 1980 utkom Dieter Strands bok "Palme igen?".

Där heter det:

Tisdag förmiddag fattade den socialdemokratiska partistyrelsens verkställande utskott sitt beslut. Sen skulle folkpartisterna informeras, "vi hade ju en uppgörelse med dom i energifrågan".²³

Det handlade alltså om den tisdag då beslutet om att genomföra en folkomröstning om kärnkraften fattades, under starkt opinionstryck från folkkampanjens namninsamling och händelserna i Harrisburg. Men vad var det för en "uppgörelse"? Palme talade med Dieter Strand om? Jag ställde frågan offentligt i en artikel i Svenska Dagbladet den 11/11 1980, där jag bl.a. påminde om Ullstens bombastiska dementier efter min tidigare artikel. Jag frågade: Vad var det för en uppgörelse som var så känslig att den måste hemlighållas också för fp:s riksdagsgrupp?

Något svar fick jag inte denna gång.

Jag tror man kan slå fast som ett odiskutabelt historiskt faktum att fp-ledningen förde regelrätta förhandlingar med socialdemokraterna under regeringskrisen 1978, att man betalade ett politiskt pris i form av klara utfästelser, främst beträffande en kärnkraftsvänlig energipolitik – och att man ljög om detta inför alla, inbegripet folkpartiets riksdagsgrupp.

För att förstå detta agerande måste man gå tjugo år tillbaka i tiden.

I Folkpartiets Ungdomsförbund kommer ett helt nytt tänkande in när Per Ahlmark väljs till förbundsordförande 1960. Den ideologiska sidan av "ungliberalismen" är relativt välkänd (bl.a. genom den uppmärksammade debattboken "Unga liberaler", 1961).²⁴ Mindre känd är den organisationssyn som snabbt gjorde FPU till en skola för elitpolitiker.

Man skulle "samla" medlemmar, "skola" dem via Politiskt Körkort och Liberal Kompass så att de blev mogna att "slussas in" i folkpartiet, där de skulle se till att "förnya, förbättra, förnygra" moderpartiet, d.v.s. bereda plats för sig själva i olika maktpositioner.²⁵

I ett PM om ledarutbildning 1966 slog man fast en mängd krav som måste ställas på en "politiker liksom t.ex. en företagsledare". Distriktsombudsmännen rekryterades som organisatörer, inte som politiska aktivister. Av 82 ombudsmän som anställdes 1959-64 hade bara 44 varit medlemmar i FPU före anställningen. Av 56 tillfrågade ombudsmän ansåg bara fyra att det politiska arbetet var det trevligaste inslaget i jobbet, resten pekade på organisatoriska uppgifter.

Hela ungdomsförbundet blev en sorts karriärstege.

I början och mitten av 60-talet började alltså folkpartiet domineras av en effektivt organiserad grupp unga maktpolitiker. Den första strategin gick ut på att tillsammans med centern skapa en icke-socialistisk majoritet (kanske ett sammanslaget parti) i mitten.²⁶ Mer eller mindre öppet talades det inom folkpartiet om en koalition av fp:s ideologi och intellektuella kapacitet och centerns organisation och medlemsmassor.

Men kring 1970 hände flera saker som förändrade bilden: Centern blev större i väljarkåren än folkpartiet. Allt fler centerpartister genomskådade fp-strategin och reagerade mot de unga liberalernas intellektuella snobberi. Vid Uppsala möte 1973 kom den öppna centerreaktionen.²⁷ Dessutom bytte moderaterna ledning och började en återhämtning. Den stora mittenstrategin som förutsatte högerens politiska utplåning och en mittenkoalition med egen riksdagsmajoritet gick i graven.

Ungefär samtidigt påbörjades en mångårig kräftgång för socialdemokraterna. Under början av 70-talet framstod framtiden alltmer politiskt otrygg ur socialdemokratisk synvinkel. 1970 års val gjorde (s)-partiet beroende av vpk-stöd, 1973 års val skapade den s k jämviktsriksdagen. 1974 ingicks Haga-överenskommelsen mellan socialdemokraterna och folkpartiet.

För en del äldre socialdemokrater, inte minst inom LO, har det

legat närmare till hands att återuppliva de röd-gröna koalitioner. Men många yngre socialdemokratiska karriärpolitiker (de s.k. magistrarna) har känt betydligt större gemenskap med "unga liberaler" som Ullsten, Mundebo, Tham. De har samma akademiska storstadbakgrund, de har på samma sätt kommit in i politiken i tidiga år via ungdomsförbunden och lärt sig allt om mygel, klättring och maktutövning under mångårig partiverksamhet på central nivå. De har samma avideologiserade pragmatiska syn på politiskt arbete. Och de känner ungefär samma sorts känslomässiga obehag inför sina naturliga samarbetspartner: folkpartisterna inför moderater och centerpartister, socialdemokraterna inför vpk-are och den "nya vänstern" i vid bemärkelse.

Troligen fattade de yngre folkpartisterna situationen i hela dess vidd långt tidigare än kollegerna inom socialdemokratin. Det var också folkpartisterna, med Ullsten, Tham & Co. i spetsen, som anlade ett långsiktigt strategiskt perspektiv på situationen. De förstod att de måste avisera fp-stöd för någon viktig s-fråga för att kunna övervinna motståndet i de djupa s-leden mot samarbete med Bertil Ohlins parti. Valet föll först på löntagarfonderna. Det var på fp-initiativ som Haga-uppgörelsen 1974 innehöll en punkt om en utredning om löntagarfonder (alltså redan före Meidner-rapporten som kom 1975!). Men den interna fp-kritiken hade underskattats. Fp-högern reagerade och Per Ahlmark tvingades "kasta löntagarfonderna i papperskorgen" under valrörelsen 1976.

Vad göra? Ullsten, Tham & Co. fann sig snabbt. Kärnkraften, naturligtvis! Med kärnkraften som katalysator skulle det efterlängttade, långsiktiga samarbetet m/Västtyskland mellan s och fp genomföras. Samarbetet mellan de båda partierna i linje 2 inför kärnkraftsomröstningen blev en etapp på vägen. Men valresultatet 1979 skapade problem. Folkpartiet försvagades. De allmänborgerliga krafterna plus andra grupper som motsatte sig s-samverkan drog det längsta strået i den interna striden. Ett viktigt avgörande föll vid det första riksdagsgruppssammanträdet efter valet 1979 (och mitt sista).

Det är den 19 september 1979 kl. 14.18 i sal nr 25 i riksdagshuset, nedre botten, i den s.k. hotelldelen. 150 personer från folkpartiets förtroenderåd, partistyrelse och riksdagsgrupp är samlade. Ola Ullsten, partiledare och fortfarande statsminister anländer. Press- och TV-fotografer är aktiva. Församlingen applåderar intensivt. Massmediarepresentanterna visas ut, regeringspartiet skall internt dryfta det nya läget efter valet som inte alls utföll så som de flesta trott och hoppats. Från SIFO-toppen under våren på 18 procent har siffran

sjunkit till bara 10,6 procent på valdagen, d.v.s. en förlust med 0,5 procentenheter från 1976.

Riksdagsgruppen har minskat med en ledamot. Läget är spänt och Karl Erik Eriksson, vice talman och TV-auktionist, vädjar till de närvarande: "Låt Ola själv sköta massmediakontakterna!" Några avvikande synpunkter vill man helst inte låta läcka ut.

Ola Ullsten inleder med att försöka muntra upp stämningen:

"Vi har inte gjort något anmärkningsvärt dåligt val, ingen anledning till stor dysterhet! I oktober 1978 låg s + vpk på plus 11 riksdagsmandat, nu har det krympt till ingenting. Vi har visat regeringsduglighet, vi har flyttat fram de liberala positionerna, vi har inte bara administrerat, vi har profilerat folkpartiet. Men 'svarta onsdagen' efter Harrisburg blev en besvikelse. Det blev dock nödvändigt med en folkomröstning. Man måste naturligtvis gratulera Gösta Bohman. Men högerpartier kan ofta vinna slag men förlora kriget. Vi kan inte fortsätta att regera utan ett klart stöd i riksdagen. Framtiden kräver samförstånd. Det är bristande logik av Olof Palme som vill att en s-regering skall få stöd av oss i opposition, men inte vice versa. Alla måste ta ansvar för hur landet styrs."

Ola Ullsten avslutar med några ord om liberal identitet och nytt partiprogram. Han har inte gett några som helst klara riktlinjer för hur han ser på regeringsfrågan. Men antydningarna kan inte gärna missförstås: Han kan tänka sig att regera vidare, utan moderater, i någon form som har stöd i riksdagen. Många fp-are har öppet talat om fortsatt fp-regering i varje fall fram till folkomröstningen. Olle Wästberg går mera rakt på sak. Han säger nej till ny trepartiregering. En samhällsekonomisk åstramning måste, säger han, förankras hos den fackliga rörelsen. Det värsta som skulle kunna hända, menar han, är nyval efter en kollapsad trepartiregering. Jörgen Ullenhag, Charlotte Branting (ordf. i kvinnoförbundet) och Peter Öhrn (ordf. i ungdomsförbundet) attackerar alla i olika tonarter moderaterna. Men sedan följer några talare med kortare avstånd till gräsrötterna. De rapporterar att de vanliga borgerliga fp-väljarna vill ha en trepartiregering.

Hans Petersson, Röstånga, ger uttryck för en vanlig uppfattning bland riksdagsledamöter "från landet":

"Partiledare har kommit och gått – men kretsen omkring dem har inte förändrats i samma omfattning. Jag hoppas nu på förändringens vind. Om känslan skulle tala, skulle vi samarbeta med socialdemokraterna. Men det går inte, vi måste satsa på en trepartiregering."

Ingemar Mundebo betonar att partiet måste ha beredskap för olika alternativ i regeringsfrågan och slår fast: "En trepartiregering är möjlig endast med mittenpolitiken som grund."

Också Hadar Cars talar varmt om mittenpolitik. Själv gör jag ett ganska hårt angrepp på hela valrörelsen, bl.a. med utgångspunkt i en revy på Klarateatern efter fp-regeringens tillträde. Där framställdes regeringen som ett gäng makthungriga portföljbärare.

"Vi har underskattat hur makthungriga vi har verkat inför väljarna. En viktig faktor var manipulationen kring regeringsskiftet 1978. Faktum är att vi inte på allvar försökt kompromissa om energin med centern, vi har varit mindre kompromissvilliga än moderaterna! Vi kompromissade med kärnkraftsvänner, inte med kärnkraftsmotståndare. Harrisburg var början till knäcken för förtroendet för att vi hade initiativet. Vi följde efter socialdemokratin! Och hela valrörelsen har vi fört som om vi vore ett statsbärande parti. Kulmen var flygbladet lördagen före valdagen med texten: 'Vår statsminister heter Ola Ullsten.' Det delade vi inte ut i Malmöhus län. Nu måste vi lyssna på rörelsen bättre, genomföra ideologisk förnyelse. Vi får inte gå ut med någon partiståndpunkt i folkomröstningen! Och inga manipulationer nu för att behålla makten. Erbjud en trepartiregering."

Efter mitt inlägg är det paus. Flera personer kommer fram och kommenterar, bl.a. Charlotte von Redlich, UD-sekreterare. ("Hon vill jaga bort Calle Tham", har jag också antecknat.)

Efter pausen fortsätter debatten med ytterligare några inlägg, varav de flesta förordar trepartiregering, innan Ola Ullsten går in igen och begär fler synpunkter. Han påminner om våra vallöften i regeringsfrågan:

1. Vi vill uppnå icke-socialistisk majoritet.
2. Vi vill bilda regering på den grunden.
3. Vi skall icke stå i vägen för en icke-socialistisk regering.
4. Det politiska innehållet skall avgöra.

Han polemiserar också mot bl.a. mig och slår fast att folkpartiet inte alls har "manipulerat", bara tagit sitt ansvar. Så skall också ske nu.

Partiet skall alltså ta sitt ansvar på samma sätt som när den första trepartiregeringen sprack. De flesta uppfattar nog inte det subtila i den formuleringen. Inte heller tolkar de Ola Ullstens rekapitulering av vallöften i regeringsfrågan riktigt som han säkert avsett. Poängen är ju att de fyra punkterna inte alls leder fram till en trepartiregering

utan är helt förenliga med flera andra regeringskombinationer.

Men från partiets borgerliga gräsrotter kommer fler vittnesmål om att "det vore odemokratiskt att nonchalera m-röstarna" och "vi får inte stjälpas en trepartiregering". Partiledningen och dess närmaste vänner ger dock ännu inte tappt.

"80 procent har inte röstat konservativt", säger Bonnie Bernström och förordar mittenregering.

Carl Tham går till angrepp mot mig för att jag 1976 agiterade mot moderatsamverkan "lika engagerat" som jag nu är för en trepartiregering.²⁸ Han fortsätter: "Folkpartiet har alltid haft problem med regeringsfrågan. Vi har tappat väljare till socialdemokraterna. De ekonomiska problemen blir inte lätta att lösa med ett starkt moderatparti, problem med LO, o.s.v. Vi måste klara folkomröstningen så att vi kan utnyttja de kärnkraftverk vi har byggt."

Kanske trepartiregering blir nödvändig – men folkpartiet har aldrig vunnit när vi samverkat med högern, hävdar Tham.

Sven G. Andersson kontrar genast med ett dåligt inlindat angrepp på Carl Tham: "Det behövs mer av naturträ kring porträttet (d.v.s. Ola Ullsten) – plast är inte så naturligt! Vi måste respektera valutslaget, vi får inte slå igen dörren för moderaterna."

Holger Bergqvist menar att det som behövs är en "bred samling i mitten" (d.v.s. fp + c + s) men erkänner att "detta är politiskt omöjligt". Talare från Småland och Norrland försöker på något sätt jämka ihop partiledningens uppenbara ovilja att avgå och gräsroternas krav på medverkan i en ny trepartiregering. "Vi kanske inte alls ska vara med i någon regering", föreslår Ernst Lövgren från Västerbotten. "Ola blir nog statsminister i en trepartiregering", tröstar Esse Pettersson från Värnamo. Men som en av de sista talarna sammanfattar Ola Ullstens förtrogne Hans Blix läget: "Vi bör avgå nu, vi kan inte stänga dörren för moderaterna."

Av totalt 34 talare har 24 uttalat sig för en trepartiregering, åtta vill säga nej till moderaterna och två har uttryckt sig oklart. Ola Ullsten vill dock ännu inte dra en lika klar slutsats av dessa besked från partifolket som Hans Blix har gjort.

"Vi skall inte försvåra regeringsbildningen – eventuellt måste vi lämna in vår avskedsansökan", medger Ullsten. Men någon klar ståndpunkt om regeringens sammansättning ger han inte uttryck för i sin avslutning. Tvärtom påminner han – som försvar mot kritik från bl.a. FPU – om att "vi har verkligen tagit avstånd från högerkrafterna, vi tog en dust med moderaterna när vi ställde dem utanför regeringen 1978".

Till slut gick det ändå inte för Ola Ullsten & Co. att klamra sig fast vid taburetterna, inte heller att motstå det allmänborgerliga gräsrotskravet inom folkpartiet på en ny trepartiregering. Men fröet till sammanbrottet våren 1981 var redan sått.

I en artikel i januari 1980 i Svenska Dagbladet – där en del av denna analys av läget gjordes – skrev jag:

För dem som är mera klarsynta borde scenariot vara uppenbart: Om folkomröstningen ger hyfsat resultat för linje 2 fixar folkpartiet på ett eller annat sätt fram en sprängning av trepartiregeringen och går därefter samman i en koalition med socialdemokraterna.²⁹

Till hälften blev denna förutsägelse infriad. ”Den underbara” natten våren 1981 mellan Rolf Wirtén och Kjell Olof Feldt ledde till att Fäldin II sprack och moderaterna lämnade regeringen. Den andra hälften då – koalitionen mellan fp och s?

Flera tecken finns som tyder på att den förbereddes som ett alternativ inför valet 1982. Redan under mittenregeringens tid fanns fler frågor än skattefrågan där samarbete skedde mer med socialdemokraterna än med moderaterna, t.ex. handläggningen av ubåtsaffären hösten 1981, u-hjälpen, den nya läroplanen och forskningspolitiken. Också beträffande stat-kyrka och kvinnlig tronföljd har samförståndet varit gott mellan mitten och socialdemokraterna.

Under valrörelsen kunde också tydliga tecken till samförstånd över blockgränsen skönjas – trots valagitationens polariserande effekt, t.ex. Thage Petersons (s) offentliga beröm för fp:s industripolitiska program, Rolf Wirténs (fp) förslag om vinstfonder för övervinster, Carl Thams positiva uttalanden om löntagarfonder m.m.

När jag för miljöpartiets räkning under 1982 års valrörelses sista vecka presenterade en rapport³⁰ som bl.a. mot bakgrund av ovanstående fakta hävdade att regeringssamarbete mellan fp och s, plus eventuellt också centern, planerades om miljöpartiet skulle få s.k. vågmästarställning, möttes det av häftiga dementier från fp-håll (men inte ett ord från s-håll).³¹ Valresultatet avförde frågan tillfälligt från dagordningen. Vilket inte hindrar att den – om folkpartiet överlever – åter kan bli aktuell.

Slutsats: Fp-ledningen har under några viktiga år utnyttjat kärnkraftsfrågan för maktpolitiska syften.

För folkpartiet är det inget principiellt nytt att hantera viktiga politiska frågor på det sättet (och sannolikt inte heller för övriga etablerade partier).

I sin doktorsavhandling om ATP-striden gör Björn Molin,

sedermåra fp-riksdagsman, fp-statsråd och – hösten 1982 – en av kandidaterna till fp-ledarskapet om Ola Ullsten hade avgått eller störtats, följande sammanfattning av folkpartiets agerande:

För folkpartiet var den parlamentariska faktorn av central betydelse – man önskade att tjänstepensionsfrågan skulle leda till regimskifte i svensk politik: i den nya regeringen skulle folkpartiet spela en central roll. För att uppnå detta regimskifte krävdes borgerlig samling och efter det att koalitionen mellan centerpartiet och socialdemokraterna upphört är folkpartiet berett till betydande eftergifter – särskilt till centern – i syfte att åstadkomma en gemensam pensionslinje för de tre borgerliga partierna. Denna grundläggande parlamentariska handlingslinje söker folkpartiet förena med en positiv inställning i sakfrågan: partiet vill förverkliga tjänstepensioneringen i någon form. Detta är folkpartiets grundläggande dilemma. Och när partiet tvingas välja mellan dessa båda grundlinjer blir det den parlamentariska faktorn som får fälla avgörandet.³²

Eller klarare uttryckt: I en konflikt mellan ett taktiskt motiv – att komma i regeringsställning, och ett ideologiskt motiv – att lösa en viktig social fråga, fick det taktiska motivet fälla utslaget för fp-politiken.

Det ledde, som alla vet, till ett kraftigt bakslag i extraalet 1958 (minus 5,6 % och förlust av 20 riksdagsmandat).

Väljarnas dom efter kärnkraftsmanipulationernas år blev inte mindre sträng. I valet 1982 halverades folkpartiet och hamnade på 5,9 % av väljarna, ungefär en tredjedel av den väljarandel som 1958 ansågs som katastrofalt låg. Man erinrar sig ordspråket: "Den som gapar efter mycket, mister ofta hela stycket..."

8. Folkpartiets riksdagsgrupp, statsfinanserna och samhällsekonomin

I en rapport om budgetarbetet inför riksdagsgruppen 23/11 1976 anges det troliga underskottet till 15–16 miljarder. Svåra nedprutningar är nödvändiga, alla äskanden uppgår till 130 miljarder, medan de beräknade inkomsterna uppgår till 110 miljarder.

Den 11/1 1977 gör Per Ahlmark en föredragning om den nya regeringens första budget:

Den socialdemokratiska oppositionen är tudelad. Å ena sidan kräver man lägre utgifter, t.ex. Sträng i Aftonbladet som säger att "Mundebo är för släpphänt med blåpennan". Å andra sidan kräver man högre statsinkomster genom höjd arbetsgivaravgift, t.ex. Palme i DN idag. Det är ett faktum att budgeten ger stimulans till sysselsättningen. Palme erkänner att det är en reformbudget.

Jag tar själv upp problemet med arbetsintensiv resp. kapitalintensiv produktion, maskinstimulanserna, hur skall man kunna trygga sysselsättningen om man beskattar arbetskraft men stimulerar maskininvesteringar i det långa loppet?

Bonnie Bernström tycker att familjepolitiken är bra; Kerstin Anér menar att det inte kommer att bli någon konstruktiv opposition, "vi får vara vår egen opposition". Karl Erik Eriksson är kritisk, menar att "varje svensk drabbas av någon pålaga", t.ex. bilskatter och TV-avgifter.

Den 15/2 förs en något förvirrad näringspolitisk debatt, bl.a. mot bakgrund av den uppmärksammade krisen hos LM:s fabrik i Olofström.

Per Ahlmark menar att socialdemokraterna har hotet om socialism i bakfickan. Fp måste säga nej till lagstiftning mot nedläggningar. Flera talare menar att krisen är överdriven, att det inte är så lätt med styrmedel (bl.a. David Wirmark, Sven G. Andersson).

Men andra efterlyser mer av långsiktig näringslivsstrategi. Hans Lindblad undrar vilka branscher som skall satsas på på 15 års sikt.

Erik Ärlebrandt undrar vilka företag samhället skall satsa på. Rune Ångström kritiserar LM, Holger Bergqvist anser att selektivt stöd behövs. Carl Tham menar att företagen har övertaget och att det är en myt att det blir mindre selektivitet i näringspolitiken med en borgerlig regering. Löntagarfondsfrågan är central, menar han, för att strukturomvandlingen skall kunna ske med löntagarnas samtycke.

Han får kritik av Eric Enlund och delvis också av Per Ahlmark som slår fast att "politiker skall inte välja framtidsbranscher".

Den 19/4 gör Per Ahlmark en föredragning. Det ekonomiska läget är kärtvt, men oppositionen kommer bara med fraser. Flera krishärdar är uppklarade, t.ex. Olofström. 25-kronan har blivit ett botemedel mot masspermitteringar.¹ Åtstramningspaketet har haft effekt. Men vi lever i ett konfrontationsklimat, socialdemokraterna skäller på allt som rör sig. Vi trodde att vi skulle godtas som progressiva, men det var ett misstag, socialdemokraterna känner sig hotade, därför måste vi slås ner.

Den 26/4 föredras kompletteringspropositionen av Sten Westerberg. Den möts av kritik från flera håll, själv anser jag att besparingarna mer borde haft tyngdpunkt uppåt och på energin, Nils Hörberg tycker att det är fantasilöst. Carl Tham svarar att detta inte är sista chansen att strama åt. Sten Westerberg spår att budgetunderskottet för 1978/79 blir 18–19 miljarder kronor.

1/6 inleder Per Ahlmark med att förklara att läget är radikalt annorlunda än före valet. Folkpartiet har velat ha en samförståndsregering, men socialdemokraterna har förfallit till nej-sägande. Liberala förslag har satt sin prägel på politiken.

Percy Bargholz redogör för ett antal skatteutredningar. Några målsättningar: 1) Inflationsskydd, 2) Att moderera effekterna av kommunalskatternas höjning, 3) Planmässig sänkning av marginalskatterna. Pensionärsskatten vållar problem och det finns ingen majoritet i företagsskatteberedningen för differentierade arbetsgivaravgifter (som fp föreslagit genom att fem anställda i varje företag skulle befrias från den allmänna arbetsgivaravgiften).

Nils Hörberg och Margot Håkansson tar upp frågan om lyxskatter. Ingemar Mundebo svarar att punktskatter inte ger så mycket, inte spelar någon roll i det stora. Eventuellt kan han tänka sig beskattning av fritidsbåtar, "vi kan lägga på sådana skatter men de skapar inte balans".

Per Ahlmark: "Det finns fyra otrevligheter: 1) Det blir rejält höjd moms, 2) Höjda kommunalskatter, 3) Begränsad offentlig utgifts-

expansion, 4) Mindre att dela på för privat konsumtionsökning. Folkpartiet bör då driva följande krav: 1) Sänkt marginalsatt (p.g.a. den höga marginalsattens effekt i form av skatteflykt, sämre skattemoral, avdragshets), 2) Differentierade arbetsgivaravgifter, viktigt att hålla fast vid löften, 'politik får inte bli en tävlan mellan skojare'."

Holger Bergqvist säger OK till punktskatter, men inte av finansiella skäl. Sven G. Andersson däremot vill helt avskriva tanken på speciella punktskatter eftersom de leder till "konsumtionsflykt". Percy Bargholz upprepar att punktskatter inte ger mycket.

Den 4/10 1977 inför riksdagens öppnande gör Per Ahlmark en föredragning om det allmänna ekonomiska läget: Sysselsättningen är nu totalt 4,1 miljoner förvärvsarbetande. Ökning har särskilt skett bland kvinnor över 25 år. Ett par hundratusen i sysselsättning genom arbetsmarknadspolitik.

"Det krävs samverkan inom landet – det blir lite över för de yrkesverksamma grupperna. Reallönesänkning för stora grupper nästa år. Det är första gången vi står inför ett par år med reallönesänkningar. Vi måste motverka polarisering, som t.ex. Metalls resp. SAF:s kongresser."

Enstaka gruppmedlemmar reagerar med detaljfrågor, t.ex. Eric Rejdnell som frågar vilka vägar som skall byggas.

Den 19/10 1977 gör Bengt Westerberg från samordningskansliet en längre föredragning för riksdagsgruppen om det allmänna ekonomiska läget, med utgångspunkt i följande stolpar:

Stolpar vid föredragning inför folkpartiets riksdagsgrupp den 19 oktober 1977

1. *Tre problem:*

- internationell lågkonjunktur
- kostnadsläget i Sverige
- strukturproblem

2. *Internationell lågkonjunktur*

Började i samband med oljekrisen.

Längsta och djupaste sedan 1930-talet.

Inflationsbekämpning främst i bl.a. Västtyskland.

Flera gånger trott på uppgång, ännu i våras.

Ingen uppgång under 1978, i varje fall inte under första halvåret.

KI tror nu på en långsam, men successivt växande, uppgång.

Avgörande för konjunkturförloppet är näringslivets fasta investeringar.

För uppgång talar: låg inflation, ökat kapacitetsutnyttjande genom företagna stimulansåtgärder, låg investeringsaktivitet under en följd av år gör att behov av en expansion successivt uppkommer, kanske också psykologisk effekt av god konjunktur i USA.

3. *Kostnadsläget*

1975–1976 steg relativa lönekostnaderna med ca 20 % jämfört med viktigaste konkurrentländerna.

Orsaker: avtalsmässiga nettolöneökningar, marginalsatser, löneglidning, arbetsgivaravgifter.

Alla parter gjorde felaktig bedömning av utvecklingen.

Dessutom: övervinstdébat p.g.a. utebliven revalvering 1973 då D-marken skrevs upp ca 15 %.

Förloste marknadsandelar på export- och hemmamarknaden. Motsvarar enligt KI halva bytesbalansunderskottet.

Full effekt efter flera år (ca fyra).

(s) förnekade länge kostnadsproblemet. C-J Åberg i A-pressen i somras: "borgerlig myt".

Om deras förslag genomförts hade det varit värre:

- höjda arbetsgivaravgifter
- uteblivna marginalsatser
- ingen devalvering.

Oklart var de står i dag.

Uppenbart att kostnadskrisen är en realitet.

Svältkur skulle ta för lång tid.

Devalvering med sammanlagt 15 % effektivt.

Tagit igen en stor del av snedvridningen.

Effekt såvitt kan bedömas positiv.

4. *Strukturproblem*

Flera branscher: varvs, stål, teko, gruv.

Beror på hårdnande internationell konkurrens.

I vissa fall små utsikter till återhämtning:

Socialt acceptabel avveckling eller nedskärning (varv) eller produktion på beredskapsnivå (teko). I andra fall strukturrationaliseringar för att få fram konkurrenskraftiga enheter (stål, gruvor). Förslag kommer om stål, teko, gruvor.

Ett annat strukturproblem: småföretagen. Många slagits ut, för liten nyetablering.

Småföretagspropp med bl.a.

- förbättrad kreditförsörjning
- förbättrad företagsservice
- ökad satsning på exportfrämjande
- lindrigare kapitalbeskattning.

Ett tredje problem: för liten satsning på FoU.

Satsning aviseras troligen i budgeten.

FoU-prop. under våren.

Stimulans till nyetablering m.m. i småföretagsprop.

Socialisering? Bara om alternativet är att inget svensk företag kan överleva.

(s) pekat på problem. Strukturfond som växer i snabb takt. Ändå mindre än vad vi kommer att satsa.

5. *Framtiden*

Genom devalveringen och struktursatsningar lagt grunden för en gynnsammare utveckling.

Nu viktigt få ned inflationen och förhindra ny kostnadskris. Kräver återhållsamhet.

Regeringens bidrag: arbetsgivaravgifterna höjs inte under de närmaste åren, skatteskalor för att underlätta avtalsförhandlingarna. (Statsrådslönerna.) Också önskan att förhindra snabb ökning av bytesbalansunderskottet talar för återhållsamhet. Även med måttlig lönekostnadsökning 1978 tror KI på 18 mrd kr.

(s) talar om återhållsamhet men har inte konkret angivit hur. Kritiserar återhållsamhetens fördelningsprofil.

Motargument:

- sysselsättningen
- pensionärerna och barnfamiljerna
- långtidssjukvården, åldringsvården, barnomsorgen.

Expansionister (Lindbeck, Lundberg & Co) förordar sänkt arbetsgivaravgift med kanske 10 %.

Motargument:

- påspädning i S-sektorn (kommunerna bl.a.)
- försämrade bytesbalans som bör undvikas m.h.t. ekonomiskt oberoende, räntekostnader, spekulationsrisk.

Vidare: De förutsätter att vi lånar till investeringar men vi lånar till konsumtion.

Problem med löntagarna.

6. *Avslutning*

Svår uppgift framför oss: Få ned inflationstakt och bytesbalansunderskott med bibehållande av full sysselsättning.

Grunden lagd genom devalvering – nu krävs återhållsamhet och solidaritet med svaga grupper.

Om vi inte lyckas engelsk eller dansk situation.

Om vi lyckas kan vi ha lagt grunden till en gynnsammare utveckling på 1980-talet.

Något av ett vägval, men politik är att välja. Eller som Stagnelius uttryckte det i "Suckarnas mystär".

Bengt Westbergs föredragning utlöser en ganska lång debatt. Olle Wästberg inleder med ett "profilanförande" för en mer expansiv politik i traditionell keynesiansk anda. Han menar att regeringen visserligen kommer att tala om återhållsamhet, men i verkligheten expandera. Denna motsättning mellan ord och handling anser han allvarlig, det betyder att statsfinanserna kommer att få ett icke-styrt underskott. Det är bättre med ett styrt, planerat underskott.

Flera talare, bl.a. Sven G. Andersson, Björn Molin och Holger Bergqvist protesterar mot Olle Wästbergs inlägg. Olle återkommer och hävdar att svag hemmamarknad är grunden till problemen och att åtstramning hotar hemmamarknaden. Han får medhåll av Karin Ahrland.

Jag gör ett inlägg där jag återkommer till en gammal "käpphäst", att sysselsättningen inte kan tryggas om mekaniseringen etc. fortsätter. Bengt Westberg menar att satsning på arbetsintensiv produktion försvårar exporten. Därför måste sysselsättningsexpansionen ske inom den offentliga sektorn.

Ingemar Mundebo gör en översikt över budgetutfallen och budgetprognoserna sedan regeringsskiftet (se tabell nedan).

76/77	77/78	77/78	78/79
utfall	propositionens prognos	prognos okt. -77	petitor
- 10,4 mdkr	- 13,8 mdkr	- 24,3 mdkr	- 35 mdkr (= 6-7 % av BNP, borde vara 4-4,5 %)

Hur klara detta? Inkomster: Den enda post som kan få betydelse är momsens. Utgifter: Plus 15 mdkr behövs för gjorda åtaganden. Jag är orolig för den offentliga sektorn.

Daniel Tarschys: "Vi måste kunna ompröva befintlig verksamhet."

Per Gahrton: Jag tycker mig skönja en motsättning mellan Ingemar och Bengt Westerberg om sysselsättningen, Bengt vill öka offentlig sysselsättning, men enligt Ingemar finns det inga resurser för det."

Några talare föreslår nedskärningsobjekt. Karl Erik Strömberg vill

skära ner på statsapparaten, Björn Molin på försvaret. Björn Molin vill dessutom avstå från att sänka arbetsgivaravgiften för att undvika ett underskott på 24 mdkr under det innevarande budgetåret. Olle Wästberg vidhåller att han inte är oroad av budgetunderskottet. Han vill ha kostnadsfria reformer, t.ex. stopp för investeringar i Sydafrika, kortare arbetstid. Rune Ångström pläderar för den gamla 60-talsmodellens pånyttfödelse: "Industrin måste göras effektivare så att vi kan sälja så att den offentliga sektorn kan betalas."

Karl Bengtsson föreslår att försvarets 5-årsplanering överförs till andra sektorer – det utgör stimulans för hög kvalitet och säkra leveranstider.

Bernt Ekinge varnar för att budgetunderskottet ger kommunerna expansionsmöjligheter, pläderar för samordning av statlig och kommunal skatt. Esse Pettersson instämmer i kravet på "enhets-skatt".

Ingemar Mundebo: "Vi måste planera nu för förändringar på 80-talet. Försvaret har klarat att leva inom sin ram, få är lika effektiva. Ett förslag – att varje statsråd får 10 % om året att sköta själv, bort från budgetautomatiken. Tanken på kommunalt skattetak växer, men inte nu."

Den 22/11 rapporterar Percy Bargholz om skatteutredningarna som kommer att offentliggöras 30/11, 8/12 och 13/12. 1972 års skatteutredning föreslår inflationsskydd, vissa marginalskaattelättnader till en realkostnad av 2,5 mdkr + 6,5 mdkr. Detta skall finansieras genom höjd moms med 1,2 % 1979. Kommunalekonomiska utredningen lämnar förslag som skulle kosta 2,5 mdkr för staten – utan finansieringsförslag. Företagsskatteberedningen föreslår att endast staten skall ta ut bolagsskatt enligt oförändrad skattesats, 55 %.

6/12 redovisar Ingemar Mundebo svårigheter i budgetarbetet. Det blir alltför stort underskott. Men vad finns för inkomstmöjligheter? Inkomstskatter? Nej. Moms? Nej, inte i januaribudgeten. Arbetsgivaravgifter? Nej. Punktskatter? Eventuellt bensinskatten, eventuellt också kraftig höjning av kilometerskatten (för dieselfordon). Också höjningar av vägtrafikbeskattningen och stämpelskatten är tänkbara. Alkoholskatten? Jo, men "den främsta konsumtionsutvecklingen ligger på hembränningsidan". Charteravgift? Båtskatt? Det förutsätter registreringssystem. Bilförmånerna kan beskattas.

Carl Tham gör en principiell invändning: Fp är ju mot punktskatter. Han får medhåll av Ola Ullsten och Margot Håkansson. Nils Hörberg lägger fram konkreta förslag: 25 öre på bensinen ger 1 mdkr, 3 öre på energiskatten 1 mdkr, 25 kr på en hela brännvin (så att priset

blir 100 kronor) ger 2 mdkr, alltså totalt 4 mdkr.

Olle Wästberg går på sin linje sedan tidigare budgetdebatter och betonar att det inte går att göra så mycket åt budgeten nu, behovet av åtstramning är litet, t.o.m. skadligt.

För egen del säger jag ja till bensinskatt, stämpelavgift, bils katt, nej till charteravgift (med tanke på risk för överföring från Sturup till Kastrup av flygchartertrafiken). Bonnie Bernström vill inte ha skatt på barnfamiljer, Karl Erik Eriksson varnar för höjningar av drivmedelsskatten med tanke på glesbygdsbefolkningen, Jörgen Ullenhag säger ja till bils katt, nej till bensinskatt.

Carl Tham gör ett aggressivt angrepp på Nils Hörberg (som beträffande energipolitiken är den mest kritiske mot Thams agerande): "Nils Hörberg har fel på alla punkter. Meningarna är delade om vad som är onyttigt konsumtion. Vi kan ju inte ha prohibitiva spritskatter! Folkpartiet har ju redan en gång spruckit på förbudsfrågan."

Ingegård Fränkel tycker att båtskatt vore rättvist. Gabriel Romanus undrar när vi får diskutera budgetens utgiftssida. Sten Westerberg är för bensinskatt eftersom det gynnar SJ och inte drabbar arbetsresor som är avdragsgilla. Spritskatten tycker han inte kan höjas så mycket p.g.a. devalveringen. Daniel Tarschys anser att bensinskatten drabbar storstäderna mest.

Nils Hörberg deklarerar att han inte röstar för höjd moms under det närmaste året om inte punktskatterna först höjs.

Den 10/1 1978 drar Ingemar Mundebo budgeten inför gruppen. Underskottet är, erkänner han, tecken på bekymmer men är fortfarande möjligt att hantera under flera år, särskilt om man jämför med alternativen, d.v.s. skattehöjningar eller utgiftsminskningar. Intetdera är bra, menar han, och slår fast att budgetens huvudlinjer är: 1) Att återställa balansen, 2) att trygga jobben, 3) att bevara den sociala tryggheten. "Det är faktiskt en stram budget", hävdar han.

Den 17/1 kommer punktskatterna upp igen i gruppen. Sten Westerberg föredrar ett förslag om höjning av bils katten och införande av charteravgift. Jag frågar om överströmningen till Kastrup, men får besked om att danskarna troligen kommer att höja sin avgift och anpassa den till den svenska.

Sysselsättningen är föremål för en diskussion den 14/2 1978. Per Ahlmark anser att läget inte är så allvarligt – jämfört med tidigare ingen ökning av arbetslösheten för kvinnor och ungdomar. Nya åtgärder kommer: beredskapsarbeten, beställningar etc. Den kvinnliga förvärvsintensiteten var 1968 54 %, 1978 70 %. Nu är det bara

6 % skillnad mellan manlig och kvinnlig förvärvsintensitet.

Eric Rejdnell hävdar att det statliga varvsstödet hotar Oskarshamnsvarvet, jag kritiserar bristen på näringspolitik, Daniel Tarschys instämmer med mig, Holger Bergqvist instämmer också, menar att stöd till vissa företag skadar andra, ofta är det statliga stödet "dödens medicin". Holger Bergqvist hävdar att han "kan peka ut fem tekoföretag som hotas p.g.a. stöd till andra".

Olle Wästberg menar att beredskapen för näringspolitisk debatt är dålig, förstatliganden utlöser förstatliganden, det är otrevligt om vi inte har några näringspolitiska riktlinjer. Det blir dyrare och dyrare att bedriva näringspolitik modell Åsling. Risk att arbetslösheten kommer att öka. Också Nils Hörberg vill understryka allvaret i att regeringen saknar näringspolitik. David Wirmark frågar när vi skall acceptera omstruktureringen i näringslivet. Sven G. Andersson menar att bitarna i ett näringslivsprogram håller på att komma. Per Ahlmark undrar: "Vad är en sammanhängande näringspolitik? Hur får man sammanhang mellan handelsstål och teko?"

En på förhand inplanerad allmän näringspolitisk debatt äger rum den 9/5. Ola Ullsten sammanfattar den kritik som riktats mot regeringens näringspolitik: 1) Den selektiva politiken påstås vara ett hot mot marknadsekonomin, 2) Stödet till krisbranscher påstås utgöra hot mot framgångsrika företag, 3) Överlag påstås det att regeringen saknar näringspolitisk strategi. Regeringens svar är: OK – men vi är tre partier, det är inte alltid lätt att förena. I första hand är det dessutom företagets sak att reagera på marknaden. Tidigare försök till mer aktiv näringspolitik har inte varit storstilade, t.ex. Stålverk 80. Olle Wästberg invänder att det behövs en plan, kanske en särskild krisföretagsförvaltning.

Jag kritiserar liberala dogmer, frihandel, antifusioner, solidarisk lönepolitik och lägger i stora drag fram den modell som jag senare presenterat i boken "Sverige utan hopp?" (1979).²

Den 30/5 är det dags för en blick in i budgetframtiden igen. Ingemar Mundebo redovisar att långsiktigsbudgeten spår ett underskott 79/80 på 38 mdkr. Hur stort skall saldot vara? Vill vi ha en reformbudget? En sparsamhetsbudget?

Den 31/5 fortsätter budgetdiskussionen. Ingemar Mundebo menar att vi sitter fast i en låsning. Det är omöjligt att skaffa fler inkomster, omöjligt att skära ner utgifter. Ola Ullsten medger att läget är kärvt. Jag påpekar att läget enligt Ingemar är låst och frågar: Vad säger att underskottet är lagom just nu? Vilken skada gör 10 mdkr mer i underskott? Vad har avgjort det? En samhällsekonomisk analys?

Gabriel Romanus understryker att barn och gamla skall skyddas:

”Undvik småttiga inskränkningar typ 25 miljoner kronor till fritid, anslag till dövblindas tidskrift och liknande.”

Jag ankom klockan 21.30 p.g.a. narkotikadebatt i kammaren. Jag har antecknat: ”Allm. tryckt stämning p.g.a. läget.”

Riksdagsgruppen samlas efter sommaren redan den 24/8 för genomgång av bl.a. det allmänna ekonomiska läget. Bengt Westerberg inleder med en översikt.

Det ekonomiska läget

Den pågående ekonomisk-politiska debatten domineras av fem frågor: handelsbalansen, industriinvesteringarna, bostadsbyggandet, den privata konsumtionen och arbetslösheten. Några kortfattade kommentarer om dessa ska här göras.

1. Handelsbalansen

I den reviderade finansplanen från maj antogs att handelsbalansen i år skulle uppvisa ett överskott på knappt en mrd kr. Utvecklingen hittills i år har varit bättre än vad som förutsågs i maj. Under årets sju första månader var överskottet ca 4 mrd kr, vilket kan jämföras med ett underskott i fjol på drygt 2,7 mrd kr. Det innebär således en förbättring med drygt 6,7 mrd kr. Utfallet beror både på en större ökning av exportvolymen än väntat och på en större importminskning. Exportökningen innebär av allt att döma att Sverige återvunnit marknadsandelar, främst för trävaror, papper och massa samt järn och stål. Under andra halvåret kan man nu räkna med en viss försvagning av utvecklingen av handelsbalansen, i första hand därför att importen väntas öka när industrins produktion och den privata konsumtionen åter går uppåt. Det är svårt att nu förutsäga vilket resultat som kan uppnås för hela året men det torde utan vidare stå klart att det blir bättre än vad som förutsågs i den reviderade finansplanen.

2. Industriinvesteringarna

Orderingången har varit god för industrin under 1978. Den har hittills framför allt möjliggjort en oväntat snabb lageravveckling, medan industriproduktionen fortsatt att sjunka under första halvåret. Det förefaller dock som om produktionen nu kommer att öka igen efter att oavbrutet ha minskat i flera år. Alltjämt finns emellertid i stora delar av industrin outnyttjad kapacitet vilket gör att det dröjer ett tag innan man får effekt på investeringar och sysselsättning. Industriinvesteringarna kan väntas minska med cirka 12 procent i år. En del ekonomer har föreslagit att investeringarna borde stimuleras men det torde vara svårt att uppnå några påtagliga resultat innan kapacitetsutnyttjandet och lönsamheten förbättrats ytterligare. Socialdemokraterna har föreslagit en strukturfond för att stimulera investeringarna. Problemet är emellertid inte svårigheten att finansiera projekt utan framför allt lågt kapacitetsutnyttjande och dålig lönsamhet. Följdriktigt har ju opposi-

tionen också avstått från att tala om till vad strukturfondens pengar ska användas.

3. *Bostadsbyggandet*

Regeringen har angivit att målet för 1978 är inemot 60 000 lägenheter. Enligt bostadsstyrelsens bedömning bör det målet kunna klaras trots att igångsättningen under första halvåret blev något svagare än väntat. Ökningen var under januari-juni cirka 9 procent vilket innebär att det krävs en ökning på närmare 20 procent under andra halvåret för att målet ska klaras. Regeringen överväger just nu ytterligare stimulansåtgärder.

Det offentliga byggandet kommer att ökas kraftigt under hösten för att möta arbetslösheten bland byggnadsarbetare som är hög i praktiskt taget alla län.

4. *Den privata konsumtionen*

Den privata konsumtionen gick under första halvåret ned cirka fyra procent jämfört med samma tid i fjol. Det var något mer än väntat. En uppgång i konsumtionen är dock att vänta under andra halvåret då realinkomsterna stiger med ett par procent. Det beror bl.a. på att avtalen blev klara ganska sent och att prisstegringstakten nu avtagit kraftigt. En viss konsumtionsstimulans har satts in genom kreditlättnader för bl.a. ombyggnader och reparationer. Från årsskiftet stimuleras konsumtionen ytterligare genom bl.a. skatteomläggningen och de redan färdiga avtalen. Då höjs också bostadsbidragen. Under 1979 kommer också barnbidragen att höjas. Mot den här bakgrunden finns det knappast anledning att nu gå in med ytterligare stimulansåtgärder.

Den slutsatsen förstärks av det förhållandet att ev. stimulanser kan sättas in först ganska sent på året då alltså stimulanserna från årsskiftet ändå är nära förestående.

5. *Arbetslösheten*

Arbetslösheten har ökat något i år jämfört med 1977. I juli uppgick arbetslösheten till 2,2 procent. Det är visserligen lägre än under de värsta månaderna 1971-73 men högre än någon julisiffra under senare år. Samtidigt är det viktigt att notera att antalet sysselsatta i juli i år var rekordhøgt, eller 4,26 milj. personer. Det ligger 100 000 över motsvarande siffra 1976 - 50 000 över fjolårets. Det stora problemet just nu är ungdomsarbetslösheten som ligger høgt i år och som steg kraftigt i juli. Ökningen i juli berodde bl.a. på att antalet beredskapsarbeten minskade ovanligt kraftigt mellan maj och juli och troligen också på att osäkerheten om intagningen på olika skolor varit osedvanligt stor vilket gjort att många kan ha anmält sig som arbetssökande för säkerhets skull.

Genom de generösa insatser som gjordes kommer sysselsättningsläget så småningom att förbättras men under hösten och våren blir det av allt att döma fortsatt kärvt. Den enda möjligheten att hålla tillbaka

arbetslösheten då är att fortsätta att satsa på arbetsmarknadspolitiken. Regeringen kommer inom kort att besluta om ett ökat offentligt byggande och i september följer ytterligare åtgärder för bl.a. ungdomar.

Ola Ullsten tillägger:

Prisnivån blir i december i år eventuellt 1–1,5% under 7,25 – alltså den gräns som fastställs i avtalet. Det betyder i så fall en realförbättring av köpkraften. Det finns risk för stora krav på hyreshöjningar, i storleksordningen 15–20%. Det blir konsumtionsstimulanser till barnfamiljerna genom en barnbidragshöjning 1979. Risk för bostadsbrist, stimulanser diskuteras i regeringen.

Jag tar bl.a. upp bostadsbidragens urholkning. Regeringen måste agera om det blir stora hyreshöjningar. Jag hävdar också att de ekonomiska frågorna måste betraktas på minst tre nivåer: samhälls-ekonomin, statsfinanserna och individnivå. Det finns behov av en sammanställning av ekonomin också på individnivå.

Ola Ullsten: "Kanske vi skulle ta till en relativt rejäl marginalska-tesänkning."

Sven G. Andersson säger nej till konsumtionsstimulanser, Nils Hörberg vill ha högre energiskatt, inte löneskatt. Britta Bergström invänder att sociala avgifter inte är någon löneskatt. Björn Molin menar att vi måste låta vår ekonomiska politik fortsätta ostört, den har varit mer framgångsrik än vi vågat hoppas.

David Wirmark protesterar: "Det låter som om vi fört en lycklig politik. Men om det låga kapacitetsutnyttjandet och de låga investeringarna fortsätter, då får vi trovärdighetsproblem. Eventuellt skulle vi ta till momssänkning."

Sven G. Andersson: "Det är en politisk grej – folk tror att de har fått det sämre, men det är inte sant." Margot Håkansson instämmer med Britta Bergström och menar att vi "skall inte plocka i de sociala avgifterna".

Ingemar Mundebo: "Det finns ingen tendens till ökat arbetskraftsbehov. 12 000 varsel går ut i höst. Byggaktiviteten är sämre nu än i fjor. Inom varuhandeln är det risk för explosion i friställningar om efterfrågan sjunker. Vilka åtgärder stimulerar verkligen fram industriinvesteringar? Ingen har fantasi nog att hitta på det."

Birgit Friggebo: "Socialdemokraterna påstår att det råder bostadsbrist och byggarbetslöshet. Men vi har inga uppvaktningar nu om ökade ramar (som det var gott om på 60-talet). Det betyder att riksdagen har ställt tillräckliga resurser till förfogande. Vissa

stimulanser kommer ändå i höst, bl.a. för att sänka kostnaderna i nyproduktionen. Socialdemokraterna vill ha ökning av flerfamiljshusen från 15 000 till 30 000. Men det finns ingen stadsplanering för detta.”

Den 15/12 1978 har gruppen en diskussion om regeringens s.k. stimulanspaketets behandling i utskotten. Det nya läget (d.v.s. fp-regeringen) återspeglas klart. I finansutskottet har fp föreslagit 2,5 miljarder till barnfamiljerna, s vill höja till 3 mdkr, c vill sänka till 1,5 mdkr. I skatteutskottet råder ”förvirring i borgerliga gruppen”, meddelar Holger Bergqvist. Fp vill sänka marginalsatterna med 1,1 mdkr, centern vill inte sänka alls, moderaterna vill sänka mer än fp-förslaget. Centern säger att det för dem inte räcker med särskilt yttrande. Om socialdemokraterna får majoritet i utskottet (genom voteringen) kan det innebära att det blir de socialdemokratiska skatteskalorna som blir indexskyddade! Arbetshypotes, enligt Holger Bergqvist, att hälften av fp-förslagets sänkning kan gå igenom, men ingen barnbidragshöjning eftersom centern vill stimulera mindre.

Kerstin Anér undrar varför man inte har förankrat propositionen om stimulanspaketet redan innan den skrevs. Björn Molin är förvånad över den ansträngda omedgörligheten hos de andra borgerliga partierna. Ingemar Mundebo, däremot, tycker att det är självklart ”det är snart valår”.

Den 6/2 1979 diskuteras behandlingen av budgetpropositionen i utskotten. Björn Molin, ordförande i finansutskottet, kräver att finansutskottets riktlinjer måste vara vägledande för arbetet i fackutskotten. Finansutskottets betänkande måste föreligga före beslut i fackutskotten. Flera ledamöter protesterar, hävdar att det inte går att förhålla besluten i fackutskotten i avvaktan på FiU:s betänkande.

Samma dag föredrar Bengt Westerberg den länge aviserade näringspolitiska propositionen, som nu reducerats till ”industripolitisk” proposition.³ Den innehåller allmänliberala synpunkter: marknadshushållning, internationellt marknadssystem, polemik mot Åslingdoktrinen, positiva uttalanden om lönsamma företag. Den hävdar också att det är bra med geografisk rörlighet och föreslår ett breddat utbud av kapital bl.a. genom statliga utvecklingsfonder (SUFO).

Jag försöker dra upp en debatt om marknadsekonomin: ”För vilka sektorer, branscher, företag skall marknaden få råda? Borde det inte ske en upprepning bland de 47 olika stödformerna till företagen?”

Men ingen nappar på det temat, de flesta nöjer sig med randanmärkningar, t.ex. Nils Hörberg som vill ha fler statliga beställningar och Margot Håkansson som vill ha ökad satsning på de regionala utvecklingsfonderna.

Den 13/1 rapporterar FiU-ledamöterna att både moderater och centerpartister ställer sig bakom finansplanen, enighet råder om att hålla igen utgiftsexpansionen. Olika fackutskott rapporterar om utskottsmajoriteter för höjningar av vissa mindre anslag, t.ex. plus 8 miljoner på vuxenstudiestödet genom s+c-samverkan, plus 10 miljoner till Sveriges Radio genom samma "röd-gröna" koalition.

Den 24/4 rapporteras att centern och socialdemokraterna i FiU enats om att skjuta upp skatteförslaget till hösten. De vill att finansieringen skall ske samtidigt med beslutet, och är dessutom allmänt kritiska mot marginalsattesänkning. Moderaterna, däremot, vill inte totalfinansiera omläggningen alls. S+c är inte ense i sak, hävdar FiU-ledamöterna, bara i sin kritik mot fp.

Olle Wästberg menar att detta är en form av "röd-grön" koalition som strider mot löften i trepartiregeringens regeringsförklaring angående marginalsattesänkning.

Ingemar Mundebo menar att det finns goda sakliga skäl för ett skattebeslut under våren, bl.a. för att det skall hinna få effekt på kommunalskatterna och för att administrationen skall hinna med (nya tabeller etc.).

Nils Hörberg påminner om att TCO har uttalat sitt gillande över fp-propositionen. Det ger ett fördelaktigt läge inför valet.

Gabriel Romanus menar att "våra förslag går ju igenom, men vi får inte skryta med det för mycket för då ger det backslagseffekt".

Ingemar Mundebo föredrar kompletteringspropositionen: Den ger en ganska positiv bild av svensk ekonomi (d.v.s. ingen nämnvärd förändring sedan januari 1979). BNP beräknas öka med 5 %, investeringarna med 7 %, kommunala utgifter med 4 %. Problemet är energipolitiken, den skrämmer från investeringar, skapar instabilitet. Priserna bör kunna hållas under löneavtalens prisklausul, som är 5 % till oktober (nu spår regeringen 6 % under hela året). Bytesbalansen försämras, minus 6,3 miljarder kronor.

Bedömningen av budgetutfallet: 1978-79 minus 42 mdkr, 1979-80 minus 48 mdkr, 1980-84 ca minus 48-50 mdkr årligen. Inför framtiden: Nödvändigt med både ökade inkomster och minskade utgifter. Början av 1980-talet kommer att bli jobbiga år. "Om någon vill ompröva sin kandidatur är det hög tid", konstaterar Ingemar Mundebo.

8/5 rapporterar Sven G. Andersson om industripropositionens

behandling i näringsutskottet. "Vi har avslagit en centermotion om växelbruk, knätofs och sånt!"

Den 29/5 rapporteras från FiU att moderaterna hoppar av enigheten kring den ekonomiska politiken.

Kommentar:

Dessa rapsodiska anteckningar är naturligtvis inte fullständiga och ger inte någon heltäckande bild av folkpartiets ekonomiska politik. Det fanns ju också en utåtriktad, officiell slutversion i varje läge i form av partiledaruttalanden, utskottsutlåtanden och, inte minst, propositioner.

Men jag tror anteckningarna ger en ganska god bild av hur den ekonomiska debatten gick i riksdagsgruppen, d.v.s. det organ inom partiet som enligt de formella interdemokratiska reglerna skulle ha ett avgörande inflytande över partiets ekonomiska politik. Det var, framför allt, här de enskilda riksdagsledamöterna borde kunna påverka landets ekonomiska situation.

Jag tycker mig kunna urskilja tre klara tendenser i materialet:

1. Detaljkritik istället för helhetssyn

Hos de enskilda ledamöterna finns en klar tendens att reagera med detaljanmärkningar på regeringens förslag. Initiativet ligger praktiskt taget helt och hållet hos regeringen: genom propositioner, främst budgetpropositionen. När, undantagsvis, någon ledamot försöker anlägga ett helhetsperspektiv på t.ex. budgeten eller sysselsättningspolitiken, bemöts det negativt eller med tystnad. Ett exempel är Nils Hörbergs försök att övergripande tackla beskattningen och komma med konkreta förslag till inkomstförstärkningar. Med vissa undantag reagerar de flesta ledamöter genom att kommentera detaljer som berör deras specialområde eller landsända, t.ex. Karl Erik Eriksson som vid ett tillfälle oroar sig för sitt glesbygdsläns (Värmland) reaktion på vissa bilavgifter, jag själv som försvarar Sturups intressen gentemot Kastarp. Det är sällsynt att enskilda ledamöter redovisar ett helhetsansvar för t.ex. budgeten eller sysselsättningsläget.

2. Kortsiktig taktik istället för framtidsplanering

Mycket av den ekonomiska diskussionen i gruppen handlar om taktiska aspekter, förhållanden till andra partier, förväntade väljar-

reaktioner, massmediala möjligheter på kort sikt. Försök till långsiktiga, principiella diskussioner görs, men leder inte långt, har föga inflytande på den praktiska politiken. De långsiktiga effekterna av diskuterade åtgärder bedöms knappast seriöst. De enskilda ledamöterna oroar sig mer för hur förslagen skall "uppfattas" nu, imorgon, när de kommer hem, än för vilken effekt de skall ha på landets utveckling på tio och tjugo års sikt. Också partiledningen faller lätt in i samma beteende. Ett exempel är partiledaren Per Ahlmarks återkommande tal i början av perioden om att "vi lägger fram en reformbudget", "vi trodde socialdemokraterna skulle acceptera att det är reformpolitik". Rädslan att uppfattas som icke-reformvänlig dominerar framför rädslan att införa en politik som faktiskt löser de problem den säger sig vilja lösa.

3. Skönmålning istället för verklighetsanpassning

Man ser klara tendenser till verklighetsflykt. Krisen är inte så allvarlig. Sysselsättningen har aldrig varit så hög. Budgetunderskottet blir nog inte så högt. Inflationen blir nog måttlig. Ett tydligt exempel är arbetsmarknadsminister Per Ahlmarks upprepade deklamationer om att sysselsättningsläget utvecklar sig positivt.

Vem styr ekonomin?

I samtliga dessa fall gäller dock att det rör sig om tendenser som inte är enhetliga. Hela tiden förekommer motreaktioner. Enskilda ledamöter försöker anlägga helhetsperspektiv. De försöker få igång långsiktiga resonemang. De försöker se verkligheten i vitögat. Men detaljkritik, kortsiktighet och skönmålning förblir ändå dominerande framför helhetssyn, framtidsplanering och verklighetsanpassning.

Resultatet blir – inte oväntat – en hög grad av slumpmässighet i det slutliga utfallet av den förda politiken.

Ett exempel är budgetunderskottet, konkret, återkommande och lätt att mäta och därför lämpligt som åskådningsmaterial:

Första gången budgetunderskottet för budgetåret 1977/78 nämndes, 23/11 1976, angavs siffran 15–16 miljarder kronor. Ungefär ett år senare gjordes beräkningen 24,3 miljarder kronor. Utfallet blev 25,2 miljarder kronor.

När budgetunderskottet för budgetåret 1978/79 nämndes i april 1977 talades om 18–19 miljarder. Petitorna visade i oktober 1977 på 35 miljarder. I budgetpropositionen angav Ingemar Mundebo 32,2

miljarder. Utfallet blev ca 45 miljarder kronor.

När budgetunderskottet för 1979/80 kom in i mina anteckningar rörde det sig om 38 miljarder. Utfallet blev ca 50 miljarder.

Hela tiden hade dock riksdagsgruppen, med något undantag, uppfattningen att underskottet måste begränsas. Men man var inte beredd att ta ansvaret för de konkreta konsekvenserna av en sådan begränsning.

Ett annat liknande faktum som är lätt att mäta: Det fanns en klar viljeinriktning att öka sysselsättningen, särskilt inom industrin. Visserligen ökade sysselsättningen totalt sett, men inte inom industrin. Där fortsatte den tidigare inledda nedgången. Och vid slutet av perioden började arbetslösheten öka.

Men någon grundläggande debatt om näringspolitik, budgetpolitik och konsekvenserna på lång sikt för sysselsättningen fördes knappast, utom vid några enstaka tillfällen. Den långsiktigare debatt som någon gång fördes hade föga samband med den politik som samtidigt utformades i propositioner m.m.

Nu kan det naturligtvis sägas att riksdagen i ett kapitalistiskt samhälle av Sveriges typ saknar formella möjligheter att styra ekonomin eftersom de flesta avgörande beslut fattas inom de privata företagen. Icke desto mindre förfogar riksdagen och regeringen över en icke föraktlig arsenal. Den används dock företrädesvis reaktivt och defensivt, d.v.s. som reaktioner på företeelser som uppstår. Ett exempel är den omfattande socialisering av stora branscher som genomfördes under den här undersökta perioden utan att någon nämnvärd debatt förekom i folkpartiets riksdagsgrupp ens i varje enskilt fall och absolut inte övergripande, från principiell utgångspunkt och med sikte på framtiden. (Antagligen är den bristande offensiven av ideologiska skäl mera framträdande i en fp-grupp än i en socialistisk partigrupp.)

I fp-gruppen var det uppenbart att den ekonomiska politiken efterhand skapade en känsla av maktlöshet, inte bara hos enskilda ledamöter, utan också hos statsråd i central position, t.ex. budgetminister Ingemar Mundebo. Den känsla av maktlöshet Ingemar Mundebo flera gånger redovisade var både sympatisk och ärlig, men spred samtidigt en känsla av total meningslöshet till många ledamöter. Om inte ens budgetministern kan styra, hur ska då vi kunna göra det? Ingemar Mundebo drog konsekvenserna av sin maktlöshet och avgick 1980. I en tidskriftsintervju ett par år senare gör han självkritik och menar att "vi borde sparat tidigare".⁴ Det är möjligt. Men ungefär samtidigt finner man att den f.d. opposition som under flera år häftigt kritiserat budgetunderskotten nu i regeringsställning lägger

fram ett förslag som betyder att budgetunderskottet för 1982/83 "kommer att uppgå till ca 90 miljarder kr mot i statsbudgeten redovisade 75,8 miljarder kr". Givetvis tar man inte själv ansvar för denna utveckling. Den "beror på effekterna av den tidigare regeringens politik. . ."⁵

Vem styr då den ekonomiska samhällsutvecklingen? Absolut inte riksdagen. Och definitivt inte enskilda riksdagsledamöter. När det gäller de mest grundläggande besluten är riksdagsledamöterna som mest maktlösa.

9. Folkpartiets riksdagsgrupp och partidisciplinen

a) Partipiskan i praktiken – några exempel

Den s.k. partipiskan finns ständigt närvarande vid riksdagsgruppens diskussioner, men är oftast osynlig. I vissa fall tillgrips den dock öppet och synligt för att mana fram den önskade partidisciplinen. I andra fall får den vila, helt avsiktligt. Några exempel:

1. Fallet med den tystade motionären

Den 25/4 1978 meddelade Margot Håkansson att hon ville rösta för sin egen motion om skolhälsovården.¹

Gabriel Romanus, gruppleadare, förklarade då att "folkpartister får rösta på en motion bara under förutsättning att det inte blir majoritet för motionen". Ett ovanligt entydigt besked! Jag har följande anteckning i mina papper: "Regel: Man får rösta efter övertygelse bara om det är helt säkert att man inte får majoritet för sin ståndpunkt."

I detta fall innebar det att Margot Håkansson delvis kunde fullfölja sin linje. Hennes motion, som krävde nya regler för elevantal per skolsköterska och nytt huvudmannaskap för skolsköterskeverksamheten (Margot Håkansson är själv skolsköterska) fick inte något stöd vare sig av utskottsmajoriteten eller i någon reservation. När hon därför den 28 april 1978 fick ordet för att göra det tjugoåttonde inlägget om "nytt statsbidrag till grundskolan m.m." kunde hon lugnt yrka bifall till sin motion. Hon fick stöd genom att åtta partikamrater "genom uppresning" till protokollet anmälde att de instämde i hennes anförande. Hon avstod dock från att ta kammarens tid i anspråk med krav på votering.

2. Fallet med utskottsledamöterna som körde över gruppen

Den 31/5 1979 diskuterades sammansättningen av de regionala utvecklingsfondernas styrelser. Olle Wästberg föreslår att fp-gruppen skall överge sin gamla linje om landstingsstyrda fonder och godta s-kravet på facklig representation. Tillsammans med socialdemokraterna har fp-representanterna bildat majoritet för detta i näringsutskottet (NU). Centern och moderaterna har reserverat sig för landstingslinjen (d.v.s. fp:s hittillsvarande linje).²

Esse Pettersson protesterar och föreslår att fp-gruppen skall stödja c+m-reservationen. Nej till hoppjerkeri!

Rune Ångström instämmer. Olles linje innebär en alltför snabb förändring av fp-linjen. Wilhelm Gustafsson protesterar också mot "hoppjerkeri" men medger att det finns sakliga skäl för båda linjerna. Göte Pettersson instämmer: "Vi har stått för länsdemokrati och bör stå fast vid det."

Också Margot Håkansson instämmer i detta, liksom jag själv. Rolf Wirtén menar däremot att det vore olyckligt att vända en gång till, gruppen bör följa fp-representanterna i NU. Hans inlägg påverkar dock inte Britta Bergström och Holger Bergqvist som båda vill att gruppen skall köra över NU-företrädarna och hålla fast vid landstingslinjen. Däremot sluter Bertil Dahlén upp bakom Olle Wästberg och Rolf Wirtén, liksom Karl Erik Eriksson, som menar att tre fp-are är bundna. Bonnie Bernström och Karin Ahrland vill stödja c+m-reservationen.

Jag var tvungen att lämna sammanträdet efter en timme. Senare fick jag veta att man "hade beslutat" att följa utskottslinjen (d.v.s. Wästberg) trots den massiva majoriteten i gruppen för att man skulle gå på c+m-reservationen (= den dittillsvarande fp-linjen).

I kammarens debatt företrädde folkpartiet i första hand av industriminister Erik Huss, i andra hand av Sven G. Andersson, en av fp:s två ordinarie ledamöter i näringsutskottet. Ingen av dem sa ett ord om sammansättningen av utvecklingsfondernas styrelser, trots att Nils Åsling (c) gjorde ett direkt angrepp på folkpartiet: "Utskottet föreslår nu också – något överraskande eftersom det innebär att folkpartiets ledamöter övergivit tidigare accepterade principer – att fondernas styrelser skall genom statens direktiv få representanter för företagare och fack."³

Ingen av de fp-ledamöter som vid gruppmötet förordat att gruppen skulle rösta för c+m-reservationen deltog i debatten. Försvaret av förslaget sköttes av socialdemokraterna (som ju motionerat och fått bifall för sin motion av en s+fp-majoritet i näringsutskottet). I

voteringen stöddes s+fp-linjen av 176 röster, c+m-reservationen av 118. 3 ledamöter avstod. En proportionell jämförelse mellan röstetalen och partiernas totala mandatantal i riksdagen visar att på sin höjd enstaka folktoparter kan ha följt c+m-reservationen eller, troligare, avstått.⁴

3. Fallet med den avslagna propositionen

Den 18/10 1977 föredras ett förslag till proposition om vârfjakt efter sjöfågel (ett gammalt krav från skärgårdsbefolkningen). Sven G. Andersson hänvisar till att det är tillåtet i andra länder. Karl Erik Eriksson menar att förslaget är en skandal, ett exempel på regeringens dåliga naturvårdspolitik. Rolf Wirtén försäkrar att många fp-are kommer att gå emot förslaget i kammervoteringen. Georg Åberg (från Bohuslän) tycker inte att förslaget är någon skandal, han är positiv till propositionen.

Den 15/11 lämnas en borgerlig trepartimotion med yrkande om avslag på propositionen.⁵ Fp-undertecknare är Karl Erik Eriksson och Linnea Hörln.

Den 22/11 meddelas på riksdagsgruppens sammanträde att ingen fp-ledamot i utskottet vill stödjâ propositionen. Folkpartiet har visserligen bara en ordinarie ledamot, men om någon av suppleanterna hade velat stödjâ propositionen skulle vederbörande ha fått "sitta" på ärendet. Nu fanns ingen villig regeringsstödjare bland folktoparterna i jordbruksutskottet i denna fråga. Torkel Lindahl satt på ärendet och anslöt sig till socialdemokraterna som också motionerat om avslag. Men eftersom en socialdemokrat (Åke Victorsson) stödde förslaget om vârfjakt fanns det ändå utskottsmajoritet för propositionen när ärendet kom till kammaren.

Det hjälpte dock inte. Med 157 röster mot 124 avslogs propositionen. 2 ledamöter avstod.⁶

4. Fallet med den bångstyriga och splittrade riksdagsgruppen

Gabriel Romanus rapporterar 15/12 1977 om oenighet om hur propositionen om alkohol- och tobaksreklam skall utformas. Skall tidningsannonsering förbjudas? Ja, anser Gabriel Romanus. Vad skall omfattas? Från och med öl klass II. Är butiksreklam tillåten? Ja, inåt, men inte utåt.

Den 16/5 1978 diskuteras utskottsbehandlingen av propositionen.⁷ I fp-gruppen finns betydande missnöje, man vill ha hårdare tag.

Ola Ullsten vädjar om en fp-representant i utskottet som stödjer

propositionen. Nils Hörberg vill förbjuda också öl- och tobaksreklam. Gabriel Romanus höjer tonen lite och hävdar att "vi är inget transportkompani, vi har förhandsanmält att vi inte behöver tolerera propositionen i alla delar, bl.a. öl- och tobaksreklam".

Jan-Erik Wikström ansluter sig till Ola Ullstens vädjan om fp-stöd för propositionen i utskottet.

Daniel Tarschys går på samma linje: "Vi måste stödja proppen. Vi i KU blev uppläxade av gruppledningen för att vi hade sympatier för avslag på proppen."

Gabriel Romanus: "Vi har varit överens om att en motionär från varje regeringsparti skulle accepteras. I förtroenderådet ville jag motsätta mig alla fler motionärer i frågan."

Karl Erik Eriksson: "Jag är för att vi har fri röstning. Detta är en samvetsfråga."

Nils Hörberg: "Av fyra fp-företrädare i skatteutskottet är det bara en som kan stödja proppen."

24/8 rapporterar Ingegärd Fränkel från Kulturutskottet att Systembolagets styrelse plus olika idrottsgrupper är rädda för att lagen skall omöjliggöra anti-spritpropaganda typ Spola Kröken.

Splittringen inom fp-gruppen är påtaglig och kommer också till öppet uttryck i riksdagstrycket. Konstitutionsutskottet tillstyrker propositionen helt i ett yttrande som Daniel Tarschys står bakom.⁸ Skatteutskottets majoritet (däribland folkpartisten Wilhelm Gustafsson) tillstyrker propositionen, men en minoritet bestående av sex socialdemokrater plus Nils Hörberg (fp) yrkar på att reklamförbudet skall gälla också öl.⁹

Också i socialutskottet tillstyrker en majoritet propositionen, men Margot Håkansson (fp) yrkar på reklamförbud mot öl och Evert Svensson (s), Margot Håkansson (fp) och Per Gahrton (fp) yrkar på reklamförbud för tobak.¹⁰

I näringsutskottet, som avger det huvudbetänkande som riksdagen skall besluta om, bifaller också majoriteten propositionen (däribland Sven G. Andersson, fp).¹¹ Men Nils Erik Wååg (s) och Hugo Bergdahl (fp) reserverar sig för reklamförbud för öl; Nils Erik Wååg (s), Birgitta Hambræus (c) och Hugo Bergdahl (fp) reserverar sig för reklamförbud för tobak.

Bland motionerna finns bl.a. en från Eric Enlund som kräver reklamförbud också för öl och tobak och en från Karin Ahrlund och Torkel Lindahl som kräver avslag på hela propositionen (= inget reklamförbud alls).

Vid omröstningen (15/11 1978) klarade sig propositionen genom-

gående, med 192–90 (8 avstår) beträffande ölreklamen och 159–117 (14 avstår) beträffande tobaksreklamen.

5. Fallet med regeringen som körde över gruppen

Vid riksdagsgruppens sammanträde den 30/11 1976 redogör Björn Molin för arbetet i radioutredningen. Man diskuterar där bl.a. utökning av regional-TV, införande av s.k. programråd (sammansatta av publikföreträdare), en P4-kanal, utökad etableringsrätt, kabel-TV, utlokalisering av en TV-kanal, arbetsförhållandena för frilansare och radio-TV:s företagsform (myndighet, stiftelse eller aktiebolag). Jan-Erik Wikström betonar vikten av att radio-TV-media kan vara så fria från påtryckningar som möjligt. Det betyder, enligt hans uppfattning, "en så stark uppsplittring som möjligt, d.v.s. fri lokalradio, fri ljudradio, fri utbildningsradio och fria TV-kanaler".

Eric Enlund är kritisk mot tankegångarna om en organisatorisk uppdelning av Sveriges Radio. Gabriel Romanus menar att det måste bli samarbete på det tekniska området mellan de olika delarna.

Drygt ett år senare (15/12 1977) vållar radio-TV-frågan våldsam debatt i riksdagsgruppen. Radioutredningens förslag har framlagts,¹² en proposition håller på att förberedas i utbildningsdepartementet.

Björn Molin går till attack: "Det är dåligt med närdemokratin. Vi har en referensgrupp i partiet, då går departementet ut och styr remissförfarandet. Diskussionen bör ske fritt innan man bestämmer sig. Annars blir det ett dåligt förslag. Folkpartiets linje är mångfald. Metoden är radioutredningens förslag med ett TVR i Göteborg och ett TVS i Stockholm. Jan-Erik Wikströms förslag är dåligt, det leder till sektorsmonopol, bara nackdelar utan fördelar. Utbildningsdepartementet tänker tydligen överlag gå mot fp-programmet. Det är verkligen anmärkningsvärt att en liten grupp i utbildningsdepartementet kommer fram till att alla fp-krav är felaktiga.

Nils Hörberg: "Det finns stor oro och olust bland väljarna inför radio-TV-programmen. Vi måste kräva publikråd för varje program, parlamentariskt sammansatta, valda av riksdagen. /Jan-Erik Wikström är motståndare till publikråd./"

Elver Jonsson uttalar sig också för konsumentinflytande eller programråd. Wilhelm Gustafsson instämmer.

Bert Levin, statssekreterare i utbildningsdepartementet: "Det har inte varit någon bra procedur, fp-gruppen har inte varit med

tillräckligt i slutskedet, det erkännes. Mångfald är bra. Det har bara varit en partiledaröverläggning hittills. Vår ambition är att stärka mångfald och regionalproduktion. Det blir försöksverksamhet med närradio omgående. Regionerna skall svara för 40 % av produktionen för rikssändning. Satsning sker på regional-TV. Det finns fyra organisationsmodeller:

1. Tre bolag: Riksradiation, utbildningsradiation, lokalradiation.
2. Fyra bolag: TV1, TV2, ljudradiation, lokalradiation. Men det finns ingen parlamentarisk majoritet för detta. Vad är då näst bäst?
3. Det horisontella hugget, d.v.s. skilda sändbolag och produktionsbolag, särskilda enheter i Malmö, Göteborg och Sundsvall.
4. Det vertikala hugget, d.v.s. ett TV-företag och ett ljudradioföretag.

Sveriges Radio är i dag TV-centrerat. Det är en nackdel för ljudradiation. Vi vill stärka lokalradiation."

Ingegärd Fränkel kräver programråd.

Olle Wästberg: "Folkpartiets grundståndpunkt är att det skall bli två skilda TV-företag. Vi bör välja det horisontella hugget."

Eric Enlund: "Vi bör ha gemensam ledning för TV-kanalerna."

Margot Håkansson: "Det har varit dålig interndemokrati i partiet. Lokalradiation är detsamma som socialdemokratisk propaganda!"

Carl Tham: "Det är en vanlig statsministersjuka, att man vill styra programmen."

Kerstin Anér: "Varför böjer vi oss när det gäller programråd men inte när det gäller närradiation?"

Elver Jonsson: "Vi måste ha programråd. Sveriges Radio har inte levt upp till sitt ansvar."

David Wirmark: "Klyvningen av TV är viktig. Vi bör ha programråd."

Björn Molin: "Publikråden skall inte vara styrande, bara kontaktorgan. Det är vulgärkritik att kalla dem 'folkdomstolar'. Inom centern påstås det att fp inte vill driva klyvningen i utbildningsdepartementet. Har Jan-Erik drivit folkpartiets ståndpunkt?"

Torkel Lindahl: "Det behövs en egen kanal för lokalradiation. Nej till programråd."

Per Gahrton: "Det är bäst för mångfalden med konkurrens i TV. Men det är ju omöjligt, vi har inte majoritet för det. Hur reagerar ljudradiofolket? Programråd skall vi inte ha, makthavarna skall inte övervaka sina kritiker genom riksdagsvalda programråd! Om folk vill vara med finns lokalradiation."

Bert Levin: "Lokalradion är bra, men också regional-TV m.m."

Margot Håkansson: "Jag vill inte ha styrning, men objektivitet."

Eva Winther: "Radio Norrbotten är en ren vpk-radio. Vi måste införa programråd."

Ingegärd Fränkel: "Publikråd betyder inte styrning, utan allsidighet."

Jörgen Ullenhag: "Jag förordar satsning på lokalradion. Nej till kanalklyvning i TV."

Linnea Hörlén efterlyser bättre objektivitet.

Den 10/1 1978 föredrar Jan-Erik Wikström ett utkast till proposition. Det blir ett moderbolag och självständiga bolag för TV, utbildningsradio, lokalradio och ljudradio/riks. Moderbolaget har hand om sändningstider, resurser – alltså inte staten direkt. Eventuellt behövs ett särskilt servicebolag. Nuvarande distrikt behålls plus ett Stockholmsdistrikt. Det blir på sikt regional-TV i 11 distrikt. Det blir kvalitetsförbättringar, licensen ökar med 80–100 kronor. Hela ökningen av programproduktionen kommer utanför Stockholm. Viss ökning av lokalradion och försök med närradio under parlamentarisk ledning. Det blir en fast teaterensemble.

Olle Wästberg: "Se till att det blir så lite makt som möjligt hos moderbolaget. (Jan-Erik Wikström ropar 'JA!'.) Se till att styrelsen blir sammansatt av oberoende personer. Varför kan det inte vara två TV-bolag under moderbolaget?"

Björn Molin: "Jag kritiserade tankarna inom utbildningsdepartementet redan vid riksdagsgruppens sammanträde i december. Jag vill påminna om partiets massmediaprogram. Partiledningen tycks tro att gruppen har stött den här modellen. Är det så att partiledningen struntar i gruppen? Eller har informationen inte gått fram? Varför är det så bråttom? Detta är ju inget liberalt förslag!"

Margot Håkansson: "Ja, varför så bråttom?"

Gunnar Richardson: "Lokalradion bör sälja tjänster till riksradiation."

Daniel Tarschys: "Organisationsfrågorna är mindre viktiga."

David Wirmark: "Kan vi inte nå längre?"

Britta Bergström: "Detta leder till mer byråkrati!"

Gabriel Romanus: "Jag stödjer Jan-Eriks förslag."

Jan-Erik Wikström: "Varför så bråttom, frågar några. Jo, något måste ske nu. Avtalet mellan Sveriges Radio och staten går ut. Visst är detta ett liberalt förslag: det blir ökad frihet för etermedia, ökad mångfald, decentralisering av programverksamheten och kvalitetsförstärkningar."

Eric Enlund: "Jag är mot all uppdelning."

Per Gahrton: "Jag är för förslaget. Visst finns det missnöje. Därför är det bråttom. Vad kan vi påverka? Programinnehållet? Nej. Men formerna och resurserna. Så långt vi kan komma, bl.a. är förstärkningen av ljudradion bra."

Ingegärd Fränkel: "Slå ihop TV1 och TV2."

Björn Molin: "Detta är djupt otillfredsställande. Ledsamt att just folkpartiets företrädare är de i kanslihuset som mest energiskt motarbetar partiets massmediaprogram!"

Torkel Lindahl: "Det vore bra med en kanalledning i Göteborg. Kommer P4 för lokalradion? Kommer nordisk TV-satellit?"

Nils Hörberg: "Blir det parlamentariska styrelser i dotterbolagen?"

Gabriel Romanus: "Jag stödjer Jan-Eriks förslag."

Holger Bergqvist: "Här finns en enig reaktion mot Jan-Eriks förslag. Det är ju inte detta som folk skriker efter!"

Karin Ahrland: "Det vore klokare att skjuta på det."

Den 14/2 är propositionen framlagd, helt enligt Jan-Erik Wikströms riktlinjer. Inför riksdagsgruppen hotar han med sin avgång: "Här kan vi inte ta ett nederlag – då måste jag avgå."

Hård kritik kommer från Margot Håkansson, Britta Bergström, Nils Hörberg, Eric Enlund, Björn Molin. Björn Molin är bitter:

"Det är svårt att hävda att detta är förankrat i riksdagsgruppen. Vi hade fyra fp-krav: Fri TV-station, särskilda styrelser för TV-kanalerna, programråd, TVS/TVR. Inget har vi klarat!"

Den 16/5 rapporterar Ingegärd Fränkel från utskottsbehandlingen. Inte ett ord om de stora linjerna. Bara en detalj: "Vi kunde ha skrivit ihop oss med socialdemokraterna och fått 100 miljoner kronor mer till lokalradion. Men moderaterna sa absolut nej." Kritikerna från vintern tiger.

Vid riksdagsdebatten (den 23–24 maj 1978) deltar av kritikerna bara Eric Enlund och Björn Molin. Eric Enlund upprepar i stora drag sina synpunkter från gruppssammanträdena och förklarar att han tänker stödja den socialdemokratiska reservationen när det gäller radio-TV-verksamhetens organisation. Björn Molin däremot tar inte upp en enda av sina kritikpunkter från den interna debatten. Istället försvarar han propositionen i en marginell teoretisk fråga (ang. demokratibegreppet) gentemot några artiklar i Dagens Nyheter! Margot Håkansson, Britta Bergström, Nils Hörberg, Karin Ahrland, Holger Bergqvist, Olle Wästberg, som alla framfört hård kritik mot

propositionen under gruppmötena, deltar inte i debatten i kammaren. Jan-Erik Wikströms ultimatum den 14/2 har tydligen varit effektivt. Propositionen går igenom med endast några marginella justeringar från utskottsmajoritetens sida.¹³

6. Fallet med samordningskansliet som körde över utskottsledamöterna

Den 23/11 1976 görs en föredragning av flygplansfrågan inom fp-gruppen. Det tänkta projektet presenteras som ett "i stort sett svenskt flygplan", medan det betonas att Viggen är till 40 % utländsk.

Rune Ångström betonar att det är fel att dra in sysselsättningsaspekter i försvarssammanhang.

Jag själv betonar att vi måste slå vakt om pensionärernas och barnfamiljernas intressen, det har vi lovat i valrörelsen. "Det är oacceptabelt med en försvarspräglad budget."

Ingemar Mundebo redogör för två försvarspolitiska huvudförslag som kan vara aktuella för fp-gruppen, nivå B (som innebär att värnplikten kan ligga fast, men leder till avveckling av 4-5 regementsadministrationer) och B+ (som kan innehålla ett nytt flygplansprojekt). Han hävdar att nej till försvarspräglad budget är ett exempel på en "reform" som ger mycket goodwill för lite pengar. Andra sådana exempel är tidskriftsstödet och vissa pensionärsförmåner.

För nivå B talar Björn Molin, Ola Ullsten, Per Gahrton, Kerstin Anér, Gunnar Richardson, Ingegärd Fränkel, Ingemar Mundebo, Jörgen Ullenhag och Eva Winther. För nivå B+ talar Hans Petersson, Karl Bengtsson, Hans Lindblad, Nils Hörberg och Sven G. Andersson. Mittemellan hamnar Torkel Lindahl, Margot Håkansson, Gabriel Romanus och Eric Enlund. Nils Hörberg och Eric Enlund är öppet kritiska mot fortsatt allmän värnplikt.

I en mer konkret debatt om nytt svenskt flygplan talar Björn Molin, Ola Ullsten, Per Gahrton och Kerstin Anér mot; Hans Petersson, Karl Bengtsson, Hans Lindblad, Nils Hörberg och Sven G. Andersson för.

Den 2 september 1977 gör jag – ensam – ett studiebesök på SAAB:s flygdivision i Linköping på inbjudan av SAAB. Fler fp-ledamöter har inbjudits men bara jag ställt upp. Jag guidas runt av Hans Schröder och äter lunch med Tore Gullstrand, flygdivisionens chef. Visst är det intressant att se flygplanstillverkningen, visst är det lärorikt att få en konkret uppfattning om det man skall fatta beslut

om. Bl.a. diskuterar vi exportmöjligheterna. Tore Gullstrand vet att det är ett känsligt kapitel, men antyder ändå kritik mot begränsningarna. Inte ens till huvudmottagarländer för u-hjälp får man exportera krigsflygplan, klagar han. Ett kontrakt var på gång med Venezuela men frös inne eftersom man inte skulle ha kunnat vägra export till sådana länder som Ecuador och Brasilien, om Venezuela fått köpa.

Vi pratar också om svensk industris framtid. Gullstrand undrar vad vi skall göra på 1990-talet. Politikerna lägger "bomber" under kärnkrafts- och flygindustrin, och det är oklart hur det blir med dataindustrin. Vill politikerna inte ha den högteknologiska industrin i Sverige? Saken tål att tänka på.

Jag frågar efter beredskap för alternativ produktion. Gullstrand och Schröder räknar upp en del, bl.a. nivåmätare för oljetankar, datorer för slakterier m.m. Totalt beräknar de att 500 personer skulle kunna sysselsättas, alltså "småpotatis" jämfört med flygplanstillverkningen. Har de verkligen satsat seriöst för att få fram alternativ?

Den 18/10 1977 kritiserar Karl Bengtsson ett Fälldin-uttalande om B3LA. Ola Ullsten lugnar honom med att saken inte är diskuterad i regeringen.

Den 15/12 berättar Ulf Lundin att flygplansfrågan ligger stilla i regeringen. Fp-enighet råder om att försvarsramen inte får höjas – och att omdispositioner knappast är möjliga. Rune Ångström noterar först kritiskt att inget statsråd är närvarande vid gruppmötet. Betonar sedan att det är viktigt med eget flygvapen. Vi måste godta nedrustning av förband och soldatutbildning. Vi måste hoppa över ny utveckling av Viggen (A 20) och gå direkt på B3LA – annars blir det en teknologisk nedrustning.

Ulf Lundin menar att en ren B3LA-linje blir kostsam, 1,5 miljard över försvarsramen. B3LA ger också bara en kort frist, till 1981–1982 då ett nytt beslut måste tas om eventuell fortsatt tillverkning av krigsflygplan.

Hans Lindblad hävdar att ett nej betyder ett ja till köpalternativet. Visst går det att pressa in B3LA inom försvarsramen, tror han. Vi pratar bara om 3 % av försvarsramen. Det sämsta alternativet vore att säga nej till B3LA men ändå ha kvar SAAB-SCANIA. Frågan är: Hur snabbt kan vi lägga ner SAAB-SCANIA?

Torkel Lindahl: "Vad är B3LA? Ett litet lätt attackplan! Det utgör ingen förstärkning av luftförsvaret."

Per Gahrton: "Skall vi ha avancerat flygvapen eller ej? Det är inte så säkert. Vi måste slå vakt om den allmänna värnplikten. Om vi ändå

svarar ja till avancerat flygplan: Skall vi då göra B3LA eller köpa utifrån? B3LA ger sysselsättning, ett teknologiskt system, oberoende. Köp utifrån blir billigare. Jag tror att vi bör klara den svenska flygplansindustrin.”

Karl Bengtsson: ”Jag anser att vi bör rekommendera en utveckling av B3LA.”

Bertil Dahlén: ”Läget är spänt, vi lever inte i den lugna värld vi tror.”

Margot Håkansson: ”Visst bör man ta hänsyn till sysselsättningen om läget är ansträngt.”

Holger Bergqvist: ”Jag är för B3LA, dels av försvarsskäl, dels av industripolitiska skäl.”

Hans Petersson: ”Vi måste försöka klara av B3LA.”

Hugo Bergdahl: ”Jag instämmer med Rune Ångström. Men har vi bundit oss för ramen?”

Kerstin Anér: ”Vi har inga pengar. Räddar oss B3LA från sovjetiskt anfall?”

Ulf Lundin: ”B3LA är sårbart, icke användbart över havet, innehåller högre grad utländska komponenter än Viggen. Det är svårt att få en högteknologisk försvarsindustri civilt tillämpbar. Svårt att exportera. Det kostar 300 miljoner kronor som skall tas inom försvarsramen, det betyder nedläggning av regementen, halvering av repetitionsutbildningen, minskade materialbeställningar. Och nästa beslut – orkar vi med det? Det blir en politiskt svår sats: ’Bröd eller kanoner!’ Vill vi ha en försvarsstrid om B3LA?”

Eva Winther: ”Jag är mer mot nu än tidigare.”

Bernt Ekinge: ”Det är omöjligt att göra någon annan bedömning än Ulf har gjort.”

Hans Lindblad: ”Utan B3LA blir det minskad export och ökad import!”

Kerstin Anér: ”Jag tror inte på s.k. spinoff-effekt av B3LA.”

Ulf Lundin: ”Detta är en svår fråga. Var får man ut mest av nya pengar? SAAB hotas inte av drastisk nedläggning förrän i mitten av 80-talet. Vi kan hjälpa SAAB över till någon annan sektor, men flygplansutvecklingen upphör. Flygvapen – behövs det? Meningarna är delade. Jag vet inte om man behöver det.”

10/1 1978 meddelar Ola Ullsten i gruppen att B3LA-beredningen anser att det finns ett vidareutredningsbehov om man inte utvecklar B3LA, bl.a. beträffande den industriella kapaciteten. Slutsatsen, menar han, är att vi har ytterligare respit. Flygindustrin får några hundra miljoner till fortsatt utredningsarbete t.o.m. 1/7 1979.

Den 27/2 1979 vållar flygplansfrågan en liten debatt i gruppen igen. Hans Lindblad kritiserar regeringens förslag.¹⁴

”Det är en rent politisk lösning. Nu börjar man göra flygplan av sysselsättningsskäl. Budgetunderskottet ökar. Det blir världens dyraste skolflygplan. Politiskt är det nog ett statsmannamässigt beslut – men sakligt åt helvete.”

Eric Hägelmark instämmer och meddelar att det råder indignation på flygförbanden.

Nils Hörberg instämmer med Hans Lindblad.

Försvarsministern, Lars De Geer, slår fast att ”under tio år har vi den attackkapacitet vi behöver. Viggan fungerar nu”.

2/5 1979 inträffar en konfrontation mellan Carl Tham och FöU-ledamoten Eric Hägelmark. Eric Hägelmark klagar över att utskottsledamöterna blivit överspelade av Carl Tham som förhandlat med s-ledamöterna över fp-ledamöternas huvuden.

Carl Tham: ”Det finns flera uppfattningar om vad som hänt. Vi ville inte ha någon borgerlig front mot socialdemokraterna i flygplansfrågan. Förtroenderådet har sagt nej till c+fp-pappret och förordat en uppgörelse med socialdemokraterna. Jag tog kontakt med s-ledningen. Bengt Gustavsson (s) påstod då att fp inte ville förhandla. S ville stoppa Åslingen, c ville ha Åslingen. I praktiken kan skillnaden vara rätt liten.”

Eric Hägelmark: ”Carl Tham borde ha tagit kontakt med fp-ledamöterna i Försvarsutskottet i samband med kontakten med socialdemokraterna.”

Hans Petersson: ”Våra FöU-ledamöter har blivit illa åtgångna, de bör ha upprättelse.”

När frågan kom upp till avgörande i försvarsutskottet bildade folkpartiet och socialdemokraterna gemensam front.¹⁵ Utskottsmajoriteten (fp+s) yrkade att ”pågående utvecklingsarbeten med B3LA och SK 38/A 38 skall avbrytas”.

Beträffande vidareutveckling av Viggensystemet konstaterade utskottsmajoriteten att ”en vidareutveckling av Jaktviggen till flygplan A 20 med den kvalitet som överbefälhavaren har funnit önskvärd från operativa utgångspunkter kan alltså inte komma ifråga”.

När det gäller skolflygplan anförde utskottet att

huvuduppgiften för detta plan måste vara behovet för utbildningsändamål. Detta tillsammans med det begränsade ekonomiska utrymmet leder fram till slutsatsen att studier som innebär en mera omfattande

nyutveckling av inhemska plan inte kan komma ifråga. Utskottet anser det vara önskvärt att skolflygplanet liksom nu kan ges viss beväpning men att detta inte bör vara styrande för planets utformning.

Riksdagen beslöt enligt utskottsmajoritetens förslag (11 maj 1979), d.v.s. en mycket restriktiv inställning till fortsatt inhemsk tillverkning av krigsflygplan.

Bara på en punkt tilläts fp:s FöU-ledamöter göra en liten markering. Tillsammans med m-ledamöterna reserverade sig Bertil Dahlén och Eric Hägelmark mot en tillfällig utskottsmajoritet s+c som ville "ge regeringen tillkänna" att ett program för omställning av flygindustrin till civilproduktion borde utarbetas. Fp+m-reservanterna ansåg inte att några nya åtgärder utöver redan vidtagna var nödvändiga i detta avseende.

b) Partidisciplinens mekanismer – analyser

Partidisciplinen upprätthålls normalt utan synliga åthävor eller ingripanden. De viktigaste kontrollmekanismerna är osynliga, fungerar på initiativ- och utvärderingsnivå och kräver inga direkta ingripanden under förarbetet inför voteringarna i riksdagsgruppen. Ibland inträffar dock undantag mot denna grundregel och den s.k. partipiskan kommer till synlig användning. Det kan ske i olika former och med olika skärpa. I en fallande skala – beträffande kontrollskärpa – kan följande typfall tänkas:

1. Partiledarultimatum

Det starkaste påtryckningsmedlet på en konstlande riksdagsgrupp är ett avgångshot från partiledaren. Under min riksdagstid inträffade det, såvitt jag kan minnas, endast en gång. Det var i samband med debatten om fp-regeringens kärnkraftsproposition den 6 februari 1979 (se s. 141). Jag tolkade Ola Ullstens agerande, understött och tolkat av Karl Erik Eriksson som ett klart och entydigt ultimatum. Det var ju också påtagligt hur opinionen i gruppen svängde efter Olas och Karl Eriks ingripanden. Flera ledamöter som tigit och avvaktat gjorde därefter inlägg som förbigick sakfrågan och endast utgjorde in-blanco-förtroendeförklaringar till partiledaren. Ett par ledamöter bytte helt enkelt ståndpunkt.

Frågan om ifall det verkligen var ett ultimatum från Ola Ullstens sida fick ett offentligt och delvis dramatiskt test efter min avgång i november 1979 (se s. 254).

2. Statsrådsultimatum

Om ett statsråd vid sidan av partiledaren ställer ultimatum är påtryckningseffekten naturligen ganska betydande. Ett fall har jag anteckningar och minne om, Jan-Erik Wikströms avgångshot i samband med behandlingen av radio-TV-propositionen (se s. 184).

3. Regeringsingripande

Normalt är avgångshot och ultimatum inte behövliga för att få gruppen att anpassa sig till regeringens/partiledningens uppfattning. Ett ingripande kan ske i mjukare former. Ibland räcker det med att statsråd inkallas och deltar i en debatt som dithills förts utan statsrådsmedverkan. Ett exempel är stat-kyrka-debatten (se s. 11), där beslutet uppsköts och statsråden inkallades till det kommande sammanträdet. På den vägen gick det att åstadkomma enighet i gruppen.

Ett annat konkret fall är flygplansfrågan, där Carl Tham vid ett tillfälle (maj 1979) ingrep från regeringsnivå då fp-företrädarna (och försvarsaktivisterna) i FöU höll på att göra upp med övriga borgerliga partier om ett nytt flygplan enligt den s.k. Åslingen-modellen, medan partiledningen absolut inte ville ha någon konfrontation med socialdemokraterna i det fallet (se s. 188).

4. Gruppledningsingripande

Ofta kan det räcka med att gruppledningen tar i lite hårdare än vanligt. Ett exempel är Gabriel Romanus' kärva besked till Margot Håkansson 25/4 1978 att hon kunde rösta på sin egen motion endast om det inte innebar att det blev en majoritet i kammaren bakom den (se s. 177).

Ett annat exempel är Björn Molins överkörning i maj 1979 av en massiv gruppmajoritet beträffande sammansättningen av de regionala utvecklingsfondernas styrelser (se s. 178).

5. Repressiv tolerans

En mera sofistikerad kontrollmetod är den "repressiva toleransen", d.v.s. tillstånd för ett fåtal ledamöter att gå sin egen väg i syfte att dels ge intryck av att det allmänt sett är "högt i taket" i partiet, dels markera en – oftast – radikal profil inför vissa grupper, samtidigt som

partiet som helhet inte kan eller inte vill gå på denna "radikala" linje.

Ett ganska tydligt exempel är terroristlagen, där en liten minoritet, efter visst symboliskt motstånd, fick fullfölja fp-landsmötets linje med krav på terroristlagens avskaffande.¹⁶ Eftersom socialdemokraterna var för lagen (det var de som hade infört den) var det politiskt riskfritt.

Ett annat exempel var NCB-affären, där jag och Hans Lindblad tilläts motionera om krav på bättre beslutsunderlag före kreditgivning till NCB våren 1978.¹⁷ Motionen var ju en ganska öppen kritik mot Åslings agerande (som ju dessutom var extra känsligt på grund av hans tidigare anställning inom NCB och f.d. centerledaren Hedlunds centrala roll i hela affären). Från fp-ledningens sida var det bara bra att några fp:are sa högt vad troligen större delen av fp-ledningen tänkte. Eftersom socialdemokraterna inte vågade gå på en avslagslinje (på grund av sysselsättningsskäl och hänsyn till det lokala facket) var också detta politiskt riskfritt. Näringsutskottet tillmötesgick enhälligt motionen i viss mån genom att tillsätta en särskild kommission om NCB,¹⁸ men fp-ledamöterna i utskottet kunde rapportera om betydande c-irritation.

Ytterligare ett exempel på den repressiva toleransen är frågan om alkohol- och tobaksreklamen där jag fick gruppens uppdrag att reservera mig för förbud mot kommersiell annonsering vid marknadsföring av tobaksvaror, d.v.s. en betydligt hårdare linje än regeringens proposition hade gått på.¹⁹

I samtliga dessa fall låg det i grund och botten i partiledningens intresse att markera avvikande fp-ståndpunkter. Troligen gäller detsamma IDB-affären.

Där hade ju Ola Ullsten redan hösten 1976 i ett svar på en enkel fråga sagt att han inte kunde se några biståndspolitiska skäl för svenskt medlemskap i IDB.²⁰ Eftersom det var biståndspengar som var avsedda att användas som medlemsavgift utgjorde detta ett klart nej till IDB-medlemskap. Senare blev Ola överkörd i regeringen och räddade då sig själv genom hänvisning till just uttrycket "biståndspolitiska skäl" vilket skulle kunna tolkas som att det kunde finnas andra skäl. Han ansåg sig också uppenbart ansvarig för att se till att det inte blev så många fp-avvikare att propositionen kunde fällas. Vid de första diskussionerna om IDB-frågan vintern 1976/77 i gruppen var 5-8 ledamöter allmänt negativa (detta är en minnesbild, tyvärr har jag här inga exakta anteckningar). Men mycket snabbt krympte gruppen till bara två personer, jag och Bonnie Bernström. Det betydde att det skulle "finnas plats" för tre c-avvikare utan att

propositionen fälldes. Därigenom hade fp-ledningen uppfyllt sin del av ansvaret inom regeringen. Jag tror inte att fp-ledningen sörjde över att c-ledningen valde en stenhård lojalitetslinje och tvingade fram 100-procentig uppslutning bakom IDB-propositionen.²¹ Bonnie och jag fick mycket goodwill i radikala u-landsgrupper för vårt agerande, vi spelade alltså rollerna av "radikala alibin".²²

Möjligen – men det är tveksamt – kan man också räkna in propositionen om vårjakt efter sjöfågel bland exemplen på repressiv tolerans. I varje fall var partiledningens engagemang för att förmå folkpartisterna att rösta för den mycket blygsamt. Denna proposition föll också i kammaren (se s. 179). En viss roll för fp-ledningens svaga insats till förmån för propositionen spelade det säkert att den undertecknats av en centerpartist, Anders Dahlgren. Några tillåtna avvikelser i samband med propositioner från fp-statsråd kan jag inte komma på.

Är då partipiskan helt effektiv?

Nej, det förekommer naturligtvis avvikelser som inte är vare sig gillade eller tolererade av partiledningen. Ett exempel är kärnkraftsmotionen av mig och Nils Hörberg (se s. 118). Den markering den utgjorde av fp:s valrörelselinje var alls icke önskad av partiledningen, som ju helst ville glömma alla valrörelselöften i kärnkraftsfrågan så snabbt som möjligt.

Ett annat exempel är mitt inlägg i bordelldebatten 9/5 1978 som partiledningen skulle ha gjort allt för att hindra om den hade haft förhandsinformation. Inte heller denna avvikelse gick åt ett sådant håll som partiledningen var intresserad av (se s. 217).

10. Möjligheter och hinder för enskilda riksdagsledamöters beslutspåverkan: mitt eget fall

Genom valet 1976 blev jag riksdagsledamot. Första gången jag på allvar pratade med någon om tanken på ett riksdagsmannaskap var 1964. Jag var nybliven distriktsordförande för folkpartiets ungdomsförbund i Kristianstads län. Jag höll på att starta klubbar och värva medlemmar över hela länet tillsammans med ombudsmannen, Lars Altberg. Vi satt i bilen på väg till ett möte i Simrishamn. Någonstans i trakten av Brösarps backar kom vi att tala om framtiden. Det måste bli slut på gubbväldet, ansåg vi. Ungdomen måste få komma till tals! I Stockholm hade FPU-arna lyckats få Ola Ullsten nominerad till valbar plats på riksdagslistan i öppen kamp mot "gubbarna" (Bertil Ohlin m.fl.). Det borde inte vara omöjligt att inom några år göra samma sak i vårt län. Men det skulle alltså dröja tolv år. Och förverkligas i ett annat län (Fyrstadskretsen i Malmöhus län). Turerna var många.¹

Hur skulle då riksdagsuppdraget utnyttjas i arbetet på att förbereda samhällsomvandlingen i riktning mot en "revolution på svenska"?²

a) Referensgrupper

Jag gick ganska samvetsgrant till verket. Jag gjorde en systematisk genomgång av de senaste årens artiklar och politiska ställningstaganden. Nu gällde det att följa upp tidigare ståndpunkter genom initiativ i riksdagen! Jag tog också initiativ till tre referensgrupper.

Lundagruppen bestod av lundafolkpartister som vanligtvis träffades hemma hos Ebba Lyttkens, dåvarande ordförande i lokalavdelningens arbetsutskott. Bland medlemmarna kan särskilt nämnas Sverker Oredsson, Christer Wallström, Gertrud Anljung, Tove Klette, Barbro Grevholm, Folke Frennhoff, Berit Lindberg m.fl.

Också Thomas B. Johansson var en viktig kontakt. Inom gruppen

diskuterades bl.a. brev från allmänheten som jag fick till riksdagen. Gruppmedlemmarna gjorde mindre undersökningar och skrev utkast till svar. I bland svarade de själva direkt. Då och då kunde verksamheten leda till ett riksdagsinitiativ. Gruppen träffades i början flera gånger per månad.

FPU-gruppen bestod av aktiva FPU-are och f.d. FPU-aktivister som nu satt i riksdagen (i första hand jag, Olle Wästberg och Bonnie Bernström). Gruppen träffades några gånger per år och hade som främsta uppgift att kanalisera in FPU-ståndpunkter i riksdagspolitiken.

Liberal Debatt-gruppen, slutligen, bestod av personer kring tidskriften *Liberal Debatt*, bl.a. Magnus Lagerqvist, Olof Kleberg, Monica Werenfels, Johan Schück, Hans Holmgren, Christer Nilsson, Bertil Ekerlid och Maria Leissner.

Gruppen träffades hemma hos Hans Holmgren på Norrmalm ungefär en gång varannan månad. Här fördes en radikalliberal debatt kring dagsaktuella frågor, initiativ diskuterades, en del motionsutkast författades. Ur denna krets kom också uppslaget till en debattbok som gavs ut våren 1979, "Sverige utan hopp?",³ där jag själv medverkade med en kritisk analys av regeringens näringspolitik.

Jag minns inte säkert om det bakom min verksamhet i dessa referensgrupper fanns någon genomtänkt strategi. Ett viktigt syfte var att få hjälp med uppslag och författande av utkast till riksdagsinitiativ. Ändå är det klart att referensgrupper av det här slaget kan fylla en funktion i en strategi som syftar till att maximera den enskilde riksdagsledamotens inflytande gentemot de kontrollmekanismer som finns inbyggda i den form av parti- och blockpolitik som präglar riksdagen och som bl.a. tar sig uttryck i "partipiska" och "partiledarkult".

b) Ledamotens styrkepunkter

Följande faktorer kan bidra till att stärka den enskilde ledamotens ställning gentemot partiledning, riksdagsgrupp och (i förekommande fall) regering:

1. *En stark lokal partiposition.* Ett mått på den lokala partipositionen i folkpartiet är utfallet av provval. I mitt fall hade jag 1975 oväntat vunnit provvalet med god marginal.⁴

Ett annat mått är lokala partipositioner. I folkpartiet hade dock "mångsyssleriet" börjat ifrågasättas när jag invaldes. Jag hade själv

på landsmöten stött krav på formella hinder mot att ha uppdrag på mer än en nivå (d.v.s. riksdags-, landstings- eller kommunalnivåerna). Jag var också kritisk mot traditionen att ha riksdagsledamöter som ordförande i länsförbund och kommunföreningar. När jag blev invald i riksdagen lämnade jag därför omedelbart mina kvarvarande kommunala uppdrag (p.g.a. kommunalvalsperiodens placering i tiden löpte de uppdragen ut först vid årsskiftet). Vid en strikt tillämpning av ett förbud mot mångsyssleri vore det knappast möjligt att tolka uppdrag som tecken på stark lokal ställning. Jag deltog som adjungerad i styrelsen för Lunds lokalavdelning och i styrelsen för Malmöhus läns fp-organisation. När jag våren 1978 accepterade att bli ordförande i Lunds lokalavdelning var det ett avsteg från principer som jag hyllade. Ett skäl var att det var svårt att finna en kandidat. Valberedningen uppgav att man hade tillfrågat tretton personer! Men ett annat skäl för mig att acceptera var utan tvivel uppdragets påtagliga demonstrationseffekt inför den centrala partiledningen. Det måste tolkas som en lokal förtroendeförklaring, något som jag vid den tidpunkten började känna allt större behov av p.g.a. en ökad känsla av olust inför partiets centrala agerande.

2. *Stark position i partiet i övrigt.* Ett tänkbart mått på styrkan i den personliga ställningen i partiet i övrigt (med vilket jag menar partiet på regional och lokal nivå i resten av landet) är formella positioner, som väljs demokratiskt, t.ex. i partistyrelsen. Med det måttet hade jag ingen position alls i partiet. Ett annat tänkbart mått är antalet inbjudningar från lokala och regionala partiorganisationer. Enligt muntliga sidoanmärkningar från kanslipersonal var jag en av partiets mest eftersökta talare. Jag var dock, p.g.a. familjeskäl, tidvis tvungen att ransonera framträdandena. Under riksdagstiden framträdde jag ungefär två gånger i månaden i samband med årsmöten och liknande utanför mitt hemlän, från Karlskrona i söder, till Boden i norr, från Karlstad i väster till Nyköping i öster.

3. *Massmediauppmärksamhet.* Det är givet att en ledamot som uppmärksammas i massmedia har större potentiell styrka i förhållande till partiledningen än en som är helt okänd. Vad "massmedia-kändisen" säger kan ju förväntas väcka större uppmärksamhet än vad den okände säger. Massmedia blir därmed ett maktmedel för den enskilde ledamoten. Samtidigt är jantelagen ständigt levande. De ledamöter som sällan eller aldrig uppmärksammas i massmedia ser ofta snett på de mera "massmediala" kollegerna. I de interna debatterna kan därför alltför stor massmediauppmärksamhet leda till minskat inflytande. Balansgången är svår och i praktiken omöjlig att

ielt behärska för en enskild person.

I mitt fall var massmediauppmärksamheten överlag betydande. Utöver sedvanlig bevakning av min riksdagsverksamhet hade jag ju, som yrkesverksam skribent, möjlighet att komma till tals direkt i massmedia genom egna inlägg. Jag utnyttjade flitigt den möjligheten. Praktiskt taget varje motion, enkel fråga eller interpellation publicerades någonstans i omarbetad artikelversion.

Gick jag över gränsen? Det är svårt att avgöra. Mina massmedia-kontakter kan ha bidragit till att försvåra vissa relationer med partiledningen. Rädslan för läckor är stor. Folk som är kända för att ha relationer till massmedia blir lätt misstänkta. I mitt fall fanns ju dessutom massmedia närvarande genom min dåvarande hustru, anställd på Radio Malmöhus, tidigare Aftonbladet. I själva verket är det sällan personer i så uppenbart misstänkt situation som jag, som läcker. Tvärtom är vi mycket noga med att *inte* läcka, eftersom vi är väl medvetna om det känsliga läget. Läckorna finns vanligtvis i helt andra kretsar, ofta mycket nära de personer som läckorna handlar om. Det hindrar inte att massmediauppmärksamhet och massmediakontakter har en tve tydlig effekt på den enskilde riksdagsledamotens interna ställning.

4. *Intressegruppsförankring.* Ett stort antal ledamöter är nära anknutna till mäktiga intressegrupper, inom folkpartiet främst frikyrkorna, småföretagarorganisationer och, i viss mån, TCO. Jag har inte haft någon anknytning till någondera. Min förankring i grupper utanför partiet var mera diffus. Jag hade varit med om att starta och bygga upp KRUM. Jag hade nära kontakter med folk inom de s.k. R-förbunden (RFHL, RSMH, RSFU m.fl.).⁵ Jag ägnade en stor del av min publicistiska verksamhet åt socialpolitiska frågor i "vårdliberal" anda. Inte minst pensionärsfrågor hade stått i centrum för min uppmärksamhet i böcker, artiklar, föredrag.

Dessa kontakter gav mig knappast en ställning av det slag som t.ex. en facklig ledare kan ha i ett parti. Jag kunde inte gärna hävda att jag "representerade" vare sig fångar, drogmissbrukare eller pensionärer. Däremot kunde jag i viss mån utnyttja partiledningens intresse av att framstå som socialt progressiv. Socialdemokraternas beskyllningar mot borgerligheten bemöttes ju fortfarande med indignerad oskuld. Folkpartiets ledare betecknade sig själva som "garanter" i den borgerliga regeringen för bibehållen social trygghet. Allt tal om hotande social nedrustning avfärdades som förtal.

Jag kunde utnyttja denna situation för att få socialpolitiskt inflytande. Och jag kunde utnyttjas av partiledningen som "radikalt

alibi". Underförstått: Ett parti som har en så dokumenterat radikal socialpolitiker i riksdagen kan inte gärna på allvar misstänkas för att vilja tumma på den sociala välfärden.

5. *Stöd hos fraktioner inom partiet.* I ett stort parti finns nästan alltid olika fraktioner. Också i folkpartiet, trots dess litenhet, fanns tendenser till fraktioner: frisinnade, småföretagare, göteborgsliberaler m.fl.⁶ Jag företrädde ingen större sådan gruppering. Däremot hade jag förankring hos vissa numerärt ganska blygsamma grupper av "vänsterliberaler". Det var dessa grupper jag samarbetade med genom ett par av de ovan nämnda referensgrupperna. Den interna styrka detta gav kan dock knappast jämföras med t.ex. styrkan hos ordföranden i Kristet-Sociala rådet eller någon ledande person i en småföretagarorganisation.

6. *Väljarstöd.* I princip borde ju en riksdagsledamots väljarstöd utgöra den centrala maktbasen. Men i det svenska valsystemet finns praktiskt taget inget inslag av personval. De enskilda ledamöterna utses av partierna, inte av väljarna. Ett visst inslag av personval kan dock tänkas finnas i de partier som går fram med flera olika listor. Ett högt röstetal för den lista som toppas av en viss kandidat skulle alltså kunna tolkas som högt väljarstöd för just den kandidaten. Men en mycket stor del av rösterna kan bero på ren slumptagning. Det medvetna personvalet är troligen marginellt. I mitt fall fungerade denna faktor troligen "defensivt", på så sätt att det skulle ha försvagat min ställning om jag fått ett markant lägre röstetal än den konkurrerande listan. Nu fick jag några tusen fler röster, 17 827 röster mot 14 526 röster för den andra fp-listan i fyrstadskretsen, toppad av Britta Bergström, som dock också blev invald.

Slutsatsen av detta blir knappast att jag hade ett starkt personligt väljarstöd, utan bara att jag inte hade någon markant väljarantipati mot mig. I andra länder, med klara inslag av personval, kan däremot ett högt antal personröster troligen spela en betydande roll för enskilda kandidaters interna maktposition.

7. *Sakkunskap, användbarhet som partiföreträdare.* En skicklig ledamot kan skaffa sig betydande inflytande genom sakkunskap och skickligt framförande. Ett typexempel är Carl Tham som genom att fungera som "levande dator" lyckats skaffa sig en central position i folkpartiet utan någon annan maktbas överhuvudtaget. Genom stor sakkunskap kan en politiker göra sig oumbärlig för partiledningen. I detta avseende hade jag en svag position. Jag var visserligen användbar som debattör i vissa frågor där min roll som radikalt alibi

kunde främja partiets syften. Men jag blev på intet sätt outhärdlig för någon inom partiledningen.

8. *Hot om frondering.* Ett hot om att rösta mot partiledningens/regeringens förslag kan i princip leda till visst inflytande. Samtidigt kan det försämra positionen på längre sikt. Den som ofta hänvisar till sitt samvete drabbas av jantelagens fördömande från de ledamöter som lojalt följer partipiskans påbud.

Fronderingshotens slagkraft hänger också samman med den partipolitiska ställningen i riksdagen. Under min treårsperiod var den borgerliga övervikten elva röster. Det krävdes alltså minst sex "överlöpare" från regeringssidan för att oppositionen skulle kunna få majoritet. Det gjorde att enskilda fronderingar bara kunde få demonstrationseffekt, men ingen inverkan på voteringsresultatet. Inför sådana "hot" var partiledningen ofta inte särskilt orolig. Tvärtom kunde en begränsad frondering från högst fem borgerliga ledamöter skapa ett intryck av att det var "högt i taket" på regeringssidan. För att fronderingshot normalt skall kunna fungera som effektivt maktmedel krävs troligen organiserade fraktioner inom ett partis riksdagsgrupp – eller eventuellt över partigränserna.

Några riktigt starka, beständiga och betydande fraktioner fanns knappast inom fp-gruppen. Visserligen tillhörde en stor del av gruppen olika frikyrkosamfund, en hel del var nykterister, men fraktionsbeteendet var ändå svagt. Själv tillhörde jag ingen fraktionsbildning. En viktig orsak till den svaga fraktionismen i fp-gruppen var nog helt enkelt gruppens litenhet (39 riksdagsledamöter). Partiledningens möjligheter att snabbt kväva en eventuell fraktionstendens i sin linda var mycket stora.

Någon fraktionsverksamhet över partigränserna var tiden uppenbarligen inte heller mogen för. Inte ens inom regeringskoalitionen förekom något organiserat samarbete mellan ledamöter från olika partier utanför det reguljära samarbetet i utskotten. Strax efter valet 1976 talades det litet löst om att regeringspartierna borde ha gemensamma gruppmöten kring propositionsförslagen. Men inte ett enda gemensamt gruppmöte kom till stånd under den första trepartiregeringens tid. Ingen fp-ledamot krävde sådana möten, såvitt jag vet, inte heller jag själv. Som de flesta andra kände jag en ideologisk motvilja mot gemensamma möten med moderaterna. Jag ville inte känna mig som en del i ett borgerligt block. I efterhand inser jag att jag med detta spelade partiledningen i händerna. Om de tre partigrupperna haft gemensamma överläggningar om propositionsutkasterna skulle sannolikt efter en tid partigränsernas betydelse ha

minskat. Likartad kritik skulle ha kunnat komma från ledamöter i flera partier. Kanske kunde majoriteter bildats mot regeringsutkasterna tvärs över partigränserna. I varje fall skulle underlag för informellt samarbete mellan likasinnade kritiker i de tre partierna skapats.

Nu fördes debatterna isolerade i tre grupper. Några få partimedlemmar bland statsråden och i det s.k. samordningskansliet fick monopol på informationen om stämningen i de båda övriga regeringspartiernas riksdagsgrupper. De olika grupperna kunde lätt spelas ut mot varandra (vilket ofta skedde). Man kunde, vid skarp kritik i den egna gruppen, hänvisa till att de båda andra grupperna godkänt utkastet, att det skulle bli svåra omförhandlingar om fp-gruppen konstrade.

Givetvis var läget än mindre öppet för informellt samarbete över blockgränserna. Visserligen förekom, liksom det alltid har gjort, flerpartimotioner i vissa ämnen, särskilt med lokal anknytning. Men någon som helst vilja till "radikal" samverkan mellan socialdemokrater och enskilda liberaler fanns inte, i varje fall inte inom socialdemokratin. Jag gjorde två små, kanske tafatta, försök i den riktningen. Dels försökte jag få socialdemokratisk underskrift på en motion om barnens rätt i samhället (inspirerad av BRIS – föreningen Barnens Rätt i Samhället).⁷ Det mötte inget gensvar. Dels deltog jag någon gång i en informell samtalsgrupp kring socialpolitik, där bl.a. socialdemokratiska riksdagsledamoten Anita Gradin normalt brukade delta. Min tanke med medverkan var att pejla möjligheterna för att i varje fall i vissa frågor kunna bryta med blocklåsningsen. Men jag fick inget som helst gensvar, samtalsgruppen rann ut i sanden (i varje fall såvitt jag vet).

Möjligheten att stärka enskilda ledamöters maktställning genom informellt samarbete antingen inom ett parti eller över partigränserna kunde inte tillvaratas under min riksdagsperiod. Partiledningarnas motmedel – inte minst genom splittring – och partiegoismens och blockpolitikens grepp om ledamöternas tänkande var alltför starka faktorer.

c) Rivstart i riksdagen

Min första tid i riksdagen kan nog betraktas som ett typexempel på det som Davis kallar "initial innocence".⁸ Visserligen var jag ju ingen politisk oskuld. Men likväl drog jag igång en omfattande aktivitet som om jag i min egenskap av riksdagsledamot hade makt och ansvar i förhållande till samtliga de beslut som skulle fattas – och dessutom i

förhållande till samhällsutvecklingen som helhet.

Mitt allra första riksdagsinitiativ skickade jag in till folkpartiets riksdagskansli redan innan riksdagen öppnat. Det var en enkel fråga till försvarsministern om de s.k. Pentagonpengarna, d.v.s. miljonbe-
lopp som försvarsdepartementet utbetalat till en amerikansk gene-
ralmajor i samband med en upphandlingsaffär.⁹

Sedan jag installerat mig i riksdagshuset började jag med att läsa
den proposition som råkade föreligga med löpande motionstid
ytterligare några dagar. Det var en proposition om TV-övervakning
som avlämnats av den socialdemokratiska regeringen men ännu inte
hunnit behandlas.¹⁰ Jag läste den från pärm till pärm med penna i
hand och markerade och kommenterade. Resultatet blev en motion
som kritiserade lagförslaget och krävde en skärpning på fyra
punkter:

1. Tillståndsvånget borde gälla all TV-övervakning, också interna arbetsplatser, skolgårdar etc. och inte enbart på "allmän plats" som det föreslogs i propositionen.
2. Riktlinjerna för tillståndsgivningen borde göras klarare, t.ex. med totalförbud för viss TV-övervakning (personalrum, provrum, toalet-
ter).
3. Överklagningsrätten borde utvidgas, framför allt borde folkrörel-
ser av olika slag få besvärsmätt (och inte enbart intressenter som
ansökt om tillstånd för TV-övervakning).
4. Kommunerna borde få vetorätt.¹¹

Justitieutskottet ställde sig bakom "motionärens huvudtanke, att
lagstiftningen bör ges sådant innehåll att den leder till en restriktiv
användning av TV-övervakning i samhället". Men man ville avvakta
erfarenheterna av den nya lagen, "innan ställning tas till frågan om
behovet av en sådan översyn av lagen som motionären förordar".
Utskottet föreslog att motionen skulle avslås.¹²

I mitt inlägg i debatten uppförde jag mig väluppfostrat och avstod
från särskilt yrkande.

I en kommentar till riksdagsbeslutet i en rapport till fp-medlemmar
i min valkrets försökte jag se saken från en positiv sida:

Motionen ledde till en förhållandevis noggrann genomgång av frågan i
utskottet. Resultatet blev en s.k. välvillig skrivning. På kort sikt innebär
det ingenting, men efter några år kan utskottsytttrandet bli ett argument
för en översyn av lagen om TV-övervakning.

Ytterligare några lusläsningar av propositioner hann jag med under
hösten 1976, i ett par fall efter initiativ från utomstående. Utlands-

svenskarnas förening pekade på konstigheter i en proposition om dubbelbeskattningsavtal mellan Sverige och Spanien, en skatteexpert skrev brev om några tekniska detaljer i en proposition om pensionärsbeskattningen. Det ledde till ett par motioner,¹³ som utmynnade i s.k. välvilliga skrivningar från utskotten.¹⁴

Jag medverkade också till en motion av Olle Wästberg med krav på avslag på en proposition som föreslog förlängning av den s.k. terroristlagen.¹⁵ Folkpartiet hade vid sitt landsmöte krävt att lagen skulle avskaffas. Nu framlades ett regeringsförslag, med en fp-minister som huvudansvarig, om en förlängning av lagen. Debatten i riksdagsgruppen blev het. (Tyvärr saknas detaljanteckningar.) En betydande majoritet stödde partiledningens linje som motiverades med vissa marginella ändringar i lagen. Eftersom också socialdemokraterna stödde lagen (det var ju de som hade infört den) blev det aldrig frågan om något hot mot propositionen p.g.a. fp-opponenterna. Ingen brydde sig särskilt mycket om att fem av oss drev vår linje ända fram till voteringen i kammaren. Bara vpk-arna stödde vår nej-linje. Ändå ville jag tro att vår insats hade haft betydelse. I min rapport till fp-medlemmarna i Malmöhus län skrev jag optimistiskt: "Motionen innebar att debatten om terroristbestämmelserna kan hållas levande." Så blev knappast fallet.

Under den allmänna motionstiden 1977 väckte jag elva egna motioner, ytterligare fem tillsammans med en partikollega och dessutom skrev jag under fem flernamnsmotioner.

d) Varifrån kommer uppslagen?

Motioner och andra riksdagsinitiativ kan ha sitt ursprung på flera olika håll:

1. *Egna "käpphästar"*, d.v.s. åsikter och ståndpunkter som man själv under lång tid har drivit, utgör en första källa till uppslag. Ungefär hälften av mina motioner under den allmänna motionstiden 1977 tillhörde denna kategori.

En motion krävde en ändring av Brottsbalken 19 kap., 8 §, som införts efter IB-affären och som stadgar att "grov obehörig befattning med hemlig uppgift" skall bryta genom det s.k. meddelarskyddet.¹⁶ Motionen byggde på kritik som kommit från bl.a. författar- och journalistförbunden mot ändringar i lagstiftningen som genomförts under efterdyningarna till IB-affären. Riksdagen avlog motionen efter ett yttrande av justitieutskottet, som ansåg att inget nytt inträffat "som bör föranleda riksdagen att riva upp beslutet".¹⁷ Några

motioner tog upp pensionärsproblem som jag berört i artiklar och anföranden tidigare, bl.a. rätten att kvarstå i arbete till fyllda 70 år.¹⁸ Arbetsmarknadsutskottet visade viss förståelse och föreslog ett s.k. tillkännagivande till regeringen om vad utskottet framfört.¹⁹

Andra "käpphästmotioner" handlade om rätten för fångar att bedriva facklig verksamhet,²⁰ om upphävande av "Lagen om tillfälligt omhändertagande",²¹ och om en utredning om höginkomst- och makthavargruppernas levnadsförhållanden.²² Resultatet var magert. Motionen om fångars fackliga verksamhet avslogs, de båda andra föranledde visserligen s.k. tillkännagivanden, men i sak ingenting konkret.

2. *Partimedlemmar och referensgrupper* kommer med en hel del uppslag till riksdagsinitiativ. En motion under den allmänna motions-tiden 1977 tillkom efter ett uppslag från lokala fp-politiker i Lund. De ville gärna höja hundskatten, men insåg att det vore svårt att få centerns stöd för en åtgärd som skulle drabba bönderna. Dessutom ansåg de, med viss rätt, att hundar i tätorter utgör ett större sanitärt problem än glesbygdshundar. Resultatet blev en motion om rätt för kommunerna att ta ut differentierad hundskatt.²³ Skatteutskottet upplyste om att en sådan lagändring redan höll på att förberedas.²⁴

Ett exempel på motionsuppslag från en *partimedlem* är detta brev från Helsingborg i januari 1977:

Tack för brevstencilen!

Motionstidens utgång är redan inne, men jag vill ändå skriva till dig om vissa missförhållanden som jag funderat på och som jag gärna vill angripa på något sätt. Hoppas mina tankar blir till nytta.

1. Övervakarsystemet är otillfredsställande ordnat. Det måste omorganiseras. Det är min erfarenhet som personundersökare och övervakare. (Jag är nyvald som nämndeman för tre år framåt och intresserar mig mycket för rättsfrågor.)
2. Förbättra eftervården för straffade och mentalvårdspatienter.
3. Ompröva åldringsvården och låt gamla få dö på ett värdigt sätt.
4. Lekmän bör vara representerade i de etiska nämnderna, som redan lär finnas.
5. Djurskyddsrepresentanter bör vara representerade i Hälsovårds-nämnderna för att föra djurens talan.

Ett exempel på en mera organiserad framstöt från en *referensgrupp*, är följande lista från FPU inför motionsarbetet 1978:

Frågor där FPU kan hjälpa till med att skriva motionsförslag har

markerats med "FPU" efter ämnesrubriken. Ämnen vi betraktar som särskilt viktiga har samlats i början.

Särskilt viktiga ämnen

– Allmän jämlikhetsmotion bl.a. med krav på en ny låginkomstutredning	FPU
– Reallån	FPU
– Arbetsdemokrati och löntagarstyrda företag	FPU
– Erkännande av Västra Sahara	FPU
– Värnpliktsmotion med bl.a. 40-timmarsvecka	FPU
– Ungdomspolitisk motion där bl.a. fritid och köns-rollsfrågor tas upp	FPU
– Andrahandsröstning	FPU
– Bundet bistånd	FPU
– Utredning om garanterad minimiinkomst	
– Föräldrautbildningen	

Övrigt

– Utredning om bilreseavdragen	FPU
– Hemarbetande invandrarkvinnor	
– Utöka flyktingkvoten	
– Polisens rätt att avvisa flyktingar	
– Avskaffande av LTO	
– Utredning om införande av trängselavgifter	FPU
– Förbättringar av tryckfrihetsförordningen	FPU
– Avskaffa olika åldersgränser för män och kvinnor på offentliga arrangemang	
– Avskaffande av incest-förbudet	
– Miljödemokrati	FPU
– Översyn av transportstödet så att sjötransporter får samma ställning som marktransporter	
– Utredning om de kvinnliga internernas situation samt införande av könsneutral kriminalvård	
– Ersättning vid psykologbesök	
– Förlängd ledighet för sjukt barn	
– Förbud vissa livsmedelstillsatser	FPU
– Sanering av läkemedelsreklam m.m.	FPU
– Åtgärder mot boendesegregation	
– Dödshjälp	
– Handikappfrågor	FPU
– Kriminalvården – fångars fackliga verksamhet, utökade möjligheter till § 34-placering m.m.	FPU
– Avskaffa läroplanssupplementen	FPU
– Skolstart två gånger om året	FPU
– Anonymitetsskyddet (sjukhusspionen, bordell-affärerna m.m.)	

– Maktkoncentrationsutredning (har genomförts i Norge) inkl. mångsyssleri.

En särskild sorts uppslag från lokala grupper är de ”bypolitiska”, d.v.s. riksdagsinitiativ som inte enbart syftar till att påverka något utan i hög grad handlar om att demonstrera den lokala förankringen. I en riksdagsrapport till fp-vänner i M-länet behandlar jag ganska utförligt några sådana aktiviteter:

Rapport från Riksmötet 1977/78 av Per Gahrton

För Skånes och M-länets del har inte minst *varvskrisen* dominerat riksdagsarbetet 1977/78. Tillsammans med Hans Petersson i Röstånga skrev jag den 15/2 efter ett besök på Öresundsvarvet i Landskrona ett öppet brev till industriminister Nils Åsling där vi bl.a. framhöll att ”Öresundsvarvets betydelse för regionen är central” och betonade att ”Öresundsvarvet är en modern och effektiv industri” med goda framtidsutsikter, ”väl anpassat till att bygga det specialtonnage som svensk varvsindustri i framtiden bör ha bäst chanser att konkurrera med”.

Under den allmänna motionstiden väckte Skånes fyra fp-ledamöter tillsammans en motion om Skånes näringspolitik och sysselsättningsproblem, med bl.a. krav på en särskild *Skånedelelegation* för behandling av gemensamma problem i de båda länen, m.m. (motion 1977/78:1352). Arbetsmarknadsutskottet (AU 1977/78:23) hänvisade till en aviserad proposition om varvsindustrins framtid och räknade med att ”sysselsättningsproblemen i den propositionen kommer att behandlas i ett större perspektiv”. Utskottet yrkade avslag på motionen, vilket också blev riksdagens beslut (liksom f.ö. beträffande samtliga regionala motioner). I debatten förde jag den skånska fp-gruppens talan och sa bl.a. (delvis inspirerad av ett färskt uttalande från M-länsförbundets styrelse) att jag fann det märkligt ”när man idag efter bortåt 300 års lojal skånsk anslutning till Sverige från ett sydligt perspektiv ibland tycker sig kunna skönja kvardröjande inslag av styvmoderlighet i den rikspolitiska behandlingen av skånska intressen. . . Någon utarmning av skånskt näringsliv och någon påtvingad utflyttning från landskapet kommer vi inte att acceptera”. (17 maj 1978)

Jag har agerat i ytterligare ett sammanhang av särskilt intresse för M-län. Den 4 oktober 1977 ställde jag en enkel fråga (nr 1977/78:18) till jordbruksministern om BT Kemi-katastrofen. Eftersom flera andra ledamöter gjorde detsamma blev det en stor och genomgripande debatt den 13 oktober.

En gradering av dessa tre ”bypolitiska” aktioner i efterhand blir denna: Motionen om en Skånedelelegation var 100-procentig demonstrationspolitik. Den enkla frågan om BT Kemi var i sig viktig, men

obehövlig eftersom saken tagits upp av andra. Den var ett sätt att markera: Jag är *också* engagerad! Varvsfrågan är mer komplicerad. Vi hade verkligen lokal folklig förankring, besökte varvet, förde vidare fackliga och andra krav. Vi fick också resultat, vi lyckades förlänga Öresundsvarvets livstid några år minst, mot t.ex. Erik Huss' och Bengt Westerbergs vilja. Nu när varvet ändå håller på att läggas ner kan det se ut som om vi orsakade miljardutgifter av bypolitiska skäl. Men då trodde vi seriöst att Öresundsvarvet var det livskraftigaste av alla svenska varv.

3. *Intressegrupper* av olika slag uppvaktar ofta riksdagsledamöter med uppslag till motioner, ibland också med färdigskrivna utkast. Flitigast och resursstarkast är en del näringslivsorganisationer. Också de stora fackliga organisationerna arbetar med "lobbying". Men därutöver finns en lång rad små föreningar och grupper som försöker få fram sina åsikter via riksdagsledamöters initiativ. Fem av mina motioner under den allmänna motionstiden 1977 hade sådan bakgrund, bl.a. två motioner som tog upp problemet med skadligt tandvårdsmaterial.²⁵ Uppslag till motionerna kom från de tandvårdsskadades förening. En motion tog upp utlandssvenskarnas sociala förmåner,²⁶ efter påstötningar från Utlandssvenskarnas förening. En motion handlade om freds- och konfliktforskning,²⁷ efter ett utkast från en grupp fredsforskare. En motion tog upp barns rättsliga ställning,²⁸ med utgångspunkt i förslag som lagts fram av BRIS – Barnens Rätt I Samhället. Samtliga blev – efter diverse rundskrivningar i utskottens betänkanden – avslagna.

4. *Enskilda väljare* hör ibland av sig med tankar som kan tas upp i riksdagen. Två av mina motioner under den allmänna motionstiden 1977 tillkom på det sättet. Den ena tog upp reglerna för s.k. förtida uttag av ålderspension. En gammal pensionär, drygt 80 år, hade räknat ut att han redan hade betalat igen det förskott han fått genom förtida uttag, eftersom det lägre pensionsbeloppet utgår inte bara före ordinarie pensionsdag utan också efter, under hela den resterande livstiden. Han tyckte detta var orättvist, och ansåg att pensionsbeloppet borde höjas till ordinarie belopp så snart förskottet var "återbetalat". Jag tyckte det verkade rimligt och motionerade om saken.²⁹ Riksdagen avlog kravet med hänvisning till "försäkringsmatematiska principer".³⁰

Den andra motionen som inspirerats av enskilda väljare tog upp de offentliganställdas pensioner. Mängder av brev och telefonsamtal hade påpekat att de s.k. samordningsprinciperna haft till följd att

personer som under många år betalat in egna avgifter till privat ordnade tjänstepensioner i praktiken ofta inte fick ut mer än några ören eller kronor av dem p.g.a. kopplingen till ATP. Få konstigheter inom socialförsäkringssystemet har vållat en sådan våldsamt upprördhet bland så många drabbade personer. Under oppositionstiden drev folkpartiet kravet på förändringar i partimotioner. Men nu blev jag ensam om en motionsframstöt.³¹ Resultatet blev ett blankt avslag. Hela frågeställningen har definierats som en avtalsfråga och därmed automatiskt hänskjutits till ett område som betraktats som heligt och oberörbart för riksdagspolitiker. Något grundlagshinder mot riksdagsbeslut finns naturligtvis inte. Men "avtalsfrågor" är helt enkelt något som en normal riksdagsledamot håller tassarna borta från!

Alla uppslag resulterar inte i motioner. I mina anteckningar för våren 1977 finns följande lista som ger en uppfattning om mångfalden av idéer som kan komma från olika håll till en enskild riksdagsledamot:

Uppslag m.m. inför motionstiden från "gräsrötterna" som ej resulterat i motion:

<i>Ämne</i>	<i>Åtgärd</i>
– Hornborgasjöns restaurering	– Motion inlämnad av fp-are från Skaraborg
– Stopp för Bromma flygplats	– Frågan snabbutreds
– U-hjälp genom svenska universitetet i u-land	– Direktkontakt med utb.ministern
– Skärpta krav för mopeder	– Aktualiserad genom aviserad prop. i höst
– Förenklad pappersexercis för arb.giv. med 1 anst.	– Direktkontakt regeringen
– Sjukpenning till doktorander	– Enkel fråga
– Bidrag till montessoriförskolor	– Saken helt kommunal sedan statsbidrag avskaffats
– Utbildning av montessorilärare	– Lärarutbildningsutredningen
– Blodprov (Fam&Rätt)	– Ev. fråga
– Avgifter för sjukjourn. etc.	– Ev. fråga
– Solidariskt vederlag	– Ev. fråga
– Socialpedagoger	– Direktkontakt utb.ministern
– Off. principer vid rättegångar	– Ev. fråga
– Bankernas upplysningscentr.	– Ev. interpellation
– Livränta/folkpension	– Ev. fråga
– Vpl-skador	– I samband med prop. (SOU 76:50)
– Statsföretag och Sydafrika	– Ev. fråga
– Statskontoret och utlännningar	– Interpellation

- Polens läge och förb. m. Sv.	- Interpellation
- Kommunalrådspensioner	- Utredn. av upplysningstjänsten
- Bolmenprojektet	- Ev. fråga (aktuellare mtrl)
- Tablettmissbruket	- —
- BT Kemi	- —
- Läkarintygen	- —
- Demonstrationsfriheten	- Ev. fråga (kolla JO)
- Fusioner	- Kolla SPK-rapport
- Resande folkhögskola	- I samband med prop.

Givetvis ledde inte alla dessa uppslag till de planerade åtgärderna. Men en hel del blev frågor och interpellationer andra togs upp informellt. I några fall blev det en motion ett senare år.

5. *Massmedia*, slutligen, är naturligtvis en källa till riksdagsaktioner. Oftast blir det dock i form av enkla frågor eller interpellationer, d.v.s. de former för riksdagsinitiativ som kan utnyttjas när som helst under riksdagsåret. Mitt allra första riksdagsinitiativ, en enkel fråga till försvarsminister Krönmark om de s.k. Pentagonpengarna,³² var helt inspirerad av massmediauppgifter. Samma sak gällde en interpellation under våren 1977 om svenska åtgärder mot kränkning av fri- och rättigheter i Polen.³³ Varje vecka lämnas mängder av enkla frågor och interpellationer in i riksdagen som direkt utgår från olika uppgifter i massmedia.

Motioner, däremot, är ju bundna antingen i tiden (allmänna motionstiden i januari) eller till ämnet (reaktioner på regeringens propositioner) och därför mindre användbara för snabba reaktioner på massmediauppgifter. Under våren 1977 byggde ingen av mina motioner på massmediauppgifter.

e) Tendens till avmattning

Jag tror man kan säga att jag var flitig under mitt första riksdagsår. Enligt den statistik som publiceras varje år i riksdagsprotokollets personregister utförde jag följande aktivitet:

24 s.k. egenmotioner (d.v.s. motioner där man är ensam, tillsammans med endast en ytterligare undertecknare eller står som första namn av ett större antal)

3 interpellationer

11 enkla frågor

49 debattinlägg fördelade på 18 debatter (utöver inlägg i samband med egna interpellationer och frågor).

Riksdagsåret 1977/78 var jag något mindre flitig. Jag hade då följande statistiska resultat:

18 egenmotioner
2 interpellationer
3 enkla frågor
18 debattinlägg fördelade på 7 debatter.

Riksdagsåret 1978/79, blev statistiken som följer:

8 egenmotioner
2 interpellationer
2 enkla frågor
27 debattinlägg fördelade på 6 debatter.

Den nedåtgående trenden är mycket tydlig.

Jag kan finna två, delvis motstridiga förklaringar till denna tendens. Å ena sidan blev folkpartiet i oktober 1978 ensamt regeringsparti. Det betydde en ökad arbetsbelastning på fp-ledamöterna inom *partiarbetets ram*. Under trepartiregeringens tid krävdes egentligen inte mycket av den enskilde riksdagsledamoten från regeringssidan. Majoriteten var ju i princip klar på förhand, de konkreta förslagen växte fram inom regeringkansliet. Ledamöternas viktigaste uppgift inom ramen för partiarbetet var att i kammaren rösta ja till regeringsförslagen.

Då fp-regeringen tillträdde förändrades situationen. Regeringsförslagen skulle nu lotsas igenom riksdagen trots att det ofta inte hade skapats någon majoritet på förhand genom partiledaröverläggningar eller annan "samordning". De enskilda fp-ledamöterna fick en viktig roll som förhandlare i utskotten. Utrymmet för egna initiativ i riksdagen krympte. I en riksdagsrapport till folkpartisterna i Malmöhus län den 31 januari 1979 skrev jag:

Hösten upptogs mest av arbete i anslutning till regeringsskiftet och utrymmet för en enskild fp-riksdagsledamot att agera har kanske inte varit så stort. Vi hetsar ju inte gärna vår egna statsråd med frågor och interpellationer om det inte är alldeles nödvändigt. De har ju fullt upp att göra med att besvara attacker från fyra oppositionspartier.

Mina egna möjligheter till inflytande på annat sätt än genom sedvanliga riksdagsinitiativ ökades på flera sätt i samband med fp-regeringens tillträde:

§ En ordinarie plats i socialutskottet blev ledig när Gabriel Romanus blev socialminister. Jag fick överta den platsen (jag var tidigare suppleant). Dessutom kvarstod jag som suppleant i socialförsäkrings-

utskottet. Jag fick alltså ökade möjligheter att utöva *inflytande på utskottsnivå*.

§ Genom fp-regeringens tillträde vidgades naturligtvis möjligheterna för alla fp-ledamöter att påverka regeringspolitiken på ett förberedande stadium. Främst gällde detta det totala ledamöter som befordrades till sakkunniga i departementen. Men också vi andra fick vissa ökade möjligheter till *inflytande på departementsnivå*.

§ Jag var sedan hösten 1976 ordförande i en statlig utredning, Bostadssociala delegationen. Jag var också ledamot i Utredningen om isolering inom kriminalvården. Båda dessa utredningars arbete gick under 1978/79 in i sitt slutskede. Jag fick alltså därigenom ökade möjligheter till *inflytande på utredningsnivå*.

§ I mitten av 1978 blev jag av partiet insatt som suppleant i riksförsäkringsverkets styrelse. Det gav mig en chans att pröva möjligheten till *inflytande på verkställighetsnivå*.

Å andra sidan finner jag i mina anteckningar och vid minnesrannsaking att jag efterhand blev alltmer desillusionerad av riksdagsarbetet. Jag stötte på alltfler hinder mot enskilda riksdagsinitiativ, kände en allt större maktlöshet och hopplöshet och upplevde det alltmer meningslöst att ägna min tid åt att försöka påverka samhällsutvecklingen genom verksamhet som enskild riksdagsledamot i offentligt synliga och i riksdagsprotokollet registrerade former.

f) Hinder mot enskilda riksdagsinitiativ

Sedan gammalt har jag haft ett horn i sidan till Operan, inte p.g.a. dess konstnärliga verksamhet, utan p.g.a. dess privilegierade ställning som statsunderstödd finkulturinrättning med subventionerade priser som främst kan utnyttjas av stockholmarna. Jag skrev ett motionsutkast med förslag om att en del av Operans anslag skulle överföras till fria teatergrupper runt omkring i landet. Reaktionen från partiets kulturpolitiska ledning (= Jan-Erik Wikström) blev snabb och hård. Jag fick en skarp uppmaning att inte väcka motionen.³⁴

Detta var i början av min riksdagstid. Jag hade samtidigt ytterligare några motioner för granskning. Efter viss tvekan avstod jag från Operamotionen. Övriga motioner "gick igenom" utan kommentar.

Detta fall kan ses som ett exempel på försök från partiledningens sida att behålla *initiativkontrollen* över den politiska beslutsprocessen

i riksdagen. Vanligtvis begränsas riksdagsledamöternas möjlighet att ta egna initiativ inte på detta direkta sätt. De allra flesta uppslag släpps igenom utan kommentar. Ibland gör gruppsekretariatet vissa påpekanden som ledamoten kan följa eller strunta i.

Om det gäller frågor och interpellationer till statsråd från det egna partiet händer det att statsrådet tar informell kontakt på förhand, ger förklaringar som inte kan ges från kammarens talarstol. Det förekommer också att statsråd "beställer" en fråga för att få tillfälle att i riksdagen kommentera något aktuellt skeende.

En inbyggd form av initiativkontroll ligger i *riksdagens arbetsformer*. Allmänna motioner kan bara väckas under en kort tid i januari varje år. Riksdagsordningens bestämmelse om motion med anledning av händelse av större vikt som ej kunnat förutses eller beaktas under den allmänna motionstiden (3 kap. 15 § riksdagsordningen) har tolkats mycket restriktivt. Bl.a. vägrades vpk att väcka en motion om folkomröstning i kärnkraftsfrågan under regeringskrisen i början av oktober 1978. Vpk ansåg att regeringskrisen i sig var en sådan händelse som avses i riksdagsordningen. Men med 280 röster mot 11 gjorde riksdagen den 5 oktober 1978 på talmannens förslag en mer restriktiv tolkning.

Enkla frågor skall väckas senast torsdag för att bli besvarade under nästkommande vecka. Inte sällan dröjer dock svaren ännu längre.

Interpellationer kan bli liggande i veckor eller månader innan de besvaras.

Debattinlägg skall i princip gälla den sak som debatteras.

Talarlistan görs upp av talmännen i samarbete med partiledningarna. Inlägg som är längre än 6 minuter måste dessutom förhandsanmälas dagen före debatten senast klockan 18.

Tillsammans innebär dessa regler att utrymmet för snabba riksdagsinitiativ i aktuella frågor är begränsat för en enskild ledamot. Man kan lämna in en fråga eller interpellation och hoppas på viss uppmärksamhet för det. Men någon debatt med ansvarigt statsråd kan man inte tvinga fram snabbt. Statsråden har ofta möjlighet att fördröja saken tills eventuellt offentligt intresse har blåst förbi. Och partiledningarna har möjlighet att se till att obekväma ledamöter placeras på undanskymd plats på talarlistan, t.ex. efter det att direkt TV-utsändning kan beräknas ha upphört.

Annan form av kontroll är *informationskontrollen*. Riksdagens arbete planeras visserligen på ganska lång sikt och ärendepplaner och föredragningslistor delas ut i god tid. Men de handlingar som ligger till grund för beslut kommer ofta mycket sent till ledamöterna. Riksdagens beslutshandlingar är främst utskottsbetänkanden. De

betänkanden som skall behandlas på onsdagen delas normalt ut i bänkarna på måndagen. Men den övervägande delen av riksdagens ledamöter kommer inte till riksdagen förrän tisdag morgon. Då ligger utskottsbetänkandena i en hög på bänken i kammaren. Men en normal-tisdag är fylld av arbetsuppgifter från tidig morgon.

Senast klockan 9 sammanträder utskottsgrupperna för att förbehandla dagens utskottsärenden. Ofta hade fp-grupperna möte redan klockan 8 för att sedan hinna träffa övriga borgerliga utskottsledamöter klockan 9, innan själva utskottssammanträdet börjar klockan 10 eller 11. I postfacken väntar högar av post. I facken i de båda runda hyllorna i kammarfoajén väntar färskt riksdagstryck, propositioner, motioner, snabbprotokoll m.m. I facken vid riksdagsgruppskansliet ligger också för det mesta en tjock bunt papper. Klockan 16.30 sammanträder riksdagsgruppen. Då skall ledamoten ha hunnit läsa igenom samtliga utskottsbetänkanden eftersom varje planerad avvikelse från den partilinje som är markerad genom fp-företrädarnas ställningstagande i utskottet *skall anmälas vid gruppsammanträdet*. För de flesta ledamöter är detta första gången de får kontakt med de ärenden som skall upp i kammaren på onsdagen. En del av propositionerna har naturligtvis dragits någon gång för länge sedan i gruppen i muntlig form. En liten del av ärendena tillhör deras eget utskott. Men en stor del av propositionerna har de antagligen mycket diffusa begrepp om på förhand. De har knappast haft tid att ta del av kritiken i oppositionspartiernas partimotioner. Och alla övriga motioner, från partier och enskilda, som utskotten yttrar sig över, har de inte heller haft praktisk möjlighet att studera. Ett utskottsbetänkande är en ofta mycket fyllig och saklig sammanställning av den problematik som skall behandlas, med tillbakablickar, referat av expertutlåtanden m.m. Ofta skulle en grundlig diskussion på grundval av utskottsbetänkanden, t.ex. med partimedlemmar på hemmaplan eller i en referensgrupp, kunna leda fram till intressanta slutsatser. Men detta är praktiskt helt omöjligt. På sin höjd några timmar har en ledamot till sitt förfogande för att sätta sig in i utskottsbetänkanden som under vissa perioder sammanlagt kan uppgå till hundratals sidor. Resultatet blir naturligtvis att flertalet ledamöter *inte* har hunnit eller funnit det mödan värt att läsa igenom betänkandena före gruppsammanträdet. De anmäler ingen avvikan-de mening. Dagen efter, på onsdagen, finner de kanske plötsligt att de sitter och voterar *mot* ett knippe ståndpunkter som i en reservants eller motionärs mun i talarstolen förefaller fullständigt rimliga.

Jag har inte sällan själv befunnit mig i den situationen. Till en början var det ytterst frustrerande. Men efter en tid kom jag på

samma ”lösning” som erfarna ledamöter för länge sedan funnit ut: Jag slutade helt enkelt helt att lyssna på debatter i ärenden som jag inte var aktivt engagerad i. På så sätt slapp jag den frustrerande upplevelsen av att lyssna på kloka ståndpunkter som jag inte kunde ta någon hänsyn till eftersom jag inte redan dagen före anmält avvikande röstning till gruppledningen.

Häri ligger en av förklaringarna till att riksdagsdebatterna är så blygsamt besökta av riksdagens ledamöter. Påståendet att ledamöterna istället sitter i sina rum och lyssnar via internradio är troligen överdrivet. De flesta lyssnar inte alls på det mesta. Därför är det också så många som inte har en aning om vad de skall rösta om när de hör voterings sirenerna stöna (som t.ex. framgick av ett avslöjande TV-reportage för något år sedan).³⁵ De finner sig snabbt i kammaren. Det är ju bara att rösta som partiföreträdarna i utskottet har gjort.

Detta är grundregeln. Alla regler har dock undantag. Ett undantag – i varje fall till viss del – var *fallet med undantagslagen*.

Våren 1978 väckte jag en motion som kritiserade en regel i Rättegångsbalken som gjorde det omöjligt för enskilda personer att väcka åtal mot ca 5 000 högre tjänstemän för vissa brott i tjänsten.³⁶ Uppslaget till motionen kom från en universitetslärare i Lund som i samband med en rättslig tvist kring ett tillsättningsärende plötsligt stötte på denna paragraf som inte många utanför de juridiska experternas kretsar kände till (trots att den tillkommit så sent som 1974). Han hade lyckats få en lägre universitetstjänsteman fälld och dömd till böter för ett ämbetsbrott, men när han ville åtala också en högre tjänsteman vägrades han detta med hänvisning till paragrafen som sedermera blev känd som den svenska ”undantagslagen”.³⁷

Justitieutskottet yrkade avslag med hänvisning till ”önskemålet att skydda dessa tjänstemän mot obefogade åtal eller ogrundad talan om ersättning”.³⁸

I debatten framträdde en märklig juristkoalition, moderaten Lidgard och socialdemokraten Lidbom, till försvar för detta unika rättsliga specialskydd för högre ämbetsmän. Det ovanliga inträffade då, att flera av de fåtaliga ledamöter som råkade lyssna på debatten blev så upprörda att de röstade för motionen eller lade ned sina röster. Den stora massan lyssnade som vanligt inte alls, varför avslaget blev förkrossande, 269 mot 17 och 3 nedlagda. Bland de 17 ja-rösterna ingick dessutom ett tiotal vpk-are som motionerat i samma riktning som jag. Ändå var det sensation att flera ledamöter öppet erkände att de påverkats av debatten till att rösta ja eller lägga ned. Ännu fler meddelade i efterhand att de skulle gjort detsamma

om de bara fått lite mer tid på sig. De uppmanade mig att komma igen. Året därpå återkom jag också med en motion i samma ämne som skrevs under också av ytterligare tre folkpartister, en centerpartist och två socialdemokrater. Motionen behandlades sedan jag lämnat riksdagen, men resulterade i ett mer positivt utskottsytrande än vad som kom min egen motion till del.³⁹ En utredning tillsattes i december 1979. Efter sedvanlig remissbehandling ledde utredningen fram till en proposition (1981/82:34) som föreslog att undantagslagen skulle avskaffas.⁴⁰ Vilket också skedde genom ett enhälligt riksdagsbeslut den 15/12 1981.

I ytterligare ett par fall har jag varit med om reellt bifall till motioner som jag medverkat till. Dels gäller det en motion om inrättande av styrelse för försäkringsinspektionen.⁴¹ Den bifölls utan reservationer. Dessutom föreslog utskottet att också bankinspektionen skulle få en styrelse.⁴² Dels gäller det en motion om åtgärder mot svenska investeringar i Sydafrika med Olle Wästberg som första namn.⁴³ Den fick riksdagens bifall, vilket senare har lett till den s.k. Sydafrika-lagen mot svenska investeringar i apartheidstaten. Tyvärr har det dock visat sig att dispensmöjligheterna gjort lagen ganska ihålig.

I övrigt har mina motioner avslagits av riksdagen. I riksdagsjargongen talas det ju öppet om ”motionsslakt” som något helt normalt. Enskilda ledamöters motioner skall som regel avslås, det är den dominerande meningen.

Ett vanligt skäl till avslag är hänvisning till pågående utredning. Eftersom utrednings-Sverige alltid har någonting på gång inom praktiskt taget varje tänkbart samhällsområde är det sällan svårt att finna någon utredning som kan anföras som avslagsargument.⁴⁴ Några personliga exempel:

§ En motion om förbud mot tobaksrökning i offentliga lokaler⁴⁵ (tillsammans med Margareta Andrén) avslogs med hänvisning till ett färskt regeringsbeslut om att tillsätta en tobakskommitté.⁴⁶

§ En motion om stärkt rättsställning för barn⁴⁷ avslogs med hänvisning till en ny tillsatt utredning om förstärkning av barns rättsliga ställning.⁴⁸

§ En motion om utlandssvenskarnas sjukvårdsförmåner⁴⁹ avslogs med hänvisning till den socialpolitiska samordningsutredningen.⁵⁰

§ En motion om fångars fackliga rättigheter⁵¹ avslogs med hänvisning till en utredning om personalen vid kriminalvårdens anstalter som nyss avlämnat ett betänkande.⁵²

§ En motion om förenklade rutiner för vissa arbetsgivare⁵³ avslogs

med hänvisning till utredningen för decentralisering av manuella funktioner inom arbetsgivaravgiftssystemet.⁵⁴

§ En motion om skattebefrielse för bidrag för vård av handikappat barn⁵⁵ avslogs med hänvisning till familjestödsutredningen.⁵⁶

Variationer på samma tema är hänvisningar till pågående arbete inom regeringskansliet (som utskottet "erfarit") eller pågående eller planerad verksamhet inom statliga verk.

Det kan förefalla naturligt att motioner som behandlar saker som är föremål för utredning eller åtgärder inte bifalles av riksdagen. Fler fakta kan ju komma fram. Eller åtgärder är redan under utarbetande.

Men det finns också en annan aspekt på detta. Alla dessa avslag på motioner där utskottsmajoriteten i sak tycker att motionären har helt eller delvis rätt betyder att initiativet förflyttas från enskilda ledamöter till regeringen/partiledningarna. Det blir regeringen som får bestämma tidpunkt och detaljutformning på de förslag som riksdagen skall fatta beslut om. Regeringen kommer alltså på detta sätt att tillägna sig *initiativmakten* också i de fall då uppslaget till en åtgärd ursprungligen kommer från enskilda ledamöter. När förslaget sedan återkommer – om det inte under tiden helt försvunnit i utredningskvarnen – kan det på väsentliga punkter vara förändrat eller vanställt. Dessutom kan den akuta problematik som gjort saken påträngande och uppmärksammas ha förändrats så att de föreslagna åtgärderna inte längre är adekvata eller nödvändiga.

En annan typ av avslagsmotiveringar är de strikt *byråkratiska*. Ett exempel är min motion om förändringar i reglerna för s.k. förtida uttag (se ovan s. 205) som avslogs med hänvisning till "försäkringsmatematiska principer".

Ett annat exempel, av likartad karaktär, är en motion som jag väckte i anslutning till en proposition om statligt personskadeskydd.⁵⁷ Jag tog där upp problem för en liten grupp militärskadade som faller "mellan paragraferna", framför allt de som skadades före 1969, och yrkade att "de nya lagbestämmelserna beträffande militärskadade skall äga tillämpning på samtliga i livet militärskadade personer som om deras skador inträffat efter den 1 juli 1977". Motionen hade tillkommit efter brev och uppvaktningar av en intresseförening för personer som skadats under sin militärtjänst.⁵⁸

Socialförsäkringsutskottet menade att "en händelse som redan inträffat kan inte täckas genom försäkring" och hävdade att "ett bifall till motionärens krav om att LSP skall ersätta även äldre skadefall skulle rubba förutsättningarna för denna försäkringsform och för

arbetsskadeförsäkringen över huvud taget". Utskottet yrkade avslag vilket också blev riksdagens beslut.⁵⁹

För de allra flesta riksdagsledamöter utgör den här typen av byråkratiska argument tillräckliga skäl för att säga nej till en motion. Byråkratiska hinder upplevs som verkliga hinder, en sorts naturkrafter som inte kan överskridas av demokratiska riksdagsbeslut.

På liknande sätt uppfattar de flesta ledamöter hänvisningar till att saken inte tillhör riksdagens beslutsområde som praktiskt taget odiskutabla. Jag har tidigare pekat på ett exempel med en motion om de offentliganställdas pensioner som de flesta ledamöter uppfattar som tabu för dem sedan hela frågan definierats som en avtalsfråga, d.v.s. en fråga för arbetsmarknadens parter.

Ett annat exempel är min motion om slopande av övre åldersgränser för samhällsuppdrag m.m.,⁶⁰ som avlogs med hänvisning till "de politiska partiernas interna överväganden".⁶¹ Fp-representanten ansåg dock i ett särskilt yttrande att "när det gäller äldre människors möjligheter till offentliga uppdrag är detta inte enbart en intern fråga för partierna utan här finns också formella åldersgränser som sanktioneras av statsmakterna". För de flesta ledamöter var det dock klart att min motion låg utanför riksdagens befogenhetsområde.

Många motioner om ekonomiska frågor, inte minst från vpk-håll, faller på samma synsätt. De anses ligga utanför det område som riksdagen har att fatta beslut om.

Också motioner som tar upp kommunala eller landstingspolitiska frågor kan råka ut för liknande reaktioner, inte minst från de talrika riksdagsledamöter som samtidigt som de sitter i riksdagen också är ledamöter av kommunfullmäktige och landsting.

En särskild sorts barriär möter motioner som på något sätt handlar om *yrkespolitikens förmåner*. Under allmänna motionstiden 1976 väckte jag tillsammans med Bonnie Bernström en motion om en utredning rörande höginkomst och maktthavargruppernas levnadsförhållanden. Vi ställde följande fråga i motionen: Har höginkomstgrupperna nått sin position på ett sätt som överensstämmer med samhällsmoralen? Vi ansåg att denna fråga krävde en utredning. Vi pekade också på metoder som borde prövas av en sådan utredning: Att göra självdeklarationerna för direktions- och styrelsemedlemmar i större företag liksom för högre tjänstemän och ledande politiska förtroendevalda (däribland riksdagsledamöter) offentliga i sin helhet och att införa en särskild sorts självdeklaration för personer i dessa ställningar som bl.a. anger säkerhet för innehavda lån.

Finansutskottet buntade ihop motionen med en annan som jag också undertecknat om en fördelningspolitisk utredning⁶³ och

inhämtade remissyttranden från Statistiska Centralbyrån och Socialforskningsinstitutet som avgav ganska intetsägande kommentarer som främst redogjorde för de egna inrättningarnas arbete. Utskottet tog fasta på detta och hänvisade till att "det finns ett betydande material tillgängligt och att ytterligare material är att vänta på de områden motionärerna tar upp". Samtidigt betonade utskottet att det "ställer sig tveksamt till vissa uppgifter i motionen 1007". Vilka angavs dock inte! Utskottet ville vidare "särskilt framhålla att det finns anledning att visa stor försiktighet i frågor som berör den personliga integriteten och som tas upp i motionen 1007". Man betonade dock att man inte hade någon negativ inställning överlag till forskning om fördelningspolitiska problem. Sådan forskning borde dock komma till stånd som fristående projekt.⁶⁴ Eller med andra ord: Detta är inte riksdagens bord!

1978 återkom jag med en motion om ett näraliggande problemområde, anställningsvillkoren för politiska tjänstemän,⁶⁵ som kritiserade vissa avarter i politiska tjänstemäns anställningsförhållanden (bl.a. vissa kommunalrådspensioner) och krävde en offentlig utredning om saken. Konstitutionsutskottet drog ut med behandlingen till hösten 1978 och kunde då yrka avslag med hänvisning till pågående utredningsarbete hos kommun- och landstingsförbunden.⁶⁶ Riksdagen följde utskottets avslagsyrkande.

1979 kom jag tillbaka en tredje gång till yrkespolitikens baksidor genom en motion om ökad offentlighet kring beslutsfattares ekonomi, som med konkreta exempel från hårda krav och stora insynsmöjligheter i det amerikanska politiska systemet krävde svenska regler.⁶⁷

Riksdagen avlog motionen utan debatt i december 1979 (då jag hade avgått) på grundval av ett rekordkort yttrande av konstitutionsutskottet som inte ville veta av "några särbestämmelser för politiska beslutsfattare" beträffande insynsmöjligheterna i privatekonomin.⁶⁸

Det är ganska uppenbart att här finns en *korporativ privilegiebarriär*. De flesta ledamöter vill inte ha något intrång i sina förmåner. Samtidigt begriper de att saken är känslig och försöker komma undan genom rundskrivningar och hänskjutning till utredningar.

Sammanfattningsvis finns det alltså en lång rad hinder mot effektivt inflytande för enskilda riksdagsledamöter, såväl på initiativnivå som under beslutsprocessens gång. Till detta kommer en sorts *efterhandskontroll* i form av reaktioner från olika relevanta grupper på ledamotens agerande.

Relevanta utvärderingsgrupper/instanser är i huvudsak följande:

1. *Partiledningen*. Utan tvekan har partiledningen det helt dominerande inflytandet över straff och belöningar för en enskild ledamot under riksdagsperioden. Partiledningen kontrollerar alla åtråvärda uppdrag, t.ex. i utredningar, i statliga verksstyrelser, i FN, Europarådet, Nordiska rådet m.m.

2. *Riksdagsgruppens ledamöter* har en mera informell kontrollfunktion. Det är dem man skall umgås med och samarbeta med under arbetsveckan. Om de reagerar negativt, om de tillämpar jantelagen, kan situationen bli psykologiskt outhärdlig i riksdagshusets slutna miljö.

3. *Massmedia* har en viktig roll i de sällsynta fall där enskilda ledamöters agerande uppmärksammas. Men det normala är att enskilda aktiviteter knappast ens noteras, i varje fall inte av riksmidia, ofta inte ens av lokala tidningar eller lokalradio.

4. *Lokalpartiets* möjligheter att reagera är delvis en funktion av massmedia. Några andra kontinuerliga informationskanaler finns inte. I övrigt kan ledamöterna i stor utsträckning själva avgöra vad lokalpartiet skall informeras om. Lokalpartiets centrala sanktionsmöjlighet – att inte sätta upp ledamoten på listan vid nästa val – inträffar bara vart tredje år och normalt ganska långt efter det att en eventuell uppmärksammas aktivitet ägt rum.

5. *Väljarnas* möjligheter att reagera är i ännu högre grad beroende av massmediainformation. Dessutom är väljarnas kanaler till ledamöterna inte särskilt lättillgängliga. Brev och telefonsamtal är omvägar för de flesta. "Folkstormar" till en ledamot lär sällan överstiga några tiotal brev och samtal, på sin höjd något hundratal. Väljarnas möjlighet till konkret bestraffning är praktiskt taget obefintlig i det svenska valsystemet.

Resultatet av detta blir att partiledningens makt och i viss mån partigruppens informella påverkan är helt allena rådande som utvärderingsinstanser för den enskilde ledamoten. Lokalt partistöd kan skapas, men först efter en aktiv insats från ledamotens sida.

g) Ett undantag: bordellaffären

Vid sällsynta tillfällen kan dock massmedia uppmärksamma enskilda ledamöters agerande så mycket att en synlig väljarreaktion har en

chans att komma till uttryck. För egen del upplevde jag detta framför allt en gång, i samband med den s.k. *bordelldebatten den 9 maj 1978*.

Bakgrunden var denna: Rykten om sexskandal på toppnivå hade florerat en tid. Dagens Nyheter hade något halvår tidigare publicerat en artikel där det uppgavs att f.d. justitieministern Lennart Geijer under sin ämbets tid haft ett sexuellt förhållande med en ”knarkar-brud” och påverkats av detta i ett nådeärende. Efter kraftiga dementier från Geijer och Palme hade DN slagit till reträtt och istället för skadestånd till Geijer instiftat ett stipendium för uppsökande journalistik. Ryktena fortsatte dock, det talades om namnlister på kända personer som besökt en ”svart” bordell som hade anknytning till organiserad brottslighet. Säkerhetspolisen skulle ha varit inblandad, o.s.v.

Till slut kom saken upp i riksdagen genom en interpellation av Gunilla Andrén (c). Till de flestas bestörtning svarade statsminister Thorbjörn Fälldin att det var sant att det fanns en lista – sammanställd av polisen – och att han själv stod överst på den! Men i nästa andetag anförde han detta som ett bevis på att hela listan var falsk. Han själv som bordellkund – det vore orimligt!

Jag fanns i riksdagshuset den dagen och likt många andra drogs jag efter ett tag ner till kammaren. Jag satt alltså på min plats och lyssnade. Fälldins inlägg gjorde ett konstigt intryck på mig. I och för sig trodde jag honom på hans ord att han själv inte var inblandad. Men måste *ett* fel på en lista som rikspolischefen betraktat som så viktig att han överlämnat den till Olof Palme, dåvarande statsminister, strax före valet 1976, automatiskt betyda att hela saken var gripen ur luften?

Mina misstankar växte när efter Thorbjörn Fälldin plötsligt Olof Palme gick upp i talarstolen, inte för att kritisera statsministern utan för att försvara honom! Har det någonsin förr skett att en oppositionsledare ingripit i en interpellationsdebatt till förmån för en statsminister? Troligen inte. Misstankarna växte ytterligare när efter Palme också Ola Ullsten och Gösta Bohman gick upp i debatten. De överbjöd varandra i allmänt föraktfulla ord om ”ryktesspridningen”. Det som kom droppen att rinna över för min del var Ola Ullstens inlägg. Vad hade han på galejan att göra?

Det var svårt att undgå misstanken att det som skedde var en kollektiv lockpålägningsaktion. Jörn Svensson (vpk) ingrep med ett bombastiskt inlägg i välkänd stil. I sak tyckte jag att det var utmärkt. Ändå visste jag att det inte nämnvärt skulle lyckas rubba lockpåläggningen. En ensam kommunist! Det skulle inte förändra något. Jag

begärde ordet (i interpellationsdebatter får alla ledamöter delta om de vill) och sa bl.a.:

Herr talman! Jag hade inte tänkt att ta till orda i den här debatten. Jag känner i och för sig mycket stor sympati för Thorbjörn Fälldin i hans beträngda läge. Men jag är också djupt besviken på debatten som den förts, och jag finner det helt enkelt vara min skyldighet som vald av en del av svenska folket att reagera.

Som det förhåller sig idag är detta i grund och botten en förtroende-fråga. Det gäller frågan om svenska folket litar på sina politiker. Tror någon att människorna hade väntat något annat, när landets högsta politiker är utsatta för ryktesspridning, än att dessa högsta politiker skulle ställa sig upp i riksdagen och i välplanerade anföranden förneka att ryktena är sanna? ... (Men) man kan inte legitimera sig själv. Man kan inte vara den domare som dömer sig själv oskyldig, hur säkert man än vet att man är oskyldig.

Därför är jag djupt besviken, för jag hade tagit för givet att man ifrån statsministerns och regeringens sida idag skulle ha meddelat oss att man ämnade företa någon form av opartisk utredning av dessa beskyllningar, som jag i och för sig också personligen håller för sannolikt är osanna ... Här säger Olof Palme att Thage Peterson gjort en utredning av om dessa rykten är sanna eller ej. Men det är ju faktiskt en förolämpning mot såväl Sveriges folkvalda som Sveriges folk. Hela polisen och säkerhetspolisen har varit inkopplade här, och polischefen – man må anse vad man vill om honom – har sammanställt ett PM och överlämnat det (till statsministern). Sedan har Thage Peterson i socialdemokraternas valledning gjort en utredning och så begär man på fullt allvar att svenska folket skall tro att saken är tillräckligt utredd och klarlagd! ... Jag är övertygad om, herr talman, att debatten här idag tyvärr inte har stämt i bäcken. Det kommer att fortsätta att forsa och jag tror inte att det är till demokratins fromma. Jag är ledsen för det, herr talman.

Omedelbart efter debatten hade fp-gruppen ett ordinarie sammanträde. Ola Ullsten berättade lite om bakgrunden till affären. Bl.a. hade han träffat Thorbjörn Fälldin på Kennedy-flygplatsen någon dag tidigare, strax efter det att denne för första gången uttalat sig i pressen om sin placering på den hemliga listan. ”Jag frågade honom varför han uttalade sig – för att förbereda sin avgång – eller för att undvika avgång.” (Ullstens yttrande är ganska märkligt. Han kunde tydligen inte tänka sig annat än att det fanns en *taktisk* planering bakom Fälldins offentliga erkännande av att han fanns på listan. Det kunde vara ett första steg på vägen till avgång. Fälldin hade haft en sammandrabbning med Aftonbladet om en ganska kränkande satir och under flera veckor hållit landet på sträckbänken genom att dra sina egna funderingar på att avgå ”i långbänk”. Bordellaffären kunde

utnyttjas som ett extra skäl för avgång från ”smutsig politik”, tycks Ola Ullsten ha tänkt. Å andra sidan kunde affären utnyttjas som ett skäl för att *inte* avgå, enligt den gamla beprövade regeln att den som utsätts för offentliga angrepp, kanske t.o.m. offentliga krav på avgång, absolut inte får avgå. En tredje möjlighet, att Thorbjörn Fälldin inte alls tänkte taktiskt utan bara sa som det var, tycks inte ha föresvävat Ola Ullsten.)

Slutligen betonade Ola Ullsten med irriterad röst att han ”hade blivit mycket förvånad över Per Gahrtons inlägg i kammaren”.

Jag kontrade snabbt med att ”det var inget emot hur förvånad jag blev över ditt inlägg!”. Jag kritiserade honom för att han överhuvudtaget deltagit i debatten och därmed bundit upp folkpartiet vid lockpålägningsaktionen. Han kunde, ansåg jag, ha tigit. I så fall skulle också jag ha tigit. En ganska livlig debatt utbröt. Huvudfrågan blev snabbt: Hade jag brutit mot gruppens arbetsregler eller ej? Jag hävdade att jag inte gärna på förhand hade kunnat anmäla debattdeltagande när jag inte hade en aning om vad som skulle ske, bl.a. inte om partiledarens planerade in hopp. Gabriel Romanus (gruppledare) ansåg först att jag borde ha tagit upp saken i gruppen (alltså efter debatten!). När han insåg att det inte verkade helt rimligt föreslog han i stället att jag borde ha kollat med gruppledningen under pågående debatt. Björn Molin tyckte att jag kunde ha låtit bli att yttra mig i kammaren och möjligen återkommit i annat sammanhang – om nödvändigt. Fler av de övriga kollegerna, bl.a. Karin Ahrlund, tyckte dock att jag hade haft rätt att yttra mig under rådande omständigheter, några markerade dessutom att de höll med mig i sak.

När jag efter gruppmötet kom in i mitt arbetsrum ringde telefonen. Människor som suttit på läktaren (som varit fullsatt under debatten) ville framföra sitt gillande. Därefter ringde det oavbrutet i ett par dygn, särskilt sedan ett TV-sammandrag sånts senare på kvällen och kvällstidningarna dagen efter kommit ut med helsidesreferat ord för ord av debatten.

Jag fick enastående beröm av ”folket”. Jag blev häftigt kritiserad av partiledningen. Jag kunde naturligtvis slå mig till ro med kungavalspråket ”folkets kärlek min belöning”. Men ”folket” är – tyvärr – i den konkreta vardagen en diffus företeelse, som skingras i sina beståndsdelar lika snabbt som den ibland växer upp till en mäktig samhällskraft. Partiledningen, däremot, finns kvar som påtagligt faktum varenda grå, riksdagspolitisk vardag.

h) Påverkansmöjligheter utanför kammaren

När riksdagsledamoten har insett att de verkliga besluten inte fattas i kammaren blir det naturligt att försöka leta efter andra hållpunkter i beslutsprocessen där reell påverkan är möjlig. I första hand letar man då bakåt.

Omedelbart före kammaren ligger *utskotten*. Ytligt sett sker mycket viktigt arbete i utskotten. Ärendena dras minst två gånger. Ofta inleds de med förhör av företrädare för intressen som berörs av ärenden eller av sakkunniga. Utskottssekretariatet drar muntligt långa bakgrundssammanställningar (som sedan i skrift inleder utskottsbetänkandet, s.k. recit). Handlingar till tisdagarnas utskottssammanträden brukar delas ut på torsdagen eller fredagen innan, eller utsändas så att de når ledamöterna på deras hemadresser före den föregående helgen, vilket betyder att de normalt hittar dem när de kommer hem på fredagskvällen.

I utskotten borde alltså intressanta sakdebatter kunna äga rum. Detta kan också inträffa i vissa ärenden. Men normalfallet är helt annorlunda.

Före utskottssammanträdena sammanträder nämligen de olika partigrupperna och tar ställning till dagens ärenden. Under trepartiregeringens tid träffades dessutom de borgerliga ledamöterna strax före utskottssammanträdet och enades om en linje. Också under fp-regeringens tid förekom borgerliga utskottsgruppmöten ganska ofta, bl.a. i socialutskottet, där jag var ledamot. Sammantaget betydde detta att samtliga ledamöter normalt var uppbundna innan de kom till utskottsmötet.

I början av min riksdagsperiod hände det att vissa nyvalda ledamöter höll långa sakinlägg i utskottet, bl.a. professor Gunnar Biörck. Han kommenterade ofta ärenden med medicinsk anknytning. Och utskottsledamöterna lyssnade artigt. Varefter beslut klubbades som om Gunnar Biörck överhuvudtaget inte hade yttrat sig! Det tog några månader innan han insåg att han ”kastade pärlor för svin”.

En viss flexibilitet är trots allt möjlig genom att många beslut fattas preliminärt. Det finns vissa möjligheter till justeringar av ståndpunkter mellan sammanträdena. Men överlag är det en myt att utskotten skulle vara reella beslutscentra med intressant sakdebatt över partigränserna. I den mån kontakter över partigränserna förekommer, sker de inte under utskottssammanträdena utan utanför, i ”slutna rum”.

Jag förde praktiskt taget inga anteckningar från utskottssamman-

trädena. Det skulle ha varit ganska meningslöst. Den helt dominerande delen av tiden upptas av muntliga föredragningar av bakgrundsfakta som sedan kommer i tryck i betänkandet. Debattinläggen betyder normalt i sak inget annat än: Jag yrkar bifall till propositionen resp. Jag yrkar bifall till den socialdemokratiska motionen. Givetvis kan läget ha varit delvis annorlunda i andra utskott än de båda där jag medverkade. Framför allt kan utskotts-förhören tänkas ha erbjudit mer av intresse än som oftast var fallet i social- och socialförsäkringsutskotten under min tid där. Absolut ingenting förekom då som kan utgöra motiv till att dessa utskotts-förhör hålls bakom lyckta dörrar. Å andra sidan var det heller inte mycket som hade något särskilt intresse för allmänheten utanför de lyckta dörrarna.

Att sitta i ett utskott medför alltså i sig ingen nämnvärd beslutsmyndighet. Däremot vissa förmåner, framför allt resor. Normalt får endast ordinarie ledamöter delta i utlandsresor (vilket för min del betydde att jag "missade" socialutskottets Kina-resa som ägde rum ett par månader innan jag blev ordinarie). Inrikesresor är däremot öppna också för suppleanter, vilket bl.a. förde mig till narkoman-vårdskolonin Hassela, arbetarskyddsmyndigheten i Malmö och Scan-slakteriet i Kävlinge. Sådana resor inom landet är inte värdelösa. En viss kontakt med den verklighet man skall fatta beslut om är bättre än ingen alls.

Före utskotten i beslutsprocessen ligger närmast riksdagsgrupperna med sina undergrupper. Under själva gruppmötena är den reella påverkansmöjligheten begränsad – som jag försökt visa på annat håll (t.ex. s. 111).

Däremot kan påverkansmöjlighet eventuellt finnas i olika *tillfälliga specialgrupper*. Jag ingick t.ex. i en grupp som fick i uppdrag att *överbearbeta utkastet till proposition om radio-TV* efter den kritik som framförts i riksdagsgruppen (se s. 181). Det var nog ingen tillfällighet att jag utvaldes, jag hade ju i gruppen uttalat mig *för* utkastet i dess huvuddrag. Bland kritikerna ingick Eric Enlund i gruppen. Om han var känd som lojal mot partiledningen överlag, hade jag snarast motsatt rykte. Sammansättningen var således mycket idealisk för partiledningen: En allmänlojal sakkritiker och en saklojal allmänkritiker. Resultatet kunde bara bli ett – bifall i huvudsak till utkastet. Om jag varit också sakkritisk hade jag sannolikt inte utsetts till denna referensgrupp.

Jag ingick också i en *referensgrupp inför en alkoholpolitisk proposition*.⁶⁹ Under min ungdomsförbundstid hade jag ofta gjort "alkoholliberala" utspel. Bl.a. lyckades jag en gång få majoritet på

en FPU-kongress under 60-talet för vissa alkoholliberala tillägg till ett alkoholpolitiskt program som utarbetats av Hans Lindblad m.fl. Tilläggen retade nykteristerna i förbundet till den grad att de helt enkelt vägrade att ge ut programmet i dess förändrade form.

Jag vet inte om dessa ca femton år gamla ungdomsutflykter spelade någon roll för mitt inval i den alkoholpolitiska referensgruppen – som främst arbetade under januari 1977. Alkoholpolitiken låg ju också under socialutskottet (i varje fall i huvudsak). Jag hade visserligen sedan länge övergått från att betrakta alkoholpolitik ur individuell frihetssynvinkel till en mera allmän socialpolitisk synvinkel. Ändå är det inte osannolikt att min medverkan i referensgruppen syftade till att förankra propositionen också utanför nykteristkretsarna i partiet.

Våren 1977 utsågs jag till ordförande för en *referensgrupp om narkotikapolitik*. Min främsta merit för att få leda det interna partiarbetet kring narkomanvården under ett par år var sannolikt mitt ”vårdliberala” förflutna som en av initiativtagarna till KRUM, och med många kontakter till RFHL och andra klientorganisationer. Genom att dels jag, dels några kända anhängare av tvångsvård (bl.a. Elver Jonsson) ingick i arbetsgruppen lyckades partiledningen undvika en öppen spricka i partiet.

Mitt inflytande på sakfrågan är svårt att bedöma. Säkert hade det dock viss betydelse att fp bl. a. genom min medverkan tog ställning för en ”frivilliglinje” – om än åtskilligt modifierad jämfört med det tidiga 70-talets debattsignaler.⁷⁰

Två andra arbetsgrupper där jag ingick som ”menig” medlem var dels en om *de äldre i samhället*, dels en om *bostadspolitik*. Mina meriter här var, uppenbarligen, mina debattinlägg om pensionärer-nas situation,⁷¹ resp. mitt arbete i bostadssociala delegationen. I båda fallen ledde arbetet, förutom programskrifter som antogs vid fp-landsmötet 1978 (9–12 november) fram till nyinrättning av centrala specialorgan, äldreberedningen inom regeringskansliet, resp. bostadssociala rådet inom bostadsstyrelsen. I intetdera fick jag någon plats.

De informella kontakterna med regeringen under trepartiregering-ens tid var överlag dåliga. Socialminister Rune Gustafsson och hälsovårdsminister Ingegerd Troedsson inbjöd vid ett tillfälle samtliga borgerliga utskottsledamöter till en träff, då jag dock hade förhinder. I övrigt var kontakten mellan fp-riksdagsledamöter och statsråd från moderaterna och centern praktiskt taget obefintliga. Men inte heller kontakterna med våra egna statsråd var särskilt intima, det visade sig när fp-regeringen tillträdde. Visserligen deltog

statsråden normalt i riksdagsgruppens sammanträden och de flesta var tillgängliga för personliga samtal från ledamöterna utan formaliteter också på sin tjänstetid i departementen. För min del var kontakterna med socialminister Gabriel Romanus och sjukvårdsminister Hedda Lindahl ganska goda.

Förberedande överläggningar hölls flera gånger mellan de båda statsråden på socialdepartementet och fp-ledamöterna i social- och socialförsäkringsutskottet, t.ex. inför den politiskt viktiga husläkarpropositionen våren 1979. Också en överläggning hölls i det sammanhanget med statsminister Ola Ullsten.

Annars var kontakterna med Ola Ullsten för min del mycket blygsamma. Vi hade haft ganska goda relationer tidigare, bl.a. hade jag aktivt försökt påverka honom att kandidera till partiledarposten redan 1975 (då Per Ahlmark blev vald). Under hans tid som biståndsmäster hade vi också en normal informell kontakt.

Men så snart han blev statsminister förändrades situationen radikalt. Omgiven av sin ständiga SÄPO-bevakning genomgick han en personlighetsförändring som i varje fall i mitt fall ledde till en allt större distans som någon gång tog sig direkt absurda uttryck. Vid ett tillfälle våren 1979 kom han förbi mig i riksdagsrestaurangen och meddelade att han gärna ville tala med mig i sitt rum i riksdagshuset vid ett visst klockslag. Jag uppfattade saken som om det gällde dagen efter. På utsatt tid sökte jag honom på hans rum. Han var inte där. Jag kollade via hans sekreterare och fick besked om att träffen skulle ha ägt rum dagen före. Jag förklarade mitt misstag och undrade vad saken gällde. Men något nytt sammanträffande blev det inte och jag fick aldrig veta vad saken gällde! Jag hade missat en "audiens" hos statsministern – det var tydligen en allvarlig plump i mitt protokoll!

Ett ännu tidigare steg i den normala svenska beslutsprocessen än utskott, tillfälliga grupper och regeringskansliet är de otaliga *utredningarna*.

Jag blev under sommaren 1976 (före valet, men i ett läge då mitt riksdagsmandat betraktades som "säkert") utsedd till ledamot av en *utredning om isoleringsåtgärderna inom kriminalvården*. Jag kunde genom min bakgrund i KRUM – Riksförbundet för Kriminalvårdens Humanisering tillföra utredningen vissa synpunkter som kanske inte annars kommit fram. Inte minst medverkade jag till att utredningen träffade fångar flera gånger och knöt ett par experter med humanistisk kriminologisk grundsyn till sig. Utredningens förslag innebar en rad inskränkningar i möjligheten att isolera fångar.⁷² Men när det 1980 blev dags för riksdagsbehandling av en proposition i ämnet hade

opinionen svängt och statsfinanserna försämrats. Det blev inte mycket av förslagen.

Hösten 1976, strax efter mitt inträde i riksdagen, blev jag *ordförande i Bostadssociala delegationen*, en utredning som hade tillkommit p.g.a. det stora antalet outhyrda lägenheter i vissa bostadsområden. Min företrädare, Birgitta Dahl (s), avgick under diverse utfall mot den borgerliga regeringen. Arbetsuppgiften var stimulerande, det handlade om att "blåsa liv" i sterila betongöknar typ Rosengård i Malmö, bl.a. genom olika fältaktiviteter och experiment med gräsrotsdemokrati. En övergripande slutsats av såväl teoretiskt utredande som praktisk fältverksamhet under flera år, blev att betongghetton inte borde byggas, men att social miljö och maktförhållanden spelade mycket stor roll jämsides med den fysiska miljön. De idéer om hyresgästinflytande som växte fram under arbetets gång gick det dock inte att samla utredningen kring, bl.a. p.g.a. socialdemokraternas bundenhet till hyresgäströrelsen, moderaternas intressegemenskap med fastighetsägarna och centerns partipolitiska ovilja att stödja intressanta förslag från en fp-ledd utredning.⁷³

Mina erfarenheter av påverkansmöjligheter genom arbete i statliga utredningar är således ganska nedslående. En utrednings inverkan avgörs av en rad faktorer som utredningsledamöter svårligen kan påverka.

Regeringens *direktiv* och ekonomiska *anslag* avgör utredningens ämnesområde och arbetsmöjligheter. Den *partipolitiska sammansättningen* styr helt och hållet slutbetänkandets skrivningar. En majoritet kan sällan samlas kring ett kontroversiellt förslag. I Bostadssociala delegationen var det således bara fp-ledamöterna som ställde sig bakom ett förslag till hyresgästdemokrati enligt den modell som redan finns i Danmark. Om det trots allt går att samla en utredning över partigränserna bakom förhållandevis långtgående krav (som var fallet med isoleringsutredningen) är risken stor att det faller på *statsfinansiella hinder* eller *politiskt-taktiska hänsyn*. Staten har ofta inte råd. I fallet med isoleringsutredningen gällde det i ett fall 50 000 kronor! Men det ansågs av riksdagsmajoriteten vara en för hög kostnad för att ge fångar möjlighet till offentligt biträde i samband med isoleringsåtgärder mot dem.

Ibland anses de föreslagna åtgärderna inte lämpliga med hänsyn till opinionen. Isoleringsutredningen tillsattes som en efterskörd till radikal kriminalvårdsdebatt och fångstrejker före och efter 1970. Men 1980 rådde ett helt annat opinionsklimat, då var det inte längre humanistiska kriminalvårdstankar som dominerade samhällsdebatt-

ten, utan straff- och tvångsidéer.

Båda mina utredningserfarenheter ligger utanför de sedvanliga stora partipolitiska skiljefrågorna. Jag kunde därför arbeta relativt oberoende av direktiv från min egen partiledning. Under arbetets gång upplevde jag det som en fördel, som en frihet. Men när jag utvärderar resultatet inser jag att just denna brist på kontakt med partimaktens centrum dömde utredningarna till relativ betydelselöshet.

I någon mån kan man betrakta dem båda som exempel på "repressiv tolerans". Ett problem dyker upp, en radikal opinion kräver åtgärder (humaniserad kriminalvård, bättre boendemiljö). Då tillsätter man utredningar. Men eftersom det inte är meningen att de skall leda någon vart ger man dem ganska måttliga resurser. Och man befolkar dem med ledamöter som inte betraktas som särskilt "tunga" (men som gärna har en radikal och förtroendeingivande image inför de människor och grupper som krävt de åtgärder som utredningarna skall diskutera). När utredningens resultat publiceras har debatten ofta ändrat karaktär, de krävande debattörerna sysslar med annat eller har ändrat ståndpunkt. En statlig utredning kan på detta sätt ofta fungera som en säkerhetsventil för ett visst politiskt tryck som makthavare vill avleda.

Och ändå nöjer sig inte sällan "radikala" politiker med att kräva – en utredning. Jag har själv gjort det. I praktiken innebär det inte sällan ett krav på den aktuella frågans begravning.

Möjligheten till inflytande på *verkställighetsnivå* genom min suppleantpost i riksförsäkringsverkets styrelse blev inte särskilt väl prövad. Jag hann helt enkelt inte fullgöra uppdraget på ett meningsfullt sätt. Istället för att sitta av oförberedda sammanträden uteblev jag ofta. Hela saken skulle kunna ses som ett typiskt exempel på mångsyssleriets avigsidor.

11. Disciplinering – eller desillusionering: mitt eget fall

Min relation till folkpartiet och den etablerade partipolitiken har alltid varit något kluven. Detta är inget efterhandskonstaterande utan finns utförligt dokumenterat i tryck.¹

Samtidigt har jag ju spelat en aktiv roll som företrädare för folkpartiet och den etablerade partipolitiken.

Redan strax före valet 1976 redovisade jag offentligt en viss tvekan inför det nya politiska läget i en artikel i Dagens Nyheter.²

Dagen efter valet rapporterade Arbetet (s) från två valvåkor i Malmö i rubriker intill varandra: "KLARA SIFFROR, MODERATERNA FRAMÅT – JUBELFEST" och "LUGNT OCH TYST HOS FOLKPARTIET TROTS FRAMGÅNG".

Det var sanna rubriker. Vad som nu sker motiverar ingen jubelfest ur liberal synvinkel. Det är en situation fylld av kluvenhet. Vilken sann liberal kan jubla en valnattsmorgon på väg genom Lund när luften dallrar av högerstudenternas skrål?

Och ändå var valsegern alldeles nödvändig, den borgerliga regeringen livsviktig – om man vill öppna svensk politik för en ny radikalism, för en politik som jag häromåret sammanfattade i boktiteln *Revolution på svenska*.

Jag deltog i ett tiotal skoldebatter på gymnasier i Skåne under valrörelsen, inför tusentals förstagångsväljare. De socialdemokratiska talarna blev utbuade när de prisade sin egen förträfflighet och utmålade de borgerliga partierna som sociala nedrustare. Moderater, folkpartister och centerfolk fick applåder för kritik mot maktkoncentration och förstatliganden, mot kollektivanslutning och IB-mygel, för en bättre livsmiljö utan kärnkraft, för närdemokrati och maktspridning.

När sedan dessa ungdomar röstade mot socialdemokraterna – var det ett uttryck för högervridning? Nej, den som ville byta regering måste rösta borgerligt, det fanns inget annat sätt. Och bara den som är fången i

s-partiets valpropaganda kan se alla sådana röster som politiskt reaktionära.

Om socialdemokratins come-back-kampanj blir en förlängning av valrörelsen -76 vågar jag förutspå den nya regeringen ett långt liv redan innan den tillträtt. Alltför långt. Ty en svensk regering med moderater måste ju i det långa historiska perspektivet ändå vara ett mellanspel på vägen till "en revolution på svenska", d.v.s. den frihet som bara gemenskap, solidaritet och socialliberalism kan skapa.

I mina tal ute i partiavdelningarna försökte jag göra en viss boskillnad mellan trepartiregeringen och folkpartiet. Inför fp-avdelningen i Bromma den 9 februari 1977 kunde det t.ex. låta så här:

I folkpartiets Sverige styr högern, ropade SSU-plakaten från väggarna under valrörelsens slutskede.

I folkpartiets Sverige regerar moderaterna och centern, skriver Aftonbladet och Arbetet nu dag efter dag.

Det är inte sant.

Folkpartiets fem statsråd har stått bakom viktiga reformförslag. Per Ahlmark har nyss lagt fram ett stimulanspaket för att skydda sysselsättningen som gjort även kritiker stumma av beundran. Ola Ullsten har kunnat lägga fram en rekordbudget för u-hjälpen, med tyngdpunkt på södra Afrika.

Jan-Erik Wikström har med rätt liten ekonomisk insats lyckats skörda ett betydande politiskt förtroende från de mest spridda kretsar av kulturarbetare och opinionsbildare. Birgit Friggebo har fått fastighets-hajarna att darra, Svenska Dagbladet att muttra och hyresgäster att hoppas på boendedemokrati i vår tid.

Ingemar Mundebo - sist men inte minst - har på rekordtid axlat Strängs pondusmantel utan vidhängande pösighet.

Det är inte illa. Men det är inte heller tillräckligt. Den liberala profilen innebär mycket mer.

Varpå jag övergick till att tala om jämställdhet, social solidaritet, energisnålhet, rättskänsla, och betonade att folkpartiet var och skulle förbli ett självständigt parti.

På Lunda-fp:s årsmöte i mars 1977 tog jag upp kärnkraften och pläderade för en "vettig kompromiss":

Kärnkraftsamhället skrämmar - vi vill inte låta oss drivas dit av utvecklingens obevekliga tyngdlag. Men vi vill inte heller störta landet i energibristens kaos. Vi vill inte slänga oerhörda ekonomiska satsningar på sophögen. Därför är motsättningen mellan dem som vill tvärbromsa och dem som vill släppa alla hämningar ofruktbar och ödesdiger.

Nog borde det finnas bred majoritet bakom följande konstaterande:

§ Vi har redan 6 kärnreaktorer i drift. Om ytterligare några tas i drift innebär det ingen principiell nyhet. Det borde c-folk kunna acceptera.

§ Samtidigt måste en klar markering komma till stånd av att marschen in i kärnkraftsamhället har gjort halt, att handlingsfriheten skall bevaras. En sådan markering skulle kunna ske genom riksdagsbeslut om att stoppa de planerade kärnreaktorerna nr 12 och 13 som ännu inte dragit några nämnvärda kostnader. Man borde också kunna undersöka möjligheterna att planera nr 11 och ev. också nr 10 för annan energiproduktion som är tekniskt möjligt.

Det skulle innebära att vi fick 9 eller 10 reaktorer i drift i början av 80-talet, att vi fick tid på oss att omplanera samhället för energisnålhet och ev. total avsaknad av kärnkraft, att vi kunde dra nytta av gjorda investeringar men att vi samtidigt gjorde klart för alla att det inte är en marsch in i kärnkraftsamhället som pågår utan en tillfällig lösning av energiproduktionen i avvaktan på nya metoder, strukturer etc.

I en debatt med riksdagsman Lennart Pettersson (s) i Lund den 23 maj 1977 försvarade jag regeringens ekonomiska politik:

Vi lovade sociala reformer utan socialism. Vi lovade inga skattesänkningar, tvärtom, vi sa att reformerna måste betalas och att pensionärer, barnfamiljer, sjuka och handikappade måste komma i första hand. Vi lovade inga prissänkningar, däremot lovade vi att slå vakt om sysselsättningen, till praktiskt taget varje pris. Vi har hållit våra löften.

I maj 1977 framträdde jag också för första gången som regeringens talesman i riksdagen, i debatten om föräldraförsäkringen.³ Bl.a. försvarade jag att regeringen inte föreslog någon obligatorisk uppdelning av föräldraledigheten mellan föräldrarna med följande, TV-sända, argument:

Vi vill inte gå in i folks sängkamrar och kontrollera deras rollfördelning. Vi skall ha lagar som förbjuder myndigheterna och samhällsapparaten att diskriminera mellan män och kvinnor, men vi skall inte gå in i familjerna med byråkratiskt tvingande regler. Människorna måste ha möjlighet att själva ordna sitt rollspel.

Inlägget föranledde ett upprört brev från en av mina tidigare intimaste politiska medarbetare, Bo Edvardsson, förbundssekreterare i Folkpartiets Ungdomsförbund 1969–71, d.v.s. då jag var förbundsordförande. Han skrev bl.a.:

Jag blev milt sagt chockad när jag i dagens tidningar tog del av din

argumentation för regeringens misch-masch till föräldraförsäkring. ”Vi vill inte gå in i folks sängkammare och kontrollera rollfördelningen . . .” Ack, ja. Tänk att broder Per nu i sin roll som regeringsadvokat tillgriper ett *genuint konservativt* argument. Detta är ett klassiskt argument från högerhåll . . . Ok, vi ändrar åsikter. Det är inget fel i det, men dina åsiktsförändringar går allt oftare i riktning högerut numera. Det är detta jag så intensivt beklagar . . .

OK, det är inte hela världen att gamla politiska vänskapsrelationer rivs upp. Men kan du Per, se dig själv i spegeln varje morgon och konstatera att du ständigt är tillfreds med ditt politiska jag?

Jag kan inte finna att jag någonsin svarade på brevet. Däremot svarade jag på ett brev från en helt främmande person som på något annorlunda grundvalar ifrågasatte mig som politiker. I ett två sidor långt handskrivet blyertsbrev från Norrköping hette det bl.a.:

Min åsikt är att den typ av politiker som Ni är typisk för. Det gäller ju också partikollegan Bonnie Bernström. Och många andra unga politiker. Som bara har akademiska meriter och en karriär i ungdomsförbund och det politiska partiet. Min åsikt är att denna politikerkategori inte är de lämpligaste personerna för politiskt ledarskap.

Brevskrivaren gav mig rådet att ”kort och gott, sluta med politiken, bli jurist, försvarsadvokat el. likn.”. Jag svarade med en omständlig beskrivning av den interndemokratiska provvalsprocedur som föregått min riksdagskandidatur i fyrstadskretsen, ett av de längsta svarsbrev jag kan finna att jag någonsin skrev till någon väljare under riksdagstiden. Oftast svarade jag med tre-fyra rader. I detta fall behövdes 28 rader för mitt svar.

Kanske tröstade jag mig också med en helt annorlunda, politiskt jämviktsskapande kritik från min företrädare på lundafolkpartiets riksdagsplats, K.A. Levin, som t.ex. i maj 1977 i ett brev konstaterade att

Din artikel nyligen i SDS om bostaden som en social rättighet (rena metafysiken) och inte en ”handelsvara” stärker mig i min uppfattning om Ditt rätta politiska hemvist. Du står uppenbart mycket nära marxisterna och mycket långt från den ekonomiska liberalism som bl.a. Bertil Ohlin och partiet företrätt.

Såvitt jag kan minnas och se i mina anteckningar var jag ganska nöjd med riksdagsåret 1976/77. Jag hade varit mycket aktiv, jag trodde på regeringen överlag och i synnerhet på fp-andelen i regeringspolitiken.

Jag strävade efter att medvetet eller omedvetet omtolka regeringspolitiken så att den skulle passa in i mina egna ideologiska ramar. Ett

ganska tydligt exempel på detta är en rapport som jag avgav inför lundafolkpartiets höstmöte den 13 november 1977:

Skall enarmade banditer förbjudas?

Skall vårjakt på ejder tillåtas?

Skall riksdagen stanna kvar vid Sergels Torg eller flytta tillbaka till Helgeandsholmen?

Skall Bromma flygplats finnas kvar eller skall ytterligare ett antal riksdagsmän tvingas pendla till det mer avlägsna Arlanda?

Skall 7-åringar få se Bröderna Lejonhjärta?

Ja, se där några frågeställningar som vållat rätt upphetsade debatter i rikspolitiken i höst. Betyder det alltså att riksdagsmännen ägnar sig åt småfrågor och privatproblem medan hela nationens ekonomiska grundvalar skakar? Nej, jag tror att det vore en orättvis bedömning. Vi är valda för att ägna oss åt allt som har en politisk aspekt – stort som smått. Vi är ju grundlagsenligt skyldiga att bestämma t.o.m. om våra egna arbetsförhållanden och löner. Men jag vågar påstå att svensk riksdagspolitik (såväl regering som riksdag) mer än på länge präglas av ekonomiska problem.

Varefter jag övergår till en övergripande analys av det ekonomiska läget, där jag bl.a. säger:

Som svenskar frågar vi oss: Klarar nationen av den ekonomiska krisen? Mitt eget svar är: För det första – vi skall inte svartmåla läget. Underskott i budgeten, likaväl som underskott i bytesbalansen, är i och för sig inga sjukdomstecken – det var ju den huvudsakliga lärdomen Bertil Ohlin försökte sprida under sin politiska karriär – och som han nu fått Nobelpriset för. Underskott i statsbudgeten betyder en aktiv politik, för t.ex. industristöd för sysselsättningsskapande åtgärder, för sociala reformer. Ett statsbudgetunderskott kan man i princip rulla framför sig hur länge som helst.

Underskott i bytesbalansen behöver inte heller vara ett sjukdomstecken. Det kan betyda att kapitalet i världen går från mindre produktiva till mer produktiva länder. Just nu lånar t.ex. en mängd industristater tillbaka pengar från oljeländerna som inte orkar utnyttja hela sin förmögenhet. Det är helt i enlighet med liberal frihandelsteori.

Inflation är i och för sig inte enbart av ondo. Ett alternativ – det erkänner de flesta – vore hög arbetslöshet. Men vi har själva valt att sätta full sysselsättning främst – då får vi finna oss i inflation och försöka motverka den med andra metoder, t.ex. indexregleringar av olika slag.

Är då allt gott och väl? Det finns faktiskt ekonomer som i stort sett hävdar det. Men jag tror de bortser från något viktigt: Det finns någonstans gränser för *hur stort* budgetunderskottet, bytesbalansunder-

skottet och hur stor inflationen kan vara utan allvarliga skadeverkningar. Inom fp:s riksdagsgrupp är vi ganska eniga om att storleken på alla dessa tre faktorer håller på att bli ett mycket allvarligt samhällsproblem.

Den nuvarande regeringen har satsat mer pengar på att hålla produktionen igång och hålla sysselsättningen uppe än någon annan regering . . . Den har också varit odogmatisk, vågat ta nya grepp, t.ex. devalvering, höjning av villaskatten . . . Men man kommer inte ifrån att den här regeringen – precis som den förra – har en religion och en husgud. Religionen är konjunkturen och husguden är exportindustrin. När konjunkturen kommer skall exportindustrin gå upp i varv och få allt att snurra.

Mot den filosofin finns två frågetecken:

1. Regeringen tillämpar den inte särskilt konsekvent. Man borde devalverat mycket mer. Man borde satsat mycket mer på de mest högsofistikerade teknologiska branscherna: kärnkraft, flyg. Men det finns andra hämningar mot sådana åtgärder. Om vi ville skulle vi t.ex. kunna bli rika som vapensmedja. Men det vill vi inte.

2. Frågan är om konjunkturen någonsin kommer – så som den kom och gick förr om åren. Och frågan är om exportindustrins allt färre, allt mer produktiva anställda verkligen kan förmedla spridningseffekt till resten av samhället. Jag tvivlar . . .

Vi kan tala om att vi politiskt lever i det stora överlevandets tid.

Det handlar om grunden för mänsklighetens överlevande i en hotfylld tid.

Det handlar om svensk ekonomis överlevnad i den ekonomiska krisens tid.

Det handlar om överlevnad för den första icke-socialistiska regeringen i Sverige på över fyrtio år.

Men det handlar också om överlevnad i ett kärvt läge för den socialliberala ideologi som vi på senare år formulerat i paroller som "ett mänskligare samhälle", "närdemokrati", och "sociala reformer utan socialism". Låt oss hjälpas åt med den uppgiften.

Detta anförande är ett försök att bevisa för partimedlemmarna att riksdagsgrupp och regering sysslar med de väsentliga grundproblemen, att fp:s företrädare i Stockholm verkligen seriöst ägnar sin energi och tid åt de stora problemen och inte förlösar sina mandat på struntfrågor och strävan efter egna förmåner.

Samtidigt kan jag inte helt undertrycka ett tvivel på att det är så, på att vi verkligen har grepp över utvecklingen, på att vi ens förstår vad saken gäller.

Offentlig kritik mot regeringen uttrycker jag, såvitt jag kunnat utröna, första gången i ett anförande i Örebro (30/1 1978). Det handlar då just om näringspolitiken. Jag säger bl.a.:

Det räcker inte med en effektiv arbetsmarknadspolitik av det slaget regeringen bedriver. Det krävs också en genomtänkt näringspolitik. Industriministern (d.v.s. Åsling) har aviserat ett förslag till riktlinjer för näringspolitiken till våren 1979 som ett sista steg i en näringspolitisk fyrstegsstrategi. Nog hade det varit rimligare att slå fast riktlinjerna först och pytsa ut miljarderna sedan. Det är verkligen hög tid för en genomtänkt näringspolitik med hög industrisysselsättning som ett förstahandsmål.

Arbetet (s) kompletterar TT-referatet med en kort intervju under rubriken GAHRTON-ATTACK MOT REGERINGEN. I intervjun säger jag bl.a.:

Vi bör satsa mer på hemmamarknaden. Premiera hög sysselsättning istället för hög mekanisering. I vissa branscher bör man öka löntagaryret, med förbättrade möjligheter för de anställda att ta över. Om man begär att löntagarna skall hålla nere sina löneanspråk bör man också ge dem ökat inflytande.⁴

I finansdebatten den 2 mars 1978 deltar jag med ett inlägg med krav på en ny näringspolitik.

Den 19 augusti gör jag ett nytt offentligt angrepp på regeringen i allmänhet och Thorbjörn Fälldin i synnerhet (se s. 123). Jag vill försöka övertyga mig själv om att folkpartiet står för en rimlig energipolitik, medan centern, som jag i sak känner mig stå allt närmare på denna punkt, anklagas för att genom taktiska finter försvåra genomförandet av den politik jag gillar.

Dilemmat mellan upplevd verklighet och önskad verklighet tar sig alltmer påtagliga uttryck i mitt politiska agerande. I min dagbok kommer detta dilemma allt oftare fram. I juli 1978 heter det t.ex. i en kort anteckning: "Idé: Hade Tingsten rätt – om de klassiska ideologiernas ohållbarhet inför moderna problem (efter val -79)."

Hela spelet kring regeringsskiftet i oktober 1978 understryker mina tvivel (se s. 133).

Den 19/10 håller jag ett anförande i Boden och lämnar ett referat till TT som än en gång försöker driva folkpartiet åt "mitt" håll i kärnkraftsfrågan:

Enda sättet att skapa verklig handlingsfrihet när det gäller val av framtidens energisystem är att sätta parentes kring kärnkraften och satsa på utveckling av solenergi i olika former. Det är ännu för tidigt att träffa ett slutgiltigt val mellan Uran-Sverige och Sol-Sverige. Men eftersom kärnkraften har flera årtiondens försprång när det gäller teknisk utveckling är det nödvändigt att nu satsa helhjärtat på olika former av solenergi, t.ex. energiskogar, ved och avfall, solceller, solvärme, vindkraft. Samtidigt bör naturligtvis kärnkraftskompetensen

behållas tills vidare. Men det bör kunna ske utan fler reaktorbyggen än de som nu påbörjats.

Den 29/10 1978 publicerar jag en artikel om regeringsskiftet i Sundsvalls Tidning, som försvarar bildandet av en fp-regering i polemik med statsvetaren Nils Elvander som hävdar att en fp+m-kolalition vore rimligare.

Den 24/11 håller jag anförande i Västerkyrkan i Lund på temat "Bör politiker få ha ett privatliv?". Jag säger bl.a.:

När Fälldin funderade på att avgå i våras kritiserades han från en del håll för att göra politiken till en privat familjeangelägenhet. Jag tycker också att han tidvis gick för långt. Men dilemmat är uppenbart.

Å ena sidan kan man säga att en politiker är en offentlig person som man måste kunna ställa större och helt andra krav på än andra människor.

Å andra sidan kan man säga att politikern är folkets representant och att han helst bör vara som folk är mest.

I praktiken består politikerlivet hela tiden av en pendling mellan de två aspekterna. Å ena sidan kan jag ju aldrig frigöra mig från att jag är riksdagsman och representerar ca 15 000 väljare. Det ställer stora krav. De 15 000 har rätt att begära av oss att vi ställer upp, att vi sköter oss hyfsat, att vi fungerar i jobbet, att vi kommer när vi lovat.

Å andra sidan har jag en familj som jag älskar och vill leva med, som jag är beroende av och som är beroende av mej.

Konflikten mellan privatliv och politikerroll var besvärande. Samtidigt var mina bekymmer i den vägen delvis ett uttryck för den allmänna olustkänsla som växte sig allt starkare hos mig över att riksdagsuppdraget inte gav vad jag hade hoppats.

I november 1978 avslutar jag manuset till boken "Öppet brev från en politiker", som delvis utgörs av tidigare publicerade inlägg i och utanför riksdagen, men delvis är nyskriven.⁵ I förordet skriver jag bl.a., med adress till "min väljare":

Jag hoppas att du inte misströstar, kära väljare, när du upptäcker hur maktlös en riksdagsman kan vara i de konkreta vardagsfallen. På något sätt blir dina brev och samtal ändå en nödvändig förutsättning för riksdagsjobbet.

I slutkapitlet hänvisar jag till Per Ahlmarks avgång:

Vi blev rätt tagna av hans beslut. Vi var en del som snackade om vår situation. Vi fann hos varandra en lust att precis som han dra sig undan, lämna alltihop. Någon hade nästan försökt. Men så rullade samtalen vidare. Och vi kom fram till den oundvikliga slutsatsen: Per Ahlmarks steg var imponerande – men ett undantag som bekräftar en regel –

nämligen den: om vi alla skulle följa honom i spåren skulle ju bara de bli kvar som inte delar hans värderingar, inte känner hans tvivel och vända, inte som han ser konflikter och motsättningar mellan det politiska arbetets verklighet och politiska programmens ideal.

För min egen del har beslutsprocessen stundom varit svår och frestelsen att göra som Per Ahlmark och byta liv har varit stark. Men till sist blev beslutet ändå oundvikligt i sin enkla logik. Man bör hylla Per Ahlmark för hans historiska steg – men att följa honom i spåren skulle betyda ett svek mot liberala idéer om ett mänskligare samhälle.

Alltså – än en gång ett försök att förena motsättningar, överbrygga grundläggande konflikter i politikerrollen. Under valåret 1979 blev detta än tydligare.

Utåt framträder jag som *lojal företrädare för fp-regeringen*. Jag håller anföranden som utgör sedvanliga propagandatal för regeringen, t.ex. i Karlskrona den 7 april:

160 regeringsförslag har lagts fram för riksdagen i vår, om allt från förslag till en ny trafikpolitik till förslag om husläkaresystem.

Men reformer kostar pengar. Därför har det varit nödvändigt för denna och den förra regeringen att ägna stor energi åt att få igång ekonomin.

Vi ser nu att åtgärderna gett resultat. Sverige är på rätt väg. En unik förbättring av handelsbalansen skedde från 1977 till 1978. Det finns förutsättningar för att 1979 blir ett förhållandevis gott år för Sverige:

- Tillväxt på 5 % (mer än de senaste 15 åren),
- ökad export och industriproduktion för första gången på fem år,
- inflationen kommer att hållas betydligt lägre än under socialdemokraternas tre sista år,
- i takt med att industriproduktionen ökar och överlagren töms, kommer sysselsättningen att öka,
- också investeringarna ska kunna komma igång när stora delar av industrin kör för fullt och när lönsamheten stiger.

Denna lovsång till regeringens ekonomiska politik kan jämföras med ett avsnitt i boken "Öppet brev från en politiker" som alltså färdigställdes hösten 1978 (utgivning våren 1979). Jag har där en fingerad dialog med en väljare. På ett ställe frågar väljaren om jag svikit några några egna övertygelser för partilojalitetens skull. Jag svarar:

– OK, jag skulle kunna ge exempel på en del s.k. småfrågor där jag svikit gamla ståndpunkter. Men jag skall ta ett viktigare exempel. Jag har lojalt följt regeringens ekonomiska politik. Och ändå tvivlar jag på den. Varför jag inte reagerat? Ett viktigt skäl: jag tror inte mer på oppositionens. Jag efterlyser ett mycket mer genomgripande alternativ.

Och ett sådant är lindrigt talat svårt att åstadkomma på egen hand. Antagligen skulle det väcka mer löje än respekt om en enskild riksdagsledamot försökte lansera en helt egen ekonomisk politik. Sådant måste man försöka jobba fram på andra vägar, först och främst inom sitt eget parti.

Väljaren: Ack, så bestickande det låter, så bondförnuftigt. Så jättelistigt att dölja att man sviker hela sin grundläggande övertygelse! Som om det vore bättre att svika stort än smått. Men i själva verket kan väl de flesta godta "svek" i småfrågor. Men svek i grundfrågorna – vad är det? Jo, ett avslöjande av att svikaren är en helt lealös figur.

PG: Varför det? Jag är ju inte vald på min privata ekonomiska filosofi. Jag är vald som folkpartist. Om jag försökte sabotera hela den ekonomiska politiken utan att ha frågat väljarna, utan att ha diskuterat det i partiet – då skulle jag verkligen ha svikit. Men i mindre frågor, där jag långt tidigare tagit ställning öppet och synligt, där både bör och kan jag avvika från parti- och regeringslinje utan att skaka hela regeringsunderlaget, och utan att svika den grundläggande lojalitet mot partilinjen som är nödvändig i en representativ demokrati.

I anförandet i Karlskrona försöker jag mot slutet tolka in en del av mina egna tankar i fp-regeringens ekonomiska politik, vilket jag sammanfattar i frasen: "Vi arbetar för ett mjukare industrisamhälle."

Jag är också aktiv i riksdagen som regeringsföreträdare, främst när det gäller husläkarfrågan, där jag sköter en del av förhandlingarna med övriga partier i syfte att försöka lotsa igenom propositionen så oskadd som möjligt.

Men de båda f.d. regeringskollegerna är alltför taktiskt oroad av folkpartiets goda opinionsläge (ett tag under våren 1979 18 % i en SIFO-mätning) för att våga släppa igenom detta folkpartistiska paradnummer.

Eftersom jag (son till en gammaldags husläkare) länge tyckt (och fortfarande tycker) att husläkaridén är utmärkt, var det ingen svårighet för mig att spela den tilldelade partirollen, först som förhandlare och lotsare, sedan, när lotsningen misslyckats och husläkarproposition gått på grund, som gisslare och häcklare, främst av centern.

Sedan det blivit klart att centern skulle gå ihop med socialdemokraterna i socialutskottet om en avslagslinje skrev jag en artikel i Expressen med rubriken SVEKET I HÖNSGÅRDEN (30/5):

Socialutskottets tjänstgörande ordförande Kersti Swartz avtackade kanslichef Lennart Persson vid arbetsårets sista sammanträde med en liten porslinstupp. Presenten var ovanligt adekvat. Genom socialdemo-

kraternas och centerns agerande förvandlades utskottet de sista veckorna till en hönsgård i stort behov av en tupp. Så nog är det, som Expressen skriver den 24 maj, ett politiskt virrvarr som nu riskerar att stoppa de efterlängtrade husläkarna.

Så sent som den 3 oktober 1978 upprepade Thorbjörn Fälldin (c) i riksdagen trepartiregeringens löfte om ett husläkarsystem. Men 19 april 1979 undertecknade bl.a. förra trepartiregeringens socialminister Rune Gustafsson (c) en partimotion där det hette att "husläkarbegreppet har som uttryck för behovet av kontinuitet inom vården kommit att leda till orealistiska förväntningar".

Vad hände mellan den 3 oktober 1978 och den 19 april 1979? Trepartiregeringen ersattes av en folkpartiregering. Och den husläkarproposition som Rune Gustafsson skulle ha försvarat om han varit statsråd finner han nu lämpligt att gå till attack mot...

I riksdagsdebatten dagen därpå (31/5) sköter sjukvårdsminister Hedda Lindahl den positiva, offensiva delen av debatten, d.v.s. sakargumenten för husläkare. Jag spelar rollen av polemisk agitator, främst mot centern. Men inte heller moderaterna gillar mina inlägg. Nils Carlshamre har tagit anstöt av att jag liknat ett riksdagsutskott vid en hönsgård (också andra ledamöter har uttryckt sin förtrytelse privat över att jag "skadat riksdagens värdighet"). Jag replikerar:

Jag skall inte diskutera tuppsycklingars potens. Men för att fortsätta hönsgårdsliknelserna kan jag säga att om vi i oktober 1976 hade sagt till något av de andra regeringspartierna att innan hanen gal för full tid i denna valperiod skall ni trefallt ha förnekat och svikit oss, då skulle man ha attackerat oss obarmhärtigt. Nu vet vi att det är så: Marginalskat-terna, jämställdhetslagen, husläkarsystemet – centrala moment i de regeringsförklaringar som Thorbjörn Fälldin har läst upp från kamma-rens talarstol – har saboterats med centern i sabotörens huvudroll.

Några dagar senare sammanfattar jag min kritik mot centern i en artikel i Sydsvenska Dagbladet, där det bl.a. heter:

Centerns socialpolitik styrs nu av en man som är så besjälad av sin förtröstenhet över att inte längre vara socialminister att han låter det drabba de hundratusentals människor som ställt stora förhoppningar till löftet om ett husläkarsystem. Socialdemokraternas kritik mot fp-förslaget i utskottsarbetet har varit en mild västanfläkt jämfört med Rune Gustavssons hätska utfall och hans envisa kampanj för att "utmönstra husläkarbegreppet". Det är betecknande att socialdemokraterna i sin partimotion inte direkt ville avskaffa husläkarbegreppet utan istället försökte få det till att fp:s husläkarbegrepp var detsamma som socialdemokraternas syn på primärvården. Det var centern med Rune Gustafsson i spetsen som ivrigast ville krossa hela husläkartanken.⁶

Några dagboksanteckningar kan ytterligare belysa hur jag såg på husläkarfrågans utveckling:

26/4 SoU om husläkare. m går emot. s och c vacklar. Alla säger att det är en substanslös prop. Jag: Varför tog man bort registreringen i proppen?

3/5 SoU om husläkarna. Många turer. F.m. hearing. Efteråt: Oklarhet om vad vi beslutat. Kväll: s lutar åt avslag. c också. m allmänt negativa, menar att detta inte är husläkare, c menar att utredningen visar att det inte går att genomföra husläkarförslaget. s vill inte ha husläkare. Jag för partiets talan. Försöker förhandla med s. Gabriel pratar med c och m. Blir ingen votering, vi skall skriva på allt som är okontroversiellt plus majoritetsyttranden. Jag-kommentar: De vill inte ge oss en framgång – men vet inte vilket som är värst, att vi får igenom proppen el. att vi kan gå ut i valet och säga att de röstat ner den.

(Häremellan var jag sjuk några dagar.)

21/5 Sammanträde med Gabriel, Hedda m.fl. SoU-människor om husläkarproppen. Val mellan att cp håller fast vid uppgörelsen från i torsdags (fp–m–cp) el. går fram med det gemensamma c–s–pappret.

22/5 Försammanträde om husläkarna med c och m. Fullkomligt makabert. Rune Gustafsson är helt fylld av han inte längre är statsråd. Dessutom dum som fan. Cirkus på utskottssammanträdet när c och s skulle justera majoritetsskrivningen. C ville ändra lite – men det gick ju inte. På e.m. snabbinkallad presskonferens med mig och Hedda. Hyfsat resultat.

23/5 M-jävlarna vill inte ha gemensam reservation! Så vi får skriva själva. Jag gör det mesta själv – med hjälp av Lönnqvist och Klingwall. Tar hela dagen till 17.

25/5 Öppen-kanaldebatt med Rune Gustafsson (c), *f.d.* socialminister, om husläkare. Ett ganska häftigt massmedialt gräl! Han upprepade 5–10 ggr att det behövs ökad utbildning av allmänläkare för att förbättra kontinuiteten – då blev jag förbannad eftersom det står i proppen! RG är en osedvanligt korkad och förtröden cp-are.

30/5 Jämställldhetslagen faller med 150–155 p.g.a. cp-avhopp. Skriver husläkaranförande. Överläggning med Gabriel och Hedda m.fl. Rapport till Ola som är stridslysten. Talar om att ”vi borde avgå nu ... om det hade varit möjligt”.

31/5 Husläkardebatt från ca 17 – ca 22.

Säkert spelade husläkarstriden en viss roll för att bevara min aktiva fp-identitet ytterligare en tid. Det rent valtaktiska manipulerandet från centerns sida var så ovanligt uppenbart och husläkaridén var ett

av de få, konkreta fp-förslag som jag kände något som kunde liknas vid entusiasm för. Under en tid överskuggades därför allt det andra, inte minst fp-sveket i kärnkraftsfrågan.

I en rapport till fp-medlemmarna i Malmöhus län (daterad 1979-06-09) gör jag följande optimistiska summering av fp-regeringens fögderi:

1. *Regeringsarbetet har gått bra, bättre än vi hade vågat hoppas.* Självfallet är det just våra framgångar som skapat nervositet hos de fyra oppositionspartierna. Enligt färskaste statistik har 135 propositioner bifallits helt, 31 bifallits i huvudsak, 15 bifallits efter förändringar, 2 avslagits helt, 15 uppskjutits till hösten. De socialdemokratiska siffrorna är helt enkelt felaktiga, de bygger bl.a. på den absurda tanken att varje ändring i en fp-proposition under riksdagsarbetet skulle vara ett nederlag för oss. Självfallet är just kompromisser under riksdagsbehandlingen en minoritetsregerings livsluft. Det har alla vetat hela tiden. När man nu bråkar betyder det bara att man är nervös. Ett annat mått på vår framgång är budgeten för 1979/80. Fp-förslaget upptog utgifter på 172 miljarder kronor. Oppositionen kom med miljardstora överbud (s 5,5 miljarder, c 3 miljarder). Men resultatet blev en blygsam påplussning med 0,7 miljarder (varav 0,3 miljarder i kreditgarantier). Ett tredje mått är antalet reservationer i utskotten. Fram till 14/5 hade s 264, m 209, c 85 och fp 56. Men vi förlorar inte alla voteringar där vi reserverat oss.

Ett fjärde mått på vår regeringsförmåga är voteringarna. Antalet voteringar under våren t.o.m. 31/5 var 954. Folkpartiet förlorade 55. När statsvetenskapen hinner utforska fp-regeringens första verksamhetsår kommer den att finna att vi dominerat beslutsfattandet på ett sätt som få minoritetsregeringar klarat av.

2. *Våra allvarligaste bakslag har orsakats av flagranta svek av centerpartiet.* Löften om marginalskattesänkning, jämställdhetslag och husläkarsystem fanns i trepartiregeringens deklarationer, senast uppläst av Thorbjörn Fälldin den 3 oktober 1978. Centerledaren lovade också, när centern genom nedlagda röster bidrog till fp-regeringens tillkomst, att centern *inte* skulle agera som ett vanligt oppositionsparti. Man skulle stödja fp-regeringen så länge den följde trepartiregeringens politik. Det är mot den bakgrunden förklarligt, om än oförlåtligt, att centern försökt dölja sina svek. Man har således inte blankt avslagit fp-förslagen.

Man *uppsköt* – tillsammans med s – skattepropositionen. Reellt var det ett avslag. Man *avdelade* en liten grupp nej-röstare och röstnedläggare för att tillsammans med s urholka jämställdhetslagen. Det är föga sannolikt att partiledaren i ett så auktoritärt parti inte skulle ha kunnat hålla partiet samlat – om han velat satsa sin prestige på det. Men det ville han inte. Man *pratade vid sidan om* när det gällde husläkarsystemet, varken biföll eller avslag propositionen. Man talade om falsk varube-

teckning om något som man själv lovat så sent som i oktober 1978. Man unnade inte fp en framgång, men man vågade inte gå på rakt avslag. Tillsammans med (s) försökte man istället lägga ut dimridåer.

3. *Socialdemokratin har misslyckats som oppositionsparti.* Detta är de flesta iakttagare överens om. S har inte tänkt om, inte prövat nya vägar, inte utpekat lösningar för framtiden. Tvärtom har man kört i gamla spår, krävt en ekonomisk politik som skulle varit ödesdiger, kommit med överbud i offentliga utgifter och ägnat sig åt ofruktbar kritik av regeringens *handlag* (för många propositioner, för sent avlämnade propositioner, bristande initiativ etc. etc.) när man inte kunnat hitta anfallsvinklar på regeringens *politik*.

För egen del har jag efter fp-regeringens tillträde, liksom övriga fp-riksdagsledamöter, inte funnit lika starka skäl som tidigare till enskilt agerande i riksdagen.

Utredningen om isolering inom kriminalvården, där jag varit ledamot, har avlämnat slutbetänkande, Avskildhet och gemenskap inom kriminalvården (SOU 1979:4). Utredningen föreslår ytterligare begränsningar i möjligheterna att isolera fångar. Dock har det inte varit möjligt att helt förbjuda isoleringar. Jag har en reservation i en mindre fråga. Bostadssociala delegationen, där jag varit ordförande, har också slutfört sitt arbete och avlämnat slutbetänkande den 18 juni, Aktivt boende (SOU 1979:37). Betänkandet är en rapport från utvecklingsprojekt i ett tiotal s.k. moderna slumområden, bl.a. Rosengård i Malmö. Tyvärr har majoriteten inte velat dra generella slutsatser av erfarenheterna, varför fp-ledamöterna avlämnat reservation och särskilt yttrande där vi bl.a. uttalar oss för bättre boendedemokrati enligt dansk modell.

Valrörelsen är nu i full gång. Men än har vi bara fått känna de milda västanfläktarna. Den dominerande drivkraften i fyra oppositionspartier är nu förtrödenhet över att en så liten regering har kunnat få så mycket gjort. Men – vi klarar oss nog ändå...

Liberala hälsningar

Per Gahrton

Bakom denna överlag hurtfriska och regeringspositiva fasad fanns ett allt djupare tvivel. Fp-ledningens manipulering av kärnkraftsfrågan – med kulmen i samband med Harrisburg-olyckan och folkomröstningsbeslutet – spelade en central roll i min sinnesstämnings utveckling.

Dagboken 19/5 -79: "Sömnlös mardrömsnatt, läser Steinbeck. Långa tankar om att jag måste stöta Calle Tham. Att han är partiets största fara. Idé om stor artikel i DN med blandning av människosyn och politik etc. Spolar idén överlag på morgonen."

I mitten av juli publicerar Dagens Nyheter en artikel av mig med rubriken: "Per Gahrton om politikerföraktet – EN DEMOKRA-

TISK TILLGÅNG.” I artikeln gör jag en, ganska trevande, summering av riksdagserfarenheterna och serverar en blandad reformkompott: öppna utskottsförhör, bättre arbetsförhållanden för riksdagsledamöter, offentliggörande av politikens självdeklarationer, bättre pålästa massmedia. Jag avslutar med följande:

Det finns alltså en hel del åtgärder som man skulle kunna vidta för att reformera det politiska arbetet. Ändå hoppas och tror jag att det s.k. politikerföraktet kommer att finnas kvar. En sund misstro mot överheter och beslutsfattare är ju demokratins livsluft.

Personligen skulle jag uppleva det som positivt om denna skepsis tog sig mera organiserade former, utvecklades till en fungerande kontroll av politikers agerande ... Det s.k. politikerföraktet är den enda någorlunda fungerande kontrollinstans som finns. Utan den piskan skulle vi löpa risk att kärva ihop helt och drunkna i taktikspelets och de ändlösa kompromissernas moras.⁷

En kulmen på min krisrelation med folkpartiet och den etablerade politiken kom i samband med en valkonferens i Göteborg i början av augusti. Jag gick helt enkelt ”under jorden” några dagar. I ett brev, daterat 22/8 till Ebba Lyttkens,⁸ redogjorde jag utförligt för min syn på saken. (Brevet blev aldrig avsänt eftersom vi istället tog telefonkontrakt. Det mesta framfördes muntligt, det övriga kan betraktas som dagboksanteckning från den tidpunkten):

Ebba, hej,

Jag har försökt ringa dej några gånger men du har väl varit på valbyrån. Vid närmare eftertanke vill jag också hellre ha detta på pränt.

Jag hade faktiskt seriöst tänkt hoppa av tåget och ansåg det bäst att ställa er inför fait accompli och göra det utan föregående överläggningar o.dyl. dels för att inte kunna bli övertalad, dels för att det inte skulle kunna bli en politisk belastning utåt för partiet. Och jag ansåg att det var hederligast att göra det nu *före* valet.

Men via Ronny och Marita (partiombudsmännen i Malmöhus län) har jag fått besked om att många av er betraktar det som en personlig hederssak mot er själva att jag hoppar på tåget igen. OK jag är på det. Vi kan gärna ta ett snack fredag eller lördag e.m.

Men till saken.

Jag har, som alla nog märkt, rätt länge tvekat över min roll i det politiska spelet. Under ungefär samma tid har mitt privata liv rasat samman. Däremellan finns inget logiskt samband. Men den moraliska styrkan till pliktuppfyllelse när man tvivlar på saken blir ju inte bättre av att all mark försvinner under ens fötter, fru, hus, barn.

I början var riksdagsarbetet givande, man provade alla greppen. Efterhand insåg jag deras begränsning. Till en början var regeringsinnehavet spännande. Efterhand insåg jag hur fp slätades ut och

byråkratiserades, ministrar och inte minst partiledare heroiserades och den reella debatten avstannade. Den samhällskritiska aspekten försvann helt. Jag blev alltmer övertygad om att jag gjorde fel som ställde upp för omval. Men nomineringar etc. var klara. Jag tänkte försöka spela med spelet till ett hederligt slut. Men så inträffade följande:

1. Som ett första sätt i ett försök att hitta en mer undersökande politisk arbetsmetodik reste jag till assyrierna i Turkiet. Det gjorde djupt intryck på mig.⁹ Jag kände att en sådan arbetsmetodik kanske vore möjlig också på hemmaplan. Men när jag pratade med Eva Winther om saken var hon totalt oimponerad, samma gamla byråkratargument. Och Hans Blix avvisade tanken på koncentration på assyrierna (där vår insats kunde vara stor och unik) med en massa *taktiska* skäl för båtflyktingarna (jag har inget emot dem heller, men menar att vår insats där måste förbli marginell, vi har dessutom ännu inte skapat någon särskild anknytning för dem här). Jag blev besviken, djupt besviken.

2. På samma konferens där jag talade med dem skulle vi lägga upp valrörelsen. Ebba, om man det minsta distanserar sig är det ju rent beklämmande, denna argumentationsexercis, som inte en sekund handlar om hur man *informerar* väljarna, utan om hur man *duperar* dem, undviker att svara utan att de märker det etc. Plus hela anslaget i valrörelsen – Ansvar och Samförstånd – med partiledarkult.

3. På söndagen träffade jag vänner i Göteborg och via dem hamnade jag i ett ungdomskollektiv m/grönvänner i de gamla Hagakvarteren. Följande gjorde djupt intryck på mig:

a) Deras totala förakt och oförståelse för partipolitikens rävspel. Vi debatterade och debatterade – och jag förlorade varenda debatt.

b) Deras fullständiga avsaknad av karriärhets, vilja att slå sig fram etc. och deras inriktning på ett annorlunda liv, inriktat på gemenskap med varandra, solidaritet i kollektivet, en friskare livsstil (bl.a. hör en sorts lantgård till kollektivet) etc. etc. – så fullständigt väsensskilt från den sketna plastkarriärism som de flesta av oss partipolitruker är fångade i.

I det läget beslöt jag att hoppa av tåget. Och jag tänkte att jag skulle sätta er inför ett fait accompli som skulle göra varje återvändo omöjlig.

Jag kände mig fri och nästan lycklig och började planera mitt nya liv.

Men när jag efter en dryg vecka ringde Maria för att fråga om hon hade fixat vår interna husaffär så att jag kunde få loss mina pengar för en ny start på nytt håll i nya former så började hon tjata om att alla älskade mej, ni skulle skicka ut delegationer med flyg för att hämta hem mej, jag var så förbannat bra politiker etc. etc. Och att jag av solidaritet med er måste fullfölja det här. Jag ringde Ronny och han bekräftade det.

Jag hade misslyckats med att skapa ett *fait accompli*. Jag är förvånad, för nog tycker jag att det hade varit rätt lätt för er att bara skylla på vad som helst, sjukdom eller något fantasirikare och sagt till folk att jag inte kunde delta i valrörelsen och därefter hade min närmaste ersättare snyggt och fint glidit in på min plats i riksdagen.

Men enligt Maria och Ronny efter påstådda samtal med en del av er skulle så inte vara fallet och ni skulle bedöma det som bäst för partiet lokalt och en hederssak mot er själva att jag hoppar på tåget igen.

OK, jag gör det med tungt hjärta.

Jag känner mig fullkomligt spyfärdig när jag läser valtjafset i tidningar, lyssnar på plattityder i TV, ser torgmötena. Såg du t.ex. Olas svar i Aktuellt igår (d.v.s. den 21:e) på frågan om vad han menar med garanti mot ungdomsarbetslöshet? Jo, "samhällsansvar för att åtgärder vidtas" etc. etc. Vi måste ju vara fullkomligt *förblindade* om vi inte inser att vi håller på att skapa ett förakt för politiken i stora delar av folkdjupen, inte minst bland ungdomen.

Käbblet här i riksdagen – som ju är ett käbbel med alla andra ögon än proffspolitikerns – är illa nog. Men det är inte så många som nås av det.

Men valrörelsen är ju kulmen på det politiska systemets totala urartning!

Vad jag med detta vill ha sagt är att jag inte stannade i Gbg och svirade eller så för att det var roligare om nu någon ryktesspridare har trott det.

Ej heller var det enbart privata skäl som spelade in, för de hade möjligen kunnat leda till tillfällig sammanklappning men inte till ett avhopsbeslut. Och det var verkligen ett beslut som du kan vara övertygad om. Jag är inte alls glad över att komma tillbaka. Jag skall hålla masken. Och jag skall göra slavarbetet under lämplig karenstid. Men om jag inte finner rimliga arbetsformer i Stockholm – och naturligtvis får fason på mitt privata liv – då kan jag inte ge några löften om hur länge jag sitter kvar. Men det är klart, om nu partiintresset fortfarande tror att jag fyller någon funktion som "vallok" lär ju ingen bli ledsen om jag kopplar av mej en passande tid efter valet, särskilt inte den ersättare som istället kommer in.

Det här är naturligtvis inte lämpligt att sprida i några större kretsar nu, då läcker det ut, till men för partiet, men om du vill visa det för Sverker (Oredsson, kommunalråd) och Gösta John (Bredberg, sedermera min efterträdare som fp-avdelningens ordförande) är det väl OK.

Jag återgår alltså i tjänst på torgmöten på lördag.

Bästa hälsningar, Per G.

ag drar alltså igång valrörelsen på allvar. Jag framträder i Sundsvall den 23/8 och tar tag i temat från DN-artikeln om politikerföraktet.

Till TT säger jag:

Risken är uppenbar att det så kallade politikerföraktet ökar under en valrörelse, då argumenten förenklas, de taktiska uträkningarna kommer i förgrunden och kampen om regeringsmakten ofta lockar fram det politiska spelets sämsta sidor . . . Jag uppmanar nu mina politikerkamrater i alla partier att på förfrågan vara beredda att offentligt svara på följande tre frågor:

1. Från vilka arbetsgivare, uppdragsgivare, kapitalinnehav eller andra källor kommer dina inkomster?
2. För vilka utgiftssorter – arbetskläder, resor, representation, facklitteratur etc. – gör du avdrag för inkomsternas förvärvande?
3. Hur är din eventuella förmögenhet sammansatt, vilka aktier har du, vilka fastigheter äger du etc.?

TT-referatet kom in här och var men väckte inte bråkdelen av den uppmärksamhet som DN-artikeln hade gjort. Jag återkom till temat i flera sammanhang, bl.a. i en intervju i radions serie om politikerrollen, en radiodebatt med Björn von Sydow, en intervju i GT (19/8) med rubriken: "Politikerna styr själva massmedias nyheter!"

Men det "tog" inte. Politikerna ville inte diskutera politikerrollen, vilket kanske inte var särskilt förvånande. Men inte heller massmedia ville ta tag i saken på allvar.

På flyget från Sundsvall till Malmö skriver jag i dagboken: "Får idé om Expressen-artikel: Brev från mej till Ola. Bestämmer mej för att betrakta valrörelsen som en fars, en rituell dans."

Likafullt är jag redan lördagen 25/8 med full fart på väg in i denna "rituella dans". I dagbokens kolumn för "uppgifter" börjar idéerna om "utspel" att dugga. "Checka annons om ungdomsarbetslösheten med Gösta John. Planera angrepp på hyresgästföreningen på Möllevången nästa lördag. Pensionärsutspel Hörby. Presskonferens Malmö." På kvällen antecknar jag:

Torgmöten i Landskrona och Eslöv. Frågor om pensionärerna och vårdnadslön (kds). Och om skatterna. Dåligt i Landskrona. Halvbra i Eslöv. Åtföljd av engelsk forskare. Lokalkandidaterna inte bra. Landskrona – ingen hörde vad han sa. Eslöv – kommunkandidaten: "Ja, det vet man ju inte, det kan man inte uttala sig om" etc.

Under helgen skriver jag på ett manus till Miljöförbundets skrift "Så blev jag kärnkraftsmotståndare". Där gör jag en hård attack mot Carl Tham. Men på slutet håller jag ändå vissa dörrar öppna (se s. 252).

Jag skriver också då och då lite på ett romanmanus, en fortsättning av Partikongressen, som jag gav ut under pseudonymen Hertha

Knutsdotter hösten 1978.¹⁰ Nu handlar det om VALKAMPANJEN (utgiven våren 1980).

Framträdanden och besök av företrädare för partiledningen duggar tätt. Den 28/8 kommer Gabriel Romanus, socialminister, till Lund. Den 29/8 har jag en torgduell med riksdagsman Lennart Pettersson (s) i Lund. Enligt lokaltidningarna framträdde jag som lojal och entusiastisk försvarare av regeringens politik.

Lennart Pettersson målade en tavla av ett land i akut kris, där tryggheten var hotad av de borgerliga. . . Per Gahrton ser ett helt annat Sverige: Vi har fått igång Sverige, sa han. Det är alldeles klart att arbetslösheten minskat sedan förra året också bland de unga. Och konjunkturen pekar uppåt.¹¹

Vi har satsat mer än någon annan svensk regering på att rädda sysselsättningen, vi har höjt barnbidragen och vi har fått igång exporten. Är det då inte fräckt av socialdemokraterna att påstå att folk har mist tryggheten i det här landet, undrade Per Gahrton.¹²

I dagboken är jag nöjd:

Duell m. Lennart P i Lund. Jag var nog klart bäst, offensiv, "(s) hotar tryggheten", frågor om spärrar (till universitetsutbildningen), affärstider etc. Bemötte attack mot De Geer med min motion (om offentlig insyn i politikens privatekonomi) som LP röstat mot. Skratt. Också LP-motion mot förenkling av bygglagen.

Samma dag besöker jag tillsammans med Birgit Friggebo Rosengård, där bostadssociala delegationen haft projektarbete. Den 30/8 har jag en annons inne i Sydsvenskan där jag efterlyser kontakter med arbetslösa ungdomar. Kvällsposten ägnar saken en sida. Viss ironi kan skönjas i ingressen: "14 dagar före valet har riksdagsman Per Gahrton (fp) blivit lidelsefullt intresserad av ungdomsarbetslösheten." Jag tillbringar några timmar på arbetsförmedlingen och pratar med arbetssökande ungdomar, delvis i sällskap med ett TV-gäng från Sydnytt.

Samma dag har Sydsvenskan en stort uppslagen förstasidesartikel om LIFE (d.v.s. en fp-motsvarighet till SAFE, en aktionsgrupp mot kärnkraft). Nils Hörberg intervjuas. Också en kommentar av mig finns med:

Hörbergs kollega Per Gahrton i Lund välkomnar gruppen. –Jag tycker det är bra att det bildas en sådan här organisation. Det finns många kritiska röster inom vårt parti och själv har jag en stark grupp inom min egen avdelning.

Den 1/9 har jag torgmöten i Lund, Malmö. Jag gör ett TT-referat som

får en egen rubrik t.o.m. i DN: "Låt inte socialismens politruker återfå makten genom röstskolk och röstslöseri på meningslösa småpartier."

Måndagen den 4/9 är Ola Ullsten i Helsingborg och Malmö. I dagboken har jag noterat: "Torgmöte i H-borg. Flera 100-tal åhörare. Men Ola kom inte – föredrog massmedia p.g.a. mittenutspel." Redan i en bil på väg till Helsingborg hade Ola Ullstens talsskrivare Hans Bergström varnat för att Ola inte skulle hinna till torgmötet. "Du och Karin Ahrlund får ta det!" Jag protesterade: "Folk har kommit för att se och höra statsministern."

Men samma dag offentliggjordes ett s.k. mittenutspel, d.v.s. några gemensamma politiska punkter för centern och folkpartiet. "Massmedia tänder inte på torgmötet", förklarade Hans Bergström. Istället höll statsministern presskonferens.

Ola svek väntande väljare, hette det i tidningarna dagen efter. Jag var ordentligt förbannad. På kvällen var det Ola-show med Åke Arenhill på Nya Teatern i Malmö. Jag gjorde en kort appell om jämställdhet. Mötet var välregisserat in till minsta kommatecken. Bl.a. hade det föregåtts av långa diskussioner om ifall Ola borde stå eller sitta när han talade.

Tisdag 4/9. Träff med Rolf Wirtén, arbetsmarknadsminister, som besöker Sjöbo. Eget pensionärsutspel i tio punkter. TT kommer på presskonferensen och gör en kort grej.

Torsdag 6/9. Pensionärsmöte i Hörby, 138 åhörare. Brev till Carl Tham med krav på att en alternativutredning om Harrisburg-olyckan enligt förslag av Thomas B. Johansson och Björn Kjellström skall tillsättas. Jag betonar att "varje misstanke om att regeringen på något sätt skulle försöka styra forskningsresultaten genom urval av forskare och forskningsmetoder måste effektivt motbevisas". Dessutom hävdar jag att "Du som energiminister har huvudansvaret för att motverka den felaktiga bild som fortfarande sprids av folkpartiet som ett 'kärnkraftsfixerat' parti".

Fredag 7/9. Torgmöten i Lund, bl.a. på Spyken.

Lördag 8/9. Torgmöte på Möllevången i Malmö. Jag noterar i dagboken:

Stor debatt om ifall Palme är socialist. 10–15 gubbar förnekar det intensivt! Tryck! För ett ögonblick går man upp i varv. Känner valets puls! Men det sjunker snabbt tillbaka. Gjorde TT-uttalande om Barsebäck – stor manifestation – och upprepning av kravet om pengar till Thomas B. J:s alternativutredning. Lästes upp i radioekot kl. 18.00! Middag hos Ebba Lyttkens med bl.a. Lars Gustafsson. Sparta, Barsebäcksfest. Avkopplande.

Skånska Dagbladet har ett referat av mitt brev till Carl Tham: "Carl Tham läxas upp."

Söndag 9/9. Mitt TT-uttalande får god press intill referat av Barsebäcksmarschen. Jag säger bl.a.:

De flesta inser nu att lokaliseringen av Barsebäckverket till en storstadsregion var ytterst olämplig. Därför är det ytterst angeläget att de säkerhetsutredningar som nu inletts med anledning av Harrisburgolyckan blir så allsidiga som möjligt. Tyvärr har nämnden för energiproduktionsforskning häromdagen avslagit en ansökan från bl.a. lundaforskaren Thomas B. Johansson om en alternativutredning till den officiella Harrisburgkommissionen. Jag uppmanar därför energiminister Carl Tham att omedelbart ingripa och ställa medel till förfogande för en alternativutredning.¹³

Samma dag har Helsingborgs Dagblad en ledarkommentar till mitt brev till Tham:

Detta skånska fp-utspel är naturligtvis tänkt som ett medel för att lugna folkpartiets många kärnkraftsmotståndare men det är knappast troligt att energiminister Carl Tham tar någon större notis därom. Detta är kanske heller inte meningen varför "kärnkraftsfixeringen" är ett faktum.

I dagboken antecknar jag: "Skrivit artikel om valrörelse och känslor och skickat till Expressen. Åt svamp hos A. Pratade mycket om känslor etc. Hon tycker att man skall visa dem, inte hålla på prestige etc. Jag tvivlar."

Måndag 10/9. Skriver program om ungdomsarbetslöshet. Inspelning för ekots valextra. Förbereder debatt med Skånepartiets Herslow. Expressen vill inte ha artikeln om valrörelsen. Skickar den till DN.

Tisdag 11/9. Torgmöten i Malmö och Landskrona. Uttalanden om boendedemokrati. Läses upp i Sydnytt. Jag säger bl.a.:

Hyresgästerna får inte glömmas bort i valspurtens löftesstrid om villaägarna . . . Ett vidgat medinflytande måste gälla alla hyresgäster, inte bara etablerade medlemmar i hyresgäströrelsen. En lagstiftning om hyresgästinflytande finns redan i Danmark. Om danskarna kan varför skulle inte också vi kunna lagfästa boendedemokratin i hyreslägenheter?

12/9. Inspelning av debatt med Herslow, Skånepartiet. Dagboken:

SIFO-siffrorna från JB. Luften går ur! Björn Fremer utnämner mig till förste förbudsprofet i KvP. Krönika till Sundsvalls Tidning. Gör själv censur och stryker långt avsnitt om Calle Tham och kärnkraften. DN accepterar min artikel om valrörelsen.

I det borttagna avsnittet i artikeln till Sundsvalls Tidning skrev jag bl.a.:

Såväl partiet som dess partiledare är väl förtjänt av det ökade förtroende många väljare kan ha svårt att hysa inför enstaka maktmanipulatorer i Stockholm (att härmed avses Carl Tham framgår av tidigare avsnitt i den borttagna texten). Tyvärr lär många ha svårt att hålla en sådan distinktion levande i valbåset. För egen del känner jag dock inte minsta tvekan att rekommendera folk att rösta på folkpartiet. Det måste dock kombineras med ett löfte att göra mitt bästa för att genomföra en nödvändig strukturrationalisering i partiapparaten topp i syfte att återupprätta trovärdigheten i vår framtids- och energipolitik.

13/9. Utfrågning i Radio Malmöhus. Torgmöten. Presskonferens om ungdomsarbetslöshet, bl.a. föreslår jag att varje arbetslös tonåring borde få en fadder som lotsar in den unge på arbetsmarknaden. Hyfsad lokal pressuppmärksamhet.

Fredag 14/9. Torgmöten i Helsingborg och Lund. Debatt på Svalövs folkhögskola. Tittar på TV:s partiledardebatt på kvällen. Denna dag har jag också daterat en lång lista på "Uppslag till riksdagsaktioner". Det var alltså vad jag hade tänkt jobba med i riksdagen under den följande valperioden:

- Påarp giftlager. Kolla ny hälsovårdsstadga, ev. kommunalt veto.
- DNA-forskningen. Kolla regeringsproposition. Ev. kommunalt veto, ev. beslutsrätt hos DNA-nämnden.
- Pensionärsskatten. Fribeloppet måste bli minst så stort att förtidspensionärer med dubbelt pensionstillskott slipper skatt.
- Fixa JK-utredningen om SAPO-Göteborg.
- Televerkets nya teknik för avlyssning (jfr artikel i Ny Teknik).
- Rättshjälp i socialförsäkringsmål inför försäkringsrätten.
- Möjlighet bli sjukskriven av distr. sköterska eller dyl. 8:e till 22:a dagen för att förkorta väntetider (jfr artikel i SoF 8/79).
- Motivering för regeringsbeslut i nådeärenden/personlig inställelse HD (jfr artikel Krumbukt 1-2/79, pressuppgifter om HD:s manna-mån sept. -79).
- Pensionärsfrågor enligt mitt valprogram (bl.a. avhänt kapital m.m., se min bok "Kan pensionärerna lita på oss?").
- Ungdomsarbetslösheten enligt mitt valprogram.
- Invandring - Hur kollas "skenäktenskap"?
- Assyrierna, enligt min skrivelse aug. -79.
- Ambassadernas arbetsformer (t.ex. Turkiet), ev. krav på större utredning.
- Lena Olsson-fallet (ev. fråga).
- Brevet om forskningsanslag till Thomas B.J. - uppföljning.
- "Politikerföraktet", motion om åtgärder (ev. interpellation till statsministern).

- Boendedemokrati m. Danmark (motion).
- Sociala förmåner för epileptiker (se klipp).
- Polisario – ev. resa dit, kolla med FPU.
- Barnolycksfall, SOU 79:28.
- Bostadslån. Kolla. (Ex. två tjejer som bor tillsammans under äktenskapsliknande förhållanden kan inte få lån, ensamstående förälder kan inte få lån om han inte har vårdnaden. Kravet på regelbunden bosättning kan drabba missbrukare som haft lägenhet stående tom p.g.a. anstaltsvistelse.) Gnm BG.
- Tandläkare – icke ansluten till tandl.förbundet. Blir då oförsäkrade, slipper avgift på 1 200:-/år. Gäller ca 8 %. Dessutom: Får tandläkare skicka ut röntgenplåtar hur som helst? (gnm PR) Anmält till ansv.nämnden. Kolla.

Lördag 15/9. Torgmöte i Lund. Sedan avkoppling i Köpenhamn och Malmö hos JB.

Söndag 16/9. Dagboken: "Försov mig något. Delade sedan ut valsedlar hela dagen. S och M kom med kaffe. Tryckt stämning när det blev klart att fp går tillbaka något. Trodde också att vi förlorat i Lund."

Idag är min artikel om valrörelsen inne i DN, illustrerad med en bild av mig på torgmöte i Lund. Jag skriver bl.a.:

När jag står där på torgen och agiterar, orerar och domderar undrar jag ibland hur folk betraktar oss. Kanske som medeltida gycklare? Vi pratar, politiker emellan, om att vi måste akta oss för att tala "över huvudet" på folket. Men allt oftare tycker jag mig i folkets ögon kunna skönja en sorts vemodig överlägsenhet. De stackarna, vad håller de på med? Men de kan väl inte annat . . .

Jag träffade några ungdomar i ett "grönvänsterkollektiv" i början av valrörelsen. De undrade djupt allvarligt om jag var klok som ägnar min tid åt ytligt tjafs medan människor drunknar i social misär och världen svälter. De betraktade mig som de var forskare från en annan värld och förvånat iakttog en primitiv kulturs rituella danser . . .

Jag går på Barsebäcksfest på Sparta i Lund. Dialektiken är mjukare här, avståndet mellan teori och praktik mindre? Skulle dessa tusentals ungdomar vara på fel väg?

Samma dag har jag en artikel i Sundsvalls Tidning, där jag kräver ökat inslag av personval, ökad öppenhet i politikens privatekonomi och öppnare beslutsprocesser. Jag avrundar med en förhoppning: "Låt oss hoppas att 1979 års val blir ett 'mellanval' och att svensk politik snart igen skall handla mer om grundfrågor som avgör vår gemensamma och privata framtid."

Valresultatet visar att folkpartiet går tillbaka en halv procent och tappar ett mandat. Men i fyrstadsregionen vinner vi ett mandat, en

ökning från två till tre. Det visar sig senare att min lista med knapp marginal vunnit den interna partimatchen, med 15 335 röster mot 15 068.

Jag borde vara nöjd!

Måndag 17/9. Jag blir intervjuad av Rolf Erichs, Kvällsposten. Jag är *inte* nöjd. Rubriken på tisdagen blir: VI FÖRLORADE PÅ STORHETSVANSINNE! I texten heter det bl.a.:

Per Gahrton menar att man inom folkpartiet övervärderade det egna regeringsinnehavet. Dessutom är Per Gahrton synnerligen kritisk mot energiminister Carl Thams hårda energipolitik som han menar också bidragit till folkpartiets valförlust.

Den 19/9 samlas riksdagsgruppen (se s. 153). Jag uttalar mig i en Expressen-enkät om regeringsfrågan:

1. Jag tycker vi behöver en trepartiregering.
2. Ola Ullsten, definitivt /bör bli statsminister/, Fälldin har ju fått en chans tidigare men sumpat den.
3. Jag skulle kunna tänka mig en fp-regering över folkomröstningen.

Torsdag 20/9. Samtal med Nils Hörberg om "folkpartister mot kärnkraft". Jag ringer också upp Daniel Tarschys och säger att jag inte kan rösta för Fälldin som statsminister.

Fredag 21/9. I dagboken skriver jag:

Snackade med Olle Wästberg. Vill ha bort Carl Tham, via Karl Erik Eriksson. Utspel i valrörelsen skedde av Carl Tham, Hans Bergström, Ola Ullsten – ingen annan visste, inte ens valledningen.

Lördag 22/9. Arbetar på riksdagshuset. Skriver slutkapitlet på Valkampanjen. Kanske släpper jag ut saker där som ännu inte till fullo kommit ut på annat sätt.

Valvakan blev gastkramande. Efter tolv svängningar mellan olika majoritetskombinationer blev det klart att Björn skulle kunna bli statsminister om han fick stöd av snöskogare och sjöströmmare. Han gjorde sina obligatoriska uttalanden i massmedia.

Och ringde hem. Lisa svarade.

- Bra att du ringde.
- Det är över nu. Jag vann. Jag blir nog statsminister.
- Bra.
- Vadå bra.
- Bra att du har nått dit du ville.
- Mm.

Hon lät konstig.

- Jag kommer hem i morgon bitti.
- Gärna det. Men . . .

- Vad då men??
- Jag är nog inte hemma.
- Inte hemma?
- Björn, jag vill inte leva med dej längre. Jag ville inte leva med en kuliss. Jag flyttar ihop med Sten.
- Med Sten? Är du inte klok, den där jävla lanthushållslärarinnan.
- Just det. Vi ska lägga in ingefärspäron tillsammans.
- Va?
- Vi ska lägga in ingefärspäron tillsammans.
- Han slängde luren i klykan. Han kastade kringvarande journalister åt sidorna. Han kommenderade fram Johan.
- Nu bestämmer jag. Fattar du det? En helikopter. Nu, här, om fem minuter!
- Två timmar senare satt han med Johan i sin trädgård. Han såg bort över taket.
- Huset var tomt.
- Han stirrade upp i himmelen. Päronsträdet. Ingefärspäron. De drack whisky. Björn söp sig systematiskt full.
- Asfull. Efter ett par timmar kom de andra också. De sjöng partivisor och hurrade. Björn stirrade ut i mörkret. Höstmörkret.
- Upp med dej för fan och dansa, väste Mia. Du har ju vunnit.
- Hela världen ligger framför dej, varför så dyster, frustade Sven.
- Du blir ju statsminister om ett par dar, sa Olle. Varför deppar du?
- Björn reste sig, slängde ett glas whisky i ögat på Johan och vrålade:
- Visst, jag har vunnit valet. Och förlorat min själ.
- Just då kom Robert ut i trädgården. Han hade vägrat åka med de andra i vansinnesfart. Han hade åkt tåg. Det hade hunnit bli morgon.
- Så bra, sa han. Har du äntligen gjort dej av med de där gamla ungdomsfobierna. Utmärkt. Nu ska vi regera landet. Utan en massa döda själar som barlast.
- Han ryckte till när han fick en whisky i ögat han också.
- Va i helvete...
- Strunt i det, sa Johan, han nyktrar till.
- Den här gången också, sa Nisse.
- Jo, han brukar ju det, sa Olle.
- Visst, sa Robert, lägg honom där inne så länge.
- Sa han och tog fram en penna och ett anteckningsblock och började skriva: "Samordningsminister: Robert Garpskog."
- Ja, jävlar, utbröt han och slog högernäven i vänsterflatan.

Söndagen den 23/9 går jag på Cirkus Benneweis med min 12-åriga dotter i Lund.

Onsdagen den 26/9 kan Kvällsposten meddela att jag tagit en månads tjänstledighet från riksdagen. Själv landar jag på kvällen i Amman. I dagboken skriver jag med darrande stil: "Jag kommer nog inte tillbaka. Det känns så nu. Att det inte finns någon återvändo. Bäst för alla om jag inte kommer tillbaka."

Personlighetsklyvningen har nått en brytpunkt. Mina fp-vänner i Lund tror att jag under en månads resa i Mellan Östern skall samla krafter och energi för nya tag som fp-riksdagsman. Och visst samlar jag kraft och energi. Den akuta förstämningen går snabbt över när mina egna problem kommer i närkontakt med palestiniernas öde i Jordanien och Libanon. Bland annat åker jag med PLO till Saida, Nabatiya, Beaufort, Sur och Rashidiya (namn som skulle bli ryktbara under den israeliska invasionen sommaren 1982). Ett resultat blir en rapport till Ola Ullsten via diplomatpost där jag föreslår att en framträdande PLO-företrädare ska inbjudas till Sverige. Saken väcker viss uppmärksamhet bl.a. i DN 17/10: "Partikamrat skriver till Ullsten: 'Bjud in toppman i PLO till Sverige.' "

Jag besöker också Iran och Egypten, pratar med Beni Sadr (då ännu bara kandidat till presidentposten) i Teheran och författaren och Nobelpriskandidaten Abdel Rahman al Sharqawwi i Kairo. Jag ägnar särskilt intresse åt kyrkor och moskéer, präster och imamer. Ett av mina uppdrag är att skriva en skrift om Mellan Östern-religioner.¹⁴ Jag avslutar med några dagars eftertanke i svenska sjömanskyrkan i Alexandria.

Den 30/10 landar jag i Sverige och den 31/10 hamnar jag mitt i en lokal maktkamp inom folkpartiet i Lund om poster i kommunstyrelsen m.m., där de lägsta privata smutskastningar kommer till användning mellan konkurrenterna. Som avdelningsordförande måste jag lyssna på allt och försöka medla och avvaga.

Detta blir halmstrået som välter lasset! En vecka senare skriver jag min avgångsansökan från såväl riksdagen som folkpartiet.

Det slumpar sig så att samma dag (7/11) som jag undertecknar min avgångsansökan publicerar tidningarna TT-referat av folkkampanjens anti-kärnkraftsbok. Mitt inlägg dominerar artikeln som återfinns i många tidningar. De flesta rubriker tar fasta på följande meningar:

Så länge Carl Tham har inflytande över folkpartiets energipolitik litar jag inte på fp-ledningens löfte om stopp efter tolv reaktorer. En ja-seger i folkomröstningen kan då mycket väl öppna dörren till en massiv marsch in i kärnkraftsamhället.

Många framhäver också slutmeningen: "I dagens läge finner jag ingen annan möjlighet än att stödja nej-sidan trots de betydande kostnader och andra svårigheter en nej-seger skulle medföra."

Nyheten om min avgång finner jag det naturligt att först ge till Kvällsposten som följaktligen är ensam om den i sina första-upplagor den 8/11. Förstasidan pryds med: "Per Gahrton: Jag litar inte på partiledningen." I texten säger jag: "Jag har inga hårda känslor mot folkpartiet men jag tror jag tar en partipolitisk paus."

När detta kan läsas har jag "gått under jorden" som det senare heter i en del massmedier. Jag vistas i släktens sommarstuga i Åhus. Jag har inte tillgång till vare sig tidningar, radio eller TV.

Den 9/11 är tidningarna fyllda med kommentarer och diverse uttalanden från fp-ledningen. "Jag kan bara beklaga att Per Gahrton lämnar riksdagen där han varit en värdefull tillgång i vår riksdagsgrupp. Samtidigt är jag övertygad om att han kommer att göra mycket nytta inom folkpartiet också i framtiden", säger t.ex. Ola Ullsten till TT. I Göteborgsposten säger Björn Molin: "Med sitt stora kunnande och engagemang har han varit en stor tillgång."

Partiledningen har alltså bundit upp sig vid positiva personomdomen. Därmed torde det också bli svårt för den att bemöta min politiska kritik med personangrepp.

Kvällsposten får komma och prata med mig i Åhus. Den 10/11 publicerar tidningen intervjun med en bild av mig vid stranden och följande bildtext: "Ensam på Österlen vandrar Per Gahrton. Nu är det slut på det politiska livet. Trött är han. – Så in i helvetes trött."

Och visst är jag trött. Men samtidigt börjar jag pigga till. Det har aldrig varit min avsikt att låta min avgång passera som en liten privatsak. Jag arbetar intensivt på en artikel till Dagens Nyheter. På eftermiddagen åker jag in till Malmö.

Den 11/11 tar jag kontakt med TT:s Malmöredaktion och har ett längre intervjusamtal. Det tycks komma in i hela svenska pressen, från storstadsdrakar till endagarstidningar. Arbetet publicerar det t.ex. med rubriken: "Gahrton till från attack efter avhoppet: Riksdagsledamöterna hålls i schack med 'partipiskan'."

Jag skjuter in min kritik på främst två saker: Riksdagens allmänna maktlöshet och fp:s svek i kärnkraftsfrågan. Jag pläderar också för mer "känslotänkande" i politiken. Samma dag som intervjun publiceras (12/11) reser jag till Stockholm. Hela dagen fylls snabbt av intervjuer i Dagens eko, Rapport, Aktuellt, tidningar. Enligt min dagbok inleds intervjun i Rapport (som sker utanför riksdagshuset) med att jag säger: "Om alla människor visste vad jag vet om vad som

händer där inne skulle de samlas i miljoner på torget och komma in och lyfta ut hela gänget och göra revolt mot systemet.”

Den 13/11 publiceras min artikel i Dagens Nyheter med trästilstext över hela löpsedeln: ”Per Gahrton avslöjar i DN: ULLSTEN HOTADE ATT AVGÅ om inte Tham fick råda.”

I den långa artikeln konstaterar jag att ”jag tror inte på det politiska systemet i Sverige. Erfarenheterna av tre år i riksdagen har definitivt övertygat mig om att svensk partistruktur, blockpolitik och partidisciplin är ett system som tjänat ut”. Jag förklarar också att ”jag tror inte längre på folkpartiet. I det läget kan man inte utnyttja ett fp-mandat till att störta en regering som folkpartiet valt att stödja”. I ett centralt avsnitt, som föranlett löpsedelsrubriken skriver jag:

Mina politiska tvivel är sedan länge kända. En brytningspunkt blev fp-ledningens flagranta svek i energifrågan och dåvarande energiministerns nonchalanta attityd mot riksdagsgruppen liksom partiledarens utmanande sätt att hota avgå om riksdagsgruppen inte stödde den Thamska linjen.

Jag redogör sedan för de mera känslomässiga aspekterna bakom min avgång, resorna, valrörelsen, mitt besked i augusti om att jag ville avgå och konstaterar att ”för mig växer beslut numera fram i samband mellan känslor och förnuft”. Jag avslutar med följande summering, senare flitigt citerad i diverse media:

Jag tror inte på den svenska samhällsmodellen, inte på det svenska politiska systemet och inte på folkpartiet. Jag finner det inte heller meningsfullt att längre kalla mig liberal, lika litet som att åsätta mig någon annan förlegad ideologisk beteckning som döljer mer än den klargör.

Hela dagen ringer telefonen och vilt främmande människor hyllar mig. Ute på stan kommer folk fram och dunkar mig i ryggen. En telefonröst säger: ”Det ni sa i TV igår var det bästa som någon sagt sedan jag köpte TV:n.”

Fp-ledningen är inte lika entusiastisk. Det får jag se när jag besöker Expressens redaktion för att lämna in en liten satirisk artikel där jag uppmanar riksdagsledamöterna att kräva ett MBL-avtal som ger dem rätt till medbestämmande över riksdagsbesluten. Jag får då syn på ett purfärskt exemplar av dagens Expressen, där Ullsten går i svaromål på min DN-artikel:

– Det är fria fantasier från Gahrton, jag har aldrig hotat med någon personlig avgång.

Vem ljuger? Ola Ullsten säger vidare till Expressen:

– Det är rent nonsens att jag skulle ha hotat avgå. Men jag sade

naturligtvis att vi åtagit oss att klara en kompromiss i energifrågan – den fråga som trepartiregeringen föll på – klarade vi inte det skulle det få konsekvenser för regeringens ställning.

– Men detta var inte Carl Thams linje. Det var den linje jag stod för och som jag drev igenom i partistyrelse och riksdagsgrupp.

– Den kallar Per Gahrton i sin vanliga opportunistiska stil den thamska linjen.

Också Carl Tham och Mats Gullers, informationssekreterare hos Ola Ullsten, uttalar sig kritiskt om min DN-artikel. ”Per Gahrton representerar en typ av egocentricitet som inte passar i politiken”, säger Tham. ”Gahrton har fel. Om han upplevde situationen affekterat kanske han råkade ut för ett missförstånd”, säger Gullers. Expressen-reportern Stefan Mehr tillfogar: ”Varken Tham eller Gullers vill dock kalla Gahrtons skildring ’bluff’ eller ’lögn’. Avsiktligt använder de ett mildare ordval.” Slutligen uttalar sig Bonnie Bernström som presenteras som en fp-ledamot som ”i många frågor stått Per Gahrton nära”: ”Jag har ingen som helst minnesbild av att Ola ställde ultimatum.”

Rubriken över artikeln klagör trots textens nyanser vad saken gäller: VEM LJUGER? står där över två bilder, en av Ola Ullsten och en av mig.

Och svaret är också ganska givet: Jag - om jag inte snabbt och effektivt kan bevisa mitt påstående i DN-artikeln. Jag söker upp Stefan Mehr på redaktionen. Han erbjuder mig att komma med bevis. Jag kommer plötsligt ihåg att mina anteckningar från fp-gruppens möten finns i Malmö. Expressen kan fixa så att de hämtas med flyg! Jag ringer och får tag i min tillfällige hyresvärd som lyckas hitta pärmen bland annan bråte. Det kommer att ta några timmar. Under tiden minns jag att jag gick igenom den pärmen när jag arbetade på artikeln om folkpartiet och kärnkraften till ”Så blev jag kärnkraftsmotståndare...”. Jag kommer också ihåg att jag tog ur en del blad som jag behövde för artikeln. Var anteckningarna från det viktiga sammanträdet den 6/2 ett par av de bladen? Satte jag tillbaka dem i pärmen? Jag har svårt att dölja min nervositet. Jag tar en längre promenad, äter intervjumiddag med Eva Ekselius på DN, pratar med norska radion och medverkar i TV-programmet Direkt studio 13 tillsammans med Linjeflygschefen Jan Carlzon och f.d. ordföranden för Träindustriarbetarförbundet Yngve Persson. När jag kommer tillbaka till Expressen har pärmen kommit. Jag bläddrar med bokstavligen darrande händer. Det står helt klart för mig att det är min trovärdighet som står på spel och att det handlar om mycket mer än några förflugna ord just nu. Det handlar om trovärdigheten hos

allt jag kommer att skriva och säga under lång framtid, trovärdigheten hos hela den bild av det politiska livet som jag nu i olika former planerar att sprida till så många människor som möjligt.

Jag hittar anteckningarna. Jag renskriver dem och Stefan Mehr läser och kollar mot den handskrivna texten. Min något osystematiska stil bär frukt. Den kan knappast ha diktats ihop i efterhand. Dessutom har jag skrivit på baksidan av dagordningen till sammanträdet. Det blir en helsida i Expressen: "GAHRTON – JAG BLUFFAR INTE." I texten heter det, efter en inledande beskrivning av situationen:

Av de första tolv inläggen på mötet var åtta mot partiledningen och ställde sig bakom elva aggregat. I det läget gick Ola Ullsten upp igen i debatten. Han krävde fullmakt av gruppen för sin linje och ställde en förtroendefråga. Han använde också begreppet kabinetsfråga.

Det är avhopparen Per Gahrton som nu plockat fram sina minnesanteckningar från mötet. De är skrivna med kulspeppenna, inlägg för inlägg, först på baksidan av dagordningen och sedan vidare på baksidan av hans eget anförande. Han visar Expressen anteckningarna för att visa att han inte bluffar.

Stefan Mehr refererar mina anteckningar av Karl Erik Erikssons inlägg:

Så här sa han: "Det är en förtroendefråga. Vad sker om vi inte ger honom den fullmakt han nu begär? Om vi inte ger Ola fullmakt blir det verkligen förtroendekris."

Då svängde mötet.

Stefan Mehr har bett om en kommentar av Karl Erik Eriksson. Han svarar: "Jag vill inte göra några kommentarer i Gahrton-affären. Den är alldeles för känslig och infekterad och jag gör nog klokast i att avstå."

Också Sven G. Anderssons inlägg refereras i Expressen-artikeln, hans svängning från 11-linjen till 12-linjen efter Ola Ullstens ultimatum. Han erkänner i artikeln att han svängde men förnekar att något ultimatum skulle ha ställts. En del av anteckningarna återges i faksimil i artikeln, bl. a. Karl Erik Erikssons ord om att det är en förtroendefråga.¹⁵

Jag drar en lättnadens suck. Ytterligare en dag senare andas jag ut. Inte ett ord i Expressen till genmäle från fp-ledningen. Man har insett att man gör bäst i att tiga. Jag har "vunnit" kampen om trovärdigheten.

De massmediala och privata efterdyningarna till avhoppet fortsätter i veckor och månader. I några sydsvenska tidningar ifrågasätts

också min heder, d.v.s. min ärlighet mot väljarna. Men också där tror jag att den klarar sig någorlunda, bl. a. med stöd av två av de ärligaste f.d. lokala medarbetarna i Lund, Gösta John Bredberg och Sverker Oredsson.¹⁶

Men den 15/11 är en lämplig dag att dra slutstrecket under min riksdagsperiod. Då antecknar jag också i dagboken: "Telefon och brev hela dagen. Bl. a. följande erbjudande om jobb: TV-pjäs (TV2-teatern Susanne Olsson), radiospel (radioteatern), film (Spelfilm, Drakfilm), Fib-K (ledare), Htf-tidningen (stor artikel)."

Redan den 19/11 står i dagbokskolumnen för "följ upp": "Kolla registrerade partinamn." Och den 21/11 skriver jag tre artiklar till Expressen på temat "revolution på svenska" som slutar med följande ord:

Därför behövs det en kil in i blockpolitiken, en kil in i partifängelserna, en kil som bryter sönder systemet och därmed släpper loss de politiska krafterna i riktning mot en nödvändig "revolution på svenska".¹⁷

Men – allt det är en annan historia. 3 år i riksdagen – och drygt 20 år med folkpartiet – är slut.

12. Utkast till en typologi över riksdagsledamöter

Alla riksdagsledamöter betar sig inte lika i sin politiska verksamhet. De har inte heller samma sociala och kulturella bakgrund. Med utgångspunkt i utifrån iakttagbara skillnader i beteende och bakgrundsfaktorer har en del försök till kategorisering av riksdagsledamöter gjorts. En tysk studie gör t.ex. följande indelning:¹

Prestige (allmän, politiskt-institutionellt grundad auktoritet)				
Speciell, institutionellt grundad giltighet		Speciellt, rationellt grundat, fackligt erkännande		Speciellt, psykologiskt grundat förtroende
FUNKTIONÄRER	POLITISKA SAK-EXPERTER	KAPACITETER	ORGANISATIONSPOLITIKER	HONORATIORES
POLITISKA LEDARE				

I en dansk översikt delas folketingsledamöterna in i tre grupper: experter, specialister och generalister, där experter definieras som ledamöter som gör 2/3 av alla offentliga debattinlägg i folketinget inom ett ämnesområde, specialister är de som gör mellan 1/3 och 2/3 inom ett ämnesområde, och generalister är de som gör mindre än 1/3 av sina inlägg inom ett ämnesområde.²

Olika försök att skilja mellan "amatörer" och "yrkespolitiker" har också gjorts.³

En svaghet med dessa och andra försök att kategorisera riksdags- och parlamentsledamöter är att de endast har kunnat bygga på utifrån synliga beteenden eller bakgrundsvariabler. Mina möjligheter är annorlunda, eftersom jag dels har kunnat observera fp-gruppens

ledamöters beteende i riksdagsgruppen, dels genom personkännedom kan anlägga ett hermeneutiskt perspektiv som en utomstående forskare svårigen har möjlighet att göra.

Etiska problem?

Är det då moraliskt riktigt att på det sätt som görs i det följande försöka kategorisera f.d. kamrater och kolleger? Jag hänvisar till kapitel 1 och särskilt följande ståndpunkt av Rainwater & Pittman: "Vi föreslår att sociologer har rätt och kanske också plikt att studera offentligt redovisningspliktigt beteende."⁴

Som torde framgå löpande i denna bok är det min uppfattning att riksdagsuppdraget i högsta grad är offentligt redovisningspliktigt och att denna redovisningsplikt borde fungera åtskilligt bättre än den gör idag. Jag anser att det är moraliskt helt korrekt att – på det sätt som görs fortlöpande i den här boken – redogöra för fp-ledamöters agerande "bakom lyckta dörrar" i fp-gruppen. Det kan då inte heller stöta på några etiska svårigheter att låta dem med namns nämnande ingå i detta *utkast* till typologi. Jag finner det dessutom praktiskt besvärligt att göra en typologi med det begränsade antal det gäller utan att nämna namn. Det hermeneutiska anslaget i jämförelsen mellan den bild jag får fram genom "objektiva" metoder och min subjektiva upplevelse, skulle inte ha varit möjligt utan namngivningen. Dessutom skulle det ha varit etiskt tvivelaktigt att lämna utrymme för spekulationer inom ramen för det begränsade antalet.

Jag vill dock än en gång betona att detta är ett *försök* till typologi, där det intressantaste inte är de enskilda ledamöternas kategorisering utan tendensen till samband mellan vissa aktivitetskategorier och vissa förmansprofiler. Vissa av kategoribeteckningarna kan förefalla alltför litterära. De kan säkert förbättras av andra forskare. Jag vill dock betona att de har formulerats uteslutande på grundval av de formella definitionerna, *innan* jag visste vilka enskilda ledamöter som skulle hamna i respektive kategori, vilket framgår dels av att en del kategorier helt saknar medlemmar från fp-gruppen, dels av att jag i några fall subjektivt upplever att kategoriseringen har blivit felaktig, vilket jag diskuterar i det följande.

Personerna

Folkpartiet fick 39 mandat i valet 1976. En viss rörlighet har ägt rum inom fp-gruppen under den undersökta perioden (se kap. 6, a). När jag i det följande diskuterar de enskilda ledamöterna kommer jag att

utgå ifrån den grupp som tjänstgjorde i riksdagen från och med hösten 1976, med ett undantag: Rolf Wirtén, som genom sin upphöjning till statsråd i mars 1978 kom att tjänstgöra som ledamot bara under ca hälften av valperioden. Inte heller hans ersättare tas med i de följande beräkningarna, av samma skäl. Däremot finns de tre som blev fp-statsråd hösten 1978 med. Totalt omfattar alltså gruppen 38 ledamöter.

Min avsikt är att analysera riksdagsledamöternas arbetsinsatser i riksdagen och i riksdagsgruppen och att på den grundvalen göra ett utkast till en typologi.

Jag avser också att försöka analysera belöningsförhållandena för de enskilda ledamöterna och därefter försöka finna samband mellan olika aktivitetstyper och olika belöningsformer och belöningsmängder.

Hur mäter man riksdagsledamöters arbetsinsatser?

Ett sätt att "mäta" riksdagsledamöters insatser är att utnyttja offentligt tillgängligt material, främst riksdagstrycket. Ett lättillgängligt grundmaterial är t.ex. personregistret i varje årgång riksdagstryck. Där finns angivet alla motioner, frågor, interpellationer och anföranden som varje ledamot gjort under riksdagsåret. För vissa motioner, s. k. egenmotioner (d.v.s. motioner där ledamoten är ensam, tillsammans med ytterligare en ledamot eller förstanamn av ett större antal undertecknare) är ämnesområde angivet. Det går alltså att skilja en helt passiv namnunderskrift från motioner där det kan antas att viss arbetsinsats förekommit. Ändå kan personregistrets data knappast betraktas som en fullödlig sammanfattning av en ledamots verksamhet. Ingenting om utskottsarbetet kommer med här, inte heller arbetet inom riksdagsgruppen. Det arbete som syns i kammaren, i riksdagstrycket, och som sammanfattas i personregistret skulle därför närmast kunna betecknas som riksdagsledamotens *fasad*.

Jag har gjort en sammanställning för riksdagsåren 1976/77 och 1977/78. Jag har dels gjort en enkel summering av totalantalet egna riksdagsaktioner enligt personregistret. Därefter har jag delat upp ledamöterna i tre numerärt lika stora grupper, där jag betecknat den tredjedel som har 41 eller fler registrerade riksdagsaktioner sammanlagt under de båda undersökta riksdagsåren som *högaktiva*, den tredjedel som har mellan 40 och 22 som *normalaktiva*, och den tredjedel som har 21 eller färre som *lågaktiva*.

Jag har dessutom räknat fram den procentuella andelen aktioner

som kräver synliga aktioner i kammaren (d.v.s. anföranden, frågor och interpellationer). De som har 66 % eller högre andel sådana kammaraktioner har jag betecknat som *utåtriktade*, de som har mellan 65 och 34 procent som *balanserade* och de som har 33 % eller lägre som *inåtriktade*. En korstabulering ger nio möjliga kategorier.

Fp-gruppens undersökta 38 ledamöter fördelar sig på följande sätt (inom parentes efter namnen följer först totalsiffran för registrerade egenaktioner i riksdagen, därefter procentandelen aktioner som innebär framträdande i kammarens talarstol):

1. *Högaktiva utåtriktade*. Ingen. Detta beror sannolikt på att den som är högaktiv måste ha ett högt antal motioner för att få hög totalsumma och därför hamnar i den balanserade gruppen.
2. *Högaktiva balanserade*. Karin Ahrlund (51, 41 %), Sven G. Andersson (45, 49 %), Bonnie Bernström (53, 38 %), Margot Håkansson (58, 45 %), Elver Jonsson (53, 34 %), Rolf Sellgren (41, 54 %), Daniel Tarschys (47, 60 %), Eva Winther (43, 44 %), Olle Wästberg (58, 57 %), Per Gahrton (87, 51 %).
3. *Högaktiva inåtriktade*. Margareta Andrén (52, 31 %).
4. *Normalaktiva utåtriktade*. Wilhelm Gustafsson (26, 77 %), Björn Molin (32, 75 %), Gabriel Romanus (34, 79 %), David Wirmark (25, 76 %).
5. *Normalaktiva balanserade*. Ingegärd Fränkel (29, 41 %), Torkel Lindahl (33, 58 %), Hans Lindblad (43, 40 %), Hans Petersson (39, 36 %), Eric Rejdnell (23, 52 %), Börje Stensson (26, 46 %), Karl-Erik Strömberg (39, 51 %), Rune Ångström (34, 47 %).
6. *Normalaktiva inåtriktade*. Bernt Ekinge (30, 17 %), Nils Hörberg (29, 24 %).
7. *Lågaktiva utåtriktade*. Britta Bergström (17, 88 %), Linnea Hörlén (19, 68 %), Georg Åberg (15, 73 %), Holger Bergqvist (18, 72 %).
8. *Lågaktiva balanserade*. Kerstin Anér (8, 50 %), Jörgen Ullenhag (17, 47 %), Karl Bengtsson (18, 44 %), Karl Erik Eriksson (19, 37 %), Kersti Swartz (7, 43 %), Bertil Dahlén (8, 50 %), Gunnar Richardson (20, 60 %), Eric Enlund (21, 43 %).
9. *Lågaktiva inåtriktade*. Eric Hägelmark (14, 21 %).

Sådan är alltså den fasad ledamöterna visar upp för omvärlden genom sitt agerande i riksdagens kammare, d.v.s. riksdagsarbetets offentliga del

Men en fasad är givetvis inte detsamma som riksdagsarbetets *kärna*, det som sker bakom kulisserna.

Jag har utgått från det unika material som jag har tillgång till, nämligen anteckningar från folkpartiets riksdagsgrupps sammanträden under tre år. Materialet har brister. Det är ofullständigt, eftersom jag inte var närvarande vid samtliga sammanträden, ej heller förde utförliga anteckningar vid samtliga sammanträden där jag var närvarande.⁵ Vid de tidpunkter då anteckningarna fördes fanns inget syfte att inom kort använda dem i vetenskapligt syfte. Trots detta är anteckningarna så fylliga att det är väl värt ett försök att utnyttja dem i detta sammanhang.⁶ Utöver anteckningarna har jag tillgång till diverse handlingar som förelegat vid sammanträden, bl. a. regelbundna sammanställningar över personval till olika organ inom riksdagsgruppen, till riksdagens olika organ, till statliga utredningar och verksstyrelser, till utlandsuppdrag och resor m.m.

Aktivitetsförhållanden

Mina anteckningar (som delvis återges på andra platser i denna avhandling) har karaktären av korta referat av debattinlägg, ibland direkta citat. Framförallt har jag utförligt följt några större frågor och frågekomplex som var aktuella under de tre åren, och som föranledde debatter i riksdagsgruppen. Många av de politiskt stora frågorna föranledde praktiskt taget ingen debatt i gruppen, p.g.a. att stor enighet rådde. Ett typexempel är husläkarfrågan som präglade en stor del av fp-regeringens och fp-gruppens utåtriktade agerande under fp-regeringsåret. Den har inte föranlett någon anteckning alls från min sida i samband med gruppmöten. Jag har heller ingen minnesbild av att någon debatt förekom. Frågan var helt okontroversiell inom fp-gruppen. (Däremot avgav naturligtvis Socialutskottets ledamöter sedvanliga utskottsrapporter inför riksdagsgruppen.)

Vid genomgången av materialet har jag funnit att det är främst tre aspekter av ledamöternas verksamhet som kan "mätas":

1. *Aktivitet-passivitet*, mätt genom antal inlägg i gruppen. Jag har här uteslutit alla anteckningar som bara redovisar kortare föredragningar med enstaka frågor och kommentarer, främst för att jag inte är säker på att jag inte i dessa fall underlåtit att anteckna samtliga inlägg som gjorts. Bara de debatter som upptar ett större antal inlägg och ger intryck av att vara fullständiga har medtagits.

Som *passiva* har jag räknat de ledamöter som gjort 1–15 inlägg, som *aktiva* de som gjort över 15 inlägg (högsta tal är 45).

2. *Mångsidighet-ensidighet*, mätt genom antal större fortlöpande diskussioner i vilken ledamöterna gjort minst ett inlägg. Jag har här

utgått från en indelning i sex kategorier:

a) *Energifrågan* präglade en stor del av perioden och kom upp ett stort antal gånger.

b) *Regeringsfrågan* blev akut i samband med regeringsskiftet hösten 1978 och ägnades flera sammanträden i tät följd.

c) *Ekonomi*, näringslivsfrågor, budgeten o.s.v. behandlades kontinuerligt och togs upp till debatt praktiskt taget varje vecka.

d) *Socialpolitiken* tog mindre utrymme inom gruppen p.g.a. dess låga grad av kontroversialitet inom fp-gruppen. Bara i två frågor har jag anteckningar om debatter med ett större antal medverkande, dels familjepolitiken, dels rättssäkerheten inom sjukvården (det s.k. medicinalansvaret).

e) *Kulturpolitiken* ägnades stor uppmärksamhet i form av radio-TV-frågan; dessutom har jag till denna kategori räknat några andra mindre debatter, bl. a. om högskolan.

f) *Försvarspolitiken* debatterades flera gånger, främst då flygplansfrågan, d.v.s. det då aktuella stridsflygplanet B3LA.

Jag har definierat som *mångsidiga* de ledamöter som gjort minst ett inlägg i 4–6 av dessa frågor, *ensidiga* de som gjort inlägg i 0–3 av dem.

3. *Lojalitet-självständighet* gentemot partiledningen, mätt genom agerandet i fyra frågor där detta kommit särskilt väl till uttryck genom att debatten varit fortlöpande under flera sammanträden, ibland under lång tid, och genom att partiledningen vid någon viss punkt mycket klart ingripit med påtryckningar, ultimata eller på annat sätt, för att försöka motverka en kritik inom gruppen som i ett par fall såg ut att kunna bli en majoritet mot partiledningen. De fyra frågorna är:

a) *Energifrågan*, där partiledningen vid sammanträdet den 6/2 1979 ställde ultimatum och därmed fick flera ledamöter som tidigare varit för en proposition med förslag om 11 kärnkraftsaggregat att öppet godta en proposition med förslag om 12. Också diskussionerna i samband med Harrisburg-olyckan och frågan om ifall fp-regeringen borde ta initiativ till en folkomröstning var ett tydligt exempel på en kontrovers inom gruppen där partiledningen utövade starka påtryckningar.

b) *Regeringsfrågan* 1978, där partiledningen i ett inledande skede skenbarligen lutade åt att förorda en koalition mellan folkpartiet och moderaterna, men senare mera öppet gick in för en ren fp-regering.

c) *Stat-kyrkadebatten* i maj 1977 (se s. 11), där partiledningen

ingrep mellan två sammanträden för att rädda en borgerlig enighet i riksdagen mot en socialdemokratisk motion trots att motionen i sak sammanföll med folkpartiets principståndpunkt.

d) Radio-TV-frågan, där kritiken inom gruppen var mycket stark mot de många avvikelserna från fp:s principståndpunkter i Jan-Erik Wikströms propositionsförslag, så stark att Jan-Erik Wikström öppet hotade med att avgå om han inte fick sin vilja igenom (se s. 181).

I samtliga dessa fall kan man urskilja en rad olika beteenden från ledamöternas sida, som jag bedömt (för var och en av de fyra frågorna) enligt en poängskala från -3 till $+3$, som skall tolkas på följande sätt (se Appendix 3):

-3 betyder att ledamoten från början varit på partiledningens linje, men efter debatt övergått till en kritisk hållning.

-2 betyder en konsekvent kritisk linje, d.v.s. kritiska yttranden såväl före som efter partiledningens ingripande.

-1 betyder en viss kritik, genom kritiskt yttrande före partiledningens ingripande, men tystnad eller frånvaro efter.

0 betyder tystnad eller frånvaro.

$+1$ betyder enstaka positiva yttranden om partiledningens linje.

$+2$ betyder en konsekvent uppbackning av partiledningen genom yttranden såväl före (ibland) som (framförallt) efter partiledningens ingripande.

$+3$ betyder en öppen omvändelse till förmån för partiledningen, d.v.s. en inledande kritik som efter partiledningens ingripande övergår till en öppen uppbackning av partiledningen.

De ledamöter som får summan $+2$ eller högre definieras som *lojala*, de som får $+1$, ± 0 eller -1 som *försiktiga*, de som får -2 eller lägre som *kritiska*.

Detta leder fram till 12 teoretiskt möjliga kategorier:

1. Aktiva, mångsidiga, kritiska, d.v.s. ledamöter som har hög aktivitet, deltar i debatter över ett brett fält och har en starkt kritisk attityd till partiledningens politik. Jag har kallat denna grupp för *partirevoltörer*.

2. Aktiva, mångsidiga, försiktiga, d.v.s. ledamöter som har hög aktivitetsnivå, deltar i debatter över ett brett fält och som ibland stödjer partiledningen, ibland kommer med viss kritik. Deras höga aktivitetsnivå och bredd kan fungera överbryggande. Jag kallar denna grupp för *brobyggare*.

3. Aktiva, mångsidiga, lojala, d.v.s. ledamöter som har hög aktivitet, deltar i debatter över ett brett fält och som genomsnittligt

använder sina insatser som stöd för partiledningens politik. Det kan finnas anledning att förmoda att ett sådant beteende syftar till att gynna en egen karriär, varför jag kallar gruppen *klättrare*.

4. Aktiva, ensidiga, kritiska, d.v.s. ledamöter med hög aktivitetsnivå på ett begränsat fält där insatsen är kritisk mot partiledningen och syftar till politisk ändring. Jag kallar denna grupp för *punktkritiker*.

5. Aktiva, ensidiga, försiktiga, d.v.s. ledamöter med hög aktivitetsnivå över ett smalt fält som ibland är för, ibland mot partiledningen. Man skulle kunna tänka sig att sådana ledamöter främst är sakinriktade på vissa specialämnena, varför jag kallar dem *specialister*.

6. Aktiva, ensidiga, lojala, d.v.s. ledamöter som har hög aktivitet på ett smalt fält till stöd för partiledningen. Jag kallar dem *sakrådgivare*.

7. Passiva, mångsidiga, kritiska, d.v.s. ledamöter som har begränsad aktivitet över ett brett fält och genomsnittligt är kritiska mot partiledningen. Man kan tänka sig att sådana ledamöter, genom låg aktivitet, avstår från att försöka åstadkomma någon "partirevolt" men är noga med att slå vakt om sin egen integritet över hela det politiska fältet. Jag kallar dem *integritetsskyddare*.

8. Passiva, mångsidiga, försiktiga, d.v.s. ledamöter som har begränsad aktivitet inom ett brett fält, ibland för, ibland mot partiledningen, alltså en passiv motsvarighet till brobyggarna – en sorts "slavar på triumfvagnen" som då och då kommer med påpekanden och påminnelser, som ibland kan vara kritiska. Jag kallar dem *påminnare*.

9. Passiva, mångsidiga, lojala, d.v.s. ledamöter som utövar begränsad aktivitet, men över ett brett fält, till förmån för partiledningen. De är karriäristernas mera lågmälda motsvarigheter. Jag kallar dem "*doldisar*".

10. Passiva, ensidiga, kritiska, d.v.s. punktkritikernas lågmälda motsvarigheter, passiviserade kanske p.g.a. resignation. Jag kallar dem *resignerade*.

11. Passiva, ensidiga, försiktiga, d.v.s. specialisternas mera passiva motsvarigheter. En låg aktivitetsnivå kan bero på att de anser sig fylla sin funktion bäst i utskottsarbetet, att inlägg i riksdagsgruppen är rätt onödiga. Jag kallar dem *utskottsarbetare*.

12. Passiva, ensidiga, lojala, d.v.s. ledamöter som yttrar sig sällan, i få frågor och endast till förmån för partiledningen. Jag kallar dem *knapptryckare*.

Det visar sig att de 38 undersökta fp-ledamöterna fördelar sig på åtta av de tolv kategorierna (se Appendix 4):

<i>Partirevoltörer:</i>	Per Gahrton, Nils Hörberg, Olle Wästberg.
<i>Brobyggare:</i>	Britta Bergström, Karl Erik Eriksson.
<i>Klättrare:</i>	Sven G. Andersson, Margot Håkansson, Björn Molin, Gabriel Romanus, David Wirmark.
<i>Punktkritiker:</i>	—
<i>Specialister:</i>	—
<i>Sakrådgivare:</i>	—
<i>Integritetsskyddare:</i>	Kerstin Anér, Holger Bergqvist, Bonnie Bernström, Ingegärd Fränkel, Torkel Lindahl, Hans Lindblad, Rune Ångström.
<i>Påminnare:</i>	Wilhelm Gustafsson, Elver Jonsson, Gunnar Richardson, Daniel Tarschys, Eva Wintther.
<i>"Doldisar":</i>	Karin Ahrlund, Bernt Ekinge, Eric Enlund, Hans Petersson, Jörgen Ullenhag.
<i>Resignerade:</i>	—
<i>Utskottsarbetare:</i>	Margareta Andrén, Karl Bengtsson, Eric Hägelmark, Linnea Hörlén, Rolf Sellgren, Karl-Erik Strömberg, Kersti Swartz, Georg Åberg.
<i>Knapptryckare:</i>	Eric Rejdne, Börje Stensson, Bertil Dahlén.

Fasad och kärna – likhet och olikhet

Hur stämmer då denna kategorisering av ledamöterna p.g.a. deras aktiviteter i riksdagsgruppen med den kategorisering som gäller deras offentliga aktivitet, d.v.s. fasad? Tabellen på nästa sida ger en översikt.

Fasadbeteende/Kärnbeteende

	Högaktivt		Normalaktivt		Lågaktivt
Utåt- riktat			3 klättr. (60 %)	1 brob. (50 %)	
			1 påminn. (20 %)	2 utsk.arb. (25 %)	
				1 int.sk. (14,3 %)	
Balan- serat	2 partirev. (66 %)		2 knapptr. (66 %)	1 brob. (50 %)	
	3 påminn. (60 %)		4 int.sk. (57 %)	2 doldis (40 %)	
	2 klättr. (40 %)		1 doldis (20 %)	1 knapp. (33 %)	
	1 doldis (20 %)		1 utsk.arb. (12,5 %)	2 utsk.arb. (25 %)	
	1 int.sk. (14,3 %)			1 påminn. (20 %)	
	1 utsk.arb. (12,5 %)			1 int.sk. (14,3 %)	
Inåt- riktat	1 utsk.arb. (12,5 %)		1 doldis (20 %)	1 utsk.arb. (12,5 %)	
			1 partirev. (33 %)		

Av tabellen framgår att överensstämmelsen mellan fasad- och kärnbeteende i riksdagen förefaller svag. Men en närmare granskning visar att bristen på samband inte är fullständig.

Samtliga klättrare och 2 av 3 partirevoltörer är antingen utåtriktade eller högaktiva. Här sammanfaller alltså hög aktivitet i kammaren med hög aktivitet i riksdagsgruppen.

De båda brobyggarna, däremot, som har hög aktivitet i gruppen, är båda lågaktiva i riksdagen.

Detta verkar ganska rimligt. Om man vill göra revolt eller karriär måste man vara högaktiv såväl utåt som inåt, man måste både synas och påverka. Men om man syftar till brobyggande bör man ligga lågt utåt, men måste vara aktiv inåt.

Integritetsskyddarna är fördelade på alla tre aktivitetsnivåerna i riksdagen, men har en klar tyngdpunkt på ett mellanläge, normalaktivitet (4 av 7). Fem av de sju har dessutom balans mellan motioner och talarstolsagerande, vilket ger en klar tyngdpunkt för integritetsskyddarna i gruppen normalaktiva balanserade (57 %). Det kan förefalla rimligt, den som främst vill skydda sin integritet måste vara aktiv, men inte överdrivet och inte obalanserat.

Påminnarnas riksdagsbeteende liknar partirevoltörernas, de är antingen högaktiva eller utåtriktade. Deras benägenhet att "påminna" om diverse fakta gör sig m.a.o. gällande i kammaren lika väl som i gruppen.

Doldisarna är fördelade på flera olika grupper – men 80 % av dem visar balanserat beteende. 60 % av dem är lågaktiva eller inåtriktade, vilket visar en dragning till att ligga lågt i det utåtriktade riksdagsarbetet, dock inte extremt lågt. Allra lägst ligger utskottsarbetarna, 5 av 8 är lågaktiva i riksdagen, 2 av dem är inåtriktade, därav en både lågaktiv och inåtriktad.

Knapptryckarna, slutligen, är alla balanserade och låg- eller normalaktiva. Kanske skulle man här väntat sig att gruppens tyngdpunkt hade varit ännu mera lågmäld.

I övrigt motsvarar de olika *gruppernas* tyngdpunkt ganska väl förväntningarna. Men inom grupperna finns, som sagt, i flera fall en betydande spridning. Det kan därför vara av intresse att särskilt granska de ledamöter som har en fasad som påtagligt avviker från tyngdpunkten i gruppfasaden. Tabellen här nedan anger var de olika gruppernas tyngdpunkt ligger och var enstaka avvikare finns:

	Hög-grupp:	Mellangrupp:	Låggrupp:
	Högakt. balans. Normalaktiva utåtriktade	Lågakt. utåtrikt. Normalakt. balans. Högakt. inåtrikt.	Lågakt. balans. Normalakt. inåtr. Lågakt. inåtrikt.
Partirev.	66 (2)	0	33 (1)
Brobygg.	0	50 (1)	50 (1)
Klätr.	100 (5)	0	0
Int.sk.	14 (1)	71 (5)	14 (1)
Påminn.	80 (4)	0	20 (1)
Doldis.	20 (1)	20 (1)	60 (3)
Utsk.arb.	12,5 (1)	50 (4)	37,5 (3)
Knapptr.	0	66 (2)	33 (1)

Som klara avvikare definieras följande: Partirevoltör i lågrupp (Nils Hörberg), påminnare i lågrupp (Gunnar Richardson), doldis i höggrupp (Karin Ahrlund); dessutom möjligen integritetsskyddare i hög- resp. lågrupp (Bonnie Bernström resp. Kerstin Anér) och utskottsarb. i höggrupp (Rolf Sellgren). Om dessa ledamöter skulle man kunna anta att de har en *vilseledande fasad*.

Hur stämmer då den bild som genom denna "sifferlek" framträder av de olika ledamöterna med mina minnesbilder och personliga intryck?

Jag utgår från riksdagsgruppskategoriseringen (kärnan), kommenterar placeringen i kategoriseringen enligt det registrerade riksdagsarbetet (fasaden), kommenterar relationen mellan fasad och kärna och jämför med mina personliga intryck.

Partirevoltörerna (Per Gahrton, Nils Hörberg, Olle Wästberg) har ett övervägande högaktivt beteende i riksdagen. Jag själv ligger högst när det gäller totalaktivitet i hela fp-gruppen (87 riksdagsaktioner), Olle Wästberg ligger tvåa (58). Nils Hörberg däremot avviker så kraftigt att man kan tala om vilseledande fasad. Nils Hörberg lämnade riksdagen i samband med valet 1979, tyst och stilla, helt i enlighet med den fasad han visade i riksdagsarbetet. Men bakom kulisserna var han onekligen en sorts partirevoltör. Han ville ha in folkpartiet på en helt annan politisk linje, främst när det gäller energipolitiken men också i andra miljörelaterade frågor. Han pläderade t.ex. ofta för ökad satsning på kust- och kanalsjöfart, han krävde punktskatter på lyxkonsumtion, han var den ledande kärnkraftskritikern i fp-gruppen och han var mycket tidigt ute med förslag till alternativa energikällor, t.ex. torv. Han var, som synes, mycket aktiv i riksdagsgruppen och sannolikt den ledamot som var mest föraktad av partiledningen, i synnerhet av Carl Tham.

Lika litet som någon av de andra partirevoltörerna var han genomgående kritisk mot partiledningen i alla frågor. Han stödde t.ex. partiledningens taktiska linje vid debatten om stat-kyrkafrågan i maj 1977.

Hans lågmälda yttre fasad kan delvis bero på personlig läggning, delvis på att han var betydligt äldre (född 1920) och hade suttit i riksdagen betydligt längre (sedan 1971) än de båda övriga partirevoltörerna som båda var drygt 20 år yngre och båda nyvaldes till riksdagen 1976. Nils Hörbergs känslomässiga lojalitet mot folkpartiet var därför troligen betydande, vilket resulterade i att hans partirevolt blev så föga synlig utåt. Man skulle kunna beteckna honom som en *dold partirevoltör*.

Olle Wästbergs placering i gruppen partirevoltörer kanske kan förvåna, trots att hans fasadbeteende i kammaren ganska väl överensstämmer med bilden. Han var väl förankrad i partiets centrala ledning, tidvis ordförande i såväl partiets centrala arbetsutskott som i dess programrevisionskommitté. Det hindrar inte att han

visat stor självständighet såväl i punktfrågor (terroristlagstiftningen, LTO, Sydafrika m.m.) som när det gäller den ekonomiska politiken (där han länge ansåg att budgetunderskottet var ett positivt utslag av gammal keynesiansk socialliberalism!). Han har företrätt en kombination av näringslivsliberalism och rättssäkerhetsradikalism som kommit på kollisionskurs med Ullsten–Mundebo–Thams byråkratliberalism. Han har också ofta öppet eller dolt kritiserat partiledningen i allmänna ordalag. Många anser att han eftersträvar partiledarskapet för egen del, alltså en sorts partirevolt, om än annorlunda än Nils Hörbergs.⁷

Beträffande min egen partirevolt, se kap. 11.

Brobyggarna (Karl Erik Eriksson och Britta Bergström) faller vardera i mellangrupp och lågrupp när det gäller riksdagsagerande. Britta Bergströms riksdagsagerande är ganska extremt. Hon hade bara 2 motioner och 1 fråga (ingen interpellation) under de två undersökningsåren, men 14 anföranden i övriga frågor. Karl Erik Eriksson var närmast extrem åt motsatt håll, det lågaktiva, inåtriktade. Han hade 12 motioner och 5 frågor, 1 interpellation och bara 1 anförande. Givetvis beror detta i hög grad på hans roll som tredje vice talman.

Den mest utpräglade och medvetne brobyggaren av dem är utan tvivel Karl Erik Eriksson. Han är ofta den som försöker överbrygga och skapa enighet. Men han är samtidigt noga med att kritisera partiledningen ibland, att inte framstå som någon lojalist till varje pris. Just därför väger det särskilt tungt när han vädjar om enighet eller uppslutning bakom partiledaren (t.ex. vid mötet om energipropositionen i februari 1979, se s. 141).

Britta Bergström passar inte lika bra in i kategorin brobyggare. Hon drev knappast en medveten brobyggjarlinje, men det praktiska resultatet av hennes sätt att jobba kunde ibland bli överbryggande. Annars var hon i mycket en aktivare och mångsidigare variant av utskottsarbetare.

Klätrarna (Sven G. Andersson, Margot Håkansson, Björn Molin, Gabriel Romanus och David Wirmark) är alla högaktiva i riksdagen, antingen som normalaktiva utåtriktade (David Wirmark, Björn Molin, Gabriel Romanus) eller som högaktiva balanserade (Sven G. Andersson och Margot Håkansson). Wirmark, Molin och Romanus passar tveklöst in i den spontana bilden av karriärpolitiker. De är flitiga talare inte bara relativt, utan också absolut. Men också Margot Håkansson och Sven G. Andersson yttrar sig ofta i kammaren. De balanserar dock detta genom en högre motionsaktivitet än de tre

övriga. Det skulle kunna tolkas så att Wirmark, Molin, Romanus redan hade nått så långt i karriären att de inte anser sig behöva ägna så stor energi åt motioner, utan kan koncentrera sig mer på synliga framträdanden i riksdagens talarstol. Sven G. Andersson och Margot Håkansson skulle däremot befinna sig i ett annat skede av karriären och därför vara nödgade att ägna sig också åt motionsskrivande.

I Margot Håkanssons fall överensstämmer det någorlunda med mitt intryck. Hon nyvaldes 1976, pratade mycket om det mesta, ställde upp för arbetskrävande men politiskt föga givande sysslor i riksdagsgruppen (klubbmästare) och visade lojalitet mot partiledningen (lojalitetspoäng +5, en siffra som överskrids av bara tre ledamöter).

Sven G. Andersson däremot motsvarar knappast bilden av en typisk karriärst. Han blev riksdagsledamot redan 1965, var 1976 nära pensionsåldern, 66 år, och befann sig rimligen i slutet av sin riksdagskarriär. (Han avgick också inför 1982 års val.) Hans höga lojalitetspoäng, +8 (näst högst) kan snarast tolkas som en sorts motsvarighet till Nils Hörbergs lågmälda partirevolt. Efter lång och trogen tjänst i folkpartiet hade hans lojalitetskänsla blivit så stark att han ofta, efter att själv först ha varit kritisk svängde inför partiledningens tryck (t.ex. vid debatten om energipropositionen i februari 1979). Detta ger honom den höga lojalitetspoängen och därmed en sifferprofil som något missvisande placerar honom i samma grupp som typiska karriärister.

Integritetsskyddarna (Kerstin Anér, Holger Bergqvist, Bonnie Bernström, Ingegärd Fränkel, Torkel Lindahl, Hans Lindblad, Rune Ångström) har sin tyngdpunkt i mellangruppen när det gäller riksdagsbeteende. Fyra av dem är normalaktiva, balanserade, visar alltså upp en fasad som "trägna arbetare i vingården". De enda två av integritetsskyddarna som är kända utåt, Kerstin Anér och Bonnie Bernström, är också de två som avviker i sitt fasadbeteende, Bonnie Bernström genom att ha en hög fasadaktivitet, Kerstin Anér genom att ha en låg. Deras fasader är alltså i viss mån vilseledande. Bonnie Bernström har samma fasadbeteende som två av partirevoltörerna, men har i riksdagsgruppen en klart lägre aktivitet än dessa (12 jämfört med 45 resp. 41). Det intryck utåt som Bonnie Bernström ofta givit av att vara "partirevoltör" skulle alltså vara vilseledande. Det stämmer i stort sett med mitt personliga intryck. Hon ligger nära en partirevolt. Men uppenbarligen har hon valt att hålla sig strax innanför gränsen.

Kerstin Anérs fasad däremot ger ett överdrivet passivt intryck.

Hon låg mycket lågt i kammaren under de undersökta åren, men fungerade ändå som integritetsskyddare inom gruppen med viss kritik mot partiledningen. Hennes passivitet i kammaren kan delvis bero på att hon är så välkänd i andra sammanhang att hon knappast behöver kammarens talarstol som forum för att nå ut.

Såväl Bonnie Bernström som Kerstin Anér faller alltså enligt mina minnesbilder väl in i samma grupp som övriga integritetsskyddare om man tar hänsyn till att fasaden delvis är vilseledande.

En ganska typisk integritetsskyddare inom fp-gruppen är Hans Lindblad. Av många skulle han nog betecknas som lite ”knepig”, ett drag som bl.a. tar sig uttryck i en underfundig humor (delvis spridd via Grönköpings Veckoblad). Få ledamöter lyckas som han kombinera en total lojalitet med den liberala rörelsen, med en viss kritisk distans till partiledningen. Jag samarbetade med honom om en motion om NCB-affären som knappast sågs med blida ögon i regeringskretsarna. Också i försvarsfrågan drev han ofta en egen försvarsaktivistisk linje i det längsta (dock inte till någon avvikande röstning i kammaren). Ibland får man intrycket att han är överdrivet bunden till försvarsledningens synpunkter och känner större samhörighet med försvarsmakten än med partiet, vilket alltså inte hindrar att han inom gruppen framträder med en stark personlig integritet.

Överlag är integritetsskyddarna ganska starka personligheter som sällan faller undan för partiledningens påtryckningar, som hävdar sin egen linje inom gruppen i det längsta, men som hejdar sig inför den öppna partirevolten.

Påminnarna (Wilhelm Gustafsson, Elver Jonsson, Gunnar Richardson, Daniel Tarschys, Eva Winther) har sin tyngdpunkt i höggruppen beträffande fasadbeteendet. Bara en, Gunnar Richardson, avviker kraftigt från detta och har ett lågmålt fasadbeteende. Det skulle alltså vara en vilseledande fasad, vilket också motsvarar mina intryck. Gunnar Richardson passar väl in bland övriga påminnare, som en sakkritiker som ofta kommer med påpekanden som inte sällan kan vara kritiska i förhållande till partiledningen. Också Daniel Tarschys och Eva Winther är typiska påminnare, och i någon mån Wilhelm Gustafsson. Däremot är min minnesbild av Elver Jonsson lite annorlunda. Han framträdde snarare som en ”smygare”. Det visar sig också att hans lojalitetspoäng (+1) ligger mycket nära gränsen mellan försiktighet och lojalitet. Beträffande fasadbeteende har doldisarna sin tyngdpunkt i låggruppen. Elver Jonsson har hamnat i höggruppen, d.v.s. gruppen högaktiva balanserade. Men också här

ligger han mycket nära gränsen mellan balanserade och inåtriktade. Han har 34 % av sitt riksdagsbeteende i kammaren, hade han haft 33 % skulle han ha hamnat i gruppen högaktiva, inåtriktade.

Få ledamöter har som Elver Jonsson lyckats skapa ett intryck av hög aktivitet genom att sätta sitt namn under motioner som andra skrivit, men bara tvånamnsmotioner, ty då registreras motionen som egenmotion under båda namnen. Blir det fler underskrifter registreras motionen som egenmotion bara under förstanamnet. Högaktiv och inåtriktad i kammaren, en "smygare" i riksdagsgruppen, det är den karaktäristik som passar bäst på Elver Jonsson enligt mina minnesbilder och som också blir kategoriseringen om man bara mycket marginellt justerar de siffror som har redovisats.

Doldisarna (Karin Ahrland, Bernt Ekinge, Eric Enlund, Hans Petersson, Jörgen Ullenhag) har som sagt sin tyngdpunkt i låggruppen. En klar avvikare är Karin Ahrland som har ett högaktivt balanserat fasadbeteende. Denna fasad skulle alltså vara vilseledande, vilket enligt mitt intryck också är fallet. Utåt har Karin Ahrland ibland gett intryck av samma sorts beteende som partirevoltörer och påminnare. I själva verket har hon ett helt motsatt beteende i de interna rådslagen i riksdagsgruppen, med ganska låg yttrandefrekvens och hög lojalitetspoäng (+3). Alltså – en typisk doldis.

Det verkligt framträdande exemplet på en doldis är annars Jörgen Ullenhag. Han har den i särklass högsta lojalitetspoängen, +9. Han hade för vana att börja kritiskt mot partiledningen i de stora kontroversiella frågorna, men svängde alltid inför minsta påtryckning. Hans fasadbeteende var lågaktivt, balanserat, med 9 motioner, 2 frågor, ingen interpellation och 6 anföranden under de två undersökta åren.

Utskottsarbetarna (Margareta Andrén, Karl Bengtsson, Eric Hägelmark, Linnea Hörlén, Rolf Sellgren, Karl-Erik Strömberg, Kersti Swartz, Georg Åberg) är jämnt fördelade mellan hög- och mellangrupp när det gäller fasadbeteende. En ganska klar avvikare är Rolf Sellgren, som uppvisar högaktivt, balanserat fasadbeteende. Denna fasad skulle alltså vara vilseledande, vilket också är mitt personliga intryck. Rolf Sellgren har inte mycket gemensamt med de partirevoltörer och påminnare m.fl. som uppvisar samma sorts fasadbeteende som han. Istället passar han väl in bland de övriga utskottsarbetarna, d.v.s. dessa lite grå, utåt okända och inåt passiva och försiktiga men plikttrogna, som utgör den kanske viktigaste basen för varje partilednings makt.

Knappptryckare (Eric Rejdnell, Börje Stensson, Bertil Dahlé) är fördelade mellan låggrupp och mellangrupp. Definitionsmässigt hade man kanske väntat sig att finna denna grupp i den extrema låggruppen, d.v.s. inåtriktad lågaktivitet (där finns nu bara Eric Hägelmark, som definierats som utskottsarbetare i riksdagsgruppen). Beträffande Eric Rejdnell och Börje Stensson visar det sig att deras aktivitetssiffra ligger mycket nära gränsen mellan normal och låg aktivitet (26 resp. 23 – gränsen går vid 21 riksdagsaktioner). Bertil Dahlé, som har låg men balanserad aktivitet, klarar sig undan den extrema låggruppen endast genom att hans aktivitetsnivå är så extremt låg att den inte gärna kan undgå att vara balanserad (8 riksdagsaktioner, varav 4 anföranden). Det är den näst lägsta totalaktiviteten i hela fp-gruppen.

Belöningsprofil

Riksdagsarbetet leder till en lång rad belöningar. En hel del är gemensamma för samtliga ledamöter, t.ex. lön, traktamente, pensionsmöjligheter, kostnadsersättning, fria resor m.m. (Jag behandlar dessa *generella belöningar* i annat sammanhang, se kap. 5, 2). Men det finns också en rad *individuella belöningar* som utdelas av partiets och riksdagsgruppens ledning, t.ex. poster som statsråd, statssekreterare, sakkunniga i departement, ordförande eller ledamot i statliga utredningar, ledamot i statliga verkssstyrelser, uppdrag i Europarådet, FN, Nordiska rådet, utlandsresor för riksdagsdelegationer etc. Också poster inom riksdagen (riksdagens förvaltningsstyrelse, riksdagens lönedelelegation m.m.) liksom inom riksdagsgruppen (förtroenderådet m.m.) utgör en sorts belöningar som ger inflytande och/eller materiella förmåner. Även utskottsplaceringarna (ordförande eller vice ordförande, ordinarie eller suppleant) är med detta betraktelsesätt en sorts belöningar.

För folkpartiets del blev belöningskapaciteten genom fp-regeringens tillträde betydande. Jag har försökt kartlägga alla relevanta belöningar. Beträffande uppdrag i regering, riksdag och riksdagsgrupp har jag utgått från läget strax efter fp-regeringens tillträde. Mina data är i detta fall, såvitt jag kan bedöma, fullständiga. Jag har också försökt få fram samtliga utnämningar till övriga relevanta uppdrag, varvid jag dels utgått från de listor som regelbundet fogas till kallelserna till riksdagsgruppens sammanträden, dels kompletterat med uppdrag som redovisas i Riksdag & Departement januari 1980 och som sammanställs på grundval av material som samlats in strax efter den nyvalda riksdagens tillträde hösten 1979. Med få

undantag redovisas alltså här kvarstående uppdrag från den här undersökta perioden. Dessa uppdragsförteckningar är dock inte med säkerhet fullständiga. Vissa av uppdragen i R&D kan ha tillkommit efter valet 1979 (och skall i strikt bemärkelse inte ingå i undersökningen). Dessutom lämnade några ledamöter riksdagen i samband med 1979 års val och finns alltså inte upptagna i R&D (se Appendix 5).

För att försöka kompensera ev. brister i materialet har jag därför beräknat belöningsprofilen för ledamöterna på två olika sätt:

I. Belöningar i riksdagen, riksdagsgruppen och regeringen hösten 1978.

II. Belöningar enligt I plus samtliga uppdrag för hela den undersökta perioden som jag funnit noterade på riksdagsgruppens kallelser, plus komplettering med uppdrag som redovisas i R&D.

För dessa beräkningar har följande poängberäkning använts:

Statsråd	15
Statssekreterare, vice talman	10
Sakkunnig i dep., utskottsordf., utredningsordf., gruppledare	7
Vice ordf. i grupp, utskott, utredning	5
Utlandsresa, utlandsuppdrag, ordf. i kommitté e.d. inom riksdagen el. riksdagsgruppen, medlem i gruppens förtroenderåd	3
Suppleant för utlandsuppdrag, ordinarie ledamot i utskott, utredning, kommitté, verkstyrelse etc.	2
Suppleant i utskott, utredningar etc.	1

Belöningspoäng enligt de två beräkningsmetoderna

	I	II
<i>A. Partirevoltörer</i>		
Per Gahrton	3	11
Nils Hörberg	5	11
Olle Wästberg	3	5
genomsnitt	3,7	9,0

forts.

B. *Integritetsskyddare*

Kerstin Anér	14	21
Holger Bergqvist	5	11
Bonnie Bernström	2	7
Ingegärd Fränkel	9	14
Torkel Lindahl	3	8
Rune Ångström	16	30
Hans Lindblad	2	6

genomsnitt	7,3	13,9
------------	-----	------

C. *Brobyggare*

Britta Bergström	6	12
Karl Erik Eriksson	19	28

genomsnitt	12,5	20,0
------------	------	------

D. *Påminnare*

Wilhelm Gustafsson	6	12
Elver Jonsson	11	22
Gunnar Richardson	12	15
Daniel Tarschys	14	25
Eva Winther	15	17

genomsnitt	11,6	18,2
------------	------	------

E. *Klättrare*

Sven G. Andersson	16	18
David Wirmark	9	13
Margot Håkansson	4	14
Björn Molin	23	27
Gabriel Romanus	15	19

genomsnitt	13,4	18,2
------------	------	------

F. *Doldisar*

Karin Ahrland	12	14
Bernt Ekinge	5	19
Eric Enlund	15	22
Hans Petersson	5	19
Jörgen Ullenhag	15	28

genomsnitt	10,4	20,4
------------	------	------

G. Utskottsarbetare

Margareta Andrén	2	6
Karl Bengtsson	3	7
Eric Hägelmark	2	6
Linnea Hörlén	13	18
Rolf Sellgren	12	16
Karl-Erik Strömberg	3	6
Kersti Swartz	11	11
Georg Åberg	17	24

genomsnitt	7,9	11,8
------------	-----	------

H. Knapptryckare

Eric Rejdnell	3	5
Börje Stensson	3	6
Bertil Dahlén	3	5

genomsnitt	3,0	5,3
------------	-----	-----

Några viktiga mönster framträder klart i denna tabell:

§ Partirevoltörer och knapptryckare ligger på en jämbördig och mycket låg belöningsnivå, oberoende av vilken beräkningsmetod som används.

§ Integritetsskyddare och utskottsarbetare ligger också på ungefär samma nivå, oberoende av vilken beräkningsgrund man använder, med ungefär dubbelt så hög belöningspoäng som partirevoltörer och knapptryckare.

§ Brobyggarna har näst högst nivå enligt båda beräkningsmetoderna. Brobyggarnas placering bör dock göras med extra försiktighet, dels eftersom det är den minsta gruppen (bara två ledamöter), dels eftersom skillnaden mellan de två brobyggarnas poäng är mycket stor.

§ Tillsammans utgör brobyggare, klättrare, doldisar och påminnare en grupp med ganska små skillnader.

Mot denna bakgrund skulle man kunna göra följande indelning:

1. Mest lönsamt är det att vara brobyggare eller klättrare. I dessa båda grupper finns en vice talman (Karl Erik Eriksson), ett statsråd i fp-regeringen (Gabriel Romanus) och ett i mittenregeringen 1981 (Björn Molin), och dessutom en sakkunnig (David Wirmark, i utrikesdepartementet, sedermera ambassadör i Tanzania).

2. Praktiskt taget samma lönsamhet ger det att vara doldis eller påminnare, d.v.s. passiv, mångsidig och lojal eller försiktig i riksdagsgruppens arbete. Man skall alltså inte prata *för* mycket i gruppen, men absolut i de mest skilda ämnen. Man skall definitivt inte vara kritisk mot partiledningen, men man kan vara antingen försiktig eller lojal. I dessa båda grupper återfinns bl.a. två av de tre ledamöter som blev ministrar vid fp-regeringens tillträde (Eva Winther och Eric Enlund), dessutom en av de två som blev statsråd då den andra trepartiregeringen sprack 1981 (Karin Ahrlund – OBS! Någon poäng för detta har icke registrerats här, eftersom befordran ligger efter undersökningsperioden). Här finns också fp-gruppens främste "doldis", Jörgen Ullenhag, sakkunnig i utbildningsdepartementet under fp-regeringen, gruppleddare i fp-gruppen efter mittenregeringens tillträde 1981. En noggrann analys visar att Ullenhags uppdragsbelöningar utanför riksdagsgrupp och riksdag (d.v.s. utredningar o.d.) ökade markant sedan fp-regeringen tillträtt (3 poäng 76–78, 10 poäng efter fp-regeringens tillträde). Ullenhag nyvaldes till riksdagen 1976 och behövde alltså viss tid på sig för att bli internt meriterad. Bland påminnarna finns dessutom en statssekreterare i fp-regeringen (Daniel Tarschys, i statsrådsberedningen), en sakkunnig (Gunnar Richardson, i utbildningsdepartementet) och en utskottsordförande (Elver Jonsson i arbetsmarknadsutskottet).

3. Ganska dålig lönsamhet får utskottsarbetare och integritetsskyddare. Men i vardera gruppen märks en ledamot som har belöningspoäng som mycket överstiger genomsnittet, oberoende av vilken beräkningsmetod som används. Det är dels utskottsarbetaren Georg Åberg, dels integritetsskyddaren Rune Ångström. Georg Åberg är äldst i fp-gruppen och en av de äldsta i hela riksdagen (född 1912). Han tillhör dessutom fp-gruppens riksdagsveteraner (riksdagsledamot sedan 1967). Vissa typer av uppdrag påverkas i hög grad av ancennietetsprincipen, bl.a. medlemskap i förtroenderådet, uppdrag i FN och andra utlandsuppdrag. Rune Ångström är inte lika gammal (född 1923) och har inte suttit i riksdagen lika länge (riksdagsledamot 1971) men uppvisar en belöningsprofil som i mycket liknar Georg Åbergs. Båda är medlemmar av förtroenderådet, båda blev sakkunniga i jordbruksdepartementet i fp-regeringen, båda har haft många utlandsuppdrag.

En teoretiskt tänkbar förklaring till Åbergs och Ångströms belöningsprofiler är att de båda tillhör grupper som har central betydelse för partiledningen (de är också de båda största grupperna, med 8 resp. 7 ledamöter). Utskottsarbetare utför mycket av

grovjobbet i riksdagen. Också integritetsskyddarna är viktiga (bl.a. som "radikala alibin") genom sin kapacitet. Men också integritetsskyddarnas närhet till partirevoltörerna måste beaktas. Detta är en riskfaktor som motiverar särskilda åtgärder för att hålla gruppens medlemmar på gott humör. Ingen av grupperna kan genomsnittligt få hög belöningspoäng eftersom huvuddelen av belöningarna tas i anspråk av de grupper som befinner sig närmare partimaktens centrum. Ändå är det av central vikt för partiledningen att se till att såväl integritetsskyddare som utskottsarbetare känner sig någorlunda väl behandlade. Genom att någon eller några i dessa grupper får hög belöningspoäng kan hoppet för alla de "gråa" och "plikttrogna" att också bli rikligt belönade hållas vid liv. Det är då också av betydelse att både Åberg och Ångström personligt och socialt skiljer sig markant från statsråds-kretsen. De kommer båda från glesbygdslän (Bohuslän resp. Västerbotten), de har folkliga, icke-akademiska yrken (fiskeriombudsman resp. hemmansägare – enl. R&D jan/80). Båda är också starkt lokalt och regionalt förankrade i partiet, båda är ordförande i sina resp. länsförbund.

4. Mycket dålig lönsamhet ger det att i riksdagsgruppen agera "extremt", antingen som partirevoltör eller som knapptryckare. Av de sex ledamöter som faller i dessa grupper fick ingen något uppdrag i fp-regeringen, bara en har ett marginellt uppdrag i riksdagsgruppen (Eric Rejdnell, revisorssuppleant). Nils Hörbergs något högre belöningspoäng jämfört med de båda övriga partirevoltörerna förklaras sannolikt med hans högre ålder (född 1920) och hans längre riksdagserfarenhet (riksdagsledamot 1971). Både Olle Wästberg och jag nyvaldes 1976, vi är båda födda i mitten av 1940-talet.

Den låga belöningspoängen förklaras enklast med att båda grupperna är umbärliga för partiledningen. Knapptryckare har man ingen nytta av, dem kan man inte utnyttja i riksdagsarbetet. Partirevoltörer är visserligen potentiellt nyttiga, men bara under förutsättningar att de dämpar sin kritik och slutar vara revoltörer.

Sammanfattningsvis vågar jag uppställa hypotesen att det finns ett samband mellan riksdagsledamöters aktivitetsprofil i riksdagsgruppen å ena sidan, och deras belöningsnivå å den andra. Sambandet är dock inte linjärt, så att störst lätthanterlighet ur partiledningens sida skulle ge högst belöningspoäng, utan snarare u-format, så att extrem svårhanterlighet och extrem lätthanterlighet ger bottenpoäng medan belöningspoängen sedan stiger efterhand som en anpassning sker till ett balansläge där aktiv mångsidighet belönas högst under förutsätt-

ning att den inte är öppet kritisk mot partiledningen. Numerärt kan detta sammanfattas enligt tabellen här nedan:

	Antal leda- möter	Genomsnitts- poäng ¹
Högst belöningsnivå (brobyggare och klättrare)	7	16,0
Näst högst belöningsnivå (doldisar och påminnare)	10	15,2
Näst lägst belöningsnivå (integritetsskyddare och utskottsarbetare)	15	10,3
Lägst belöningsnivå (partirevoltörer och knapptryckare)	6	5,3

1. Genomsnitt av båda mätmetoderna summerade.

13. Blockeringar mot enskilda riksdagsinitiativ

Riksdagen skall enligt grundlagen utöva en betydande del av den offentliga *makten* i samhället. Enligt en vanlig sociologisk definition betyder makt "möjligheten att påtvinga andras handlande sin egen vilja".¹

Visserligen skall riksdagen inte vara allsmäktig. Också andra organ skall enligt grundlagen utöva offentlig makt genom den kommunala självstyrelsen. Dessutom finns ett betydande utrymme i det svenska samhället för icke-offentligt maktutövande.

Det torde ändå inte vara någon överdrift att tolka grundlagarna så att *riksdagen avses utgöra landets politiska beslutscentrum*. Riksdagen skall, enligt grundlagarna, "påtvinga" enskilda och organisationer, företag och institutioner, "sin egen vilja" och därmed i sina huvuddrag styra samhällsutvecklingen i en riktning som folkmajoriteten i fria val har ställt sig bakom. Denna betydande och centrala *makt* i det svenska samhället legitimeras demokratiskt genom att den, enligt grundlagen, utgår från folket.

Riksdagens makt utövas av de 349 riksdagsledamöterna. Som framgått ovan har en svensk riksdagsledamot betydande formella möjligheter till inflytande över riksdagsbesluten och den förda politiken. Ändå visar studien av mina erfarenheter från tre år som riksdagsledamot att riksdagen reellt knappast utgör det politiska beslutscentrum som grundlagarna avsett. Ur den enskilde riksdagsledamotens synvinkel framstår beslutsprocessen ofta så svårgripbar och oöverskådlig och de egna möjligheterna till inflytande så inskränkta av hinder och blockeringar att en känsla av reell *maktlöshet* lätt blir den dominerande upplevelsen av riksdagsuppdraget.

Om man inträder i riksdagen med en illusion om att lagens bokstav praktiseras i verkligheten blir mötet med kammardebatter och voteringar frustrerande. Det ligger nära till hands att försöka spåra den reella makten bakåt i beslutsprocessen, att försöka finna den

punkt eller den instans där besluten verkligen fattas.

Att de inte fattas där de enligt lagen skall fattas, d.v.s. i kammaren, och under former som de förutsätts fattas, d.v.s. efter förutsättningslös, saklig debatt, blir efter kort riksdagserfarenhet ganska uppenbart.

Var fattas riksdagsbesluten då?

En första anhalt på vägen bakåt längs den formella beslutsprocessen efter kammaren är *utskotten*. Eftersom överläggningarna där sker bakom lyckta dörrar florerar föreställningar om att det är där de verkliga besluten fattas. Min erfarenhet är annorlunda. Visserligen finns enstaka exempel på att realbeslut kan sägas fattas i ett utskott, särskilt i vissa speciella parlamentariska situationer. Men det vanliga, även med en minoritetsregering, är att den formella utskottsbehandlingen utgör registrering av på förhand fattade partiståndpunkter eller, eventuellt, ingångna kompromisser och partiledaröverenskommelser. Seriös sakdebatt är en sällsynthet. Ståndpunkterna är för det mesta bundna på förhand. Besluten har fattats någon annanstans.

Nästa etapp bakåt längs den formella beslutsprocessen är *partiernas riksdagsgrupper*. Enligt vanliga föreställningar är det där realbesluten fattas. Min erfarenhet från folkpartiets riksdagsgrupp tyder knappast på det. Visserligen diskuteras ganska mycket och viss påverkan utövas. Men överlag är ledamöterna bundna av tidigare partiståndpunkter och, framförallt, de grundförslag som kommer från partiledningen/regeringen, vilka inte sällan är resultat av besvärliga kompromissförhandlingar med andra partier. Enligt min erfarenhet spelar tidigare partibeslut, t.ex. från en partikongress, en marginell roll i det löpande riksdagsarbetet. Ofta har många ledamöter inte ens klart för sig vad partiets kongressståndpunkt är. I vissa fall kan några ledamöter ta upp ett kongressbeslut och föra det vidare i riksdagen. Men om inte partiledningen ställer sig bakom ett sådant initiativ är chansen för att aktionen skall lyckas inte stor (jfr fp-motioner från enskilda ledamöter om avskaffande av terroristlagen och upprivning av beslutet om kärnkraftsreaktorerna 12 och 13, i båda fallen grundade på färska landsmötesbeslut).

Det är partiledningen som helt dominerar riksdagsgruppens överläggningar. Genom att ta initiativ, lägga fram det första förslaget, anger man grunden för hela diskussionen och därmed de ofta ganska snäva ramar inom vilken den kan föras. Genom röriga beslutsformer (inga formella omröstningar i fp-gruppen) och bristfälliga föredragningar (vanligtvis kortfattat, muntligt i fp-gruppen) begränsas de praktiska möjligheterna för enskilda riksdagsledamöter att utöva reellt inflytande över partiledningens/regeringens förslag

när de föredras inför riksdagsgruppen.

Ytterligare steg bakåt i den formella beslutsprocessen finns *tillfälliga beredningsgrupper* i anslutning till riksdagsgruppen och *statliga utredningar*. Från båda dessa former av förberedande arbete på politiska förslag har jag egen erfarenhet. Ett visst, marginellt inflytande kan ibland utövas i dessa former. I båda fallen gäller dock att arbetet sällan är helt fritt och förutsättningslöst utan styrs av direktiv, ekonomiska ramar, sekretariats-PM och utkast. De färdiga förslagen skall dessutom "silas" genom partiledning eller regeringskansli innan de återkommer i beslutsprocessen på sådana nivåer att enskilda riksdagsledamöter kan medverka.

En påverkansform som jag själv saknar erfarenhet av och som eventuellt kan innebära större inflytande är uppdraget som *sakkunnig* inom ett departement. Också funktioner i större närhet av partiledningen än jag innehade, t.ex. inom *riksdagsgruppens förtroenderåd* eller *partistyrelsens arbetsutskott* kan tänkas innebära reellt inflytande.

I samtliga hittills nämnda fall gäller dock att riksdagsledamotens eventuella inflytande är "defensivt", utgör en reaktion på förslag som tagits fram på annat håll.

Men riksdagsledamöter har ju också möjlighet att ta egna initiativ. De formella möjligheterna till detta är förhållandevis stora. Rätten att lägga fram förslag (motioner), väcka interpellationer och ställa egna frågor inskränks formellt bara av vissa tidsregler. Svenska riksdagsledamöter har också formellt stora möjligheter att följa upp sina förslag med debattinlägg i kammaren. Det finns t.ex. inga krav på att ett förslag skall stödjas av ett minimiantal ledamöter eller att en ledamot skall "fånga talmannens öga" för att få ordet, begränsningar som inte är ovanliga i utländska parlament. Ändå är min erfarenhet att hindren mot enskilda ledamöters aktionsmöjligheter är betydande. Partiledningens kontrollmakt är betydande, dels formellt (genom riksdagsgruppens stadgar), dels reellt, genom informella påtryckningar, "jantelagen" och *utdelning resp. icke-utdelning av materiella förmåner* av olika slag.

Tillsammans tyder således mina erfarenheter på att *sakmakten* i riksdagen ur den enskilde ledamotens synvinkel är så utspridd, splittrad och diffus att det ofta är mycket svårt att exakt veta var, hur, när man skall gå in för att kunna utöva reellt inflytande.

Däremot är *prestigemakten* (makten över förmåner, belöningar) betydligt mer klar och lättfunnen. Varje vecka fattas beslut i riksdagsgruppen om utnämningar till olika poster och funktioner i statliga verksamheter, statliga utredningar, uppdrag inom riksdagen

och riksdagsgruppen, utlandsresor, representation m.m. Enligt stadgarna fattas de flesta besluten i smågrupper, en valberedning, ett personutskott, ett förtroenderåd. I praktiken är det mycket svårt att tänka sig att ett sådant beslut skulle fattas mot partiledarens uppfattning. I avgörande sammanhang har alltså *partiledaren ett reellt monopol över prestigemakten*, vilket torde utgöra den viktigaste grundvalen för ett fenomen som enligt min erfarenhet spelar en allt viktigare roll i svensk partipolitik, inte bara i valrörelser utan också i den reella beslutsprocessen i anknytning till riksdagen, med ett tillspetsat uttryck – *partiledarkulten*.

Låt oss nu kort försöka systematisera de hinder och blockeringar som möter den initiativrike enskilde riksdagsledamoten.

Det handlar dels om *formella hinder* som kan återfinnas i lagar och stadgar. De är enligt mina erfarenheter inte så stora, särskilt inte när det gäller lagar. I partistadgar finns något mer av formella hinder inskrivna, men inte mer än att riksdagsledamotens kvarblivande inflytande måste betraktas som formellt mycket betydande.

Dels handlar det om *informella hinder*, som enligt min erfarenhet är så stora att den känsla av maktlöshet många riksdagsledamöter upplever förefaller helt berättigad.

De många hindren kan uppdelas i tre huvudgrupper som fördelar sig i tiden över beslutsprocessens förlopp. Jag uppfattar hindren som en form av *kontroll* som utövas gentemot den enskilde ledamoten, därav de följande benämningarna:

1. Initiativkontroll

Formellt inskränks ledamotens initiativrätt endast av vissa tidsmässiga regler i riksdagsordningen. Allmänna motioner kan således bara väckas under kort tid i början av varje år. I övrigt kan motioner bara väckas i anslutning till propositioner.

Riksdagsordningens rätt att väcka motioner närsomhelst med anledning av särskild händelse har tolkats mycket snävt. Ändå kan inte inskränkningen betraktas som allvarlig. Istället för motion kan interpellation väckas som visserligen inte medför utskottsbehandling och beslut, men som tillåter minst lika allmän och genomlysande debatt som en motion. Statsråds möjligheter att förhåla svar på interpellationer och i vissa fall frågor är ett visst hinder, dock inte avgörande. Den formella partigruppskontrollen är övervägande ett krav på förhandsinformation från ledamoten till partikansliet. I undantagsfall är ett krav på att ledamoten skall inhämta tillstånd till initiativet formellt fastlagt (t.ex. fp:s motionsregler 1978 ang.

motioner med anslagskrav).

Den viktiga initiativkontrollen sker dock informellt. Ett led i den kontrollen är *idékläckningen*. En ledamot med en rik flora av källor till idéer och uppslag har givetvis större chans att utöva inflytande än en som har färre sådana källor.

Jag har för min egen del listat följande uppslagskällor: a) egna käpphästar, b) partimedlemmar och referensgrupper, c) intressegrupper, d) enskilda väljare, e) massmedia.

Ett annat led i kontrollen är den enskilde ledamotens "*maktbas*". Jag har analyserat ett antal faktorer som påverkar den egna maktpositionen inom riksdagsgruppen: a) en stark lokal partiposition, b) en stark position i partiet i övrigt, c) massmedieuppmärksamhet, d) intressegruppsförankring, e) stöd hos fraktioner inom partiet, f) väljarstöd, g) sakkunskap, användbarhet som partiföreträdare, h) hot om frondering.

Styrkan och bredden hos idékläckningen och maktbasen avgör känsligheten för de informella kontrollmekanismerna. Reellt kräver partiledningen total kontroll över ledamöternas initiativ. Den förhandsanmälan som formellt sker i informations- och samordnings-syfte skapar möjlighet för partiledningen att gå in med informella påtryckningar, vilket också sker enligt mina erfarenheter. Också debattinlägg vill partiledningen ha kontroll över och reaktionen om denna kontroll inte fungerar blir negativ (jfr mitt inlägg i den s.k. bordelldebatten).

Jag har tidigare diskuterat fem former för *partiledningskontroll*: a) partiledarultimatum, b) statsrådsultimatum, c) regeringsingripande, d) gruppleddningsingripande, e) repressiv tolerans.

Till detta kommer indirekta påverkansformer via "jantelagen". Den som bryter mot partidisciplinens informella regler riskerar utfrysningsreaktioner från övriga ledamöter, särskilt om den egna aktionen leder till massmediauppmärksamhet. Det finns då en påtaglig tendens hos övriga gruppmedlemmar att tolka disciplinbrottet som helt eller delvis motiverat av strävan att uppnå massmedial effekt, mindre eller inte alls av samvetsbetänkligheter eller ideologisk övertygelse. De som själva gjort avkall på övertygelser och inordnat sig i disciplinen reagerar oftast negativt mot dem som vägrar att göra sådana anpassningsrörelser och dessutom skördar offentligt beröm för åtgärden. Jantelagens hårda "du skall inte tro att du är något" kan då bli ett minst lika svårbemästrat hinder som partiledningens mera direkta ingripande. Med Goffmans uttryck innebär ju varje brott mot partidisciplinen att man drar sig ur det "ansiktsräddande spelet" och likt barnet inför kejsarens nya kläder öppet påtalar

och uppvisar verklighetens nakenhet – i fallet med riksdagen ofta en maktpolitisk nakenhet som det ligger i partiledningars intresse att dölja. En sådan person kan inte i längden fungera som medspelare i en grupp där alla andra är aktiva "ansiktsräddare".

Resultatet av allt detta är att enskilda riksdagsinitiativ överlag endast tas inom ramen för en samlad partipolitik som domineras av partiledningen, i sista hand partiledaren. De initiativ som avses leda fram till beslut tas så gott som enbart av partiledningen/regeringen.

2. Processkontroll

Formella inslag i en sorts processkontroll är t.ex. uppgörande av talarlistor, beslutsordning i utskotten, voteringsordning, distributionen av riksdagstrycket, d.v.s. det formella beslutsunderlaget. Ärendemängden och korta inläsningstider är ett svårt problem för ledamöter som vill utöva reellt inflytande. Manipulationer med talarlistor och voteringsordningar kan också lämna enskilda ledamöter vid sidan av beslutsprocessen. Men också när det gäller denna form av kontroll är det de informella momenten som är utslagsgivande. De konkreta beteenden som är utsatta för kontroll är främst röstningen i kammaren och i viss mån debattmedverkan. Instrumenten för att utöva denna kontroll är överlag desamma som när det gäller initiativkontroll. Till detta kommer vissa underförstådda normer. En är att man skall "förbli vid sin läst", d.v.s. hålla sig till sina specialområden och inte lägga sig i frågor utanför det egna utskottet. Man skall respektera specialiseringen, lita på sina partivänner i andra utskott, helt solidarisera sig med lagarbetet. I utbyte får man ett visst inflytande inom sitt eget specialområde.

En annan är att man inte skall slåss för egna motioner i kammaren som inte fått stöd i utskottet. Framförallt skall man inte begära votering, men helst inte heller ta upp kammarens tid med debattinlägg.

En tredje är att motioner från enskilda skall "slaktas" i utskotten. Som utskottsledamot skall man alltså inte bry sig om att bedöma enskilda motioner sakligt och förutsättningslöst. Den reella frågeställningen skall inte vara om de skall avslås, utan i vilken form de skall avslås. Yttrandena kan vara "välvilliga" eller avvisande, utskottet kan hänvisa till utredning eller pågående regeringsarbete eller blankt avvisa motionens intentioner. Men "slaktas" skall den, det är grundregeln.

Resultatet av processkontrollen är att oväntade saker mycket sällan

inträffar i riksdagsarbetet, särskilt inte i kammaren. När ett ärende når dit är det normalt avgjort och kammarbeslutet föregås av något som närmast kan betecknas som en ritual. Alla medverkandes agerande är förutsägbart. Just därför väcker det så stor uppmärksamhet när motsatsen någon gång inträffar (t.ex. vid momsdebatten i december 1982).

3. Efterhandskontrollen

Som ett formellt inslag i efterhandskontrollen skulle man kunna beteckna de materiella förmåner som en riksdagsledamot har rätt till just i sin egenskap av riksdagsledamot. Som jag ovan har visat har alla svenska riksdagsledamöter ekonomiska förmåner på en nivå som ligger betydligt över genomsnittet bland deras väljare. En betydande del av dessa förmåner är dessutom kamouflerade på olika sätt. Under löpande mandatperiod kan ingen beröva en ledamot dessa förmåner. Men inför ett ev. återval finns en möjlighet till efterhandskontroll genom att valkretsens partiavdelning icke omnominerar ledamoten. Formellt saknar den centrala partiledningen inflytande över detta. Reellt lär det dock ha viss betydelse om partiledningen har synpunkter (jfr fallet Königsson i folkpartiet 1958). Samtidigt finns exempel på ledamöter som har valts och omvalts trots partiledningens uppenbara motvilja (jag är själv ett exempel på detta).

Den ledamot som har låga ambitioner har således goda möjligheter att klara den formella efterhandskontrollen och bli omvald och därmed garanterad fortsatt belöning på miniminivå. Om ambitionerna är större måste dock betydligt fler former av efterhandskontroll tas med i beräkningen.

Jag har ovan diskuterat efterhandskontroll från följande instanser: a) partiledningen, b) riksdagsgruppens ledamöter, c) massmedia, d) lokalpartiet, e) väljarna.

Partiledningen har tillgång till en rad olika belöningar (materiella och politiska) som kan höja den enskilde ledamoten ovanför den "gråa massan" av riksdagsledamöter. Riksdagsgruppens ledamöter utgör huvuddelen av den vardagsmiljö som ledamoten skall vistas i. De har via jantelagen ett kraftfullt kontrollinstrument. Massmedias reaktion kan utöva ett betydande inflytande på en ledamots ställning i gruppen, såväl på gott som på ont. Lokalpartiet har sin främsta funktion vid eventuella omnomineringar. Väljarna har normalt ingen möjlighet till efterhandskontroll alls, med visst undantag för de partier som har mer än en lista i samma valkrets.

Resultatet av detta är att den helt dominerande efterhandskontroll-

len utövas av partiledningen och riksdagsgruppens medlemmar som helt avgör såväl konkreta belöningar under riksdagsperioden som informell arbets- och livsmiljö under vistelsen i riksdagshuset. Dessa båda instansers bedömning spelar en betydligt större roll än bedömningen från allmänhet och uppdragsgivare. Ett massmedialt uppbackat, folkligt populärt beteende kan mycket väl medföra en isolerad och ytterst maktlös position i riksdagsarbetet, fattig på materiella förmåner.

Sammanfattningsvis vill jag därför påstå att *riksdagen icke är ett centrum för folkligt inflytande*. Genom de enskilda ledamöternas relativa maktlöshet och deras faktiska ansvarsfrihet i förhållande till sina uppdragsgivare/väljare sorteras folkligt förankrade krav och synpunkter systematiskt bort i den reella politiska beslutsprocessen till förmån för taktiska och maktpolitiska aspekter. Detta leder till att *riksdagen icke förmår mildra legitimitetskrisen*. Riksdagens legitimitetsgrundval – att ”all makt utgår från folket” förverkligas inte i den reella politiska beslutsprocessen. Istället blockeras det folkliga inflytandet på allehanda sätt, vilket leder till att sakmakten blir ytterst diffus och svårgripbar medan prestigemakten koncentreras hos en central partiledning med partiledaren i spetsen. Den relativa makt en riksdagsledamot utövar utgår således inte reellt från folket utan från partiledningarna, med åtföljande konsekvenser för såväl ledamöternas anpassning som sakfrågornas handläggning, vilket diskuteras i de närmast följande två avsnitten.

14. Riksdagsledamöters anpassningsreaktioner

Mot den bakgrund av relativ maktlöshet som beskrivits i föregående avsnitt är det inte så konstigt om en första, något barnslig iver, hos nyvalda ledamöter att *göra* något i riksdagen, ofta rätt snabbt övergår i en resignerad önskan att *bli* något.

Också den mest motståndskraftige idealist utsätts för de anpassningsmekanismer som diskuterats i kap. 4. Mathiesen har kallat processen "*dold disciplinering*". Man blir invigd i hemligheter och kommer därmed under inflytande av hemliga samförstånd och underförstådda tystnadsplikter. Man drabbas av perspektivförskjutning, ser problemen inifrån istället för, som man gjorde tidigare, utifrån. Man tillägnar sig beslutsfattarperspektiv istället för perspektivet hos dem som berörs. Man blir medansvarig för beslut. Man tenderar därför att försvara dem även om man från början var emot dem. I längden orkar man inte med denna kluvenhet och tenderar därför att ändra ståndpunkt, anpassa sin åsikt till sitt faktiska beteende. Goffman har kallat denna process "*moralisk karriär*", Davis har använt uttrycket "*doktrinomvändelse*".

Det handlar alltså om att man går in i institutionen, riksdagen, med vissa ambitioner och uppfattningar men efterhand tvingas till en ganska genomgripande omvändelse, anpassning. Man tvingas, för att citera den f.d. västtyske förbundsdagsledamoten Dieter Lattmann, "inse hur manipulerbar man är". I ett sådant svaghetstillstånd är varje riksdagsledamot ett mottagligt offer för materiella frestelser. Stora ambitioner som åtföljer inträdet i "den politiska maktens beslutscentrum" slipas av i konfrontation med en bister och kaotisk verklighet. Partipiska och partiledarkult ingriper med stor effektivitet om en ledamot någon gång tycks få grepp om den reella beslutsprocessen och förefaller ha funnit ett sätt att utöva verkligt inflytande.

Ganska snabbt, enligt min erfarenhet, genomgår man de flesta stadierna i en moralisk karriär – från en inledande naiv tro på den

egna förmågan och makten till en resignerad anpassning till den reella, relativa maktlösheten. Min egen, ovan beskrivna, utveckling, är bara en anpassningsmöjlighet. Som framgår av den framställningen, främst i kap. 11, fungerar en verklig disciplineringsprocess inte så logiskt linjärt som saken ofta framställs i den teoretiska litteraturen. Ofta sker kastningar fram och tillbaka mellan stadierna. En hög grad av anpassat beteende kan åtföljas av tvivel och revoltförsök. Men den långsiktiga tendensen är ändå ganska klar och leder förr eller senare fram till en brytningspunkt då ett avgörande måste träffas: Skall man bli "överlöpare" (med Mathiesens uttryck) och överlag anpassa sig och sikta på en långtidskarriär som riksdagsledamot och yrkespolitiker – eller skall man bli *avhoppare* och lämna sitt uppdrag?

De allra flesta väljer att bli "överlöpare", d.v.s. de stannar kvar i riksdagen så länge de har möjlighet att bli omvalda eller tills de med riksdagsuppdraget som utgångspunkt har lyckats skaffa sig en trygg försörjning.

Avhopparna är dock fler än man kanske vanligen föreställer sig. Oftast gör de dock sitt avhopp under mindre uppseendeväckande former än jag gjorde, men kan ändå ha samma skäl bakom sitt beslut. Ett exempel är Barbro Engman (s) som lämnade riksdagen under lågmälda former 1979, och inte förrän tre år senare i en intervju i klartext angav sina motiv: "Riksdagen fungerar väldigt dåligt. Den har tagit till sig för litet makt. Jobbet kändes allt meningslösare."¹

Inom ramen för dessa båda huvudkategorier – överlöpare och avhoppare – finns en hel rad olika reaktionsmöjligheter. Jag har ovan (kap. 12) gjort ett utkast till typologi av fp-gruppens ledamöter med utgångspunkt i deras aktivitetsformer och belöningsnivåer. Resultatet av den analysen tyder på att belöningsfunktionen tenderar att premiera vissa aktivitetsprofiler framför andra, framförallt sådana som innebär en relativt hög grad av nyttig aktivitet till stöd för partiledningen.

Detta antyder att *arbetsplats- eller försörjningsfunktionen* hos riksdagen spelar betydande roll.

På annat håll har jag också diskuterat den *sociala funktionen*, d.v.s. *riksdagen som livsmiljö* under en betydande del av ledamöternas liv, tendensen hos riksdagen att fungera som en s.k. total institution. Till detta kommer den formella, latent, *politiska funktionen* (beslutsfunktionen).

Om man vill göra ett försök att tillämpa Mertons schema för anpassningsmönster i ett socialt system måste man därför ta hänsyn till samtliga dessa tre funktioner hos riksdagen. Det komplicerar formuleringen av "cultural goals" och "institutionalized means". Jag

skall här ändå göra ett försök att tillämpa Merton-schemat nedan:

Mål: politisk makt materiella förmåner psykologisk tillfredsställelse	Medel: partiloyal flit	
1. ja	ja	(conformism)
2. ja	nej	(innovation)
3. nej	ja	(ritualism)
4. nej	nej	(retreatism)
5. nej/ja:nytt	nej/ja:nytt	(revolt)

Reaktionsmönster 1 skulle vi kunna kalla för *livstidspolitiken*. En typisk livstidspolitiker uppnår viss politisk makt, materiella förmåner och psykologisk tillfredsställelse genom reguljär partiloyal flit i riksdagsarbetet. Ett idealtypiskt exempel skulle kunna vara en riksdagsledamot som blir sakkunnig i ett departement.

Den livstidspolitiska tendensen framgår bl.a. av benägenheten hos riksdagsledamöter att ställa upp till omval trots mångårig riksdagskarriär. Inför riksdagsvalet 1982 aviserade 49 ledamöter av 368 (inbegripet statsrådets ersättare) sin frivilliga avgång, d.v.s. 13 %.²

Avgångsbenägenheten varierade i viss utsträckning med antalet riksdagsår enligt tabellen nedan.

Avgångsbenägenhet inför riksdagsvalet 1982

Antal år i riksdagen ³	Antal ledamö- ter	Därav som ej ställer upp till omval	Procent
25 år och längre	18	5	27
19-24 år	26	9	35
16-18 år	28	5	18
13-15 år	53	9	17
10-12 år	56	7	13
7-9 år	50	9	18
4-6 år	63	1	2
3 år	74	4	5
samtliga	368	49	13,3

Man kan skönja en viss ökning av benägenheten att avgå efter tre riksdagsperioder d.v.s. nio år. Därefter syns ingen ökning av avgångsbenägenheten förrän efter mer än dubbelt så lång tid. Men inte ens bland de verkliga långsittarna är avgångsbenägenheten mer än ca 1/3. De två längsta långsittarna Gunnar Sträng (38 år i riksdagen), och Torsten Bengtsson (34 år i riksdagen) ställde båda åter upp till val vid 1982 års riksdagsval. De flesta ledamöter tycks således uppfatta riksdagsuppdraget som något av ett livstidsjobb.

Ett symptom på livstidspolitik är de allt vanligare partipolitiskt grundade utnämningarna till höga statliga tjänster. Några exempel från de borgerliga regeringarnas tid:

Carl-Anders Ifvarsson, statssekreterare i fp-regeringen, blev överdirektör i Socialstyrelsen.

Gabriel Romanus, riksdagsman (fp) och statsråd i fp-regeringen, blev generaldirektör i Systembolaget.

Ingemar Mundebo, riksdagsman (fp) och statsråd i flera borgerliga regeringar, blev landshövding i Uppsala län.

David Wirmark, riksdagsman (fp) blev ambassadör i Tanzania.

Christina Rogestam, riksdagsledamot (c), blev förvaltningschef för Göteborgs universitet.

Per Ahlmark, riksdagsman (fp) och statsråd i den första borgerliga regeringen, blev ordförande i Filminstitutets styrelse. Senare fick Bert Levin, statssekreterare (fp) samma syssla.

Hans Sandebring, statssekreterare (m) blev generaldirektör i Statens Väginstitut.

Gunnar Söder, statssekreterare (c), blev generaldirektör i Kommerskollegium.

Gunnel Arrbäck, kommunalråd (fp) blev chef för Statens biografbyrå.

Listan kunde göras betydligt längre. Liknande listor skulle också kunna göras från de socialdemokratiska regeringarnas tid. Men bl.a. p.g.a. de täta regeringsskiftena under de borgerliga åren, har tendensen till politiskt motiverade karriärutnämningar blivit mer påtaglig, delvis reglerad i avtal mellan de större politiska partierna.

Ett annat symptom på livstidspolitik är politiska pensioner. När det gäller pension enbart från riksdagsuppdrag är dock reglerna betydligt snävare än när det gäller andra politiska pensioner. En riksdagsledamot blir pensionsberättigad först efter sex år (delpension) och får full pension efter tolv års tjänstgöring. Pensionen ifråga kan dock inte börja utbetalas om ledamoten icke fyllt femtio år vid avgången från riksdagen. Ändå kan man konstatera att det materiella behovet av

särskild riksdagspension bör ha minskat genom införande av ATP. Själva förekomsten av särskild riksdagspension är ett uttryck för att uppdraget betraktas som ett reguljärt yrke, icke som ett förtroendeuppdrag. Som ovan påpekats har pensionsrättigheten för folkvalda parlamentsledamöter betraktats som en fara för uppdragets karaktär. Klatt har således varnat för att pensionsrättigheten skall förvandla mandatet till "eine lebenslängliche Pfründe" (ett livslångt underhåll).⁴

Ytterligare ett symptom på livstidspolitikerna är riksdagens benägenhet att gynna sig själv ekonomiskt också i tider av s.k. åtstramning. Några exempel:

Partistödet höjdes från 1981/82 till 1982/83 med 15 % – från 69 100 000 till 79 500 000 kronor.

Riksdagen och dess verk – sextonde huvudtiteln – är den post i statsbudgeten som procentuellt ökat mest på senare år. Bara från 1980/81 till 1982/83 ökade den från 275 493 000 till 518 796 000 kronor, d.v.s. med 88 %.

Kostnaderna för riksdagsutskottens utlandsresor ökade med 316 % från 1979/80 till 1982/83, d.v.s. från 434 000 till 1 806 000 kronor.

Utgifterna för "expenser" för ledamöter i Nordiska rådet ökade med 133 % på två år (1979/80 316 000, 1981/82 735 000), medan arvoden för samma ledamöter legat stilla.

En konform reaktion på riksdagsuppdragets relativa maktlöshet innebär alltså en tyngdpunktsförskjutning från beslutsfunktionen till försörjningsfunktionen. Uppdraget blir ett livstidsjobb.

Reaktionsmönster 2 skulle kunna kallas "mygel". Några konkreta exempel från senare år:

- Bo Siegbahn (m) som krävde traktamentsersättning för bosättning i Göteborg trots att han uppenbarligen var fast bosatt i Stockholm.⁵

- Doris Håvik (s) m.fl. ledamöter som uppbar traktamente från förrättning med Nordiska Rådet för samma tid som de också uppbar traktamente för riksdagsuppdraget.⁶

- Anna Greta Leijon (s) m.fl. som drev igenom en förändring i riksdagens traktamentsregler så att också vissa ledamöter med fast bostad i Stockholmsområdet kan få deltraktamente under tjänstgöring i riksdagen i Stockholm – en unik förmån som saknar motstycke på arbetsmarknaden i övrigt.⁷

- Ulf Adelsohn (m) som under en period hade både statsrådslön på 16 750 kronor/månad och borgarrådspension på 8 566 kronor/månad.

– Lennart Bodström och Ove Rainer, statsråd i den nya socialdemokratiska regeringen 1982 som båda inledde sina nya karriärer med att försöka få ut femsiffriga pensionsbelopp utöver statsrådslönen.

I några fall handlar det här om klart regelstridigt beteende (t.ex. Siegbahn och Håvik m.fl.). Men i det övervägande antalet fall föreligger inga formella regelbrott. Under senare år har istället regler ändrats och förmåner införts som skulle kunna betecknas som "legalt mygel". Det är alltså inte enbart enskilda ledamöter som "förnyar" metoderna för att uppnå riksdagsmannaskapets förmåner, utan hela systemet anpassas alltmer till tyngpunktsförskjutningen från beslutsfunktionen till försörjningsfunktionen.

Om man går utanför riksdagen finner man att numera hela det politiska systemet genomsyras av detta reaktionsmönster. Bara under en enda dag kunde man i Expressen finna tre reportage om uppenbart legalt mygel (21/11–82):

§ Ett kommunalråd har höjt sin lön till 20 000 kronor/månad och tycker det är helt rimligt. Anmärkningen att riksdagsmän har betydligt lägre lön bemöter han med att riksdagsmannalönen är "oförskämt låg".

§ Ett annat kommunalråd har ordnat en politisk pension på 8 700 kronor/månad ovanpå en ny lön på 10 839 kronor/månad. Han finner detta helt naturligt och tror inte att någon i hans situation skulle handla annorlunda.

§ En generaldirektör i ett statligt verk utanför Stockholm bor efter lång tid fortfarande kvar i huvudstaden och uppbär traktamente varje dag han befinner sig på sin arbetsplats. Han har begärt att få fortsätta på det sättet och hävdar att journalister inte bör rota i dessa manipulationer från hans sida.

Hela det politiska systemet tycks alltså bli alltmer genomsyrat av en sorts moralisk upplösning som tillåter olika politiska uppdragsinnehavare att med nästan vilka metoder som helst skaffa sig materiella fördelar av sina uppdrag.

Reaktionsmönster 3 innebär i Mertons schema en slags ritualism, ett fasthållande vid reglerna samtidigt som målet resignerat uppges. I riksdagen motsvaras det närmast av en reaktion som innebär att man plikttroget fullgör sitt riksdagsuppdrag med ett minimum av arbetsinsats, men också utan större karriärambitioner. Istället håller man kvar eller skaffar nya uppdrag i hemorten eller hemlänet. Mot den bakgrunden förefaller det rimligt att rubricera detta reaktionsmönster som "*mångsyssleri*".

I den riksdag som avgick före valet 1982 hade 166 av ledamöterna minst ett uppdrag i kommun, landsting eller länsstyrelse. Inte sällan gällde det s.k. tunga uppdrag. Flera ledamöter var ordförande i sina hemorters kommunfullmäktige eller hemläns landsting, t.ex. Lars Andersson (s) i Södertälje, Mona St Cyr (m) i Kisa, Arne Andersson (s) i Västervik, Helge Karlsson (s) i Ronneby, Per Olof Håkansson (s) i Trelleborg, Ingemar Konradsson (s) i Örebro läns landsting, Bo Forslund (s) i Sundsvall.

I Bo Forslunds fall minns jag en episod då jag deltog i ett besök som socialutskottet gjorde i Sundsvall. På kvällen bjöd kommunen på middag på Knaust. En man som jag kände igen höll välkomsttalet. Efteråt frågade jag honom: Var har vi setts förr? Han svarade: I riksdagen! Jag frågade: I riksdagen? Javisst, svarade han, jag är riksdagsledamot. Jag undrade: Men varför hälsade du oss välkommen här då? Han svarade: Jag är kommunfullmäktiges ordförande!

Det var Bo Forslund. Efter ett par år i riksdagen kände jag bara diffust igenom honom. Han märktes inte mycket i riksdagen. Men hemma i Sundsvall var han "kung". Jag frågade lite provocativt om han inte skämdes. Jag tror inte han förstod frågan. Så ser ungefär en idealtypisk resignerad mångsysslare enligt Mertons reaktionsmodell "ritualism" ut i verkligheten. Riksdagsuppdraget betraktas som en bisyssla till viktigare politiska uppdrag på hemmaplan.

Reaktionsmönster 4 innebär en sorts reträtt från såväl mål som medel. I riksdagsmiljön skulle det kunna innebära att man varken strävar efter positioner och förmåner eller sköter sina pliktfunktioner på ett fungerande partilöjalt sätt. I extremfallet kan man nästan tala om en sorts "*institutionsskada*".

Jag skall i det följande försöka beskriva en utvecklingsprocess som i sin yttersta konsekvens kan leda till ett fall som Sixten Pettersson, moderatriksdagsmannen som i januari 1982 avslöjades som "snusk-gubbe" som försökte locka tonårsflickor till samlag med hjälp av sin riksdagslegitimation.

För många riksdagsledamöter kan vardagstillvaron te sig ungefär så här:

Man kommer med tåg eller flyg till riksdagshuset tidigt på tisdagsmorgonen. Ofta har man på måndagen varit aktiv på hemmaplan, kanske i en maktpåliggande funktion inom den lokala eller regionala politiken. Man har varit "kung" på hemmaplan. Nu träder man in i glashuset vid Sergels Torg som en ganska anonym kugge i en stor fabrik. Här råder jantelagen, här skall man inte tro att man är något. Man skall absolut inte tro att positioner eller

kvalifikationer från livet utanför riksdagen spelar någon roll i riksdagsarbetet. I en intervju strax efter min avgång uttryckte Ingemund Bengtsson saken så här: "Dina meriter som du skaffat dig utanför riksdagen dom stannar utanför riksdagen."

Eller i klartext: Tro inte att du är något, du vanlige menige riksdagsledamot, här måste du börja från början, skapa dig en position på de villkor som råder inne i riksdagen – om du vill bli något!

Och vem vill inte bli något? Man försöker alla möjliga metoder för att "bli något" i riksdagen. Man försöker få fatt i beslutsprocessens strategiska moment, den punkt eller det ögonblick då besluten verkligen fattas. Man försöker vinna inflytande, skapa uppmärksamhet kring egna initiativ, vinna gehör för sina synpunkter. Ibland förfaller man till enkla PR-trick, t.ex. att stå gömd någonstans, kanske på en toalett, vid 18-tiden den dag i januari då allmänna motionstiden utgår och slinka fram just lagom för att bli den som lämnar in den allra, allra sista motionen. Det utgör en praktiskt taget säker garanti om rubrik i kvällspressen.

Efter en tid, ett par år kanske, orkar man inte längre slåss för att komma i rampljuset. Man gör några pliktmotioner, håller några pliktanföranden inom det egna specialområdet, väcker sin pliktinterpellation om vad regeringen tänker göra åt det besvärliga sysselsättningsläget i den egna hemorten. Man sitter av utskottssammanträden och voteringar. Ofta vet man inte ens vad man skall rösta om när man lystrar till voteringstutandet och halvspringer till kammaren.

Man pendlar mellan restaurang och bastu och tidningsrum och – kanske – andaktsrum. Man står i kön framför resebyrån och bokar hemresebiljetter för månader framåt. Man släpar sina pappershögar från postfacket i foajén till papperskorgen i arbetsrummet med allt från stenciler från Djurens Rätt till KF:s samtliga remissvar på statliga utredningar.

I början av mandatperioden har man kanske haft ambitionen att besvara all post, läsa allt tryck, gå igenom alla papper. Den ambitionen ger man snart upp. Man bläddrar och sorterar och fyller papperskorgen. Ibland tittar man in på något av riksdagens bibliotek.

Men efterhand blir denna pappersvärld alltmer kvävande. Man tar en kopp kaffe på gruppkansliet, pratar med en kollega i korridoren, slinker in hos en annan som har dörren på glänt.

Det blir som på andra arbetsplatser, frågor om restaurangens lunchmatsedel, titt på klockan för att få något hopp om slut på arbetsdagen, längtan ut, bort, till något annat. Plötsligt sitter man på

restaurang ute på stan med några kolleger. Då och då ringer man till kammarfoajén och får besked om debattläget, hur lång tid som beräknas återstå till votering. Man vill ju inte gärna ha rubrik på att man satt på krogen och fällde regeringen . . .

Framåt kvällen kan det blir rent outhärdligt instängt i huset, medan kvällsplenitalarna mal på inför tomma läktare och bänkar. Man stänger av internradion där kammardebatten sänds, man vrider över till P3-musik, man irrar ut i korridoren för att kolla om något är på gång, slinker in någonstans och tar ett glas.

Det måste vara oerhört påfrestande att ovanpå en sådan dag och kväll gå och lägga sig i sitt arbetsrum ett par meter från skrivbordet. Så isolerad, ensam, maktlös – och ändå mitt i, inte bara maktens utan också huvudstadens centrum! För egen del valde jag att bo nästan en timmes resväg med tunnelbana och spårvagn från riksdagshuset (hos min bror i Bromma). Ovanstående skildring är alltså bara delvis självbiografisk. Men jag tror att det för ganska många är ungefär så vardagsarbetet i riksdagen känns. Det betyder att en risksituation skapas. De flesta klarar av den. Några gör enstaka snedsteg med starka drycker eller de närbelägna prostituerade som ständigt står beredda några meter från riksdagens hotellingång på Brunkebergs Torg.

I enstaka fall blir sammanbrottet stort och synligt, som i fallet Sixten Pettersson. Hans situation var speciell. Han var vanlig chaufför, blev moderaternas paradarbetare i riksdagen. Han kommer till riksdagshuset, han får frikort på tåg och flyg, lön i 120 000-kronorsklassen. Han får riksdagslegitimation. Han inser efterhand att han knappast förväntas göra något annat än att trycka på rätt knapp vid rätt tillfälle – tills han behövs som paradarbetare i nästa valrörelse. Ingen lägger märke till honom, inte ens hans egna partikamrater. Han behövs inte ens i sitt utskott, trafikutskottet. Där sitter redan två moderater med så många riksdagsår bakom sig att inte ens ett chaufförsliv kan mäta sig med det. Vad skall han då göra? Han har ju dock riksdagslegitimation! Den skall han väl ha användning för. Och då sviker omdömet en stund, hävdelsebehovet sväller över och olyckan har inträffat.

Ett extremt fall? Ja, men samtidigt en ytterlighet av en tendens. Riksdagens institutionsliknande atmosfär måste leda till vissa institutionsskador hos några ledamöter, d.v.s. till principiellt samma reaktionsmönster som hos andra människor i andra situationer som ”flippar ut”, flyr från både mål och medel, slås ut socialt.

Reaktionsmönster 5 är ”revolt” enligt Mertons schema. Men, som såväl organisationsteoretiska analyser (Goffman, Mathiesen, m.fl.)

antyder, som mina egna erfarenheter bekräftar, är revolt inte möjlig i längden inom ramen för reguljärt riksdagsarbete. Disciplineringsmekanismerna tvingar revoltören att välja mellan "överlöperi", d.v.s. återgång till beteende enligt reaktionsmönster 1–4, i första hand 1, d.v.s. konformism, eller avhopp. En genuin revoltör är alltså detsamma som en *avhoppare*, vilket därför blir en rimlig beteckning på detta reaktionsmönster.

Finns det då något samband mellan den typologi jag gjort ett utkast till i kap. 12 och dessa reaktionsmönster på grundval av Mertons schema? Inte nödvändigtvis eftersom kriterierna varit olika. Ett försök kan ändå göras att samordna de båda kategoriseringarna.

Livstidspolitiken, d.v.s. det konforma reaktionsmönstret, motsvaras bäst av de ledamöter som i sin aktivitet i riksdagen är nyttigast från partiledningens synvinkel. De måste alltså, med den terminologi som jag använt för definitioner i min typologi, vara antingen lojala eller försiktiga, inte kritiska. Men dessutom bör de vara minst antingen aktiva eller mångsidiga, helst bådadera, men knappast både passiva och ensidiga. Om det skall vara någon nytta med den lojala eller försiktiga inställningen till partiledningen måste den kombineras med aktivitet och/eller mångsidighet. Dessa definitionskrav uppfylls av fyra av de kategorier som jag fann i fp-gruppen: doldisar, påminnare, brobyggare och klättrare. Det var också dessa fyra grupper som fick högst belöningspoäng, i genomsnitt drygt 15. Av de undersökta 38 fp-ledamöterna, hänförde jag 17 till någon av dessa grupper.

Myglet, d.v.s. en innovationsreaktion enligt Merton, har jag här definierat med utgångspunkt i ledamöters benägenhet att gå vid sidan om formella eller informella regler i syfte att uppnå materiell förmånsmaximering. Min typologi över fp-ledamöterna ger ingen information i det avseendet. Inte heller annat material som jag har tillgång till medger någon kategorisering av fp-ledamöterna med hänsyn till "mygel-beteende". Däremot har jag ju i mitt Merton-schema vid sidan om materiella förmåner och politiskt inflytande uppställt psykologisk tillfredsställelse som ett delmål. Med denna vidare definition skulle man kunna hävda att integritetsskyddarna uttrycker ett innovativt beteende i syfte att maximera den psykologiska tillfredsställelsen i riksdagsarbetet. Analytiskt skulle de därmed ligga nära "mygel-gruppen", även om termen "mygel" i det fallet blir missvisande.

Mångsyssleriet, d.v.s. den rituella reaktionen enligt Merton, kan i min fp-typologi motsvaras av utskottsarbetarna, som kanske än bättre än sedvanliga mångsysslare faller inom ramen för rituellt beteende, d.v.s. ett beteende där ambitionerna att nå måluppfyllelse

uppgivits men pliktuppfyllelsen blivit självändamål. Det faktiska mångsyssleriet är dock inte särskilt stort bland de åtta utskottsarbetarna i fp-typologin, vilket ytterligare antyder att det i deras fall kanske rör sig om ett mera genuint rituellt beteende än i den definition som jag valt i mitt Merton-baserade schema.

Insitutionsskadorna, d.v.s. reträttbeteendet enligt Merton, har jag heller inget material om när det gäller fp-ledamöterna. Man skulle eventuellt kunna anta att knapptryckarna skulle ligga närmast riskzonen p.g.a. sin blygsamma roll i riksdagsarbetet. De faktiska knapptryckarna i min fp-typologi motsvarar dock såvitt jag vet inte en sådan bild. Snarare är de – inom fp-gruppens ram – utpräglade mångsysslare. Samtliga tre knapptryckare tillhör den lilla grupp på fem fp-ledamöter som vid sidan om riksdagsmannaskapet har en lokal ”dubbelgardering” genom att inneha såväl uppdrag inom kommunal- och/eller landstingspolitik, som ordförandepost i partiets länsförbund.

Avhoppet, d.v.s. revoltbeteendet enligt Merton, sammanfaller mycket väl med kategorin partirevoltörer i min fp-typologi. Två av de tre hoppade faktiskt av i samband med 1979 års val, den ene före, den andre strax efter, medan den tredje var djupt inblandad i ett uppmärksammat försök till ”partirevolt” i folkpartiet hösten 1982.

Som synes är sambandet mellan de olika kategoriseringsmodeller som används bara partiellt, vilket var väntat p.g.a. de olika kriterier som ligger bakom. En något rimligare anpassning kan åstadkommas genom hopslagning av kategorier enligt följande:

A. Riksdagen – en försörjningskälla

Till denna grupp räknar jag Mertons konforma och innovatörer, d.v.s. livstidspolitiker och myglare. Från fp-typologin räknar jag hit doldisar, påminnare, brobyggare och klättrare (däremot inte integritetsskyddare). Detta reaktionsmönster innebär att man satsar aktivt på riksdagskarriär i främsta syfte att uppnå materiell trygghet och materiella förmåner, inte sällan med metoder som kan betecknas som mygel. Med fp-gruppens typologi som utgångspunkt skulle 17 av 38 ledamöter kunna hänföras till denna grupp.

B. Riksdagen – en statussymbol och livsmiljö

Till denna grupp räknar jag Mertons ritualism och retreatism, med mina egna beteckningar mångsyssleri och institutionsskador, av fp-gruppens kategorier integritetsskyddare, utskottsarbetare och

knappptryckare. Detta reaktionsmönster innebär viss reträtt från en "ohämmad" jakt på förmåner, p.g.a. moraliska dubier eller oförmåga att klara konkurrensen. Riksdagsuppdraget blir i många fall en bisyssla, en indirekt inkörsport till andra positioner. Riksdagsuppdragets roll som statussymbol väger tyngre än dess funktion som försörjningskälla. Men i den påtvingade blygsamhet som följer av detta reaktionsmönster ligger också en risk för sammanbrott, institutionsskador. Enligt fp-gruppens typologi skulle 18 ledamöter kunna hänföras till denna grupp.

C. Riksdagen – ett politiskt beslutscentrum

Till denna grupp räknar jag Mertons revolt-grupp, fp-typologins partirevoltörer, d.v.s. avhopparna. Reaktionsmönstret innebär att man håller fast vid riksdagens grundlagsenliga funktion, lyckas hålla stånd såväl mot materiella förmånsfrestelser som mot resignation och lågmäld pliktuppfyllelse. Ett sådant reaktionsmönster måste leda till konfrontation och påtvingat avhopp eller, eventuellt, en lyckad partirevolt.

Som framgår av resonemanget hittills är det ytterst tentativt, ytterst preliminärt. Givetvis finns det inget underlag för att på grundval av detta resonemang placera in enskilda fp-ledamöter från fp-typologin under någon av dessa huvudrubriker. Såväl fp-typologin som Merton-schemat får i detta skede av diskussionen betraktas som hjälpmedel på vägen mot en förklaringsmodell till riksdagens funktion i dagens samhälle. Med en ytterligare förenkling skulle jag då vilja ställa upp följande hypotes:

Det går att urskilja tre olika funktioner hos riksdagen: en politisk beslutsfunktion, en ekonomisk försörjningsfunktion, en social funktion som livsmiljö och statussymbol. Så som riksdagen fungerar blir beslutsfunktionen allt svagare, särskilt ur enskilda ledamöters synvinkel. Den ekonomiska försörjningsfunktionen har under senare årtionden blivit allt starkare genom ökade materiella resurser som ställs till politikernas förfogande. Också den sociala funktionen hos riksdagen har stärkts.

I denna situation kan enskilda ledamöter reagera på i huvudsak tre sätt – genom att välja en av dessa tre funktioner som sin personliga uppfattning om vad riksdagsuppdraget främst handlar om.

En del – jag vågar föreslå ungefär 45 % – väljer att huvudsakligen använda riksdagsuppdraget som försörjningskälla, inte sällan genom beteenden som i vardagsspråket tveklöst skulle betecknas som "mygel".

En annan del – jag vågar föreslå ungefär 45 % – väljer att huvudsakligen använda riksdagsuppdraget som statussymbol och i viss mån som livsmiljö. Riksdagsuppdraget blir en bisyssla som skall tjäna indirekta syften. I detta ligger ett moment av reträtt som i extrema fall kan leda till sammanbrott, institutionsskador.

En tredje grupp – jag vågar föreslå ungefär 10 % – väljer att hålla fast vid riksdagsuppdragets politiska funktion. De tvingas efter kort tid att antingen anpassa sig eller lämna uppdraget.

De procentandelar jag ovan angivit bygger på fördelningen inom fp-gruppen – alltså ett mycket osäkert underlag. Men framförallt är det en tvärsnittsberekening vid en given tidpunkt. Sannolikt är andelen ledamöter som håller fast vid den politiska riksdagsfunktionen betydligt större bland nyvalda, om inte 100 % så i varje fall mycket stor. Därefter sker den disciplineringsprocess som delvis skildrats ovan och som utmynnar i att de allra flesta blir ”överlöpare” och övergår till att betrakta riksdagsuppdraget som försörjningskälla eller statussymbol och livsmiljö, medan ett litet antal håller fast vid den politiska funktionen så länge att de till slut tvingas ut ur riksdagen.

Detta betyder att de flesta riksdagsledamöter utåt framstår som personer som antingen utnyttjar uppdraget för att skaffa sig personliga förmåner eller som ganska resignerade personer som håller sig kvar för att de tycker det är fint att vara riksdagsledamot eller trivs med att vistas i Stockholm större delen av året.

Riksdagsledamöter framstår som personer som har gett upp något viktigt i livet, som har övergett ideella och moraliskt viktiga målsättningar. De uppfattas därför sällan som föredömen av väljarna. *Riksdagen och dess ledamöter har därför inga större möjligheter att dämpa motivationskrisen i samhället.*

15. Maktpolitik och beslutsanarki

Jag har ovan hävdad två huvudsakliga slutsatser av mina riksdagserfarenheter:

§ Riksdagsledamöter är relativt maktlösa i den reella politiska beslutsprocessen. Riksdagen är därför inte något fungerande centrum för folkligt inflytande. Detta är en viktig orsak till en legitimitetskris (kap. 13).

§ Riksdagsledamöter anpassar sig till sin relativa maktlöshet genom att ofta inta en instrumentell inställning till uppdraget, uppfatta det som en försörjningskälla, eller se det främst som en statussymbol eller tilltalande livsmiljö. De kommer därmed utåt att framstå som personer som främst utnyttjar uppdraget för att främja egna intressen. De kan således knappast fungera som föredömen för någon form av "samhällsmoralisk upprustning", utan kan snarare uppfattas som strategiskt belägna uttryck för en allmän upplösning av samhällssolidariteten. De kan därför knappast medverka till en dämpning av motivationskrisen, utan bidrar snarare till att skärpa den (kap. 14).

Trots denna situation medverkar riksdagsledamöterna i en central formell beslutsprocess. Vad innebär det?

Jag har betraktat riksdagsledamöter som folkets representanter i beslutsprocessen. Den relativa maktlöshet och instrumentella uppdragsuppfattning som dominerar svenskt riksdagsmannaskap leder bl.a. till följande viktiga konsekvenser för beslutens innehåll:

§ *Problemformuleringsinitiativet* förbehålls partiledning, regering, handläggare, byråkratin etc. Folkliga värderingar och synpunkter har svårt att hävda sig.

Detta syns dels *i detaljer*. Jag har t.ex. redovisat erfarenheter av behandlingen av socialpolitiska förslag där sakligt eller humanitärt motiverade detaljförslag avvisats med hänvisning till "försäkringsmatematiska principer" och liknande. Olof Palme har en gång

offentligt erkänt att han ibland blivit förskräckt då han sett en storslagen social reform i sin konkreta tillämpning på fältet, full av byråkratiska och andra konstigheter. Oerhört mycket av de inkonsekvenser och oförnuftiga inslag som idag kännetecknar stora delar av svensk lagstiftning skulle sannolikt ha sorterats bort redan på ett förberedande stadium om vanligt "bondförnuft" fått medverka och göra sig gällande. Den grundlagsenliga och enklaste kanalen vore riksdagens ledamöter. Men eftersom den, som jag visat, i betydande grad är blockerad, kommer en annan typ av överväganden systematiskt att dominera och alltför beslut fattas utan fungerande folklig förankring.

De centrala instansernas dominans över problemformuleringsinitiativet syns också när det gäller *övergripande frågor*. Den oerhörda dominans som ekonomiska frågor har i partipolitik, valrörelser och riksdagsarbete motsvaras inte av en liknande ställning i många människors värderingar. Enligt många opinionsundersökningar spelar visserligen vissa ekonomiska frågor stor roll också för väljare, inte minst sysselsättningen, men också helt andra frågor, t.ex. narkotikaproblemet, miljöförstörelsen, freden m.m. spelar en central roll för växande grupper av människor, vilket sällan speglas i partipolitik och riksdagsarbete.¹ Framförallt är det uppenbart att den samhällsyn som ifrågasätter ekonomisk tillväxt i traditionell mening och ibland sammanfattas under beteckningen "alternativtänkande" praktiskt taget helt saknar företrädare i riksdagen. Detta betyder att helt nya sätt att analysera det svenska samhällets kris har mycket små möjligheter att göra sig gällande i riksdagsarbetet och påverka besluten. De grupper och instanser som haft den politiska makten när krisen uppstått och fördjupats har fortfarande problemformuleringsinitiativet, vilket betyder att sannolikheten för lösningsförslag som går utöver modellen "mer av samma medicin som tidigare" är mycket låg.

§ *Kortsiktighet framför långsiktig styrning* blir lätt ett vanligt perspektiv för riksdagsledamöter som ser andra funktioner hos uppdraget som viktigare än beslutsfunktionen. Ofta "abdikerar" ledamöterna från beslutsmedverkan beträffande större delen av de frågor som skall avgöras. De vet ibland inte ens vad de skall votera om när de kommer in i kammaren på signal av vooterings sirenen. Denna grundsyn på uppdraget leder, som jag visat ovan, särskilt i kap. 8 om ekonomiska och statsfinansiella frågor behandling i folkpartiets riksdagsgrupp, till konsekvenser för beslutsfattandet. Ledamöters påverkansförsök domineras av detaljkritik, kortsiktigt

partitaktiska synpunkter och viss för partiet gynnsam skönmålning av problemsituationen, framför helhetssyn, framtidsplanering och verklighetsanpassning. Dessa punktvisa, kortsiktiga och överslätande bidrag till diskussionen är möjliga även utan djupare sakkunskap medan helhetssyn, framtidsplanering och verklighetsanpassning kräver bättre inläsning och större sakkunskap.

En uppenbar orsak till "abdikationsbenägenheten" är ärendemängden. Det är praktiskt omöjligt för en ledamot att sätta sig in i samtliga frågor som riksdagen idag fattar beslut om. Samtidigt är det sannolikt många ledamöter som skulle ha hunnit sätta sig in i mycket mer om de uppfattat uppdraget mera ideellt och inriktat på beslutsfunktionen. Som jag visat är det en ganska måttlig arbetsinsats genomsnittsriksdagsledamoten lägger ner på riksdagsuppdraget (kap. 5 b). För beslutens sakinnehåll tenderar denna situation att leda till ytlighet som betyder låg sannolikhet för att lösningar på djupgående krisproblem skall frambringas.

§ *Maktaspekter framför sakska*l. Det tycks föreligga en tendens till att politiska frågor behandlas som brickor i ett maktspele i högre grad ju högre upp i en makthierarki de handläggs. Rimligen kan det hänga samman med att en regeringsledamot såväl ekonomiskt som socialt har större intresse av att bevara sin position än en politiker på lägre nivå. Maktaspekten väger således tyngre för en partiledning/regering än för enskilda riksdagsledamöter. Men eftersom maktbalansen av skäl som jag visat tidigare så starkt väger över till partiledningens/regeringens förmån är det dess perspektiv som kommer att dominera handläggningen inom en riksdagsgrupp. Exemplet med folkpartiet och kärnkraften belyser detta med stor tydlighet. Det betyder att mycket stora, centrala frågor för landets framtid får sin lösning, inte genom allsidig, saklig debatt, utan efter en process som domineras av partiledningars maktstrategiska beräkningar. Kärnkraftsfrågan är ett närmast övertydligt exempel. Mycket tyder dock på att liknande analyser av andra stora frågors behandling i andra partier skulle lett till liknande slutsatser (jfr Ulla Lindströms regeringsminnen).²

Ett visst samband mellan de tre huvudsakliga former av kontroll jag tidigare diskuterat och dessa konsekvenser för beslutens innehåll kan eventuellt skönjas, enligt följande:

§ Initiativkontrollen leder till att partiledning/regering och andra centrala instanser kan dominera problemformuleringsinitiativet, vilket betyder att väljarsynpunkter m/bondförnuft sorteras bort liksom alternativa helhetsuppfattningar om krisen. Kvar blir centralt uppgjorda förslag som knappast angriper problemen i grunden och

som ofta är fyllda av motsägelser, inkonsekvenser och byråkratiska krångligheter när de når praktisk tillämpning.

§ Processkontrollen leder till en sorts abdiktion från många ledamöters sida. De nöjer sig med punktvisa kommentarer eller taktiska skönmålningar inom ramen för partiledningens perspektiv. Någon verklig påverkan från ledamöters sida sker sällan under processen.

§ Efterhandskontrollen domineras av partiledningen vilket leder till att de maktaspekter som ofta ligger partiledningar och regeringar nära kommer att dominera över sakskaal som kan framföras av enskilda eller grupper som saknar reell kontrollmakt över ledamöterna. Stora politiska frågor avgörs därför inte sällan huvudsakligen utifrån maktpolitiska skäl i högre grad än utifrån sakskaal.

Det sammanlagda resultatet av beslutsprocessen kan mot denna bakgrund förväntas bli ganska kaotiskt och otillräckligt relevant med hänsyn till de problem som föreligger. Med March/Olsens uttrycksätt liknar den centrala politiska beslutsprocessen en "soptunnemodell". Problem, lösningar, deltagare, händelser kastas på måfå i en soptunna och resultatet blir ungefär lika osorterat som en soptunnas innehåll. Likaväl som man kan finna pärlor och nyttiga föremål i en soptunna kan man finna vettiga beslut i riksdagens "out-put". Men huvudintrycket blir ändå "anarki". De grundläggande problemen löses inte. Statsmakternas styrande ingrepp uppfattas som alltmer obegripliga och oförnuftiga av växande folkgrupper.

Om man jämför denna situation med riksdagens tre grundlagsenliga huvuduppgifter får man följande bild:

1. Riksdagen skall stifta lagar. Det sker, men på ett sätt som enligt allt fler bedömare saknar inre sammanhang och blir alltmer oöverskådligt.

2. Riksdagen skall bestämma över statens finanser. Också det sker, men på ett sätt som vittnar om att någon effektiv styrning knappast kan ske. Galopperande obalanser präglar de flesta mätbara ekonomiska förhållanden.

3. Riksdagen skall kontrollera regeringen och förvaltningen. Också detta sker formellt, men utan synbar effektivitet. Kontrollen av regeringen är i realiteten punkterad av partidisciplin och maktpolitik vilket omöjliggör för ett partis företrädare i konstitutionsutskottet att anmärka på samma partis regeringsföreträdare. Förvaltningskontrollen har på olika sätt försvagats, dels formellt genom t.ex. försvagning av JO:s möjligheter att föranstalta om

påföljd, dels reellt genom att instrumentellt och statusinställda ledamöter sällan ingriper med den kraft som skulle behövas mot den ämbetsmanna- och byråkratiskåren dessa ledamöter på många sätt gjort sig beroende av vid utövningen av sitt uppdrag.³ Genomsläppningen av den beryktade undantagslagen i mitten av 70-talet är ett typexempel på riksdagens undfallenhet inför byråkratiska intressen.

Riksdagens möjligheter att göra något åt rationalitetskrisen förefaller mot denna bakgrund ganska små.

16. Är resultaten representativa?

De vetenskapsteoretiska grundvalarna för mina erfarenheters *tillförlitlighet* har jag utförligt diskuterat i kap. 1. Men även om man i stort godtar min vetenskapsteoretiska infallsvinkel kan man med fog ifrågasätta denna fallstudies *representativitet*. Handlar den egentligen om *riksdagen*? Handlar den inte bara om *folkpartiets riksdagsgrupp*? Och handlar den ens om fp-gruppen allmänt, handlar den inte bara om fp-gruppen under en mycket speciell period, åren 1976–79?

Kritik av detta slag torde kunna riktas mot de flesta fallstudier. Ett visst mått av intersubjektivitet kan dock ofta åstadkommas genom att liknande (om än aldrig identiska) fallstudier kan genomföras av andra forskare. I detta fall lär även intersubjektivitetens krav vara svåra att uppfylla, såvida inte någon av mina fp-kolleger från den undersökta tiden bearbetar sina anteckningar och minnesbilder.

Trots kritiska anmärkningar av detta slag är jag beredd att påstå att den bild jag ger och de resonemang jag för har hög relevans för den svenska riksdagen som helhet och för en tid som sträcker sig betydligt längre än den undersökta perioden. Jag tror att resultaten har hög relevans vid denna boks publicering och för åtskilliga år framöver. Mina skäl framgår av följande diskussion:

1. Folkpartiet var ett litet parti 1976–79 – gäller resultaten även större partier?

En viss minimiaktivitet i riksdagen måste utföras av varje parti oberoende av storlek. Den kan närmast definieras genom jämförelse med utskottsorganisationen. Varje utskott måste ha en huvudbevakare i varje parti (även om partiet inte är representerat i detta utskott). Även om, som jag visar, föreställningen om utskotten som reellt maktcentrum är överdriven, betyder ändå rollen som ett partis huvudbevakare av ett visst utskottsområde, en viss känsla av inflytande och meningsfullhet. Detta betyder att 16 ledamöter i varje

parti kan bli utskottsbevakare. För varje ytterligare ledamot ett parti har i riksdagen måste antingen ett visst antal ledamöter reduceras till "knappptryckare" eller måste ansvarsområdena minskas. I praktiken sker båda sakerna. Också de största partier har någon huvudansvarig för varje utskott, men varje ledamot har, såvitt jag kan bedöma, ett visst ansvarsområde, hur litet det än må vara.

Det väntade resultatet av dessa förhållanden är att arbetsuppgifterna, känslan av att behövas etc. blir större ju mindre ett parti är. Det allmänna intrycket är också att det förhåller sig så. Inget parti har så många ledamöter som är aktiva och tycks uppfatta riksdagsuppdraget som meningsfullt som vpk, inget parti har så många helt anonyma "knappptryckare", och så många ledamöter som genom mångsyssleri behåller viktiga positioner på hemmaplan, som socialdemokraterna.

Folkpartiet gav alltså genom sin litenhet utrymme för mer meningsfullt arbete för ledamöterna än samtliga andra partier, undantaget vpk. Den känsla av relativ maktlöshet och delvis därav följande instrumentella inställning till uppdraget som jag redovisat från fp-gruppen bör därför förväntas vara än starkare hos socialdemokraterna, moderaterna och centerpartiet – d.v.s. för det helt övervägande antalet riksdagsledamöter.

2. Folkpartiet är ett borgerligt parti – gäller resultaten också socialistiska partier?

En grundläggande blockering för enskilda ledamöters inflytande är en rad företeelser som sammanfattas under beteckningen "partidisciplin". I en färsk dansk undersökning redovisar Damgaard olika partiers folketingsmedlemmars inställning till partidisciplinen.¹ Bl.a. har han frågat om folketingsmedlemmarna anser att de vid åsiktskillnad mellan den enskilde folketingsmedlemmen och partigruppen skall följa sin egen övertygelse eller partiets linje. Hos vänsterpartier (VS, SF) överväger uppfattningen att man skall följa partilinjens mycket starkt, hos socialdemokraterna överväger den tydligt, liksom hos fremskridtspartiet, medan de borgerliga partiernas ledamöter mycket starkt framhäver den enskilde ledamotens rätt att följa egen övertygelse.

Mitt intryck är att en undersökning av liknande slag i Sveriges riksdag skulle ge likartat resultat. Den ideologiska uppslutningen bakom principen om hård partidisciplin är mycket starkare inom socialistiska än inom borgerliga partier. Ändå är ju, som jag visat,

partidisciplinen i praktiken mycket hård också i ett borgerligt parti.

Mot denna bakgrund kan man förvänta att känslan av relativ maktlöshet är än starkare i socialistiska partier än i borgerliga med utgångspunkt i den principiella synen på partisammanhållning.

3. Folkpartiet var regeringsparti 1976–79 – gäller resultaten också för oppositionspartier?

En huvudtes i denna avhandling är att beslutsprocessen är svårgripbar för den enskilde ledamoten och att det snabbt står klart att de reella besluten inte fattas i riksdagen utan i tidigare skeden. De ledamöter som vill få inflytande försöker därför komma in på förberedande nivåer. Detta är betydligt lättare för ledamöter i ett regeringsparti. Tyvärr har jag ingen egen erfarenhet av skillnaden mellan att vara i opposition och att tillhöra ett regeringsparti, men bland mina kolleger uttrycktes ofta spontana känslor av tillfredsställelse över att det "meningslösa" arbetet i opposition var slut. Motsvarande känslor uttrycktes från socialdemokratiskt håll över förlusten av regeringsmakten.

Jag vet också från egen erfarenhet att övergången från borgerlig trepartiregering till fp-regering betydde en, temporärt, starkt ökad känsla av medverkan i reell politisk maktutövning. Man kan alltså förvänta sig att den relativa maktlöshet jag här beskrivit bör vara än kraftigare upplevd av ledamöter som tillhör partier i opposition.

4. Det parlamentariska läget var speciellt under 1976–79 – gäller resultaten också för andra parlamentariska lägen?

Den undersökta perioden omfattar dels ett skede med klar majoritetsregering, dels ett med en minoritetsregering. Under majoritetsregeringen var marginalen sådan att avvikande röstning kunde tolereras av högst fem borgerliga ledamöter utan att regeringsmajoriteten rubbades. Det innebar att det fanns ett visst utrymme för agerande efter egen övertygelse. Under minoritetsregeringen tvingades regeringen försöka skapa majoriteter i riksdagen för sina förslag. I vissa fall ledde detta till ökad reell makt för riksdagen och betydelsefulla roller för fp-ledamöter i utskotten.

Jag har svårt att föreställa mig parlamentariska lägen som tillåter större inflytande för enskilda ledamöter. De lägen som följt efter den undersökta perioden bör i varje fall samtliga ha inneburit mindre utrymme för enskilda ledamöters inflytande än situationen under 1976–79.

Den trepartiregering som tog över efter valet 1979 hade endast ett mandats övervikt. Det fanns alltså inget utrymme alls för avvikelser. Givetvis skapade detta en möjlighet för en enda ledamot att utöva ett mycket stort inflytande. För egen del övervägde jag ett tag den möjligheten. Men utöver moraliska invändningar, fanns dessutom insikten om att ett sådant beteende med stor sannolikhet skulle ha lett till någon form av partiledaruppgörelse mellan blocken i de större frågorna. Partiledningarna skulle helt enkelt inte ha tillåtit en enskild ledamot att spela "vägmästare" under en längre period. Den yttersta konsekvensen hade blivit nyval. I praktiken innebar därför denna regering att utrymmet för enskilda ledamöter blev ytterst inskränkt.

Mittenregeringen som tillträdde våren 1981 var en minoritetskoalition, en konstruktion som inte minst fp-ledningen anförde många goda skäl mot under fp-gruppens regeringsdiskussioner åren 1976–79. För enskilda ledamöter betyder en sådan regering än större problem än för en partiledning, ty först skall förhandlingar ske inom regeringen, därefter med "stödpartiet" i riksdagen, d.v.s. vanligtvis moderaterna. Utrymmet för enskild påverkan efter sådana förhandlingsomgångar på partiledningsnivå blir inte stort.

Slutligen, den socialdemokratiska minoritetsregering som tillträdde efter valet 1982, har en helt annan position än fp-regeringen hade. Nu är det inte frågan om att ett litet parti i riksdagen skall försöka skapa majoritet för vissa förslag, nu gäller det landets största och "statsbärande" parti som skall förmå ett litet stödparti (vpk) att så passivt som möjligt stödja den socialdemokratiska politiken. Detta kan leda till viss dramatik om stödpartiet konstrar, men något utrymme för enskilda ledamöters agerande skapar det knappast.

Såvitt jag kan se innebär det att de flesta tänkbara parlamentariska lägen medför ännu mindre relativ makt för enskilda ledamöter än de lägen som rådde under den undersökta perioden.

Jag vågar alltså påstå att min studie i rimlig grad ger en bild av förhållanden som gäller riksdagen som helhet och situationen för riksdagsledamöter i allmänhet, oberoende av deras partiers storlek eller ideologiska förankring, oberoende av om partiet sitter i regering eller opposition, oberoende av det parlamentariska läget.

Snarare finns skäl att anta att situationen för många ledamöter i andra partier och i andra parlamentariska situationer kan ha varit – och fortfarande kan vara – än mer frustrerande än de erfarenheter jag gjorde som fp-riksdagsman 1976–79.

17. Vad bör göras: starka regeringar eller stärkt ”folkmakt”?

En vanlig praktisk slutsats av den uppenbara rationalitetskrisen är krav på *starka regeringar*. Den öppet deklarerade målsättningen från såväl socialdemokratiskt som borgerligt håll har varit att genom trygga parlamentariska majoriteter skapa underlag för ”starka” regeringar. Ja, hela den gällande svenska författningen är i långa stycken ett uttryck för en strävan att valtekniskt underlätta dessa ”starka” regeringar.

Man har uppfattat rationalitetsproblemet, styrningsproblemet, som en relation uteslutande mellan den verkställande makten och samhällsproblemen. Av ideologiska, moraliska, praktiska, taktiska och andra liknande skäl har det naturligtvis aldrig varit tal om att maximera styrningsmöjligheterna så att demokratin på allvar skulle rubbas i sina grunddrag. Men man har inte dragit sig för att marginellt tumma på viktiga demokratiska principer.

Ett exempel är de osedvanligt hårda spärrarna mot partipolitisk förnyelse. En utländsk forskare har gått så långt att han betecknat Sverige som en enpartistat – om än i fempartisystemets skepnad.¹

Ett annat exempel är den ytterst bristfälliga möjligheten för väljarna att utöva kontroll över sina valda ombud till riksdagen. Få demokratiers valsysteem ger väljaren så litet inflytande över valet av person. Ett intressant utredningsförslag om personval inom ramen för partivalet har försvunnit från handläggningen utan nämnvärd debatt.²

Ett tredje exempel, mer allmänt debatterat, är den oerhörda utarmningen av det lokala självstyret som blivit resultatet av de stora kommunsammanläggningarna. Samstämmiga borgerliga löften om ”kommundelsfullmäktige” har efter sex borgerliga regeringsår inte blivit annat än glesa och förströdda experiment och diverse utredningar.

Det utmärkande för denna typ av demokratifrågor är att om de

diskuteras sker det vanligtvis åtskilt från diskussioner om rationalitetskrisen. Ja, enligt dominerande tänkesätt föreligger ju en motsättning mellan ökad demokrati och bättre styrningsmöjligheter.

Givetvis är det ibland så. Damgaard har t.ex. nyligen upprepat en gammal "sanning": "Spaendingen mellem deltagelse og styring er et fundamentalt demokratisk dilemma."³

Ytterlighetsfallen skulle vara diktatur med total styrmakt och obefintlig demokrati, resp. anarki med total demokrati men obefintlig styrmakt. Och visst har diktaturen viss styrningseffektivitet. Och viss är anarkin ostyrig och ineffektiv. Men jag tror att sambandet mellan legitimitet och rationalitet är betydligt mer komplicerat än så. I viss utsträckning kan en minskad legitimitet, dvs. minskad demokrati, minskat folkligt deltagande, medge ökad rationalitet, ökad styrmakt. Men efter ett tag slår tendenser över i sin motsats. Det är ju ett välkänt fenomen från existerande diktaturer. Jag menar att det är ett huvudproblem för den svenska välfärds kapitalismen. Rationalitetsproblemet kan aldrig lösas om inte legitimitetsproblemet löses, vilket i sin tur är en förutsättning för att motivationskrisen dämpas.

Det finns länder och epoker då en stark regering är ett livsvillkor för demokratins överlevnad, kanske Frankrike 1958, kanske Italien i dag. Kanske skulle starka regeringar under Weimartidens Tyskland ha förhindrat Hitler-katastrofen (detta är ju Tage Erlanders parad-exempel).

Men i Sverige på 1980-talet är relationerna mellan rationalitet och legitimitet helt andra. Jag är övertygad om att ingen regering kan bli beslutsfärdig idag i Sverige om inte mycket kraftiga åtgärder vidtas för att öka det politiska systemets legitimitet och dämpa den växande motivationskrisen som sprider sig som en solidaritetsupplösande röta i samhällskroppen.⁴

I detta sammanhang har riksdagen en central roll, på sätt och vis alltför central. Det är uppenbart att även om alla ledamöter ägnade hela sina effektiva arbetstid åt riksdagsuppdraget, skulle de ändå inte ha en chans att realbehandla samtliga ärenden. Denna insikt har lett till förslag om ytterligare maktkoncentration, t.ex. att många ärenden i riksdagen skulle avgöras redan i utskotten och alltså inte föras ut till debatt och omröstning i kammaren.⁵ Inom ramen för rådande system kan det förefalla naturligt. Varför inte låta motions-slakten ske i utskotten när behandlingen i kammaren ändå bara är en tom formalitet?

Min inställning är dock annorlunda, eftersom jag tror att en *pånyttfödelse av riksdagen som reellt politiskt beslutscentrum* är en förutsättning för en demokratisk utväg ur Sveriges krissituation.

Det innebär att ärendeöverlastningen i riksdagen inte kan mötas med centralisering utan måste leda till *reell decentralisering*. Om detta är de flesta verbalt överens. Men det är ett livsvillkor att det blir verklighet. *Kommundelsnämnder* är en strategiskt avgörande pusselbit i varje seriös decentraliseringspolitik. Bättre länsdemokrati kan också avlasta riksdagen många beslut som bättre fattas regionalt. Dessutom måste en *lokalt förankrad ekonomisk demokrati* genomföras, byggd på löntagar- och medborgarinflytande. En nödvändig förutsättning för en vidgad lokal och regional demokrati är *skilda valdagar*. Varför inte ett val om året, med fyraåriga mandatperioder (riksdag, landsting, kommunfullmäktige, kommundelsnämnder). Dessutom bör *folkromöstningar* bli ett vanligare komplement till den representativa demokratin.

Vad kan då göras åt riksdagen? Med utgångspunkt i riksdagens tre funktioner blir mitt svar: Stärk beslutsfunktionen! Försvaga försörjnings- och status&miljöfunktionerna!

Stärk beslutsfunktionen

Hur stärker man riksdagens beslutsfunktion? Många inlägg i en sådan debatt brukar handla om riksdagsledamöters sekreterar- och utredningsresurser. Jag tror det är felaktig infallsvinkel.

Ett första moment är att analysera riksdagens "in-put". Vem kommer dit, hur och varför? Är de som väljs verkligen representativa för folket? Jag tror att mycket skulle kunna bli bättre genom tre konkreta åtgärder:

1. Det gäller att öppna dörren för *partiförnyelse*. Procentspärrear bör avskaffas eller sänkas. Partier med visst stöd bör få samma rättigheter när det gäller valsedels- och valrörelsefinansiering och tillgång till centrala massmedia under valrörelser. Ett konkret krav som skulle kunna genomföras snabbt är att partier som i ett val uppnått minst 1 % av rösterna (utan något stöd, trots alla spärrear) i nästkommande riksdagsval garanteras exakt jämställda ekonomiska och massmedia- la valrörelseförhållanden som riksdagspartierna. I princip borde staten ansvara för såväl tryckning som distribution av alla registrerade partiers valsedlar.

2. Det gäller att skapa *väljarinflytande över personvalet*. I de flesta demokratiska valsystem finns möjligheter för väljarna att påverka valet av person, utöver valet av parti.⁶ I svenska val är det praktiskt omöjligt. Ett intressant utredningsförslag pekar på möjligheten att ge väljarna avgörande inflytande över personvalet utan att frånga

systemet med listval mellan partier. Man ställer helt enkelt upp partiets kandidater i bokstavsordning. Att rösta betyder då att dels välja partivalsedel, dels markera vilken person man vill ha vald. En viss eftergift åt partiinflytande kan tänkas genom att ett namn, rekommenderat av partiet, sätts överst på listan som en information till väljarna om partiets personbedömning.

3. Det gäller att skapa *jämvikt mellan män och kvinnor*. Ingen annan "spegling" mellan riksdagens ledamöter och befolkningens struktur är så viktig att åstadkomma som denna. Här kan inte samhällströgheten inväntas. Kvotering är enda möjligheten, vilket betyder att lagregler måste införas som garanterar att hälften av riksdagens ledamöter är kvinnor resp. män.

Om dessa förändringar kan man stifta lagar. Vissa andra förändringar kan inte lagregleras, men kommer att främjas av de här föreslagna reformerna, t.ex. en *uppluckring av blockpolitik och partidisciplin* och övergång till *kollektiv partiledning*. I det inre riksdagsarbetet kan också flera förändringar bidra till en förstärkning av beslutsfunktionen, t.ex. *öppna utskottsförhör, kvorumbestämmelser för beslutssammanträden, förbud mot manusuppläsning, längre tider mellan distributionen av utskottsbetänkanden och beslutsplena*.

En kraftig *minskning av antalet ledamöter* skulle också underlätta för de kvarvarande att utöva inflytande.

Försvaga försörjnings- och status&miljöfunktionerna

Hur försvagar man riksdagens ekonomiska och sociala funktioner? Ett radikalt grepp vore att förvandla riksdagsuppdraget till en fritidssyssla. Men det är knappast möjligt om beslutsfunktionen samtidigt skall stärkas. Riksdagen måste hållas samlad under en stor del av året. Det betyder att de flesta ledamöterna måste bo i Stockholm under arbetsveckorna. De måste också ha viss ekonomisk ersättning. Helt kan de ekonomiska och sociala funktionerna hos en modern riksdag inte avskaffas utan att beslutsfunktionen allvarligt skadas. Däremot kan de försvagas på många sätt.

1. Mandatperioderna, d.v.s. *omvalsmöjligheterna* bör begränsas, till förslagsvis tre perioder (nio år) i rad.

2. *Mångsyssleri* bör förbjudas. Det bör t.ex. icke vara tillåtet att kombinera uppdrag i riksdag med uppdrag i kommunal- eller landstingspolitik. Ytterligare funktioner och poster som bör vara oförenliga med riksdagsuppdraget kan sannolikt utpekas. Riksdags-

uppdraget skall vara ledamotens helt dominerande politiska uppdrag.

3. *Dolda löneförmåner bör avskaffas*, typ överdrivet tilltagna kostnadsersättningar och traktamenten, liksom arvoden för uppdrag som utförs på betald riksdagsarbetstid.

4. Riksdagsledamöter bör åläggas att medge *full insyn i sin privatekonomi*, d.v.s. betydligt mer än som nu är öppet för insyn. Riksdagsledamöter bör årligen på lämpligt sätt redovisa hela sina självdeklaration inför offentligheten.

5. Riksdagsledamöter bör *icke bo i riksdagshuset* under sessionerna.

6. Man bör pröva möjligheterna att, t.ex. genom ersättarnas tjänstgöring eller på annat sätt *reducera uppdraget från heltids- till halv- eller deltidstjänstgöring*.

7. Möjligheterna till politiska pensioner och politiska utnämningar måste kraftigt reduceras.

Sammanfattningsvis bör det *normalt utgöra en viss ekonomisk och social uppoffring att åta sig riksdagsuppdrag*.

En *konkret modell* som innefattar flera av ovanstående målsättningar vore följande:

Mandatantalet i riksdagen minskas till 175. Till varje mandat väljs en man och en kvinna. De tjänstgör växelvis, efter överenskommelse eller särskilda regler. En finns alltså i riksdagen, den andra i hemorten. Ersättning utgår bara för halvtidstjänstgöring.

På valsedlarna kandiderar man parvis, man/kvinna, på partilistor. Väljaren markerar vilket par han vill ha valt.

Pånyttfödd riksdag – ett steg mot krislösning

En på detta sätt reformerad och pånyttfödd riksdag skulle stå i mycket närmare direktkontakt med väljarna och, inte minst viktigt, under kontroll av väljarna. Såväl genom partiförnyelse som genom konkvotering och ökade möjligheter till personval skulle riksdagen bli en bättre spegling av väljarnas åsikter, och dessutom en effektivare kanal för väljares fortlöpande uppfattningar. Det politiska systemets *legitimitet skulle stärkas*.

En sådan här riksdag skulle också befolkas av människor som satt i riksdagen tillfälligt, på deltid, utan större möjligheter att sko sig materiellt, i varje fall inte utan offentlig insyn. Det skulle inte vara

möjligt att utnyttja uppdraget som livstidsförsörjning eller som språngbräda för nya yrkeskarriärer. Tvärtom skulle riksdagsledamöter normalt få göra vissa sociala och ekonomiska uppoffringar för att kunna utöva uppdraget. De skulle därför kunna framstå som föredömen, som personer som är beredda att satsa något för att hjälpa landet ut ur kriserna. Riksdagen skulle därmed bidra till att *öka motivationsgraden hos befolkningen*.

En riksdag av detta slag, med hög legitimitet och stark ideell inriktning skulle sätta beslutsfunktionen främst. Väljarkontrollen skulle, jämfört med partiledningskontrollen, var starkare än nu, tillskottet av nya synpunkter skulle genom partiförnyelse och personval vara större, utrymmet för sakdebatt och realbeslut i kammaren skulle ha ökat betydligt. Förutsättningar för beslut som växt fram på grundval av folkliga erfarenheter och sakligt meningsutbyte skulle vara relativt goda och därmed möjligheterna för ett beslutsinnehåll som skulle stå i viss överensstämmelse med problemens faktiska krav. Detta skulle innebära ökade möjligheter för effektiv styrning, d.v.s. *minskning av rationalitetskrisen*.

Givetvis behövs många andra åtgärder än en riksdagsreform för att lösa Sveriges kriser och givetvis finns samhällskrafter, processer och strukturer inblandade som inte lätt låter sig påverkas av en pånyttfödd riksdag. Men jag vågar påstå att riksdagen är en *grovt underutnyttjad potentiell krislösningsinstans*. Om den inte ser till att genomföra en kraftig självsanering kommer krislösningsförsök av olika slag sannolikt att göras utanför parlamentet. Viss utomparlamentarisk verksamhet är nödvändig och positiv ur demokratisk synvinkel. Men i längden kan demokratin knappast överleva utan en riksdag som bidrar till krislösningen mer aktivt och positivt än vad som är fallet med Sveriges riksdag enligt de erfarenheter jag gjort under 1976–79 och som jag med goda skäl anser vara fullt relevanta också våren 1983 och för överskådlig tid framöver, såvida inte genomgripande reformer genomförs.

Appendix 1

Arbetsordning för folkpartiets riksdagsgrupp (15/3-78)

§ 1 *Riksdagsgruppen*

Riksdagsgruppen består av riksdagsledamöter och statsråd anslutna till Folkpartiet.

§ 2 *Riksdagsgruppens presidium*

Riksdagsgruppen utser inom sig ett presidium bestående av ordförande, gruppledare samt en förste vice och en andre vice gruppledare. Presidiet leder gruppens arbete och sammanträden. Det bör göra en arbetsfördelning inom sig.

§ 3. *Riksdagsgruppens förtroenderåd*

Riksdagsgruppen utser sju ledamöter att tillsammans med gruppens presidium (§ 2) utgöra riksdagsgruppens förtroenderåd. Detta är gruppens beredande, verkställande och i vissa fall beslutande organ. Gruppledare eller vice gruppledare leder förtroenderådets sammanträden

§ 4. *Plenarkommitté*

För planering och samordning av riksdagsgruppens framträdanden i kammaren bildar gruppledaren och vice gruppledarna, kvittningsmännen samt kanslichefen en plenarkommitté.

§ 5. *Valberedning*

För beredning av val till förtroendeposter enligt §§ 17 och 18 tillsätts en valberedning. Riksdagsgruppen utser ordförande samt tre ledamöter och förtroenderådet en ledamot, allt för en tid av ett år. Kanslichefen är valberedningens sekreterare.

§ 6. *Utskottsgrupper*

Folkpartiets ledamöter och suppleanter i resp. utskott bildar en utskottsgrupp med följande uppgifter:

1. bevaka utvecklingen inom resp. ämnesområde och ta initiativ till politiska åtgärder. För detta ändamål kan två eller flera utskottsgrupper hålla gemensamma sammanträden.
2. bereda ärenden som skall behandlas av resp. utskott. För detta ändamål skall utskottsgruppen samlas till särskilda försammanträden inför varje utskottssammanträde.
3. hålla kontakt med och följa arbetet i det eller de departement som verkar inom utskottsgruppens ansvarsområde.
4. etablera kontakter med organisationer och myndigheter och utredningar.

§ 7. *Ordförande i utskottsgrupperna*

Riksdagsgruppen utser en ordförande i varje utskottsgrupp. Denna ansvarar för att gruppens presidium fortlöpande informeras om arbetet i resp. utskott enligt regler som fastställs av förtroenderådet, att en arbetsfördelning görs upp mellan folkpartiets ledamöter och suppleanter i utskottet samt att erforderliga kontakter tas med utskottsledamöter från andra partigrupper och med vederbörande departement.

§ 8. *Särskilda arbetsgrupper*

Riksdagsgruppen tillsätter i den utsträckning som må finnas lämpligt särskilda och tillfälliga arbetsgrupper för fullgörande av bestämda uppdrag.

§ 9. *Kvittningsmän*

Riksdagsgruppen utser för varje riksmöte en ordinarie och en vice kvittningsman.

Kvittningsmannens uppgift är att inför val och voteringar i riksdagen ombesörja kvittning mot ledamot av annat parti. Kvittning meddelas enligt direktiv från förtroenderådet.

§ 10. *Kanslikommittén*

Kanslikommittén skall bestå av tre ledamöter. Förtroenderådet utser en ledamot att vara ordförande. Riksdagsgruppen utser två ledamöter. Kanslikommittén utser en kassaförvaltare med uppgift att förvalta klubbkassan.

Kanslikommitténs uppgift är:

1. att ha tillsyn över gruppens ekonomi och räkenskaper
2. att – efter samråd med förtroenderådet – förelägga riksdagsgruppen förslag till budget för riksdagskansliet

3. att besluta om utgifter som inte är av sådan art att beslut därom skall fattas av gruppen, förtroenderådet eller i förekommande fall av kanslichefen

4. att under förtroenderådet handlägga personalfrågor och kanslifrågor i allmänhet.

Kanslichefen är kanslikommitténs sekreterare.

§ 11. *Klubbmästare*

Riksdagsgruppen utser för varje riksmöte två medlemmar av gruppen till klubbmästare med uppgift att handlägga frågor rörande trivselbefrämjande åtgärder inom grupper.

§ 12. *Revisorer*

Riksdagsgruppen utser två revisorer samt två suppleanter för dessa att granska gruppens räkenskaper och klubbkassan samt på grundval härav framlägga sin berättelse.

§ 13. *Personal*

Förtroenderådet anställer erforderlig personal. Härjämte anlitas vid behov särskild personal för utförande av bestämda uppdrag.

Kanslichefen svarar för ledningen av kansliet.

§ 14. *Kostnader för riksdagsgruppens kansli*

Kostnaderna för gruppkansliet skall i första hand bestridas av utgående statsbidrag.

Det statliga bidraget disponeras av förtroenderådet och kanslikommittén. Bidraget förvaltas av folkpartiets huvudbyrå, som sköter redovisning och utbetalningar. Räkningar granskas och attesteras av kanslichefen.

Gruppen utser erforderligt antal personer med rätt att teckna riksdagskansliets firma.

§ 15. *Klubbkassan*

Gruppen beslutar för varje år att uttaga en avgift av gruppens medlemmar. Avgiften jämte övriga medel som må tillkomma förvaltas av kassaförvaltaren i den s.k. klubbkassan.

Klubbkassans medel skall användas för uppvaktningar som gruppen företager samt för trivseländamål m.m.

§ 16. *Val – allmänt*

Val i riksdagsgruppen sker om ej annat stadgas, för varje riksmöte.

Förtroenderådets och valberedningens förslag bör tillställas gruppens medlemmar i god tid innan val skall äga rum.

§ 17. *Val efter förslag av valberedningen*

Riksdagsgruppen utser på förslag av valberedningen:

1. Ordförande samt gruppledare och vice gruppledare
2. Åtta* ledamöter av förtroenderådet
3. Kvittningsman samt vice kvittningsman
4. Två ledamöter av kanslikommittén
5. Två klubbmästare
6. Två revisorer samt två suppleanter för dessa.

§ 18. *Val efter förslag av förtroenderådet*

Riksdagsgruppen utser på förslag av förtroenderådet:

1. Personer, som skall nomineras till ledamöter och suppleanter i utskotten och andra organ inom riksdagen
2. Ordförande i utskottsgrupperna
3. Personer som skall nomineras till ledamöter och suppleanter av Nordiska Rådet och Europarådet.

Förslag till val enligt § 18 förbereds av riksdagsgruppens valberedning.

§ 19. *Val av valberedning*

Riksdagsgruppen utser på förslag av förtroenderådet ordförande och tre ledamöter av valberedningen.

§ 20. *Övriga val*

Beträffande val utöver vad som behandlas i §§ 17, 18 och 19 äger förtroenderådet besluta efter beredning. Dessa val skall beredas av en av förtroenderådets ledamöter, valberedningens ordförande och kanslichefen.

I lägen då förtroenderådet skäligen icke kan sammanträda fullgör gruppens presidium dessa val.

Beslutande** val skall skriftligen rapporteras till riksdagsgruppen.

§ 21. *Tidpunkt för gruppmöte*

Ordinarie gruppmöte skall anordnas på för längre perioder fastställda dagar och klockslag.

§ 22. *Närvaro*

Ledamot, som är förhindrad att delta i ett gruppmöte, skall i förväg anmäla detta till kansliet. För varje möte skall upprättas en förteckning som upptar dels dem som deltagit, dels dem som anmält

* Åtta enligt originalet. Skall sannolikt vara sju, jfr. § 3.

** Stavas så i originalet. Skall sannolikt vara "beslutade".

förhinder. Denna förteckning skall fogas som bilaga till det protokoll som upprättas över mötet.

§ 23. *Dagordning*

Förslag till dagordning skall för varje möte upprättas av gruppledaren.

§ 24. *Rapporter från utskotten*

Alla utskottsärenden som gäller avvikelse från proposition eller partimotion eller som eljest är av större vikt skall rapporteras till gruppen så snart som möjligt. Sådana ärenden skall i förväg anmälas till kanslichefen.

§ 25. *Information om propositioner m.m.*

De statsråd som ingår i riksdagsgruppen bör tillse att denna i god tid informeras om kommande propositioner och andra regeringsförslag av betydelse. I brådskande fall kan informationen ske till förtroenderådet och berörda utskottsrepresentanter.

§ 26. *Protokoll*

Protokoll skall föras vid gruppmötena. Protokollen skall justeras av den vid mötet presiderande ordföranden och skall endast vara tillgängliga för gruppens ledamöter: I särskilda fall (t.ex. för forskningsändamål) kan förtroenderådet medge att protokollen utlämnas till andra personer.

§ 27. *Tidsbegränsning av anförandena*

Varje ledamot bör ålägga sig att hålla kortast möjliga anförande. Därest inte ordföranden i undantagsfall medger avvikelser, gäller generell tidsbegränsning av anförandena till 5 minuter.

§ 28. *Information om utredningar*

Inför ställningstaganden i viktigare offentliga utredningar skall eventuella representanter för folkpartiet ge förtroenderådet och – om möjligt – riksdagsgruppen en redovisning av läget.

§ 29. *Anmälan av motioner m.m.*

Innan motioner, interpellationer och enkla frågor väcks, skall de anmälas till kanslichefen och presidiets eller, i viktigare frågor, förtroenderådets synpunkter inhämtas. Om möjligt bör samråd ske med folkpartiets representanter i resp. utskott.

Appendix 2

Riktlinjer och praktiska anvisningar för allmänna motionstiden 1978 (21/12-77)

1. Gemensamma riktlinjer fp-c-m

Gruppledningarna för fp-c-m har träffat överenskommelse om följande gemensamma riktlinjer för arbetet under allmänna motions-tiden:

- a. Följande typer av motioner skall inte väckas:
 - partimotioner
 - motioner som strider mot vad som lagts fast i regeringsförklaringen och med utgångspunkt från denna i budgetpropositionen.Motioner med anslagskrav bör undvikas. Innan sådana motioner väcks skall övriga gruppledare informeras.
- b. Gruppledningen inom resp. riksdagsgrupp skall ta del av alla motioner från ledamöter inom den egna gruppen innan dessa väcks och – om så bedöms erforderligt – ge vägledande synpunkter på innehåll och yrkanden.
- c. Gruppledarna skall hålla varandra informerade om planerade motioner av större vikt.

Punkterna a-c gäller i tillämpliga delar också flerpertimotioner.

2. Fp-motioner

Ansaret för fp-motioner åvilar utskottsgrupperna och de enskilda ledamöterna. Utskottsgrupperna bör, i likhet med tidigare, fungera som ett forum för diskussion om motionsidéer och färdiga motions-

utkast. Från utskottsgruppernas sida bör arbetet under allmänna motionstiden bl.a. gälla:

a. *Program- och/eller principmotioner*: sådana kan bli aktuella på områden som bedöms som särskilt viktiga från Fp-synpunkt. Utskottsgrupperna får ta ställning till i vad mån det behövs motioner av det här slaget. Eventuella motionsförslag ska redovisas för förtroenderådet.

b. *Uppföljning av partimotioner och tidigare ställningstaganden i utskotten*: det gäller i första hand sådana ställningstaganden, som inte kan föras fram genom initiativ i departementen, och som kan aktualiseras utan att bryta mot de gemensamma riktlinjerna för c-fp-m enligt ovan.

c. *Uppföljning av landsmötesbeslut*: ett stort antal landsmötesmotioner m.m. har överlämnats till riksdagsgruppen. Långtifrån alla dessa kan följas upp med direkta motionskrav. Men det är viktigt att utskottsgrupperna utifrån en allmän genomgång av överlämnade uppdrag gör klart för sig vad som kan och bör tas upp motionsvägen.

3. Uppföljning av regeringsdeklarationen

Parti- och gruppledningen får ta ställning till om frågor som är aktuella i regeringsarbetet ska följas upp med motioner. Om det bedöms att så bör ske, får den närmare utformningen av motionerna diskuteras inom resp. utskottsgrupp.

4. Motionärer

Alla motioner från Fp-håll ska ha karaktären av enskilda motioner. De bör i allmänhet inte undertecknas av mer än 1–3 personer. Motioner med många undertecknare, som ger intryck av pseudopartimotioner, bör inte förekomma. Om vissa motioner skall framhåvas särskilt genom att en eller flera av folkpartiets representanter i resp. utskott är motionärer, får i sista hand avgöras av förtroenderådet.

5. Anmälan av motioner

Innan motioner väcks skall de, i enlighet med arbetsordningen, anmälas till kanslichefen och gruppledningen skall ges möjlighet att ge *synpunkter*. I fråga om motioner med anslagskrav skall gruppledningen ge sitt *godkännande* innan väckning får ske.

För att undvika onödigt arbete och underlätta en senare gransk-

ning bör – i tveksamma fall – gruppleddningens synpunkter inhämtas redan på idéstadiet.

För att gruppleddningen skall ha tillräcklig tid för granskning och kontakter åt olika håll kommer motioner normalt inte att kunna väckas samma dag de anmäls. Som regel ska besked kunna lämnas påföljande förmiddag för alla motioner som anmäls före kl. 16.00. I vissa fall kommer dock längre tid att erfordras för samråd. OBSERVERA: Även motion som under hand godkänts av berört statsråd *ska* anmälas enligt ovan.

6. Flerpartimotioner

Restriktivitet bör iakttas vad gäller flerpartimotioner. De bör inskränkas till att gälla lokala och regionala frågor.

För flerpartimotioner gäller samma regler som för Fp-motioner. De skall ovillkorligen anmälas och gruppleddningens synpunkter eller – ifråga om anslagskrav – godkännande inhämtas. Detta gäller således även ifråga om undertecknande av motioner som väckes av ledamot från annat parti.

7. Motionsbevakning

Övriga partiers motioner bevakas genom i första hand kansliet. Kansliträff hålles varje dag kl. 9.00 under motionstiden. Gruppleddning och berörda utskottsgrupper får gemensamt avgöra i vilka fall det kan vara aktuellt att följa upp motionskrav från andra partier med egna motioner.

8. Utskrift

Utskrift av motioner kan ombesörjas antingen av *kansliet* eller av *riksdagens skrivbyrå*. Så långt möjligt bör den senare användas. För båda gäller normala kontorstider.

Motioner som ska skrivas ut av kansliet ska lämnas till Irene Olsson. De som ska väckas samma dag *måste* vara inlämnade senast kl. 14.00.

9. Information till massmedia

Kansliet hjälper till att sprida motioner till massmedia och berörda grupper. I princip ska en upplaga av varje Fp-motion finnas tillgänglig på pressläktaren. *Irene Olsson* ansvarar för detta. De

motioner som skrivs ut på kansliet kommer automatiskt att dras upp i tillräcklig upplaga för pressläktaren. Minst ett – och helst 60 ex – av de motioner som skrivs ut på annat håll ska lämnas till *Irene f v b* till pressläktaren.

Under själva motionstiden är resurserna för utskick av motioner begränsade. Utskick av motioner till lokaltidningar, organisationspress etc får därför komma i första hand. Önskemål om utskick ska lämnas in samtidigt med motionsmanus.

Motioner i vissa ämnen – småföretag, skola, högre utbildning och forskning, jordbruk och miljö, trafik, pensionärer – kommer att tas om hand av kansliet och successivt tillställas berörda organisationer och tidskrifter.

10. Väckningstider

Ibland är det utrymme som ägnas en motion i massmedia mer avhängigt *när* den väcks än vad den *innehåller*.

Under allmänna motionstiden 1977 väcktes motioner enligt följande:

12 januari	28 st	19 januari	74 st
13 januari	61 st	20 januari	125 st
14 januari	38 st	21 januari	133 st
18 januari	63 st	25 januari	771 st

Slutsatsen är given: det är under den första delen av motionstiden som konkurrensen i massmedia är minst. *Väck därför motionerna tidigt!*

Och lämna in motionen så tidigt på dagen som möjligt. De flesta motionerna lämnas in mellan kl. 16–17. Den som är ute lite tidigare har större chans att bli uppmärksammas.

Appendix 3

Tabell 1: *Lojalitetspoäng för fp:s riksdagsledamöter. Se s. 263 för tolkning av poängsiffrorna!*

	kärn- kraften	rege- rings- frågan	stat- kyrka	radio- TV	Summa
Karin Ahrland	+ 2	+ 3	- 1	- 1	+ 3
Sven G. Andersson	+ 3	+ 3	+ 2	0	+ 8
Margareta Andrén	0	- 1	0	0	- 1
Kerstin Anér	- 1	0	0	- 1	- 2
Karl Bengtsson	0	0	0	0	0
Holger Bergqvist	- 1	0	0	- 2	- 3
Britta Bergström	+ 1	+ 3	- 3	- 2	- 1
Bonnie Bernström	- 1	- 1	- 1	0	- 3
Bertil Dahlén	+ 1	+ 1	+ 1	0	+ 3
Bernt Ekinge	+ 2	+ 1	0	0	+ 3
Eric Enlund	+ 1	- 1	+ 1	+ 2	+ 3
Karl Erik Eriksson	+ 2	- 2	+ 1	0	+ 1
Ingegärd Fränkel	0	0	0	- 2	- 2
Per Gahrton	- 2	- 2	- 2	+ 2	- 4
Wilhelm Gustafsson	- 2	+ 1	+ 1	0	0
Margot Håkansson	+ 3	+ 3	+ 1	- 2	+ 5
Eric Hägelmark	+ 1	0	0	0	+ 1
Nils Hörberg	- 2	- 2	+ 2	- 2	- 4
Linnea Hörlén	- 1	0	+ 1	- 1	- 1
Elver Jonsson	+ 1	+ 1	0	- 1	+ 1
Torkel Lindahl	0	- 2	- 1	- 2	- 5
Hans Lindblad	0	- 2	- 2	0	- 4
Björn Molin	+ 2	+ 3	- 1	- 2	+ 2
Hans Petersson	+ 3	+ 3	0	0	+ 6
Eric Rejdnell	+ 2	+ 1	+ 1	0	+ 4
Gunnar Richardson	0	- 1	+ 1	+ 1	+ 1
Gabriel Romanus	+ 2	0	+ 1	+ 2	+ 5
Rolf Sellgren	0	0	0	0	0
Börje Stensson	0	+ 2	0	0	+ 2
Karl Erik Strömberg	0	- 1	0	0	- 1
Kersti Swartz	0	- 1	0	0	- 1
Daniel Tarschys	- 1	+ 1	0	0	0
Jörgen Ullenhag	+ 3	+ 3	+ 3	0	+ 9
Eva Winther	- 1	- 1	+ 1	0	- 1
David Wirmark	+ 3	+ 3	0	- 2	+ 4
Olle Wästberg	0	- 2	0	- 1	- 3
Georg Åberg	- 1	0	0	0	- 1
Rune Ångström	- 1	- 1	0	0	- 2

Appendix 4

Tabell 2: Råtabell för utkast till typologi över riksdagsledamöter

Namn	Antal yttranden ¹	Antal ämnena ²	Lojalitets- poäng ³
Karin Ahrlund	13	5	+ 3
Sven G. Andersson	17	4	+ 8
Margareta Andrén	3	2	- 1
Kerstin Anér	9	5	- 2
Karl Bengtsson	6	2	0
Holger Bergqvist	14	4	- 3
Britta Bergström	18	5	- 1
Bonnie Bernström	12	4	- 3
Bertil Dahlén	5	3	+ 3
Bernt Ekinge	10	6	+ 3
Eric Enlund	10	5	+ 3
Karl Erik Eriksson	17	4	+ 1
Ingegärd Fränkel	7	6	- 2
Per Gahrton	41	6	- 4
Wilhelm Gustafsson	12	4	0
Margot Håkansson	24	5	+ 5
Eric Hägelmark	4	2	+ 1
Nils Hörberg	45	6	- 4
Linnea Hörlén	7	3	- 1
Elver Jonsson	8	5	+ 1
Torkel Lindahl	12	4	- 5
Hans Lindblad	12	4	- 4
Björn Molin	31	6	+ 2
Hans Petersson	13	4	+ 6
Eric Rejdnell	8	3	+ 4
Gunnar Richardson	6	4	+ 1
Gabriel Romanus	24	6	+ 5
Rolf Sellgren	2	2	0
Börje Stensson	2	1	+ 2

forts.

Namn	Antal yttranden ¹	Antal ämnena ²	Lojalitets- poäng ³
Karl Erik Strömberg	5	3	- 1
Kersti Swartz	1	1	- 1
Daniel Tarschys	11	5	0
Jörgen Ullenhag	14	5	+ 9
Eva Winther	10	4	- 1
David Wirmark	18	5	+ 4
Olle Wästberg	19	5	- 3
Georg Åberg	3	2	- 1
Rune Ångström	15	4	- 2

¹ Totalantalet yttranden vid större, av mig bokförda, debatter inom fp:s riksdagsgrupp 1976–1979 (se s. 262).

² Antal ämnena (av 6) där ledamoten gjort minst 1 inlägg under den undersökta perioden (se s. 263).

³ Poäng enligt definition i Tabell 1, Appendix 3.

Appendix 5

Underlag för beräkning av belöningspoäng

Alla uppgifter gäller fr o.m. fp-regeringens tillträde i oktober 1979, utom utredningar o.dyl. a) som gäller utnämningar under perioden 1976-okt. 1978. (Se närmare s. 274 för brister i materialet etc.) Ledamöternas namn upptas av utrymmeskäl här endast med initialer. För de fullständiga namnen, se Appendix 4, namnen står i samma ordning. För övriga förkortningar se nedan.

	Fp-rege- ringen	Riksdagen	Riksdags- gruppen	Utskott	Utredningar o.dyl. a) 76-okt. 78, b) okt. 78-
KAh	sk	riksgäld-s	rev.-s	SkU-s, CU	a) förv.sakkunniga
SA		vb-o, fks, KD, statsf.	FR, kk	NU	b) invest.banken
MA				JuU-s, SfU-s	a) lek miljörådet, arb.gr. mot tobaksr., b) tvångsm.komm.
KAn	ss		FR	JoU-s	a) sekr. framtidsstud.-o
KB				FöU, KrU-s	a) civ.förs.styr., luftfarts.pol.utr.
HB		riksgäld		FiU-s, SkU	a) EG-resa Bryssel, skatteutr., rev.s statsföretag
BB		LD, NR-s		SfU	a) krim.v.styr., IPU-resa Wien, off.sekt. nämnd-s
BoB				KU-s, JuU-s	a) int.skyddskomm., datainsp.-s, b) riksd. byggn.komm.

Fp-rege- ringen	Riksdagen	Riksdags- gruppen	Utskott	Utredningar o.dyl. a) 76-okt. 78, b) okt. 78-
BD	LD-s		FöU-s, NU-s	a) jakt.ber.
BE	LD		LU, AU-s	a) Kielveckea, b) rekr.ber., vapenfrin., dataeffektutr.-o a) skatteutr., FN-del., väktarregl.utr.
EE	sr			a) R-del Rumänien, d:o Japan, AMS-s, skogsv.st.
KEE	v-talm.	KD, riksb.	AU	a) Systemb., b) FN-del.
IF	vb-s, rr-s, KD	FR	KrU	a) Bostadss.del.-o b) Riksf.v.-s
PG			SoU, Sfu-s	a) skatteproc.utr., mellankom.skatte., utr.folkp.skatte a) EG-resa Bryssel, utr.reg.kons.verk., yrkesrehab., lantmv. b) samhällsf.-s
WG		km, rev	SkU-s, CU-s	a) totalförsv.uppl.n-s, resetrakt.utr., Vin & S-s
MH		km	LU-s, SoU-s	a) R-del Bonn, IPU-resa a) Riksb.jub.f., FN-del.
EH			FöU-s, AU-s	a) Handik.bilstödsutr.-o, b) 4:e AP-f., samh.föret.
NH	LD-s, ER-s		SkU	
LH	vb, talm.k., KD	GL-v	UbU	
EJ	NR-s	kv	AU-o	

	Fp-rege- ringen	Riksdagen	Riksdags- gruppen	Utskott	Utredningar o.dyl. a) 76-okt. 78, b) okt. 78-
TL				KU, UU-s	a) Riksb.jub.f.-s, jordbruksdel., b) miljösk.b.
HL				FöU	b) statskont., försv.utr.
BM		KD, UN, ER-s	GL, kk-o	FiU-o	a) trav & galopp, b) riksskattev.
HP			kv-s, kk	JuU	a) rikspols., IPU-resa, b) LTO-utr.-o, utr. om krimv. i frihet
ER			rev-s	TU-s, CU-s	a) trafiksäk.utr.
GRI	sk	NR		KrU, UbU-s	a) forskn.r.n.
GRO	sr				a) försv.högsk. chefskurs 77, d:o 78
RS	sk	NR		TU	a) telev., samernas landsm.
BS				KrU-s, JoU	a) System.b-s, fast. skattekom.
KES		fks-s		CU	b) FN-del.
KS			FR, rev-o	SoU-vo	
DT	ss	vpn		KU-s, UU-s	a) del.föret.uppg., off.sekt.n., förvaltn.utr-o
JU	sk	talm.k.-s	GL-v	UbU	a) EG-resa Bryssel, b) IPU-resa, lärarytb.utr.-o
EW	sr				a) syssels.utr.

Fp-rege- ringen	Riksdagen	Riksdags- gruppen	Utskott	Utredningar o.dyl. a) 76-okt. 78, b) okt. 78-
DW	sk		UU	a) Sydafrikautr., försv.uttr.
OW			FiU, NU-s	a) förskoledel.
GÅ	sk	vb-s, RR, UN-s	UU, JoU-s	a) utr. om bidrag t. int.org., utr.olyck. till havs. b) IPU-Prag
RÅ	sk	statsf., riksb.-s	FiU-s, NU	a) IAEA-konf., folkr.nedrustn., FN-del., b) utr. villkorsl., utr.syssels. AC-län., utr.sjukv. i krig

Förkortningar

ER	Europarådet	NR	Nordiska Rådet
FR	förtroenderådet i fp:s riksdagsgrupp	rev	revisor
GL	gruppledare i fp:s riksdagsgrupp	rr	riksdagens revisorer
fks	riksdagens förvaltningskontors styrelse	sk	sakkunnig i departement
KD	krigsdelegationen	sr	statsråd
kk	kanslikommittén i fp-gruppen	ss	statssekreterare
km	klubbmästare i fp-gruppen	UN	utrikesnämnden
kv	kvittningsman	vb	valberedning
		vpn	valprövningsnämnden

endast beteckning på uppdrag betyder ordinarie ledamot, -s = suppleant, -o = ordförande, -v = vice, -vo = vice ordförande.

Noter

Prolog

1. Motion 1976/77:436.
2. KU 1976/77:39.
3. Riksdagsprotokoll nr 124, s. 133 (4 maj 1977).
4. Birgersson/Westerståhl: Den svenska folkstyrelsen, Stockholm 1979, s. 123.

Kap. 1

1. Johansson, I., Kallenberg, R., Liedman, S. E.: Positivism, marxism och kritisk teori, Stockholm 1972.
2. Wiberg, Håkan: On the relationships between science and values, i Dencik (ed.): Scientific Research and Politics, Lund 1969.
3. Sealy, John R.: Social Science? Some probative problems, i Dencik 1969.
4. Israel, Joachim: Om konsten att lyfta sig själv i håret, Halmstad 1972.
5. Israel, Joachim: The Language of Dialectics and the Dialectics of Language, Copenhagen 1979.
6. Piaget, Jean: Strukturalismen, Stockholm 1972.
7. Israel, Joachim: Om relationistisk socialpsykologi, Uddevalla 1981, s. 29.
8. Ibid., s. 50.
9. Dahlström, Edmund: Samhällskunskap och praktik – studier i samhällelig kunskapsutveckling, Stockholm 1980, s. 75.
10. McCall, George J. & Simmons, J. L.: Issues in participant observation – a text and reader, Addison – Wesley Publ. Co., Reading, Mass., 1969, s. 3.
11. Rundblad, Bengt G.: Direkt observation i fältet, i Sociologiska Metoder, red. Georg Karlsson, Stockholm 1961, s. 281.
12. Gold, Raymond L.: Roles in sociological field observation, i Social Forces, 1958, 36, 217–223 (Ur McCall & Simmons).
13. Rundblad, 1961.

14. Svalastoga, Kaare: Sociologisk Metodik, København 1969, s. 76.
15. Zelditch, Morris Jr: Some methodological problems of field studies, AJS 1962, 67, 566–576 (Ur McCall & Simmons), fig. 1, s. 17.
16. Bl. a. i Gahrton, Per: Öppet brev från en politiker, Forum, Lund 1979.
17. Jones, Robert: The unidentified interviewer, AJS 1956, 62, 210–212 (Ur McCall & Simmons).
18. Jag har dock i efterhand fått tillfälle att gå igenom folkpartiets riksdagsgrupps protokoll för åren 1976–1979. Deras karaktär av formella närvaroregister, utan vare sig debattreferat eller beslutsnoteringar, gör dock att de inte tillfört något nämnvärt till mitt grundmaterial.
19. Homan, Roger: The ethics of covert methods, i The British Journal of Sociology, 1980, 31, 1, Mar., 46–59.
20. Bulmer, Martin: Reply (till Homan), i The British Journal of Sociology, 1980, 31, 1, Mar., 59–65.
21. Becker, Howard S.: Problems in the publication of field studies, in Reflexions on Community Studies, N.Y.: Wiley 1964, 67–84 (Ur McCall & Simmons).
22. Rainwater, Lee & Pittman, David J.: Ethical problems in studying a politically sensitive and deviant community, Social Problems, 1967, 14, 357–366 (Ur McCall & Simmons).
23. Homan, 1980.
24. Gold, 1958.
25. Riecken, 1956.
26. McCall, George J.: Data quality control in participant observation, i McCall & Simmons.
27. Schwartz, Morris & Schwartz, Charlotte Green: Problems in participant observation, AJS, 1955, 60, 343–354 (Ur McCall & Simmons).
28. Hoerning, Erika M.: Biografische Methode in der Sozialforschung, Das Argument, Sept–Oct 1980 (22), 123, 677–687.
29. Schutz, Alfred: The phenomenology of the social world, London 1972, s. 168.
30. Anguera-Arilaga, Teresa: Observational typology, Quality and Quantity, 13 (1979), 449–484.
31. Burrell, Gibson & Morgan, Gareth: Sociological paradigms and organizational analysis, Heinemann, London 1979.
32. Ibid., s. 46.

Kap. 2

1. Handlingslinjer för en liberal vänster, motion till FPU-kongressen 1968, i Folkpartist är Du inte klok, s. 63. För diskussion kring marxismen, se också Mellan Marx och anti-Marx, i Revolution på svenska, s. 42–48, och Det behövs ett framtidsparti, s. 63–68 (för en diskussion kring Marx' Grundrisse).

2. Connerton, Paul (ed.): Critical sociology, Penguin, Aylesbury, Bucks, 1976, s. 17.
3. Ibid., s. 17.
4. Ibid., s. 12.
5. Habermas, Jürgen: Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus, Edition Suhrkamp, Frankfurt/Main, 1973, 5. Auflage 1979, s. 11.
6. Ibid., s. 72.
7. Ibid., s. 117.
8. Narr, Wolf-Dieter und Offe, Claus: Wohlfahrtsstaat und Massenloyalität, Kiepenheuer & Witsch, Köln 1975, s. 17.
9. Rittberger, Volker: Politische Krisen und Entwicklungsprobleme, i Jänicke, Martin (herausgeb.): Herrschaft und Krise, Opladen 1973.
10. Offe, Claus: Krisen der Krisenmanagement – Elemente einer politischen Krisentheorie, i Jänicke, 1973, s. 219.
11. Ibid., s. 19–21.
12. Kuhn, Karl: Partizipation in schwedischen Parteien, Stuttgart 1978, s. 90.
13. Offe, Claus: Strukturprobleme des kapitalistischen Staates, Edition Suhrkamp, Frankfurt/Main, 4. Auflage 1977, s. 136.
14. Kuhn, 1978.
15. Merton, Robert: Social Theory and Social Structure, Glencoe 1957, s. 134.
16. Ingelhart, Roland: The Silent revolution – Changing values and political styles among Western publics, Princeton Univ. Press, 1977.
17. La Porte/Abrams: Alternative patterns of postindustrial: The Californian experience, i Lindberg: Politics and the future of industrial society, N.Y., 1976, s. 43.
18. Lindberg: Politics and the future of industrial society, 1976.
19. Ibid., s. 253.
20. Ibid., s. 251.
21. Ibid., s. 251.
22. Burnham, W. D.: American politics in the 1970:s: Beyond party? i Maisel, L. & Sacks P. M.: The future of political parties, London 1975.
23. Kirchheimer, Otto: The transformation of the Western European Party Systems, i La Palombara, J. & Weiner, M.: Political Parties and Political Development, Princeton, N.J., 1966.
24. Tsurutani, Taketsu: Japan as a postindustrial society, i Lindberg 1976.
25. Cyr, Arthur: Great Britain, i Merkl, P. (ed.): Western European Party Systems, New York 1980.
26. Thomas, John Clayton: Ideological trends in Western political parties, i Merkl, P. (ed.), 1980.
27. Bingham Powell Jr, G.: Voting turnout in thirty democracies – partisan, legal and social-economic influences, i Rose, Richard 1980.
28. Bäck, Mats: Partier och organisationer i Sverige, Uddevalla 1980, s. 62.

29. Särilvik, Bo & Petersson, Olof: När de borgerliga vann, Statsvetenskaplig tidskrift, 1977:2.
30. Holmberg, Sören: Riksdagen representerar svenska folket, Lund 1974.
31. Holmberg, Sören: Kärnkraften och höger-vänsterdimensionen, Statsvetenskaplig tidskrift 1978:2.
32. Holmberg, Sören: Svenska väljare, Uddevalla 1981, s. 174.
33. Ibid., s. 418.
34. Boalt, Gunnar & Hultgren, Sten: I svenskarnas ögon, Stockholm 1980.
35. Gahrton, Per: Vad svenska folket tycker, SDS 6/3 1981 (recension av Boalt & Hultgren 1980).
36. Gidlund, H. Janerik: Aktionsgrupper och lokala partier, Lund 1978.
37. Sociologisk Forskning 3-4, 1980.
38. Holmberg hävdar dock att "något över hälften av vänsterpartiet kommunisternas partibytarvinst 1979 kom från centerpartiet. Detta är ett helt nytt fenomen i svensk valhistoria". Svenska väljare, 1981, s. 42.
39. Häse & Müller: Die Jungsozialisten in der SPD, i Dittberner, Jürgen & Ebbinghausen, Rolf: Parteiensysteme in der Legitimationskrise, Opladen 1973.
40. Kunze, Jürgen: Die Jungdemokraten zwischen Liberalismus und Sozialismus, i Dittberner & Ebbinghausen 1973.
41. Dittberner, Jürgen: Entwicklungstendenzen der Parteiensystems, i Dittberner & Ebbinghausen 1973.
42. Gahrton, Per: Kan folkpartiet spela någon roll? Bonniers, Stockholm 1972.
43. Pedersen, Mogens: Towards a new typology of party lifespans and minor parties, Scandinavian political Studies, vol 5, no 1, 1981, s. 1-16.
44. Kemp, David: Social change and the future of parties - the Australian case, i Maisel, Louis & Sacks, M. Paul: The future of political parties, SAGE, London 1975.
45. Fischer, Stephen L.: The Minor Parties of the Federal Republic of Germany, The Hague 1974.
46. Ibid.
47. Citerad av Lindberg i Lindberg, 1976, s. 258.
48. Ibid., s. 258.

Kap. 4

1. Etzioni, Amitai: Modern organisations, Englewood Cliffs, N.J., 1964, s. 4.
2. March, James G./Olsen, Johan P.: Ambiguity and Choice in Organisations, Universitetsforlaget, Oslo 1976.
3. Hernes, Gudmund: Makt og avmakt, II utgave, Bergen 1978.
4. Ibid., s. 145.

5. Brunsson, Nils/Jönsson, Sten: Beslut och handling, Liber, Falköping 1979, s. 67–68.
6. Tarschys, Daniel, red.: Vem håller i rodret, Liber, Falköping 1978, s. 9.
7. Etzioni, 1964, s. 13.
8. Ibid., s. 59.
9. Silverman, David: The theory of organisations, Heinemann, London, 1970, s. 21.
10. Coser, Lewis: The functions of social conflict, London 1956.
11. Boulding, Kenneth: Conflict and defence – a general theory, New York 1962, s. 159.
12. March/Olsen 1976, ”the garbage can”-model.
13. Goffman, Erving: Totala institutioner, Stockholm 1973.
14. Silverman 1970.
15. Goffman, Erving: När människor mötas, Stockholm 1970, s. 32.
16. Goffman, Erving: Jaget och maskerna – en studie i vardagslivets dramatik, Uddevalla 1974.
17. Ibid., s. 27.
18. Goffman 1973, s. 111.
19. Davis, Fred: Professional socialization as subjective experience – the process of doctrinal conversion among student nurses, i Becker, H. S.: Institutions and the person, Chicago 1968.
20. Mathiesen, Thomas: Den dolda disciplineringen, Korpen/Surte 1980, s. 81–86.
21. Goffman, Erving: Frame Analyses, Cambridge Mass., 1974.

Kap. 5

1. Parliaments of the World, a reference compendium, ed. by the Interparliamentary union, prep. by Herman, Valentine, London 1976.
2. Malmström, Åke: Tjugofem år med riksdagen, Kristianstad 1975.
3. Flera delar av Tage Erlanders memoarer har publicerats strax före ett val och fungerat som inlägg i valdebatten.
4. Malmström, 1975.
5. Stålhammar, Bert: Valda ombud..., Stockholm 1973.
6. Lindström, Eric: Riksdag och regering, Liber, Uddevalla 1981.
7. Lundgren, Eric & Sundström, Lennart: Riksdagsboken, Lund 1979.
8. Birgersson, B.O./Westerståhl, J.: Den svenska folkstyrelsen, Stockholm 1979, s. 159.
9. Gräfin von Bethusy-Huc, Viola: Die Soziologische Struktur Deutscher Parlamente, Bonn 1958, s. 74.
10. Griffith: Parliamentary scrutiny of government bills, 1974, s. 9 (citerat efter Damgaard, se not 16).
11. Brunsson, Nils/Jönsson, Sten: Beslut och handling, Falköping 1978 s. 130.
12. King, Anthony: British Members of Parliament – A Self Portrait,

McMillan/Granada Television, London 1964.

13. Leibholz, Gerhart: *Das Wesen der Representation*, Berlin 1960, s. 28.

14. *Ibid.*, s. 226–232.

15. Barker, A./Rush, M.: *The Member of Parliament*, London 1970, s. 21.

16. Damgaard, Erik: *Folketinget under forandring*, København 1977, s. 91.

17. Stjernquist, Nils: Riksdagens arbete och arbetsformer, i *Samhälle och riksdag IV*, Uppsala 1966, s. 423.

18. *Ibid.*, s. 426.

19. Fromm, Friedrich Karl: *Der Parlamentarier – ein freier Beruf?* Zürich 1978, s. 17.

20. Lattmann, Dieter: *Die Lieblose Republik, aufzeichnungen aus Bonn am Rhein*, München 1981, s. 178.

21. *Ibid.*, s. 21.

22. King 1964, s. 61.

23. *Ibid.*, s. 64.

24. *Ibid.*, s. 63.

25. Schweitzer, C. C.: *Der Abgeordnete im parlamentarischen Regierungssystem der Bundesrepublik*, Opladen 1979, s. 72.

26. *Ibid.*

27. Lattmann 1981, s. 15.

28. Barker/Rush 1970.

29. King 1964.

30. Lattmann 1981.

31. *Parliaments of the World* 1976.

32. KU 1976/77:36.

33. Förslag 1978/79:15 Talmanskonferensens skrivelse med överlämnande av betänkande om riksdagens arbetsformer.

34. SOU 1972:15 s. 277.

35. I princip godkännes voteringsordningen av kammaren vilket betyder att kammaren formellt kan underkänna en av talmannen föreslagen voteringsordning.

36. SkU 29, 28/2 1979, SkU 33, 7/3 1979; UbU 45, 5/6 1979.

37. Birgersson/Westerståhl 1979, s. 16.

38. Schweitzer 1979.

39. Brunsson/Jönsson 1978.

40. *Ibid.*, s. 40.

41. King 1964.

42. Schweitzer 1979, s. 195.

43. Brunsson/Jönsson 1978, s. 80.

44. Lindström, Eric: *Lobbying på svenska*, Industriförbundets förlag, 2 uppl., Stockholm 1979.

45. T.ex. Albrow, Martin: *Byråkratin*, WW-serien, 1973, Björn Molin m.fl.: *Byråkratin och politik*, Bonniers 1973.

46. Mabry, Hannelore: Unkraut ins Parlament, München 1971, s. 137.
47. Schweitzer 1979.
48. Lattmann 1981.
49. Brunsson/Jönsson 1978.
50. Weber, Max: Politik als Beruf, i Max Weber: Gesammelte Politische Schriften, München 1921, s. 423.
51. Parliaments of the World 1976.
52. Bl.a. Aftonbladet 6, 10 februari 1981.
53. Förslag 1978/79:7.
54. Fromm 1978, s. 61.
55. Klatt, Harmut: Die Altersversorgung der Abgeordneten, Tübingen 1972, s. 223.
56. Förslag 1978/79:15.
57. Bracher: Crisis of Modern Parliaments, 1972, citerad av Birgersson 1979.
58. Birgersson/Westerståhl 1979.
59. Parliaments of the World.
60. Birgersson/Westerståhl 1979, s. 27.
61. Barker/Rush 1970, s. 50.
62. Lattmann, Dieter: Die Einsamkeit des Politikers, München 1977, s. 9.
63. Lattmann 1981.
64. King 1964.
65. Richards, Peter G.: Honourable Members – a study of the British Backbencher, London 1959.
66. Goffman, Erving: Totala institutioner, Stockholm 1973.
67. Eva Eriksson, Dagens Nyheter 25/2 1982.

Kap. 6

1. Andersson, Hans G.: Specialisering och samordning inom de politiska partiernas riksdagsgrupper, i SOU 1970:16.
2. Ibid.
3. Damgaard, Erik: Folketinget i forandring, Köbenhavn 1977.
4. Gahrton, Per: Barn i Sverige, Bonniers/Aldus 1968; Gahrton, Per: Upp till kamp pensionärer, Bonniers/Aldus 1972; Gahrton, Per: Brott – orsak och verkan, Vuxenskolan 1968.

Kap. 7

1. Schelling, Thomas: The strategy of conflict, Cambridge, Mass., 1960.
2. Motion 1976/77:1336.
3. NU 1976/77:23.
4. Forsmark 3 (d.v.s. kärnkraftsaggregat nr 11) resp. Oskarshamn 3 (d.v.s. kärnkraftsaggregat nr 12) enligt riksdagens principbeslut 1975 om att bygga

13 kärnkraftsaggregat i Sverige. Nr 13 har varken planerats eller projekterats och har därför sällan förekommit i debatten.

5. Prop. 1977/78:110.

6. Energikommissionens rapport, SOU 1978:17 Energi.

7. Projektet KärnbränsleSäkerhet (KBS) som kraftindustrin startat för att kunna uppfylla villkorslagens krav på avfallsförvaring.

8. Cogemaavtalet är ett avtal mellan Sverige och Frankrike som syftar till att garantera att svenskt kärnbränsleavfall kan upparbetas i den franska upparbetningsanläggningen La Hague. En fullständig svenskspråkig version av avtalet publicerades först 1982 genom Miljöförbundets försorg; enligt kärnkraftskritiker uppfyller Cogemaavtalet inte villkorslagens krav.

9. Det heter där att icke "en rent drakonisk tillämpning av säkerhetskravet är åsyftad". NU 1976/77:23, s. 15.

10. Regeringsuppgårelsen den 29 september 1978 innebar ett "mjuk-nej" till laddning som omedelbart gav upphov till tolkningstvister inom regeringen.

11. I ett PM som energiminister Olof Johansson lät dela ut vid den presskonferens där regeringsuppgårelsen presenterades gjordes hårdagna tolkningar av beslutets innebörd som starkt upprörde m- och fp-ledamöterna i regeringen.

12. M-ledaren Gösta Bohman tolkade regeringsbeslutet vid ett tillfälle som att säkerhetsfrågorna var till "99 %" lösta.

13. Oskarshamns Krafts Gemenskap, d.v.s. ägaren till Oskarshamnsverket som har ett dominerande icke-statligt inslag.

14. I en gemensam kommuniké efter regeringens fall uttalade partiledarna Bohman (m) och Ullsten (fp) bl.a. att "en ny icke-socialistisk regering bör bildas. Den bör utformas så att den får största möjliga förankring". Tillsammans med informella yttranden från fp-håll tolkade Bohman detta som ett fp-löfte om en koalition mellan folkpartiet och moderaterna.

15. Hans Petersson var fp:s företrädare i rikspolisstyrelsen och polisutredningen.

16. Flera gånger föreslog jag tre linjer – något som jag senare haft anledning att ångra. Tyvärr blev det som jag ville, dock troligen oberoende av mina framstötter, vilket starkt försvårade för kärnkraftsmotståndet att få grepp på kärnkraftsanhängarna under folkomröstningskampanjen. Linje 2 kom att framstå som en "mellan-linje" vilket den ju inte var i sak.

17. Strand, Dieter: Palme igen? Stockholm 1980, s. 57.

18. Petersson, Olof: Regeringsbildningen 1978, Stockholm 1979, s. 34.

19. Leijonhufvud, Sigfrid: Ett fall för ministären, Stockholm 1979, s. 191.

20. Ibid., s. 191.

21. Gahrton, Per: i Svenska Dagbladet 23/1 1980.

22. Svenska Dagbladet 24/1 1980.

23. Strand, Dieter 1980, s. 56.

24. Hederberg, Hans (red.): Unga liberaler, Stockholm 1961.

25. Gahrton, Per: Kan folkpartiet spela någon roll? Se särskilt kapitlet

Unoliberal karriärism eller vänsterliberal förnyelse, Stockholm 1972.

26. Se bl.a. Gahrton, Per: Borgerligt block eller radikalt alternativ – oppositionen inför 1970-talet, Aktuell Debatt, A&W, Surte 1970.

27. Det s.k. Uppsala möte hösten 1973 då en centerstämma sa definitivt nej till sammanslagning med folkpartiet.

28. Såvitt jag minns har Carl Tham fel. Jag har visserligen tidigare, bl.a. under min tid som FPU-ordförande 1969–1971 mycket hårt agiterat mot fp-samverkan med moderaterna. Men när jag blev nominerad till riksdagskandidat i fyrstadskretsen var det under den outtalade förutsättningen att jag inte skulle motsätta mig en trepartiregering. Folkpartiet i den valkretsen var traditionellt mycket positivt till trepartisamverkan, inte minst sedan Medborgerlig Samlings agerande på 1960-talet. Jag hade alltså gjort en eftergift, en anpassningsrörelse som Carl Tham icke lagt märke till.

29. 23/1 1980.

30. Miljöpartiet i riksdagen, konkreta effekter, stencil, sept., 1982.

31. Kvällsposten 21/9 1982.

32. Molin, Björn: Tjänstepensioneringsfrågan, Göteborg 1965.

Kap. 8

1. 25-kronan var en särskild arbetsmarknadspolitisk stödform som innebar att företagen fick 25:-/timme i bidrag om de ordnade utbildning för sina anställda i stället för att permittera dem.

2. Gahrton, Per: Efterlyses – en liberal näringspolitik, i Lagerqvist, Magnus (red.): Sverige utan hopp? Stockholm 1979.

3. Prop. 1978/79:123.

4. Liberal Debatt nr 3/82.

5. Prop. 1982/83:50.

Kap. 9

1. Motion 1977/78:1726.

2. Landstingslinjen betydde att *hela* länsstyrelsen skulle utses av landstinget.

3. Riksdagsprotokollet 1979-05-31.

4. NU 1978/79:59, mom. 16.

5. Motion 1977/78:59.

6. Riksdagsprotokollet 1977-12-09.

7. Prop. 1977/78:178.

8. KU 1977/78:3 y.

9. SkU 1977/78:6 y.

10. SoU 1977/78:3 y.

11. NU 1978/79:1.

12. SOU 77:19.

13. KrU 1977/78:24, riksdagsprotokollet 1978-05-23.

14. Prop. 1978/79:138.

15. FöU 1978/79:3.
16. Motion 1976/77:33.
17. Motion 1977/78:1963.
18. NU 1977/78:74.
19. NU 1978/79:1
20. Fråga 1976/77:133 av Bertil Måbrink (vpk), besvarad 17/12 1976.
21. Se Gahrton, Per: Det behövs ett framtidsparti, s. 95–97.
22. Motion 1976/77:1463.

Kap. 10

1. Delvis beskrivna i Gahrton, Per: Kan folkpartiet spela någon roll? Stockholm 1972.
2. Gahrton, Per: Revolution på svenska, Uddevalla 1972.
3. Lagerkvist, Magnus (red.): Sverige utan hopp? Stockholm 1979.
4. Jag fick 188 förstaplaceringar mot 122 för nästföljande kandidat. Min poängsumma för samtliga placeringar var 753 mot 625 för nästföljande kandidat. 315 av de 462 fp-medlemmar som deltog i provvalet hade mitt namn på någon plats på sina valsedlar, mot 304 för det näst vanligaste namnet.
5. Bl.a. i den socialpolitiska klubben SSV med Hans Nestius, Göran Elwin, Stig Edling, Jörgen Eriksson, Peter Curman m.fl. som medlemmar.
6. Se Gahrton, Per: Kan folkpartiet spela någon roll? 1972.
7. Motion 1976/77:944.
8. Davis, Fred: Professional socialisation as subjective experience – the process of doctrinal conversion among student nurses, i Becker, H. S.: Institutions and the person, Chicago 1968.
9. Fråga 1976 /77:5.
10. Prop. 1975/76:194.
11. Motion 1976/77:6.
12. JuU 1976/77:14.
13. Motioner 1976/77:11 resp. 39.
14. SkU 1976/77:3 resp. 39.
15. Motion 1976/77:21.
16. Motion 1976/77:87.
17. JuU 1977/78:8.
18. Motion 1976/77:224.
19. AU 1977/78:8.
20. 1976/77:634.
21. 1976/77:635 tills. m. Olle Wästberg.
22. 1976/77:1007 tills. m. Bonnie Bernström.
23. Motion 1976/77:609.
24. SkU 1977/78:4.
25. Motion 1976/77:55 & 62.
26. Motion 1976/77:81.

27. Motion 1976/77:774 tills. m. Torkel Lindahl.
28. Motion 1976/77:944.
29. Motion 1976/77:252.
30. SfU 1976/77:24.
31. Motion 1976/77:681.
32. Fråga 1976/77:5.
33. Int. 1976/77:102.
34. Se § 29 i fp-gruppens stadgar (Appendix I, s. 321).
35. Sagan om glashuset – en film om Sveriges Riksdag, av Maria Brännström, Hans Ekelund och Rolf Hammarlund, TV 8/6 1981.
36. Motion 1977/78:236.
37. Reinhard Helmers. Saken gick under några år i massmedia under beteckningen ”Helmers-affären”.
38. JuU 1978/79:5.
39. JuU 1979/80:5.
40. Prop. 1981/82:34.
41. Motion 1977/78:7.
42. NU 1977/78:57.
43. Motion 1976/77:676.
44. I 1979 års kommittéberättelse redovisas ledamöter i 322 nyss avslutade eller pågående utredningar. Enligt en förteckning har 87 SOU-betänkanden, 181 andra kommitté- och departementsbetänkanden samt 32 betänkanden i Nordisk utredningsserie publicerats under 1978. Personregistret upptar ca 4 000 namn på personer som är engagerade i utredningsarbete.
45. Motion 1976/77:259.
46. SoU 1976/77:25.
47. Motion 1976/77:944.
48. SoU 1977/78:9.
49. Motion 1976/77:181.
50. SfU 1976/77:25.
51. Motion 1977/78:668.
52. JuU 1977/78:31.
53. Motion 1977/78:1057.
54. FiU 1978/79:10.
55. Motion 1977/78:232.
56. SoU 1978/79:1
57. Prop. 1976/77:64.
58. Motion 1976/77:1416.
59. SfU 1976/77:21.
60. Motion 1977/78:1328.
61. KU 1978/79:2.
62. Motion 1976/77:1007.
63. Motion 1976/77:313 m. Daniel Tarschys som första namn.
64. FiU 1977/78:5.
65. Motion 1977/78:906 tills. m. Holger Bergqvist.
66. KU 1978/79:2.

67. Motion 1978/79:1092 tills. m. Bonnie Bernström.
68. KU 1979/80:23.
69. Prop. 1976/77:108.
70. Prop. 1979/80:1.
71. Bl.a. Gahrton, Per: Upp till kamp, pensionärer, 1972.
72. SOU 1979:4 Avskildhet och gemenskap inom kriminalvården.
73. SOU 1979:37 Aktivt boende.

Kap. 11

1. Bl.a. i mina böcker Folkpartist – är du inte klok? (1970), Borgerligt block – eller radikalt alternativ (1970) och Kan folkpartiet spela någon roll? (1972).
2. DN 2/10 1976.
3. SfU 1976/77:27, 17/5 1977.
4. Arbetet 31/1 1978.
5. Gahrton, Per: Öppet brev från en politiker, Forum, Lund 1979.
6. SDS 5/6 1979.
7. DN 16/7 1979.
8. Ebba Lyttkens var ordförande i Lunda-fp:s arbetsutskott och en av mina närmaste vänner och medarbetare på lokalplanet.
9. Se bl.a. en stencilerad rapport som jag publicerade den 10 augusti 1979.
10. Knutsdotter, Hertha: Partikongressen, Stockholm 1978.
11. SDS 30/8 1979.
12. Arbetets lundabilaga 30/8 1979.
13. Bl.a. Helsingborgs Dagblad 9/9 1979.
14. Gahrton, Per: Vart leder islam, Moderna Läsare, Klippan 1980.
15. Expr. 14/11 1979.
16. SDS 23/11 1979.
17. Expr. 27, 28, 30/12 1979.

Kap. 12

1. Gräfin von Bethusy-Huc, Viola: Die Soziologische Struktur Deutscher Parlamente, Bonn 1958, s. 79.
2. Damgaard, Erik: Folketinget under forandring, Köbenhavn 1977.
3. Buck, Philip W.: Amateurs and Professionals in British Politics 1918–59, Chicago & London 1963.
4. Rainwater, Lee & Pittman, David J.: Ethical problems in studying a politically sensitive and deviant community, Social Problems 1967, 14, 357–366 (Ur McCall & Simmons).
5. Jag har hos folkpartiets riksdagskansli funnit 120 protokollförda sammanträden för den aktuella tiden. Jag var – enligt protokollen – närvarande vid 87 av dessa. I mina papper finns anteckningar från 59 sammanträden. Dessutom har jag anteckningar från tre sammanträden som

jag inte kan återfinna i protokollpärmarna från fp-kansliet. Totalt föreligger alltså anteckningar från lite mer än hälften av gruppens sammanträden under perioden. Det faktum att jag varit närvarande vid 75 procent av sammanträdena visar dock att uteblivna anteckningar också kan bero på att intet av intresse förevarit.

6. De formella grupprotokollen upptar däremot endast ämne och talare, icke diskussionsreferat eller – med något enstaka undantag – beslut och är således ointressanta i detta sammanhang.

7. Han föreslogs också öppet som ny partiledare av Per Ahlmark under folktopartiets partiledarkris hösten 1982.

Kap. 13

1. Brante, Thomas & Fasth, Eva: Termer i sociologi, Stockholm 1982, s. 66.

Kap. 14

1. Alternativet nr 7, maj 1982.
2. Sydsvenska Dagbladet 1/4-82.
3. Riksdag & Departement, specialnummer jan. 1980.
4. Klatt, Harmut: Die Altersversorgung der Abgeordneten, Tübingen 1972.
5. Aftonbladet 25/5-81, Dagens Nynheter 18/6-82.
6. FiB/Aktuellt nr 51-52/82 (återpublicering av reportage från 1980).
7. Aftonbladet 6, 7 och 10/2 1981.

Kap. 15

1. Se t.ex. Boalt/Hultgren: I svenskarnas ögon, Stockholm 1980.
2. Ulla Lindström: Och regeringen satt kvar! Stockholm 1970.
3. Jfr Anton, Thomas J.: Administered politics – elite political culture in Sweden, Boston 1980, där det bl.a. heter att "while politicians have won many battles, the wars have been fought on territory staked out and defined by administrators. Politicians rather than administrators have done most of the accomodation in modern Sweden", s. 183.

Kap. 16

1. Damgaard, Erik (red.): Partigrupper, repræsentation og styring, København 1982.

Kap. 17

1. Kuhn, Karl: Partizipation in schwedischen Parteien, Stuttgart 1978.
2. SOU 1977:94 Personval och valkretsindelning.
3. Damgaard, Erik (red.): Partigrupper, repræsentation og styring, Kbhvn 1982.
4. För en färsk utländsk analys i den andan, se Enzenberger, Hans Magnus: Svensk höst – ett ideologisk reportage, Dagens Nyheter 7, 10, 14, 17 och 21 november 1982.
5. Bl.a. av Daniel Tarschys (fp).
6. European Electoral Systems Handbook, ed. by Hand. G./Georgel, J./Sasse, C., London 1979.

Litteratur och källor

- Adler-Karlsson, Gunnar: Partiledarna och atomkraften, PrismaDebatt, Lund 1979,
- Ahrne, Göran: Vardagsverklighet och struktur, Göteborg 1981.
- Albrow, Martin: Byråkrati, Stockholm 1972.
- Andersson, Hans G.: Specialisering och samordning inom de politiska partiernas riksdagsgrupper, i SOU 1970:16 – studier utförda av grundlagsberedningen, Stockholm 1970.
- Anton, Thomas J.: Administered politics – elite political culture in Sweden, Boston 1980.
- Barker, A. & Rush, M.: The Member of Parliament, London 1970.
- Becker, H.S.: Institutions and the person, Chicago 1968.
- Benjamin, Roger: The limits of politics, London 1980.
- Betaille, André, red.: Den sociala ojämlikheten, Stockholm 1972.
- Birgersson, Bo & Westerståhl, Jörgen: Den svenska folkstyrelsen, Stockholm 1979.
- Blau, Peter M. & Schott, W. Richard: Formal organizations – a comparative approach, London 1963.
- Boalt, Gunnar & Hultgren, Sten: I svenskarnas ögon, Stockholm 1980.
- Boulding, Kenneth: Conflict and defence – a general theory, New York 1962.
- Brante, Thomas & Fasth, Eva: Termer i sociologi, Stockholm 1982.
- Brunsson, Nils & Jönsson, Sten: Beslut och handling, Falköping 1979.
- Buck, Philip W.: Amateurs and professionals in British politics 1918–59, London 1963.
- Buckley, Walter: Sociology and modern systems theory, Englewood Cliffs, N.J. 1967.
- Burrell, Gibson & Morgan, Gareth: Sociological paradigms and organizational analysis, London 1979.
- Bäck, Mats: Partier och organisationer i Sverige, Uddevalla 1980.
- Capra, Fritjof: Fysikens Tao, Uddevalla 1981.
- Connerton, Paul (ed.): Critical Sociology, Aylesbury, Bucks, 1976.
- Coser, Lewis: The functions of social conflict, London 1956.
- Dahl, Robert A.: Who governs? London 1912.
- Dahl, Robert A.: Participation and opposition, London 1971.
- Dahlström, Edmund: Klasser och samhällen, Stockholm 1971.

- Dahlström, Edmund: Samhällskunskap och praktik – studier i samhällelig kunskapsutveckling, Stockholm 1980.
- Dahrendorf, Ralph: Soziale Klassen und Klassenkonflikt, Stuttgart 1957.
- Damgaard, Erik: Folketinget under forandring, København 1977.
- Damgaard, Erik (red.): Partigrupper, repræsentation og styring, København 1982.
- Damman, Erik: Revolusjon i velstandssamfunnet, Oslo 1979.
- Dencik (ed.): Scientific Research and Politics, Lund 1969.
- Dittberner, Jürgen & Ebbinghausen, Rolf: Parteiensysteme in der Legitimationskrise, Opladen 1973.
- Durkheim, Emile: Själv mordet, Uppsala 1968 (orig. Le Suicide, Paris 1897).
- Durkheim, Emile: Textes, Paris 1975.
- Edén, Nils: Den svenska riksdagen under femhundra år, Stockholm 1935.
- Eliaeson, Sven: Bilden av Max Weber, Stockholm 1982.
- Enzenberger, Hans Magnus: Svensk höst, Stockholm 1982.
- Etzioni, Amitai: Modern organizations, Engelwood Cliffs, N.J. 1964.
- European Electoral Systems Handbook, ed. by Hand, G. Georgel, J./Sasse, C., London 1979.
- Fischer, Stephen L.: The minor parties of the Federal Republic of Germany, The Hague 1974.
- Fromm, Friedrich Karl: Der Parlamentarier – ein freier Beruf? Zürich 1978.
- Fryklund, B. & Peterson, T.: Populism och missnöjespartier i Norden, Arkiv avhandlingsserie nr 13, Malmö 1981.
- Gahrton, Per: Barn i Sverige, Stockholm 1968.
- Gahrton, Per: Borgerligt block eller radikalt alternativ, Surte 1970.
- Gahrton, Per: Brott – orsak och verkan, Södertälje 1968.
- Gahrton, Per: Det behövs ett framtidsparti, Lund 1980.
- Gahrton, Per: Folkpartist – är du inte klok, Stockholm 1970.
- Gahrton, Per: Kan folkpartiet spela någon roll? Stockholm 1972.
- Gahrton, Per: Revolution på svenska, Uddevalla 1972.
- Gahrton, Per: Upp till kamp, pensionärer, Stockholm 1972.
- Gahrton, Per: Valkampanjen, Stockholm 1980.
- Gahrton, Per: Vart leder islam, Klippan 1980.
- Gahrton, Per: Öppet brev från en politiker, Lund 1979.
- Giddens, Anthony: Emile Durkheim – selected writings, Cambridge 1972.
- Gidlund, Janerik: Aktionsgrupper och lokala partier – temporära politiska organisationer i Sverige 1965–75, Lund 1978.
- Giroud, Françoise: La comedie du puouvoir, Paris 1977.
- Granstedt, Ingemar: L'Impasse industrielle, Paris 1980.
- Gräfin von Bethusy-Huc, Viola: Die Soziologische Struktur Deutscher Parlamente, Bonn 1958.
- Gustafsson, Göran: Partistyrka och partistyrkeförskjutningar, Lund 1974.
- Goffman, Erving: Behavior in public places, N.Y. 1963.
- Goffman, Erving: Frame analysis, Cambridge, Mass., 1974.

- Goffman, Erving: Jaget och maskerna – en studie i vardagslivets dramatik, Uddevalla 1974 (orig. The presentation of self in everyday life, 1959).
- Goffman, Erving: När människor möts, Stockholm 1970.
- Goffman, Erving: Relations in public, New York 1971.
- Goffman, Erving: Strategic interaction, Univ. of Penn. Press, 1969.
- Goffman, Erving: Totala institutioner, Stockholm 1973 (orig. Asylums, N.Y. 1961).
- Habermas, Jürgen: Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus, Frankfurt/Main 1973.
- Hederberg, Hans (red.): Unga liberaler, Stockholm 1961.
- Hernes, Gudmund: Makt og avmakt, Oslo 1978 (2. uppl.).
- Hettne, Björn: Det västerländska utvecklingsparadigmets kris, stencil 1981.
- Hobsbawm, E.J.: The age of revolution 1789–1848, New York 1962.
- Holmberg, Sören: Svenska väljare, Uddevalla 1981.
- Holmberg, Sören: Riksdagen representerar svenska folket – empiriska studier i representativ demokrati, Lund 1974.
- Holmberg, Sören & Petersson, Olof: Inom felmarginalen – en bok om politiska opinionsundersökningar, Publica, Uddevalla 1980.
- Håkansson, Kaj: Ovetande och vetande, Göteborg 1982.
- Illich, Ivan: Det gemenskapande samhället, Stockholm 1982.
- Inglehart, Ronald: The silent revolution – changing values and political styles among westerns publics, Princeton 1977.
- Israel, Joachim: Alienation and anomie – a dialectical approach, stencil 1981.
- Israel, Joachim: Om konsten att blåsa upp en ballong inifrån, Göteborg 1982.
- Israel, Joachim: Om konsten att lyfta sig själv i håret, Halmstad 1972.
- Israel, Joachim: Om relationistisk socialpsykologi, Uddevalla 1981.
- Israel, Joachim: The Language of Dialectics and the Dialectics of Language, Copenhagen 1979.
- Jansson, Carl Gunnar, red.: Det differentierade samhället – studier i social stratifiering, Oskarshamn 1968.
- Johansson, I./Kalleberg, R./Liedman, S.-E.: Positivism, marxism och kritisk teori, Stockholm 1972.
- Johansson, Leif: Kärnkraftsomröstningen i kommunerna, Lund 1980.
- Jänicke, M.: Herrschaft und Krise, Opladen 1973.
- Jänicke, M.: Politische Systemkrisen, Köln 1973.
- Karlsson, George (red.): Sociologiska metoder, Stockholm 1961.
- King, Anthony: British Members of Parliament – a self portrait, London 1979.
- Klatt, Harmut: Die Altersversorgung der Abgeordneten, Tübingen 1972.
- Knutsdotter, Hertha (pseud. för Per Gahrton): Partikongressen, 1978.
- Kuhn, Karl: Partizipation in schwedischen Parteien – eine Untersuchung über Massenloyalität im Wohlfahrtsstaat, Stuttgart 1978.
- Kärllin, K.E.: Din framtid i Sverige, Kristinehamn 1979.

- Lagerlöf, Karl Erik: En väg för Sverige, ett realistiskt alternativ för fortsatt välfärd, Stockholm 1982.
- Lagerkvist, Magnus (red.): Sverige utan hopp? Stockholm 1979.
- Lattmann, Dieter: Die Einsamkeit des Politikers, München 1977.
- Lattmann, Dieter: Die Lieblose Republik, Aufzeichnungen aus Bonn am Rhein, München 1981.
- La Palombara, J. & Weiner, M. (ed.): Political parties and political development, Princeton 1966.
- Lawson, Kay: Political parties and linkage – a comparative perspective, London 1980.
- Leibholz, Gerhart: Das Wesen der Representation, Berlin 1960.
- Leijonhufvud, Sigfrid: Ett fall för ministären, Stockholm 1979.
- Lindberg, Leon L.: Politics and the future of Industrial Society, New York 1976.
- Lindström, Eric: Lobbying på svenska, Stockholm 1979.
- Lindström, Eric: Riksdagslexikon, Stockholm 1979.
- Lindström, Eric: Riksdag och regering, Uddevalla 1981.
- Lindström, Ulla: Och regeringen satt kvar! Stockholm 1970.
- Lewin, Leif & Vedung, Evert (ed.): Politics as rational action, images in public choice and policy analysis, Dordrecht 1980.
- Lewin, Leif/Jansson, Bo/Sörbom, Dag: The Swedish electorate 1887–1968, Uppsala 1972.
- Loewenstein, Karl: Max Webers Staatspolitische Auffassungen in der Sicht unserer Zeit, Frankfurt am Main 1965.
- Lukes, Steven: Emile Durkheim – his life and work, A historical and critical study, Aylesbury 1973.
- Lundgren, Eric & Sundström, Lennart: Riksdagsboken, Lund 1979.
- Lyttkens, Lorenz: Människors möten, Lund 1981.
- Mabry, Hannelore: Unkraut ins Parlament, München 1971.
- Magee, Bryan: Karl Popper, Stockholm 1974.
- Maisel, L. & Sacks P.M. (ed.): The future of political parties, London 1975.
- Malmström, Åke: Tjugofem år i riksdagen, Kristianstad 1975.
- March, James G. & Olsen, Johan P.: Ambiguity and choice in organizations, Oslo 1976.
- Mathiesen, Thomas: Den dolda disciplineringen, Surte 1981.
- Mathiesen, Thomas: Det ofullgångna, Stockholm 1972.
- Mathiesen, Thomas: Makt och motmakt, Göteborg 1982.
- Mathiesen, Thomas: Rätt, samhälle och politisk handling, 1980.
- McCall, George J. & Simmons J.L.: Issues in participant observation – a text and reader, Reading, Mass., 1969.
- Merkel, Peter H. (ed.): Western European party systems, New York 1980.
- Merton, Robert: Social Theory and Social Structure, Glencoe 1957.
- Michels, Robert: Zur Sociologie des Parteiwesens, Leipzig 1925.
- Mills, C. Wright: The sociological imagination, New York 1959.

- Molin, Björn m.fl.: Byråkrati och politik, Stockholm 1973.
- Molin, Björn: Tjänstepensionsfrågan, Göteborg 1965.
- Mommsen, Wolfgang, J.: Max Weber und die Deutsche Politik 1890–1920, Tübingen 1959.
- Næss, Arne: Ekologi, samhälle och livsstil, Stockholm 1981.
- Narr, Wolf Dieter & Offe, Claus: Wohlfahrtsstaat und Massenloyalität, Köln 1975.
- Nilsson, Ingvar & Wadeskog, Anders: Växtvärk, Arlöv 1981.
- Nisbet, Robert: Emile Durkheim, Engelwood Cliffs, N.J. 1965.
- Oberreuter, Heinrich (hrsg): Parlamentarische Opposition, Hamburg 1975.
- Offe, Claus: Strukturprobleme des kapitalistischen Staates, Frankfurt/Main 1972.
- Ostrogorski, M.J.: La démocratie et les partis politiques, Paris 1912.
- The Parliamentary Profession i International Social Science Journal XIII nr 4, Paris 1961, Unesco.
- Parliaments of the World, a reference compendium, ed. by the Interparliamentary union, East Kilbride, 1976.
- Parlamentspraxis in der Weimarer Republik – Die Tagesberichte der Vereinigung der Deutschen Parlamentsdirektoren 1925 bis 1933, Düsseldorf 1974.
- Personval och valkretsindelning, SOU 1977:94.
- Persson, Leif G.W.: Horor, hallickar och torsk, 1981.
- Petersson, Olof: Regeringsbildningen 1978, Stockholm 1979.
- Piaget, Jean: Strukturalismen, Stockholm 1972.
- Richards, Peter G.: Honourable Members – a study of the British Backbencher, London 1959.
- Ronnby, Alf: Socialstaten – till kritiken av teknokratin, Lund 1981.
- Rose, Richard (ed.): Electoral participation – a comparative analysis, London 1980.
- Rose, Richard & Peters, Guy: Politisk konkurs? Raben & Sjögren, Malmö 1980.
- Samhälle och riksdag, Del 1–5, Stockholm 1966–67.
- Schacht, Richard: Anomie, anomia, norms and goals, stencil 1981.
- Schelling, Thomas: The strategy of conflict, Cambridge, Mass., 1960.
- Schumacher, E.F.: Det goda arbetet, Stockholm 1981.
- Schumacher, E.F.: Litet är vackert. Ekonomi som om människor betydde något, Prisma, Kristianstad 1975.
- Schumann, Klaus: Der Regierungssystem der Schweiz, Köln 1971.
- Schutz, Alfred: The phenomenology of the social world, London 1972.
- Schweitzer, C.C.: Der Abgeordnete im parlamentarischen Regierungssystem der Bundesrepublik, Opladen 1979.
- Silverman, David: The theory of organizations, London 1970.
- Sjöberg, Claes: Alternativ från A till Ö, 1980.
- Sjöblom, Gunnar: Party strategies in a multiparty system, Lund 1966.
- SOU 1978:17 Energi.

- Stein, M. & Vidich, A.: *Sociology on Trial*, Englewood Cliffs, N.J., 1963.
- Strand, Dieter: *Palme igen? Scener ur en partiledares liv*, Norstedts, Malmö 1980.
- Stålhammar, Bert: *Valda ombud för Sveriges folk – en presentation av riksdagen och dess arbetssätt*, Stockholm 1973.
- Sunesson, Sune: *När man inte lyckas – om hinder, vanmakt och oförmåga i socialt arbete*, Lund 1981.
- Svalastoga, Kaare: *Sociologisk Metodik*, København 1969.
- Tarschys, Daniel: *Vem håller i rodret?* Falköping 1978.
- Toijer, Daniel: *Sveriges Riksdag*, Stockholm 1935.
- Therborn, Göran: *Klasser och ekonomiska system*, Kristianstad 1971.
- Therborn, Göran: *Klasstrukturen i Sverige 1930–80*, Malmö 1981.
- Therborn, Göran: *Science, Class and Society – on the formation of sociology and historical materialism*, Lund 1974.
- Therborn, Göran: *Vad gör den härskande klassen när den härskar*, Stockholm 1980.
- Ullrich, Otto: *Industrisamhälle i återvändsgränd*, Surte 1980.
- Vetenskap som kritik, red. av Kurt Aspelin och Thomas Gerholm, Stockholm 1974.
- Wahle, John C.: *Legislative behavior*, Glencoe 1959.
- Wallwork, Ernest: *Durkheim – morality and milieu*, Cambridge, Mass. 1972.
- Weber, Max: *Gesammelte politische Schriften*, München 1921.
- White, W.: *The inner life of the House of Commons* (repr. of 1897 ed.), Richmond 1973.
- Wilson, Dorothy: *The Welfare state in Sweden*, Heinemann: London 1979.
- Zetterberg, Hans: *Välfärdsstatens legitimitetskris och 80-talets systembyten*, stencil, SIFO 1981.
- Åkerman, Nordal (red.): *Välfärd – och sedan?* Malmö 1981.

Summary

The Swedish Parliament from within. A participant observation

The author of this study was politically active in the Swedish Liberal Party from 1959 until 1979. He was elected Member of Parliament in 1976 and re-elected in 1979. Some time after the 1979 elections, however, he resigned from Parliament and left the Liberal Party, mainly for two stated reasons: 1. Being negatively inclined towards nuclear power he could no longer support his Party's increasingly pro-nuclear power policy. 2. The dominating rules, traditions and mores of parliamentary life made him feel powerless and more as an actor in a screen-play than as the people's representative in the main policy-making body of the country.

A year later he participated actively in the creation of the new Ecology Party.

The bulk of the empirical data on which this study is based comes from the private notes taken by the author during the weekly internal sessions of the Liberal Parliamentary Group. Chapter 1 states the basic scientific framework for this kind of study. The author, drawing on works by Joachim Israel, Jean Piaget and Alfred Schutz among others, defines his approach as "relationist", i.e. considering the social scientist as an inherent part of his object of study, thus being able to acquire knowledge only by actively participating in the reality he wants to study.

Chapter 2 gives a macrosociological outline of Sweden – Welfare capitalism in crisis? Here the relations between different aspects of crisis are discussed, with reference to the Frankfurt School, the anomie-theory of Merton and Swedish and other political theory.

Chapter 3 tries to formulate a model for defining the role of Parliament in the societal process. It is claimed that Parliament could mitigate the Crisis of Legitimacy by functioning as a centre for popular power, that it could diminish the Crisis of Rationality by being a centre for debate founded on facts and rational decision-making and that it could weaken the Crisis of Motivation by

parliamentarians functioning as models of unselfish activity in favour of general interests and the future of the country.

A hypothesis is formulated: The Swedish Parliament does not function in this way, it does not exploit its own potential crisis-mitigating capacities. This is due to both external and internal factors, of which only the latter are considered in this thesis.

Chapter 4 discusses some relevant theories of organization, e.g. those of Goffman, Mathiesen, Silverman and March & Olsen. A model is formulated where Power of Prestige is differentiated from Power of Issues. Power of Prestige is considered to be clearly discernible in the organization, being concentrated around a leadership; it disciplines the members to loyalty. Power of Issues is here thought to be very difficult to identify and locate; it brings a certain "anarchy" into the decision-making process of the organization.

Chapter 5 describes the structure of the Swedish Parliament. Three main functions are discussed: a political function, i.e. the decision-making function which is its primary and manifest function, an economic function, i.e. the function as a source of regular income and material benefits for the members, and a social function, i.e. the function as place of living and source of status for the members. The general conclusion is that the political function has become weaker over time, while the economic and social functions have increased in importance.

Chapter 6 describes the structure of the Liberal Party Group, formal and informal rules and traditions. The problem of party discipline is discussed, as well as the role of the Group as informal social environment for the members.

Chapter 7 is an account of the issue of nuclear power in the Liberal Group from 1976 until 1979. From 1976 the Liberal Party was part of a coalition government with the Conservative and Centre Parties. The Centre Party was anti-nuclear-power, the Conservative Party pro-nuclear-power, while the Liberal Party had taken a middle position, accepting 11 nuclear reactors, but voting against Conservative-Social Democratic bills for further expansion of the nuclear programme. During the election campaign the Liberal Party produced even more cautious statements on the nuclear issue, which created the impression that the party leadership would be inclined to compromise within the new coalition with the anti-nuclear Centre Party. In fact the leadership did the opposite. Despite continuous criticism from Liberal Party grassroots and some members of the Parliamentary Group (including the author), the machinations of the Liberal Party Leadership ended in the downfall of the coalition

government and its substitution by a minority Liberal Government in October 1978. The author interprets this as an instance of power politics dominating over questions of principle.

Chapter 8 discusses the economic and budgetary debates in the Liberal Group in the period 1976–79. The case is seen as an example of the incapacity of Parliament and even a government (1978–79) to control state finances and national economy.

Chapter 9 discusses some cases of party discipline in the Liberal Group. Five methods of leadership control over individual members are analysed: 1. Ultimatum by the Party Leader, 2. Ultimatum by another member of the leadership/government, 3. Other kind of intervention by the leadership in a debate, 4. Intervention by the group leadership, 5. Repressive tolerance.

Chapter 10 discusses possibilities and obstacles for individual members to influence decisions. The author takes his own case as an example. At first the potential strength of the individual member is analysed, his local party position, his position with other parts of the party, his relations with the media, his support from interest groups and organizations, his support by fractions and special groups in the party, his support among voters, his personal qualifications and the probability of his voting against the party line. Then the possibilities for taking initiatives in the parliament are discussed, as well as obstacles, such as certain formal rules, the monopoly of information by party leadership, the risk of sanctions (fewer privileges and benefits). It is claimed that of several power groups (e.g. party leadership, the parliamentary group, massmedia, local party branches, the voters) it is the party leadership that has the overwhelming influence over individual Members of Parliament.

Some ways of influencing the policy-making process outside the plenary sessions of Parliament are also discussed, such as committees (utskott) and commissions of enquiry (utredningar).

Chapter 11 describes the personal development of the author from a subjective perspective: Subjugation or disillusion – my own case.

The chapter describes how even a basically critical member is inclined to behave loyally and interpret party actions positively. The author describes how he welcomed the formation of the Liberal Government, although he had already realized that this was largely made possible by machinations on the nuclear issue, where he was in conflict with the party leadership. He also gives examples of his activity as an efficient government spokesman on some issues at the same time as he seriously considered his resignation. The margin

between becoming disciplined and staying on and becoming disillusioned enough to quit is very narrow.

Chapter 12 gives a typology of members of parliament, based on an analysis of the behaviour of the 38 members of the Liberal Group in public and inside the Liberal Group. A comparison with given privileges during the period is made. In short it is found that those members who are active and loyal towards the party leadership get most privileges (such as positions in committees and commissions, travels abroad, positions in the government, etc.), those who are critical or very passive get least; those who are useful for the leadership get most, those who are a threat or not useful, get least.

In Chapters 13–15 some conclusions are drawn. In Chapter 13 it is claimed that hindrances for individual members to take initiative and influence the policy-making process are so powerful that the Parliament is no longer a seat of popular power. Thus, the Parliament cannot mitigate the Crisis of Legitimacy.

In chapter 14 the adaptive reactions of members to their relative impotence are further discussed. It seems that of the three identified and manifest functions of Parliament, the political, the economic and the social, roughly 45 % of the members choose primarily to exploit the Parliament economically, 45 % choose primarily to exploit it as place of living (the Capital!) and/or as a source of a certain status, while 10 % choose to try to use it primarily for participation in the policy-making process. This last group will have to move to one of the two other categories or resign. There would appear to be a change over time, so that the proportion of newcomers who attempt to use the Parliament politically is probably far higher than 10 %. As a result it is claimed that most Members of Parliament do not represent good exemplars, could not act as models for disinterested behaviour, and could thus not contribute to a decrease in the Crisis of Motivation.

Chapter 15 discusses the problems of power politics and anarchy of decisions. It is maintained that the Parliament does not satisfactorily fulfil its formal purpose, i.e. to make laws, to decide on state finances and to control the government. Thus it has little chance of managing the Crisis of Rationality.

Chapter 16 discusses the representativity of the study and concludes that the situation in other parties and other parliamentary situations would probably be similar or even more unsatisfactory from a democratic point of view.

Chapter 17, finally, discusses certain reform suggestions in order to

strengthen Parliament and the individual Member of Parliament as a genuine representative of the people. First, it is suggested that direct democracy outside Parliament must be strengthened, by decentralization referenda, etc. Second, that the policy-making function of Parliament must be strengthened, by more equitable conditions for new parties, greater influence for electors in the choice of individual representatives, balance between men and women in all policy-making bodies, less party discipline, collective party leadership (with no Party Leader), fewer members (now 349), etc. Third, that the economic and social functions of Parliament must be weakened, by limiting the possibilities of re-election, prohibition of position-cumulation, abolishing of certain concealed privileges, full public insight in the private economy of politicians, abolishing of the Hotel of Parliament (where about 50 % of the Members stay during sessions), reduction of the mandate from full-time to part-time. A model which includes some of these reforms could be the following: For every mandate (reduced to 175) two persons are elected, one man and one woman. They serve as convenient, one in Parliament, one at home in his/her constituency. They are each paid half-time salaries. On the ballots candidates stand as pairs, and are elected as such. All this could be introduced inside the frame-work of the existing proportional election system.

These and other reforms would bring about a renaissance for the Swedish Parliament (The Riksdag), rendering it a body that could contribute towards solutions of the crisis of the Swedish Welfare state.

Personregister

- Abrams 42, 43, 45
Adelsohn, Ulf 293
Ahlmark, Per 13, 14, 50, 103, 106, 115, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 150, 152, 153, 159, 160f, 166, 167, 174, 224, 228, 234, 235, 292
Ahrland, Karin 11, 102, 104, 105, 116, 125, 132, 135, 136, 143, 147, 149, 164, 178, 180, 184, 220, 246, 261, 266, 269, 273, 276, 278, 326, 327
Allard, Henry 115, 132
Almén, Gösta 129
Altberg, Lars 193
Andersson, Arne 295
Andersson, Lars 295
Andersson, Sven G. 12, 14, 104, 115, 128, 135, 142, 144, 156, 159, 161, 164, 167, 170, 172, 178, 179, 180, 185, 256, 261, 266, 270f, 276, 326, 327
Andrén, Gunilla 218
Andrén, Margareta 102, 103, 104, 134, 213, 261, 266, 273, 277, 326, 327
Anér, Kerstin 105, 119, 145, 159, 171, 182, 185, 187, 261, 266, 269, 271, 272, 276, 326, 327
Anguera-Arilaga, Teresa 26
Anljung, Gertrud 193
Annerstedt, Ylva 103
Arenhill, Åke 246
Arrbäck, Gunnel 292
Bargholz, Percy 160, 161, 165
Barker, A. 81, 98
Becker, Howard S. 24
Bengtsson, Ingemund 296
Bengtsson, Karl 103, 143, 165, 185, 186, 187, 261, 266, 273, 277, 326, 327
Bengtsson, Torsten 115, 292
Bergdahl, Hugo 103, 121, 147, 180, 187
Bergqvist, Holger 104, 105, 120, 125, 148, 156, 160, 161, 164, 167, 171, 178, 184, 187, 261, 266, 271, 276, 326, 327
Bergström, Britta 12, 14, 102, 125, 132, 134, 136, 147, 170, 178, 183, 184, 197, 261, 266, 270, 276, 326, 327
Bergström, Hans 108, 246, 250
Bernström, Bonnie 12, 103, 104, 105, 129, 135, 136, 140, 142, 147, 156, 159, 166, 178, 194, 215, 230, 255, 261, 266, 269, 271f, 276, 326, 327
Bingham Powell Jr, G. 46
Birgersson, B.O. 85, 95, 98
Biörck, Gunnar 221
Blix, Hans 149, 156, 242
Boalt, Gunnar 46
Bodström, Lennart 294
Bohman, Gösta 121, 126, 127, 133, 134, 135, 136, 154, 218
Boulding, Kenneth 63
Bracher 95
Branting, Charlotte 130, 135, 154
Bredberg, Gösta John 243, 244, 257
Brunsson, Nils 61, 74, 86, 87, 88
Bulmer, Martin 24
Burnham, W.D. 45
Burrel, Gibson 27ff
Bäck, Mats 46
Carlshamre, Nils 237
Carlzon, Jan 255
Cars, Hadar 155
Clason, Anders 133
Cyr, Arthur 45

- Dahl, Birgitta 225
 Dahlén, Bertil 12, 104, 105, 131, 136,
 147, 149, 178, 187, 189, 261, 266, 274,
 277, 326, 327
 Dahlström, Edmund 20
 Damgaard, Erik 77, 109, 308, 312
 Davis, Fred 67f, 199, 289
 De Geer, Lars 188, 245
 Deutsch, Karl 54f
 Dittberner, Jürgen 49
 Dror 86
 Durkheim, Emile 29, 40

 Edvardsson, Bo 229
 Ekerlid, Bertil 194
 Ekinge, Bernt 12, 104, 135, 142, 146, 165,
 187, 261, 266, 273, 276, 326, 327
 Ekselius, Eva 255
 Eliasson, Ingemar 119
 Elvander, Nils 234
 Engman, Barbro 290
 Enlund, Eric 12, 103, 105, 122, 130, 132,
 145, 160, 180, 181, 182, 184, 185, 222,
 261, 266, 273, 276, 278, 326, 327
 Erichs, Rolf 250
 Eriksson, Eva 102
 Eriksson, Karl Erik 12, 104, 105, 132,
 134, 136, 138, 142, 144, 149, 154, 159,
 166, 173, 178, 179, 180, 189, 250, 256,
 261, 266, 270, 276, 277, 326, 327
 Erlander, Tage 35, 40, 73, 312
 Etzioni, Amitai 62

 Feldt, Kjell-Olof 157
 Fischer, Stephen L. 52, 53
 Forslund, Bo 295
 Frænckel, Ingegärd 102, 105, 166, 180,
 182, 183, 184, 185, 261, 266, 271, 276,
 326, 327
 Fremer, Björn 247
 Frennhoff, Folke 193
 Friedman, Milton 44
 Friggebo, Birgit 126, 170, 228, 245
 Fromm, Friedrich Karl 79
 Fälldin, Thorbjörn 13, 117, 119, 121, 123,
 126, 127, 128, 132, 138, 139, 151, 157,
 186, 218, 219, 220, 233, 234, 237, 239,
 250

 Geijer, Lennart 218
 Gibson, Urban 132
 Gidlund, H. Janerik 47

 Goffmann, Erving 29, 65ff, 70, 285, 297
 Gold, Raymond L. 21, 25
 Gradin, Anita 199
 Grahn, Olle 103
 Grevholm, Barbro 193
 Griffith 74
 Gräfin von Bethusy-Huc, Viola 74
 Gullers, Mats 255
 Gullstrand, Tore 185f
 Gustafsson, Lars 246
 Gustafsson, Rune 223, 237, 238
 Gustafsson, Wilhelm 12, 14, 104, 119,
 134, 138, 146, 148, 150, 178, 180, 181,
 261, 266, 272, 276, 326, 327
 Gustavsson, Bengt 188

 Habermas, Jürgen 32f, 34f
 Hagel, Rolf 53, 113
 Hambræus, Birgitta 180
 Hansson, Bertil 129
 Hedlund, Gunnar 191
 Henmark, Martin 103
 Hermelin, Johan 130
 Hernes, Gudmund 61
 Herslow, Carl 247
 Himmelstrand, Ulf 47
 Hoerning, Erika M. 25
 Holmberg, Sören 46, 47
 Holmgren, Hans 194
 Homan, Roger 24
 Hultgren, Sten 46
 Huss, Erik 178, 205
 Håkansson, Margot 12, 104, 115, 117,
 119, 129, 134, 138, 143, 147, 149, 160,
 165, 170, 172, 177, 178, 180, 182, 183,
 184, 185, 187, 190, 261, 266, 270, 271,
 276, 326, 327
 Håkansson, Per Olof 295
 Håvik, Doris 293, 294
 Hägelmark, Eric 103, 104, 143, 149, 188,
 189, 261, 266, 273, 277, 326 327
 Häse, Volker 49
 Hörberg, Nils 12, 13, 115, 117, 118, 119,
 120, 121, 122, 125, 129, 135, 137, 138,
 140, 142, 143, 144, 147, 149, 160, 165,
 166, 167, 170, 172, 173, 180, 181, 184,
 185, 188, 245, 250, 261, 266, 268, 269,
 270, 271, 275, 279, 326, 327
 Hörlén, Linnea 12, 104, 106, 125, 138,
 140, 143, 179, 183, 261, 266, 273, 277,
 326, 327

- Ifvarsson, Carl-Anders 292
 Ingelhart, Roland 42, 43
 Israel, Joachim 18ff
- Johansson, Olof 126, 127, 132, 133
 Johansson, Thomas B. 140, 193, 246, 247, 248
 Jones, Robert 23
 Jonsson, Elver 104, 134, 138, 144, 181, 182, 223, 261, 266, 272f, 276, 278, 326, 327
 Jönsson, Elias 131
 Jönsson, Sten 61, 74, 86, 87, 88
- Karlsson, Helge 295
 Kemp, David 51
 King, Anthony 79, 81, 86, 100
 Kirchheimer, Otto 45
 Kjellström, Björn 246
 Klatt, Harmut 94, 293
 Kleberg, Olof 194
 Klette, Tove 193
 Klingwall, Christer 238
 Konradsson, Ingemar 295
 Korpi, Walter 47
 Krönmark, Eric 207
 Kuhn, Karl 36, 38
 Kunze, Jürgen 49
 Kärin, K.E. 53
 Königsson, Ture 287
- La Porte 42, 43, 45
 Lagerqvist, Magnus 194
 Lattmann, Dieter 79, 80f, 88, 100, 289
 Leibholz, Gerhart 76f
 Leijon, Anna-Greta 293
 Lejonhufvud, Sigfrid 151
 Leissner, Maria 194
 Levin, Bert 181, 183, 292
 Levin, K.A. 230
 Lidbom, Carl 212
 Lidgard, Bertil 212
 Lindahl, Hedda 224, 237
 Lindahl, Torkel 12, 132, 135, 149, 179, 180, 182, 184, 185, 186, 261, 266, 271, 276, 326, 327
 Lindbeck, Assar 163
 Lindberg, Leon L. 43f, 45, 55, 58
 Lindberg, Berit 193
 Lindblad, Hans 11, 14, 105, 130, 135, 138, 143, 159, 185, 186, 187, 188, 191, 223, 261, 266, 271, 272, 276, 326, 327
 Lindström, Eric 73
 Lindström, Ulla 304
 Lundberg, Eric 163
 Lundgren, Eric 73
 Lundin, Ulf 118, 186, 187
 Lundqvist, Marianne 12, 103, 148, 149
 Lyttkens, Ebba 193, 241ff, 246
 Lönnqvist 238
 Lövenborg, Alf 53, 113
 Lövgren, Ernst 156
- Mabry, Hannelore 87
 Malmström, Åke 73
 March, James G. 60, 63f, 305
 Mathiesen, Thomas 289, 290, 297
 McCall, Georg J. 25
 Mehr, Hjalmar 151
 Mehr, Stefan 255, 256
 Merton, Robert 39ff, 56, 57, 58, 290f, 294, 295, 297, 298, 299, 300
 Michels, Robert 41
 Molin, Björn 11, 102, 106, 115, 119, 122, 125, 127, 131, 135, 136, 143, 147, 149, 157, 164, 165, 170, 171, 181, 182, 183, 184, 185, 190, 220, 253, 261, 266, 270, 271, 276, 277, 326, 327
 Morgan, Gareth 27ff
 Mundebo, Ingemar 103, 104, 126, 144, 150, 153, 155, 159, 160, 164, 165, 166, 167, 170, 171, 172, 174, 175, 185, 228, 270, 292
 Müller, Peter 49
 Myrdal, Gunnar 18
- Nilsson, Christer 130, 194
- Offe, Claus 33f, 35f, 56f
 Ohlin, Bertil 131, 153, 193, 230, 231
 Olsen, Johan P. 60, 63f, 305
 Olsson, Billy 128
 Olsson, Susanne 257
 Oredsson, Sverker 193, 243, 257
 Orring, Ulla 103
 Ostrogorski, M. 41
- Palme, Olof 138, 139, 150, 151, 154, 159, 218, 219, 246, 302
 Persson, Lennart 236, 245
 Persson, Yngve 255
 Peterson, Thage 219

- Petersson, Hans 102, 104, 117, 119, 131, 134, 140, 142, 147, 154, 185, 187, 188, 204, 261, 266, 273, 276, 326, 327
- Petersson, Olof 46, 150, 336
- Pettersson, Esse 103, 132, 137, 42, 149, 156, 165, 178
- Pettersson, Göte 103, 144, 178
- Pettersson, Lennart 229
- Pettersson, Sixten 295, 297
- Piaget, Jean 19f
- Pittman, David J. 24, 259
- Rainer, Ove 294
- Rainwater, Lee 24, 259
- Redlich, Charlotte von 155
- Rejndell, Eric 12, 104, 105, 119, 135, 142, 146, 148, 149, 161, 167, 261, 266, 274, 277, 279, 326, 327
- Remgård, Arne 103, 104, 143
- Rhode, Birgit 131
- Richards, Peter G. 100
- Richardson, Gunnar 12, 105, 132, 140, 149, 183, 185, 261, 266, 268, 272, 276, 278, 326, 327
- Riecken, Henry W. 25
- Rikardsson, Eva 131
- Rittberger, Volker 35
- Rogestam, Christina 292
- Romanus, Gabriel 12, 102, 103, 104, 106, 115, 119, 121, 124, 127, 128, 136, 137, 138, 143, 148, 166, 167, 172, 177, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 190, 208, 220, 224, 238, 245, 261, 266, 270, 271, 276, 277, 292, 326, 327
- Rundblad, Bengt G. 21
- Rush, M. 81
- Sadr, Beni 252
- Sandebring, Hans 292
- Schelling, Thomas 115
- Schröder, Hans 185, 186
- Schutz, Alfred 26
- Schwartz, Charlotte Green 25
- Schwartz, Morris 25
- Schweitzer, C.C. 80, 86, 87
- Schück, Johan 194
- Sealy, John R. 18
- Sellgren, Rolf 131, 261, 266, 269, 273, 277, 326, 327
- Sharqawwi, Abdel Rahman al 252
- Siegbahn, Bo 293, 294
- Silverman, David 62, 65
- Spadoloni, Giovanni 52
- St Cyr, Mona 295
- Stensson, Börje 104, 105, 130, 134, 261, 266, 274, 277, 326, 327
- Stjernquist, Nils 78f
- Strand, Dieter 150, 151
- Strauss, Franz Josef 54
- Sträng, Gunnar 159, 228, 292
- Strömberg, Karl Erik 129, 143, 149, 164, 261, 266, 273, 277, 326, 328
- Stålhammar, Bert 73
- Sundman, P.O. 133
- Sundström, Lennart 73
- Svalastoga, Kaare 21
- Swartz, Kersti 135, 236, 261, 266, 273, 277, 326, 328
- Svegland, Stina 103
- Svensson, Evert 180
- Svensson, Jörn 218
- Svensson, Waldemar 131
- Sydow, Björn von 244
- Särilvik, Bo 46
- Söder, Gunnar 292
- Tarschys, Daniel 61, 104, 117, 127, 135, 138, 140, 149, 166, 167, 180, 182, 183, 250, 261, 266, 272, 276, 278, 326, 328
- Tham, Carl 103, 116, 117, 118f, 120, 121, 122, 124, 125, 126, 129, 130, 133, 135, 136, 140, 143, 144, 145, 146, 148, 150, 151, 153, 155, 156, 157, 160, 164, 165, 166, 188, 190, 197, 240, 244, 246, 247, 248, 250, 252, 254, 255, 269, 270
- Thomas, John Clayton 45f
- Thyrstrup, Kerstin 131
- Tingsten, Herbert 233
- Tobisson, Lars 135
- Torgersson, Susanne 130
- Troedsson, Ingegerd 223
- Tsurutani, Taketsu 43, 45
- Ullenhag, Jörgen 12, 13, 104, 106, 117, 130, 135, 136, 140, 141, 143, 146, 149, 154, 166, 183, 185, 261, 266, 273, 276, 278, 326, 328
- Ullsten, Ola 13, 103, 104, 106, 116, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133f, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148,

- 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157,
158, 165, 167, 170, 179, 180, 185, 187,
189, 191, 193, 218, 219, 220, 224, 228,
243, 244, 246, 250, 252, 253, 254, 255,
256, 270
- Wallström, Christer 193
- Weber, Max 88
- Wehner, Herbert 100
- Werenfels, Monica 194
- Westerberg, Bengt 108, 161, 164, 168,
171, 205
- Westerberg, Sten 160, 166
- Wiberg, Håkan 17f
- Victorsson, Åke 179
- Wikström, Jan-Erik 11, 12, 13, 14, 103,
115, 124, 126, 127, 132, 140, 144, 180,
181, 183, 184, 185, 190, 209, 228,
264
- Winther, Eva 103, 104, 105, 116, 119,
130, 138, 183, 185, 187, 242, 261, 266,
272, 276, 278, 326, 328
- Wirmark, David 102, 103, 119, 121, 125,
131, 134, 137, 147, 149, 159, 167, 170,
182, 183, 261, 266, 270, 271, 276, 277,
292, 326, 328
- Wirtén, Rolf 13, 14, 103, 106, 118, 126,
157, 178, 179, 246, 260
- Wååg, Nils Erik 180
- Wästberg, Olle 102, 103, 104, 105, 131,
135, 146, 154, 164, 165, 166, 167, 172,
178, 182, 183, 184, 194, 201, 213, 250,
261, 266, 269, 270, 275, 279, 326,
328
- Zachrisson, Rune 131
- Zelditch, Morris Jr Morris 21f, 23
- Åberg, C.-J. 162
- Åberg, Georg 104, 105, 115, 138, 143,
179, 261, 266, 273, 277, 278, 279, 326,
328
- Ångström, Rune 104, 105, 119, 129, 136,
137, 140, 160, 165, 178, 185, 186, 261,
266, 271, 276, 278, 279, 326, 328
- Åsling, Nils 167, 171, 178, 191, 204,
233
- Ärlebrandt, Erik 160
- Öhrn, Peter 154
- Österdahl, S.O. 132

Sverige befinner sig i kris eller, snarare, i en kedja av kriser: en samhällsekonomisk kris, en styrningskris (rationalitetskris), en förtroendekris (legitimitetskris), en samhällsmoralisk kris (motivationskris). *Riksdagen* är den demokratiskt valda institution som enligt grundlagarna skall utgöra beslutscentrum i landet och som borde kunna spela en avgörande, konstruktiv roll i strävandena att nå fram till adekvata krislösningar.

Men riksdagen fungerar inte alls så, hävdar Per Gahrton med stöd i sina tre år som riksdagsledamot. Riksdagens beslutsfunktion har kraftigt försvagats. Istället har riksdagens funktion som försörjningskälla och social statussymbol för ledamöterna stärkts betydligt. Av dessa och andra orsaker spelar riksdagen en mycket blygsam roll för svensk samhällsutveckling.

Författaren ger många konkreta, inte sällan drastiska, exempel på hur det går till bakom kulisserna i riksdagen, på hur "partipiskan" och "partiledarkulten" fungerar i praktiken, på hur enskilda ledamöter desillusioneras och disciplineras. Samtidigt menar han att riksdagen måste finnas kvar. Han avslutar med ett kapitel med reformförslag.

Denna bok är Per Gahrtons doktorsavhandling i sociologi.